

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FRANSA'DA ÜÇÜNCÜ CUMHURİYET DÖNEMİ VE
TÜRK MODERNLEŞMESİNE YANSIMALARI

Başak BIÇAK

Danışman

Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR

İZMİR-2013

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet Dönemi ve Türk Modernleşmesine Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
17/01/2013

Adı SOYADI
Başak BIÇAK

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Fransa’da Üçüncü Cumhuriyet Dönemi ve Türk Modernleşmesine
Yansımaları
Başak BIÇAK

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

1789 Fransız Devrimi sadece kendi sınırları içinde kalmayıp neredeyse tüm dünyayı saran bir devrim dalgasına sebep olmuş; yaydığı eşitlik, özgürlük, kardeşlik, milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve daha nice fikirlerle Aydınlanma devrini taçlandırmıştır. Ancak var olan ancien régime kurumlarına taraftar olan kitleler bu devrimin Fransa’da tam anlamıyla yerleşmesinin önüne geçmiş ve ülke beş kez cumhuriyetini yeniden kurmak zorunda kalmıştır. Bu zihniyet önce Napoléon Bonaparte’ın ardından X. Charles, Louis Philippe ve III. Napoléon’un gelişine sebep olmuş ve ana konumuz olan Cumhuriyet’in üçüncü kez kuruluşu, yeniden bir devrimle sağlanabilmiştir. Ancak bu dönem Fransa’da geri dönüşü olmayan adımların atıldığı, Jakoben devrinde yapılanların geri alınması gibi bir durumun bir daha yaşanamayacağını açıkça gösterildiği bir süreç olmuş; kabul edilen kanunlarla Fransa’da cumhuriyet ve laiklik olgusu zihinlere yerleştirilmiştir.

Fransız devriminden 100 yıl kadar sonra Osmanlı topraklarına tam anlamıyla giriş yapan devimci fikirler, burada yaşayan aydın sınıfını etkilemeye başlamış; istibdat döneminde Fransa’ya kaçan Jön Türkler, fikirleri yerinde gözlemleyip 1908 devrimini yapmışlardır. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin ve Türk modernleşmesinin önünü açarken, Cumhuriyet önderleri kendileri örnek olarak Aydınlanma felsefesi düşüncesini, Jakoben devrimini, III. Cumhuriyet radikalizmini almışlar ve ülkelerinde bu doğrultuda reformlar yapmışlardır.

Bu alışmada Fransız devrimi ve özellikle nc Cumhuriyet döneminin Türk modernleşmesine olan katkıları aktarılmaya çalışılmış; Fransız etkisinin Osmanlı topraklarına girdiği dönemden itibaren siyasi, sosyal, ekonomik, entelektüel yaşamdaki değişimler ön planda tutulmuştur. Bilhassa son dönem Osmanlı aydınlarının Fransa ile etkileşimi ve bunun Cumhuriyeti kuran Mustafa Kemal ve diğer siyasilere tesiri açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fransız Devrimi, nc Cumhuriyet, Türk Devrimi, Cumhuriyet, Laiklik

ABSTRACT
Master's Thesis
The Era of Third Republic in France and
It's Reflections to Turkish Modernisation
Başak BIÇAK

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History of Turkish Republic Program

Besides its historical effects within the French borders, the French Revolution in 1789 ensouled the age of Enlightenment with its popular known ideas such as equality, freedom, fraternity, nationalism, republicanism. But the supporters of the ancien régime of France prevented the process of institutionalism of the revolution in the country so France had to exercise the foundation of the republican regime for five times. In that process, after Napoleon Bonaparte, Charles the Xth, Louis Philippe and Napoleon the 3rd took the lead, and the establishment of the 3rd Republic in France was implemented via a new revolution. With the effects of the era of the 3rd Republic in France, a new age was opened. Especially the notions like republicanism and laicism were placed into the mind of the new regime.

The revolutionary ideas of the French Revolution entered into the Ottoman borders nearly after hundred years. The Ottoman intellectuals who escaped frpm the autocracy of Abdulhamid II to France, were impressed by these ideas. These intellectuals paved the way for the revolution of 1908 in the Ottoman Empire. This process is very important because it was the starting point of the foundation of the Turkish Republic and the Turkish modernisation. The founders of the Turkish Republic were impressed by the philosophy of the Enlightenment, the Jacobin Revolution and the radicalism of the 3rd Republic of France.

In this thesis, the effects of the French Revolution and the 3rd Republic to the Turkish modernisation process is evaluated. Also the effects of France over the Ottoman intellectuals, socio-economics, politics and cultural developments are prioritised. Especially, interactions between the French and Ottoman intellectuals and the effects of that over the founders of the Turkish Republic, such as Mustafa Kemal, are all explained.

Keywords: The French Revolution, The 3rd Republic, Turkish Revolution, Republic, Laicism

**FRANSA’DA ÜÇÜNCÜ CUMHURİYET DÖNEMİ VE TÜRK
MODERLEŞMESİNE YANSIMALARI
İÇİNDEKİLER**

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHSEL ARKA PLAN**

1.1.FRANSIZ DEVRİMİ VE BİRİNCİ CUMHURİYETİN KURULUŞU	1
1.1.1.Devrim Öncesi Fransa	6
1.1.2.Fransız Devrimi	14
1.1.2.1.Kurucu Meclis Dönemi	16
1.1.3. I. Cumhuriyet Dönemi	22
1.1.3.1.Konvansiyon Meclisi	26
1.1.3.2.Terör Dönemi	29
1.1.3.3. Direktuar	33
1.2.KONSÜLLÜK VE I. İMPARATORLUK DÖNEMİ	36

1.2.1. Napoléon Dönemi	36
1.2.2. Restorasyon ve Temmuz Monarşisi	40
1.3. II. CUMHURİYET VE II. İMPARATORLUK	42

İKİNCİ BÖLÜM

III. CUMHURİYET DÖNEMİ

2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞU (1875-1878)	48
2.1.1. 4 Eylül Hareketi ve Millet Meclisinin Kurulması	48
2.1.2. Thiers Dönemi	51
2.1.2.1. 1871 Paris Komünü (18 Mart-28 Mayıs 1871)	53
2.1.2.2. Barış Dönemi ve Thiers'in Düşmesi	55
2.1.2.3. 16 Mayıs 1877 Krizi	58
2.2. OPORTÜNİST CUMHURİYET (1879-1899)	61
2.2.1. Siyasi Eğilimler	62
2.2.1.1. Sağ Eğilimler	62
2.2.1.2. Merkez ve Çoğunluk Eğilimleri	63
2.2.1.3. Sol Eğilimler	64
2.2.2. Oportünist Politika	65
2.2.2.1. Jules Ferry Dönemi (Eylül 1880 – Ekim 1881)	65
2.2.2.2. Léon Gambetta Dönemi (Kasım 1881 – Ocak 1882)	66
2.2.2.3. İkinci Jules Ferry Dönemi (Şubat 1883 – Mart 1885)	66
2.2.3. Cumhuriyetin Krizleri (1885 – 1899)	67
2.2.3.1. Bulanjizm Tehlikesi ve Panama Skandalı	67
2.2.3.2. Dreyfus Olayı	70

2.3. RADİKAL CUMHURİYET (1899 – 1914)	74
2.3.1. Radikal Parti	75
2.3.1.1. Leon Bourgeois ve Solidarizm	79
2.3.1.2. Leon Duguit	81
2.3.2. Din Meselesi	85
2.3.3. Waldeck Rousseau Dönemi	91
2.3.4. Radikallerin Zaferi	92
2.4. I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA VE SONRASINDA FRANSA	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ'NDE FRANSIZ ETKİSİ

3.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ	99
3.1.1. Tanzimat Döneminde Fransız Etkisi ve Aydınlar	101
3.1.1.1. Yeni Osmanlılar	107
3.1.2. Abdülhamit Döneminde Fransız Etkisi ve Jön Türkler	114
3.1.2.1. Ahmet Rıza ve Auguste Comte	118
3.1.2.2. Prens Sabahattin ve Le Play-Demolins	125
3.1.2.3. Abdullah Cevdet ve Leon Bourgeois	128
3.1.2.4. Ziya Gökalp ve Comte-Durkheim-Duguit	133
3.1.2.5. Yusuf Akçura ve Albert Sorel	140
3.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve Batılılaşma Sorunu	143
3.1.3.1. Siyasi Durum	145
3.2. TÜRK MODERNLEŞMESİ	150
3.2.1. Yasallığını Arayan Devrim: TBMM'nin Kurulması	150

3.2.2. Devrimin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye	154
3.2.3. Saltanat'ın Kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı	155
3.2.4. Halifeliğin Kaldırılması	160
3.2.5. Eğitimde Fransa Etkisi ve Laikleşme	162
3.2.6. Hukuki İktisadi ve Sosyal Dönüşümler	167
 SONUÇ	 171
KAYNAKÇA	175

KISALTMALAR

Böl.	Bölüm
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
vb.	ve benzeri
Vol.	Volume
Bkz.	Bakınız

GİRİŞ

Modern devletin Batı’da üç yüz yıllık bir süreçte ortaya çıktığı göz önünde bulundurulduğunda, modernleşme sorununun toplum bilimlerinde yeni bir kavram olmadığı fark edilecektir.¹ Bu sürecin başlangıcı olarak, Karanlık Çağ’ın feodal sisteminin yerini, Batı’nın iktisadi bakış açısı olarak ifade edilen kapitalizmin² ve merkezileşmenin ivme kazanmasıyla ortaya çıkan devletlerin aldığı Yeni Çağ kabul edilmektedir.³ Söz konusu dönem sadece siyasi ve iktisadi alanda değil, toplumsal yapı ve değerler de köklü değişimlerin görüldüğü;⁴ Rönesans, Hümanizma ve Reform hareketleri ile birlikte yaşanan toplumsal hareketliliğin bir sonucu olarak sanat, edebiyat ve mimari alanlarında da ciddi gelişmelerin kaydedildiği bir dönem olmuştur.

Gelişmeler neticesinde Batı toprakları, yüzyıllarca biriktirdiği meyvelerini bir anda dışarı atmak istercesine Bach’ı, Vivaldi’yi, Haydn’ı, Mozart’ı, Beethoven’ı, Lizst’i, Chopin’i, Verdi’yi, Bhrams’ı ve daha nicelerini yetiştirmiş; Romantizm akımıyla birlikte de saray ve kilise egemenliğinden kurtulan bir müzik ortaya koymuştur. Resim de betimlenen dünya artık Barok dönemde olduğu gibi karanlık, esrarlı ve aşırı değildir.⁵ Bireysellik ön plana çıkmış, artık insan duygularının yansıtıldığı akımlar; Goya, Delacroix, Klimt, Gogh, Monet, Renoir, Manet gibi dehaların sayesinde gelişmiştir. Rokoko aynı zamanda mimariyi de değiştirmiş, aydınlanmış çağın anlayışı her yerde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Batı’da yaşanan tüm bu değişimler sonucunda Avrupa, çağdaşlarına oranla her alanda ilerleme elde ettikçe güçlenmiş ve bilhassa 1789 Fransız Devrimiyle fikirlerini tüm

¹ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 14; Halis Çetin, **Modernleşme Krizi, İdeoloji ile Ütopya Arasında Türkiye**, Orion Yayınevi, Ankara, 2007, s. 6.

² Genel kanının aksine Reform sonrasında ortaya çıkan ve Protestanlığa mal edilen “ilerlemenin ruhu”, “kazanç uğraşısı” ya da “elde etme güdüsünün” doğrudan doğruya kapitalizmle ilgisi yoktur zira bu uğraşı bugün de olduğu gibi eskiden de yaygındı hatta Çin’de, Hindistan’da, Babil’de ve Ortaçağ’da da kapitalizm vardı ancak Max Weber’in tabiriyle bu çabalar “kapitalist ruh”tan yani bu özel *ethos*’tan yoksundular. Batı kapitalizmi bugünkü özelliklerini ticarileşme adı verilen süreçte kazandı ve Avrupa Yeniçağ’da, dünyanın hiçbir yerinde gelişmemiş olan farklı bir tür kapitalizmle tanıştı. Bkz: Max Weber, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Ayraç Yayınları, 2008, ss. 14,18-20,38, 44.

³ Murat Sarıca, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, (Siyasi), Tarihsiz, s. 40; Norman Davies, **Avrupa Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 395-398; Claudes Delmas, **Avrupa Uygarlığı Tarihi**, Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1967, ss. 22- 40.

⁴ Server Tanilli, **Uygarlık Tarihi Ders Notları**, İstanbul, 1979, (Uygarlık) s. 45; Delmas, s. 15.

⁵ Ulrich Imhof, **Avrupa’da Aydınlanma**, çev. Şebnem Sunar, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 8.

dünya uluslarına yaymaya başlamıştır. Maurice Duverger'nin de söylediği gibi; siyasal sistemlerin gelişimi ve Batı'nın üstünlüğü, iktisadi tekniklerin ilerlemesi ile mümkün olabilmektedir.⁶

Batı'nın yukarıda bahsettiğimiz modernleşme şemasına bakıldığında geleneksel Marksist şemaya göre biçimlendiğini ifade eden Duverger'ye göre; "iktisadi yapılar-ideoloji-siyasal kurumlar" olarak gelişip, değiştiğini söylemek mümkün olacaktır.⁷ Benzer bir biçimde, tarih boyunca birçok düşünür toplumları birbirinden ayıran ve toplumsal değişmeyi ifade eden sınıflandırmaları yapmışlar; modern ile gelenekseli, Doğu ile Batı'yı birbirinden farklı kavramlaştırmalarla ifade etmeye çalışmışlardır.⁸ Bu düşünürlere birkaç örnek vermek gerekirse, öncelikle Klasik Alman edebiyatına, Alman felsefesine ve idealizmine büyük katkıları olan Leibniz'den başlamakta fayda vardır. Oryantalist yaklaşımı felsefeleştiren Alman filozofun, Doğulu halkların iyi ile kötü arasında ayırım yapmaksızın körü körüne yazgıya inanmalarını açıklayan fatum *Mahometanum* (Muhammet yazgıcılığı/kaderciliği) kavramı ya da tüm Müslümanları nitelendirmek için kullandığı Sarasen tanımı, Türkler ile ilgili Ortaçağ'dan beri kullanılan olumsuz imgeler ve söylemlerden ne kadar etkilendiğini göstermektedir.⁹ Leibniz'den sonra, onun "*Muhammetçilik*" tanımından oldukça etkilenen ve bu tanımın yaygınlaştırılmasına büyük katkı sağlayan Voltaire'den söz etmek gerekir. Victor Hugo tarafından Aydınlanma devrinin en büyük filozofu olarak tanımlanan Voltaire,¹⁰ Türkler, Yahudiler ve Bulgarlara karşı olumsuz fikirlerini açıkça belirtir ve İslam yerine Muhammetçilik tanımını kullanarak aşağılayıcı ve dışlayıcı bir vurgu

⁶ Maurice Duverger, **Batı'nın İki Yüzü**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1977, s. 8.

⁷ Duverger, s. 9; Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1987, s. 147-148.

⁸ Aydın, s. 14.

⁹ Onur Bilge Kula, **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 11-15.

¹⁰ On sekizinci yüzyıl Fransız Aydınlanmasının en önemli düşünürlerinden biri burjuva kökenli François Marie Voltaire'dir. Feodal sisteme ve özellikle kiliseye olan direnişi nedeniyle tüm Aydınlanma düşünürlerince bu hareketin babası olarak benimsenen Voltaire, tarihi dört safhaya ayırmaktadır: Birincisi Yunan, ikincisi Roma –ki bunlar en yüksek safhalardır- üçüncüsü Rönesans ve dördüncüsü ise XIV. Louis asrıdır ve Fransa'yı adeta o döneme kilitlenerek anlatır. Zira o dönem Fransa'da monarşinin en güçlü olduğu dönemdir. Bkz: İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, Turhan Kitabevi, Ankara, (Avrupa), 2007, s. 6; M. Buhr ve W. Schroeder ve K. Barck, **Aydınlanma Felsefesi**, Yenihayat kütüphanesi, Corpus, 1, 2006, ss. 20-23; Sarıca, ss. 66-67; Duverger, s. 13.

yapar. Hatta Voltaire'in *Muhammet* adlı draması o dönemde Kilise tarafından bile din karşıtı bulunur ve yasaklanır.¹¹

Leibniz ve Voltaire'in yanı sıra Alman filozoflarının önde gelenlerinden biri olan Kant, ırk sınıflandırması yaparak Avrupalı “beyaz” ırkı, “Doğulu ve zenci” ırka göre akıl bakımından daha üstün bulur.¹² Avrupa ülkelerinin birleşerek bir “*Dünya Cumhuriyeti*” kurmaları gerektiğini söyleyen Kant'ın bu fikrinden ilk büyük tarih filozofu olarak nitelendirilen filozof Herder'de oldukça etkilenir ve Türkleri Asyalı Barbarlar olarak tanımlarken, Yunanlıları Avrupa'nın umudu olarak görür ve ciddi bir filhelenist yaklaşım sergiler. Benzer bir biçimde Alman idealizminin en sistemci filozofu Hegel de İslam'ın bireye tekleşme olanağı vermediğini, tersine onu genellikle içinde eritip yok ettiğini, dolayısıyla İslami fanatizmin terörü ortaya çıkardığını söyler.¹³ Bahsettiğimiz filozoflardan farklı olarak Marks ve Engels, Türklere ve Osmanlı İmparatorluğuna Avrupa siyaseti ve Doğu Sorunu açısından bakarlar ve Avrupa'da statükonun devam ettirilebilmesi için Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ifade ederler. Engels biraz daha Leibniz ve Kantçı geleneğin etkisinde kalarak Osmanlı'nın bir gün mutlaka yok olacağını yazarak *hasta adam* imgesini pekiştiren anlayışın göstergelerini ortaya koyar.¹⁴

Yukarıda bahsettiğimiz düşünürler, kuramlar ve kavramlar doğrultusunda moderniteniyle birlikte dünyamıza giren en önemli fikirlerden biri kuşkusuz Oryantalizm'dir. Avrupalı birçok filozof, yazar ve düşünür anlattıkları ve yazdıklarıyla Oryantalizmin fikri temellerini atarlar. Bu fikri kavramlaştıran ve Doğu imgesini kuramsal bir çerçeveye oturtan Edward Said'in de söylediği gibi, birkaç nesil birlikte çalışarak uzun yatırımlarla bu doktrinler ve uygulamalar paketini ortaya koyarlar.¹⁵ Leibniz, Kant, Herder ve daha niceleri Avrupalı aklın/kültürün üstünlüğüne olan inancı pekiştirip, ırkçı teorilerle birleştirerek, Batı'nın Doğu'yu tanıma çabalarının-aslında egemen olma fikirlerinin-Oryantalizm şemsiyesi altında birleşmesine sebep olmuşlardır. Ona bu gücü veren ise Gramsci'nin “kültürel

¹¹ Kula, ss. 29-31, 35; Sarıca, s. 94.

¹² Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1984, s. 44; Kula, ss. 44-46.

¹³ Özlem, ss. 35,51, 70; Kula, ss. 81, 87-88, 97-98, 118-121; Buhr ve diğerleri, s. 50-51; Sarıca, ss.122-125.

¹⁴ M. S. Anderson, **Doğu Sorunu, 1774-1923**, YKY, İstanbul, 2001, ss. 137-138; Karl Marx ve Friedrich Engels, **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1977, s. 17; Kula, ss. 152-153.

¹⁵ Edward Said, **Oryantalizm**, Çev. Neziha Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 18; Kula, s. 2.

yönlendirme” dediği, *kültürel hegemonya* ve bu hegemonyanın sonucudur. Başka bir deyişle, madalyonun ön yüzü geri kalmış ve ilerleme yeteneğinden yoksun olarak gösterdikleri Doğulu halkları modernleştirmek fikriyle bezenmiş iken, arka yüzü Batı’nın üstün pozisyonunu, Doğu’ya hissettirmeden koruma düşüncesinden ibarettir.¹⁶

Kolonyalizm, sömürgecilik, oryantalizm, emperyalizm... Tüm bu kavramlara baktığımızda aynı düşünce sisteminin ürünü olduğunu görebiliriz ancak yine değişerek farklı şekilde tanımlandıklarını fark etmek de mümkündür zira modernitenin özünde değişim olgusu yatar. Yunan felsefesinden hareketle, Herakleitos’un da dediği gibi “*bir nehirde ikinci kez yıkanılmaz*”, evren sürekli bir oluş ve değişim süreci içindedir.¹⁷ Bu bakımdan Batı’da doğup gelişen bu kavramın kuramcıları değişim kavramından, Batı ülkelerinde ulaşılan gelişme çizgisine doğru ilerlemeyi anlarlar.¹⁸ Emre Kongar’ın modernleşme kavramı için yaptığı tanım burada önem kazanmaktadır:

*“Modernleşme, Batılı toplumsal bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavramdır. Böylece toplumsal değişimin özel bir görüşe (Batılı görüşe) göre ele alınan özel bir durumu (az gelişmişlerin değişmesi) olmaktadır.”*¹⁹

Görüldüğü üzere modernleşmenin Batılılaşmanın bir uzantısı olduğu kanısı oldukça yaygındır. Bu fikri öne sürenlerden biri olan Couze Venn, moderniteyi değerlendirirken belli başlı noktaların üzerinde durur: Birincisi; modernite dışında hiçbir süreç dünyanın hemen her tarafından bu denli etkin hale gelmemesidir. İkincisi; modernitenin bugüne dek meşruiyet kazanmış tek tarihsel dönem olmasıdır. Üçüncüsü ise; modernitenin Avrupa sömürgecilik tarihiyle eş zamanlı olarak doğduğu fikridir. Buradan yola çıkan Venn, modernleşme sürecinin özünde *Batının Batılılaşması*’nın olduğu ve Batılılaşmanın sadece Avrupa dışındaki toplumlara özgü

¹⁶ Said, s.19; Kula, ss. 3-4.

¹⁷ Sarıca, s. 13.

¹⁸ Çetin, s. 6; Aydın, s. 22.

¹⁹ Aydın, s. 22.

bir süreç olmadığı aksine Batı'nın da Batılılaşabileceği gerçeğine ulaşmıştır. Venn bu süreci aynı zamanda Oksidentalizm olarak da adlandırmaktadır.²⁰

Bu çıkarım bizlere; modernleşme, Batılılaşma, çağdaşlaşma ya da sekülerleşme gibi bir takım kavramların salt geri kalmış Doğulu halklar için olmadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Günümüzde modern dünyadan, moderniteden bahsederken kullandığımız her kavram/tanım Batı'nın bir ürünüdür; tıpkı Osmanlı imparatorluğunda modernleşme çabalarının başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz III. Selim dönemi ıslahatlarından, Türkiye Cumhuriyeti kurulana dek, hatta Avrupa Birliğine girme çabalarımıza kadar demokratikleşme kapsamında yer alan her reform girişiminin bir biçimde Batı sisteminin bir üyesi olma amacı taşıması gibi. İşte bu sebeple ele alacağımız konu, Osmanlı modernleşmesi ve bilhassa Cumhuriyetin kuruluşu esnasında yapılan devrimlerin Avrupa kaynağını gösterme amacını taşımaktadır zira Batılılaşma çabalarında en dikkat çekici örneklerden birisi Fransa'nın ilham kaynağı olduğu Türkiye'de görülmüştür.

²⁰ Couze Venn, **Occidentalism**, London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 2000; s. 18-19'den aktaran Hasan Bülent Kahraman, "Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu'su, Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir bakış Denemesi", **Doğu Batı Avrupa** Sayı:14, Şubat, Mart, Nisan, 2001, s. 10-11. Oysa Suavi Aydın bu süreci daha farklı değerlendirmektedir. Yazara göre II. Dünya Savaşı'nın ardından, geri kalmış toplumların gelişmesi, Üçüncü Dünya kavramı ve bu kavramın öğeleri olan Üçüncü Dünya ülkelerinin küresel ekonomik sisteme uyum sorununun baş göstermesi neticesinde sömürgeci ulusların oryantalist kökenli kuramlarının, yeni oluşan konjonktüre uyumsuz hal kazanması ile gelişme ve modernleşme kavramları ortaya atılmıştır. Bkz: Aydın, s. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN

1.1.FRANSIZ DEVRİMİ VE BİRİNCİ CUMHURİYETİN KURULUŞU

1.1.1.Devrim Öncesi Fransa

11. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri ile gelişen ticaret sonucunda ortaya çıkan kapitalizm²¹ ve doğan “yeni sınıf” feodal toprakların üzerinde değişim rüzgârlarının esmesine ve merkezileşmenin ivme kazandığı 13. yüzyılda Fransa’da ilk temsili organların ortaya çıkmasına sebep oldu.²² Bu yeni sınıfın, teknik ilerlemeler ve keşiflerle birlikte hızlanan ticaretle zenginleşmesi sonucunda eski düzenden, onun getirdiklerinden kurtulmak amacıyla sanata, bilime ve edebiyata verdikleri önem bir kültür devrimi olan Rönesans’ı ortaya çıkardı.²³ Ortaçağ’ın birleşmiş toplumunun yerine bireyi merkez alan yeni yaşam anlayışına ise Hümanizma adı verildi.²⁴ Bu süreç beraberinde Reformasyonu getirdi²⁵ ve Katolik kilisesi tarihte ikinci kez bölünerek Protestanlığı doğurdu.

Protestan reformunun Kalvenizm²⁶ şeklinde ortaya çıktığı Fransa’da *Huguenot*’lar endüstriyel ve kapitalist gelişimin en önemli taşıyıcıları oldular. Çünkü Katolik kilisesinin inananlarına dünya nimetlerine karşı umursamaz olma öğüdünün

²¹ Kapitalizm mutlak monarşiyle hemen hemen aynı zamanlarda doğmuştur. 12. ve 13. yüzyıllara doğru fon, mal stoku, para kitlesi veya faizi olan para anlamında, ilk olarak İtalya’da ortaya çıkan kapitalizm, bizim anladığımız anlamını (Richard Jones, Ricardo, Sismondi, Rodbertus ve özellikle Marx’tan sonra) 1770’lerde, 18. yüzyılın Fransızca yazar en büyük iktisatçısı Turgot’dan sonra almış veya almaya başlamıştır. Bkz. Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, II. Cilt, Mübadele Oyunları**, Gece Yayınları, Ankara, 1993, s. 201; Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi**, I.cilt, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004, s. 147; Delmas, s. 42.

²² Selim Somçağ, **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, Bağlam Yayıncılık, 1994, s. 20; Tanilli, ss. 41-43; Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.37; William McNeill, **Dünya Tarihi**, Verso-İmge Yayınları, 1989, ss. 229- 231; Sarıca, s. 40.

²³ Davies, ss. 509-517; Tanilli, s. 52; Delmas, s. 42; Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, Dost Kitabevi, Ankara, (Avrupa 1), 2004, s.11; Mehmet Ali Ağaoğulları-Levent Köker, **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 153; McNeill, s. 281.

²⁴ Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlk Çağlardan Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 82; Davies, ss. 519- 520; Tanilli; ss. 53- 54; Lee, s. 11; McNeill; s. 265; Delmas, s. 49.

²⁵ Lee, ss. 11, 13, 17; Davies, s. 511; Huberman, s. 96.

²⁶ Fransa’da Luther’in Protestan reformunun takipçilerinden Jean Calvin’in öğretilerine verilen isimdir. Gothein, Kalvenizim’i “*kapitalist ekonominin fide serası*” olarak tanımlar. Bkz. Hikmet Özdemir (Ed.), **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, der., Brian Redhead, Alfa Yayınları, 2001, ss. 119-125; Lee, s. 37,42-48; Davies, ss. 531- 533, 549-558; Tanilli; ss. 52-59; Huberman, ss. 96, 19- 193; Ağaoğulları-Köker, ss. 139-146; McNeill, ss. 269-271, 285; Weber, ss. 37, 47-48; Duverger, s. 29.

aksine bu durum Protestanlık inancında Katolikliği bir eleştiri aracıydı. Dolayısıyla, sermaye sahipleri ve işverenler, çağdaş işkolları, işletmelerde üst basamaklarda bulunanlar ya da iş hayatına hazırlayıcı yüksek okul mezunlarının dikkat çekici bir şekilde Protestanlığı kabul etmesi, bu anlayışın sonuçları olarak ortaya çıktı.²⁷

Calvin'in sürgünde bir Fransız olması ve müritlerinin Fransızca konuşması sebebiyle,²⁸ Fransa'da hızla yayılan Protestan inancı aynı hızla bir iç çatışmaya sebep oldu ve 26 Ağustos 1572 yılında St. Barthélémy gecesi binlerce *Huguenot* katledildi.²⁹ Dinsel karmaşaya son vermek amacıyla yine bir Protestan olan ancak Katolik inancına döndükten sonra taç giyebilen IV. Henry (Henri de Navarre) Nantes fermanını (1598) ilan etti³⁰ ancak mutlakîyetçiliğin güç kazandığı Fransa'da bu dönemin en güçlü yöneticisi olan XIV. Louis döneminde Nantes fermanı feshedildi (1685).³¹ Bu süreçten sonra çaresiz kalan bir milyon civarında Protestan'dan iki yüz elli üç yüz bini mutlakîyetçi yönetimin keyfi yasalarına karşı koyamayıp göç etmek zorunda kaldılar. Göçlerin en yoğun olarak yaşandığı Fransa'dan giden Protestanlar; kapitalizmin ruhuna uygun ahlak anlayışları sebebiyle Brandenburg, Prusya, Hollanda gibi bölgelerin ekonomik açıdan büyümesini sağlarken, bu dönemden sonra ağırlıklı olarak Katolikliğe dönen Fransa ise söz konusu mezhebin insan yaşamına egemen özelliğinin kapitalizmin gelişmesine engel olması sebebiyle, devlet ekonomisi açısından büyük bir yıkım yaşadı.³² İşte bu durum Fransa'da yapılacak olan ihtilalin, etkileri oldukça önemli birkaç ekonomik sebebinden biridir.

²⁷ Weber, ss. 35-38; Delmas, s. 46; Tanilli, s. 59; Ağaoğulları-Köker; ss. 138-147; Özdemir, s. 125; Huberman, s. 191; Duverger, s. 4; Huberman, s. 191.

²⁸ Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Yeni Binyıl, Tarihsiz, s. 215; Özdemir, ss. 111-112; Ağaoğulları-Köker, ss. 136, 150; Tanilli, s. 59; Davies, ss. 533-534; Huberman, s. 191; Lee, s. 40; Wallerstein, s. 166.

²⁹ Öldürülen Protestan sayısı hakkında çeşitli bilgiler vardır: Ağaoğulları ve Köker bu sayıyı 30-70 bin arasında verirken, Tilly, 13 bin olarak belirtmektedir. Bkz. Ağaoğulları-Köker, s. 289; Tilly, ss. 216-217. J.H. Elliott ise 3 bin Protestan'ın öldürüldüğünü belirtmektedir. Bkz. J.H. Elliott, **Europe Divided 1559-1598**, Collins, London, 1971, s. 202; Davies, s. 544; Tanilli, s. 59; McNeill, s. 283.

³⁰ Davies, ss. 548-549; Lee, s. 39; Weber, s. 70; McNeill, s. 279.

³¹ Bu dönemde XIV. Louis'nin Nantes Fermanını ilgasına yönelik tepkiler yıllar sonra da sürmektedir. Benjamin Franklin'in anlattığına göre, kendisi daha çocukken Philadelphia'daki Güney Kilisesinde, "o lanetli ihtiyar, o Tanrı kullarının Nemrud'u XIV. Louis" den bahsedildiğini işitmiştir. **Writings of B. Franklin**, Smith Neşri, cilt VI, ss. 86-87'den aktaran Paul Hazard, **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, Tarihsiz, s.100; Tilly, s. 218; Delmas, s. 54; Imhof, s. 30; Moore, s. 75.

³² Werner Sombart, **Burjuva, Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, Doğu Batı Yayınları, 2008, ss. 147, 236, 301; Server Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On yıl, Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, Cem Yayınevi, (On Yıl), Tarihsiz, s. 30; Delmas, s. 44; Huberman, s. 142; Lee, s. 41; Tilly, ss. 213, 219; McNeill, s. 283; Sarıca, s. 18; Davies, s. 673; Imhof, s. 163.

16. yüzyılda altın ve gümüş arzının fiyatları yükseltmesiyle feodal beylerin giderek yoksullaşması ve aralarında yaşanan savaşlar sonucunda zayıflamaları Fransız monarşisinin işine yaradı.³³ Kraliyet onları önce bürokratik mevkileri satma yoluyla³⁴ ardından da bilhassa XIV. Louis döneminde Versailles’da oturan kuklalar haline dönüştürerek Fransa’da merkezi otoriteyi güçlendirdi.³⁵ Bu durumun iktisadi alandaki etkileri ise oldukça büyük oldu; vergileri toplama yöntemleri sıkılaştırıldı ve sürekli savaşmış gibi vergi toplandı. Ekonomik dayanaklarının birçoğundan yoksun kalan senyörlerin baskısı altında mahalli zulümlerle boğuşan halk ise İtalyan usulü saray yaptırarak günlük yaşamını bile tören haline getiren kralının³⁶ bu haline ses çıkarmadı; aksine bu krallık aşkı XIV. Louis’nin ilk dönemlerinde adeta tapınmaya dönüştü.³⁷ Güneş Kralın bu ihtişamının bedeliyse oldukça ağır oldu çünkü ölümünün ardından maliye iki buçuk milyar borçla karşı karşıyaydı. Zaten sallantıda olan monarşinin Naiplik süresince kötü yönetilmesi ise hem Fransız maliyesini

³² Barrington Moore, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 89; Sarıca, s. 18; Weber, s. 32-33; Davies, s. 536; Imhof, s. 30; Duverger, s. 29; Ağaoğulları-Köker, ss. 138-140; Huberman, s. 192.

³³ Colin Mooers, **Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu, Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa ve Almanya’da Kapitalizmin Yükselişi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997, s. 63; Moore, ss. 73-74; Delmas, s. 69; Huberman, s. 179.

³⁴ 16. ve 17. Yüzyıllar boyunca Fransa’da mutlakıyetçilik artmış olsa da soyluluğun genel haklarını koruyan yapılar mevcuttu. Devlet hem onların sınıfsal güçlerini muhafaza edip hem de köylü artığından alınacak pay konusunda feodal beylerle çatışma içerisindeydi. Ancak endüstri öncesi toplumlarda bu ekonomik fazlayı yaratmak ve toplamak neredeyse olanaksız olduğundan Fransız monarşisi bu soruna bürokratik mevkileri satarak çözüm getirmeye çalıştı. Salt Fransa’ya özgü olmayan bu uygulama, Fransız krallarının bu yola başvurma çapı ve uygulamanın Fransız toplumunun karakterinin etkileyen bir nitelik kazanması Fransa’yı diğer ülkelerden kesin bir biçimde ayırdı. Hastalık derecesinde uygulanan bu durum burjuvaziye krallık bürokrasisine girme yolunu açarken, bu sınıftan müttefikler elde eden kralın gücünü arttırtmasını da sağlıyordu. Ancak mevkilerin babadan oğla geçen özel bir mülk haline gelmesiyle birlikte kral giderek bu görevliler üzerindeki denetimini yitirmeye başladı. XIV. Louis açısından bakıldığında ise eğer devlet memurluklarını satma yoluna gidilmeseydi, Kral olasılıkla para bulabilmek için *états généraux*’lara başvurmak zorunda kalacaktı. Başka bir deyişle kralın, parlamentonun denetiminden bağımsız davranabilme olanağının yani mutlakıyetçiliğinin temelinde bu memurlukların satışı yatmaktaydı. Bkz: Charles Seignobos, **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1960, s. 236; Moore, ss. 90-92; Mooers, ss. 66-67; Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası 2**, İmge Kitabevi, 1994; ss. 47-49.

³⁵ Mooers, ss. 66-67; Moore, ss. 90-91; Seignobos, s. 236; Imhof, s. 15; Lee s. 173.

³⁶ Moore, s. 90; Mooers, s. 70; Lee, ss. 171-172; Seignobos, ss. 266-267; Davies, s. 662; Imhof, s. 9; Lee, s. 180.

³⁷ Jules Michelet, **Fransız İhtilali Tarihi 1**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (İhtilal 1), 1967; ss. 37-38; Wallerstein, s. 159; Voltaire, **The Age Of Louis XIV**, J.M. Dent & Sons Ltd, London, 1962, s. 51; Davies, s. 662.

iflasın eşiğine getirdi hem de ayrıcalıklı zümrelerin saygınlıklarını kaybetmelerine, onların halkın gözünden düşmelerine sebep oldu.³⁸

On sekizinci yüzyıl boyunca Fransa'sı XIV. Louis'nin büyük ama kusurlu bir deneyinin sonucuydu. Onun yarattığı *Ancien Régime* Avrupa'nın en eski aristokratik mutlak monarşilerinin en güçlüsü ve en tipik olanıydı. Aydınlanmanın mayasının ortaya çıktığı bir dönemdi ve bu nedenle Fransa'da eski rejimin çerçevesi ve yerleşik menfaatleri ile yükselen yeni toplumsal güçler arasındaki çatışma her yerden daha keskin oldu.³⁹ Çünkü bu dönemde dış ticaretin dört katına çıkması, maden çalışmalarında kullanılan buharlı makineyle birlikte işletmecilik ve sanayileşmenin yanı sıra Brezilya'da altın, Meksika'da da gümüş üretiminin fiyat artışını tetiklemesi ile aynı anda büyüyen nüfusta artan talep ekonomide kıpırdanmalara yol açtı.⁴⁰ Fiyat artışıyla birlikte çiftçiler refaha kavuşurken, endüstriler büyüdü ve ticaret patladı. Devrimden yaklaşık otuz ya da kırk yıl önce tablo değişmeye başladı ve toplumsal bünyenin bütün parçalarında o güne kadar asla dikkati çekmemiş olan bir tür titreşim kaydedildi. Ekonomi de yaşanan bu gelişmelerin kendisini ilk olarak ihtilalin başlıca odağı olacak kesimlerinde göstermesi, huzursuzluğun ilk buralarda ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden biriydi.⁴¹

Devrim öncesi yirmi yıl boyunca canlandırılan toplumu devrime götüren olgu ise bu refah döneminin sona ermesi oldu çünkü devrimi izleyen dönemlerin hiç birisinde halkın refah düzeyi devrimi önceleyen yıllarda olduğu kadar hızla gelişmemişti.⁴² 1778 yılında yükselişin tersine dönmesi; önce İngiltere ile yapılan ve her iki tarafa da ağır maliyetler yükleyen Yedi Yıl Savaşlarının kaybedilmesi, ardından da rövanşı almak amacıyla Amerikan Bağımsızlık Savaşına yardım

³⁸ XIV. Louis, mutlak monarkların ilk örneklerinden olmakla birlikte onun idaresi aynı zamanda önde gelen diplomatik yetenek ve manevra kabiliyetine sahip olmasıyla ünlüdür. Bkz. Anthony Giddens, **The Nation State and Violence**, Polity Press, Tarihsiz, s. 85. Türkçesi için bkz. Anthony Giddens, **Ulus Devlet ve Şiddet**, Kalkedon Yayıncılık; Michelet, s. 44; Davies, s.675; Imhof, s. 15; Duverger, s. 18; Sander, s. 162; Lee, s. 269.

³⁹ Eric J. Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, Verso Yayınları, Ankara, 1989, s. 105; Alexis de Tocqueville, **Eski Rejim ve Devrim**, İmge Kitabevi, 2004, s. 268; Mooers, s. 81; Davies, s. 674; Lee, s. 173.

⁴⁰ Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, Cem Yayınevi, 1969, s. 18; Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, (Fransız), 1981, s. 43; Tanilli, On Yıl, s. 25; Lee, s. 173; Braudel, Maddi Uygarlık, s. 256.

⁴¹ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, Paragraf Yayınevi, 2005, ss. 265-266; Hobsbawm, s. 105; Mooers, s. 81-82; Tanilli, On Yıl, ss. 26-27; Tocqueville, ss. 263, 268; Braudel, Maddi Uygarlık, s. 256.

⁴² Tocqueville, ss. 261,263; Mooers, s. 82; Davies, s. 661; Delmas, s. 65; Sander, s. 163; Lee, s. 271; Braudel, Maddi Uygarlık, s. 256.

edilmesi çöküşü hızlandırdı.⁴³ Bu müdahale, Amerika için çok büyük önem taşısa da Fransa için tam bir yıkımdı, sekiz milyon dolar ek kamu borcu refah döneminin sonunu getirdi.⁴⁴ Artan nüfus oranına, 1785'te yaşanan şiddetli kuraklığın yanı sıra, 1788'de alınan kötü hasadın fiyatların yükseltmesi ve 1788-89 yıllarında yaşanan aşırı soğukların da eklenmesiyle *ancien régime*'in tüm kurumlarında hoşnutsuzluk artmaya başladı.⁴⁵ 1789 yılında maliye yaklaşık 600 milyon borçluydu ve statülerinde ani bir düşüş yaşayan herkesin kızgınlıkla devrim çağrıları yapmalarına neden oluyordu. Bir yandan servet yapma tutkusuyla yaşayan bir kesim, bir yandan her türlü yeniliğe karşı duran *ancien régime* kurumları, diğer yandan da yetersiz, yozlaşmış yönetimin aşırıya kaçan masrafları el birliğiyle devrime giden yolun taşlarını böyle döşediler.⁴⁶

Ancien régime kurumlarından bahsederken, bunların neler olduğunu kısaca açıklamakta fayda vardır. Ortaçağ'dan beri durmadan güçlenen mutlak ve idari krallık rejimi *ancien régime*'in en önemli kurumuydu. Kaynağını tanrıdan alan bu iktidarın dini niteliği krala her alanda mutlak tahakküm sağlamaktaydı⁴⁷ ancak onun da iktidarını sınırlayan bir takım eski kalıntılar ve kurumlar bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi olan Etats Généraux'lar kralın, toplum içindeki sınıflarla dayanışma gereği duyması ile mali destek aramasından doğdular⁴⁸ ve özellikle on altıncı yüzyıl boyunca vergi konusunda krala muhalefet ettiler. Bunun üzerine 1614'ten sonra bir daha toplantıya çağırılmayan bu temsili meclisler yine de mutlakiyetçi yönetim

⁴³ Jacques Bainville, **Fransa Tarihi**, çev. Hüseyin Cahid Yalçın, cilt: I, Kanaat Kitabevi, İstanbul, (Fransa 1), 1938, s. 290; Davies, s. 726; Delmas, s. 65; Sander, s. 155; Tilly, ss. 228-229.

⁴⁴ Fransız Devrimi, farklı şekilde de olsa Rus Devrimi gibi tarihsel arka planında bir savaş barındırmaktadır. Rus Devrimi Birinci Dünya Savaşı'nın bir neticesiyken, Fransız devriminde Amerikan Bağımsızlık Savaşının mali yükü devrimin nedenlerinden biri olmuştur. Bu savaşa yapılan Fransız yardımı ülke ekonomisini iyice zayıflatmış, önce Etat Généraux'nun toplanması ardından da devrimin yaşanması ile sonuçlanmıştır. Bkz. Bruce Mazlish, "The French Revolution in Comparative Perspective", **Political Science Quarterly**, vol. 85, no.2, 1970, ss. 245; Davies, s. 725; Sander, s. 156; Bainville, s. 287.

⁴⁵ Heaton, ss. 256, 267; Tilly, s. 226; Tocqueville, ss. 272-273; Hobsbawm, s. 109, 114; Mooers, s. 83; Seignobos, s. 303; Davies, s. 737; Delmas, s. 65; Lee, s. 271.

⁴⁶ Bryce Lyon ve Herbert H. Rowen ve Theodore S. Hamerow, **A History of the Western World**, Rand McNally Company, Chicago, 1969, s. 518; Tocqueville, ss. 263-273; Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Kitabevi, Ankara, (Avrupa 2), 2004, s. 11; Server Tanilli, **Fransız Devriminden Portreler**, Alkım yayınevi, İstanbul, (Portreler), 2007, s. 158; Hobsbawm, s. 110; Delmas, s. 65.

⁴⁷ Soboul, ss. 72-75.

⁴⁸ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 102; Soboul, s. 77; Sarica, Fransız, ss. 46-47; Duverger, ss. 15-16.

karşısında güçlü bir muhalefetin temel ögesi oldular.⁴⁹ İdari yapı ise genel hatlarıyla valiliklere ve kral vekillerine dayanmaktaydı ancak krallık temsilcilerinin görevlerinin on altıncı yüzyıldan itibaren para ile satılan makamlar haline gelmesi; 1776'da sayıları 39'u bulan ve yüksek soylular arasından seçilen valilerin, görev yerleri yerine Versailles'da oturmaları yozlaşmışlığın en açık örneğiydi.⁵⁰

İmtiyazlı ve imtiyazsız olmak üzere; Rahipler, Soylular ve Tiers Etat şeklinde üç sınıfın varlığını kabul eden Fransa'da *ancien régime*'in en önemli zümresi imtiyazlı sınıftan olan Rahipler ve Soylulardı.⁵¹ Kökeni Ortaçağ'a dayanan bu düzende Ruhban sınıfı krallığın birinci düzenini teşkil ediyordu, tümüyle vergiden bağışık ve Kilise tıpkı devlet gibi otoriter bir yapıya sahipti. Krallık topraklarının %10'una sahip olmakla birlikte⁵² XIV. Louis'nin merkezileştirme çabalarının bir sonucu olarak piskoposlar, başrahipler ve rahipler zamanla soylular arasından seçilmeye başladılar ve Versailles'da ya da taşrada yaşayan soyluların bu durumu kral tarafından zararsız hale getirilmelerinden ileri geliyordu. Ruhbanın soylulara bu yolla göz kulak olmasına karşılık kral da kiliseyi mezhep sapkınlıklarına karşı korumaktaydı. Buradan da anlaşılacağı üzere, XIV. Louis'nin Nantes fermanını geri almasının gerçek sebebi buydu.⁵³

Nüfusun % 1,5'unu oluşturmalarına karşın toprakların %20'sini ellerinden bulunduran Fransız soyluları krallığın ikinci düzenini teşkil ediyorlardı fakat toplumun tartışmasız hâkim sınıfıydılar. Erken tarihlerden itibaren yasalarla konumları belirlenen, oldukça önemli bir hukuksal statüye sahip ve köylülerden alınan ödentilerle yaşamaları en önemli özelliği olan Fransız asilleri; kılıç soyluları (*noblesse d'épée*) ve kaftan ya da kostüm soyluları (*noblesse de robe*) olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı.⁵⁴ Birçok vergiden muaf olan bu sınıftan kılıç soyluları

⁴⁹ Soboul, s. 77; Sarica, Fransız, ss. 47-48; Hobsbawm, s. 110; Ateş, s. 103; Monseigneur Freppel, **La Révolution Française, A Propos du Centenaire de 1789**, A. Roger et F. Chernoviz, Libraires – éditeurs, 1889, s. 9; Sander, s.162.

⁵⁰ Soboul, ss. 81-83; Duverger, s. 17; Tilly, s. 227.

⁵¹ Emmanuel-Joseph Sieyes, **Üçüncü Sınıf Nedir?** İmge Kitabevi, 2005, s. 7; Sarica, Fransız, s. 11; Soboul, s. 19; Ateş, s. 95; Huberman, s. 165.

⁵² Soboul, ss. 25-26; Sarica, Fransız, s. 12; Tanilli, On Yıl, s. 27; Ateş, ss. 100; Imhof, s. 29; Duverger, s. 11.

⁵³ Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası IV. Cilt, 18. Yüzyıl Aydınlanma ve Devrim**, Adam Yayınları, İstanbul, (Yüzyıllar 4), 1999, s. 405; Soboul, s. 29; Tanilli, On Yıl, s. 27; Sarica, Fransız, s. 12; Moore, s. 75; Lee, Avrupa 1, s. 174.

⁵⁴ Moore, ss. 72-73; Imhof, s. 25; Hobsbawm, s. 106; Soboul, s. 21; Sarica, Fransız, s. 13; Tanilli, On Yıl, s. 28; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 405; Ateş, s. 99; Hobsbawm, s. 107; Moore, ss. 73-74; Imhof, s. 25.

Versailles’de oturup, kralın kendilerine ihsan etiği maaşlarla yaşamaya çalışıyorlardı ancak gelirleri mevcut konumlarını muhafaza etmeye yetmiyordu.⁵⁵ Rütbe düşürülmesi sebebiyle ticaretle uğraşmaları yasak olan kılıç soylularının zengin burjuva kızlarıyla yaptıkları evlilikler de borçlarını ödemelerine imkân vermiyordu. Kökeni burjuva olan ve bürokratik mevki satın alarak kostüm soyluluğuna yükselenler ise ticaret sayesinde hızla zenginleşiyorlardı. Bu ikircikli yapının sebebi krallığın, kendisine kafa tutmasına olanak verebilecek yapıda bağımsız ekonomik temele sahip soylular istememesinden ileri geliyordu.⁵⁶ Para ile satın aldıkları makamlar babadan oğla miras kaldığından dolayı azledilemeyen soylu parlamento üyeleri ise feodal görüşlere sıkıca bağlandılar ve her türlü yeniliğin karşısında durdular.⁵⁷ Bu nedenle de burjuvalardan uzaklaşan soyluların bu tutumu burjuvalarla kralı birbirine yaklaştırdı ve İngiltere’dekinin aksine malikâne sisteminde kapitalist sistemi benimseyen asiller ve burjuva ittifakından farklı bir durum ortaya çıktı.⁵⁸

Ancien régime’in toplumsal yapısında imtiyazsız sınıfı ve üçüncü düzeni oluşturarak 24 milyondan fazla insanı içinde barındıran Tiers Etat ise genel hatlarıyla burjuvalar ve köylülerden oluşuyordu.⁵⁹ Tüccarlar ve zanaatkârların önem kazanmaya başlamasından sonra yeni oluşan şehirlerde ortaya çıkan yeni sınıfın (burjuvaların) önemi zamanla artmaya başladı. Burjuvaların bir kısmı mevki ya da toprak satın alma yoluyla soylulaşırken, bir kısmı da iktisadi ve kültürel alanlarda asillerin kat kat üstünde oldukları halde onların imtiyazlarından yararlanamıyor, onlardan daha fazla çalışmalarına rağmen vergiden muaf tutulmuyorlardı. İktisadi alanda güçlenmelerine karşın siyasi alanda soylular karşısında bir hiç olan burjuvaların gözleri tam anlamıyla siyasi iktidara çevriliydi.⁶⁰ Burjuvaziye bu konuda destek ise yıllardır nereden geldiklerini bile anlamadıkları yükümlülükler altında ezilen köylülerden geldi ve imtiyazlıların da vergi vermesi konusunda

⁵⁵ Ateş, s. 100; Seignobos, s. 278; Soboul, ss. 22-23; Sarica, Fransız, ss. 13-14; Moore, s. 73; Hobsbawm, ss. 107-108; Tanilli, On Yıl, s. 28; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 405; Huberman, s. 165; Duverger, s. 21.

⁵⁶ Moore, ss. 80-82; Imhof, s. 83; Duverger, s. 21; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 405.

⁵⁷ Moore, s. 75; Soboul, s. 24; Sarica, Fransız, s. 13; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 405; Tanilli, On Yıl, s. 28; Hobsbawm, s. 108; Duverger, s. 18; Tilly, s. 228.

⁵⁸ Duverger, s. 17.

⁵⁹ Ateş, s. 101; Huberman, s. 165; Imhof, s. 41.

⁶⁰ Sieyes, ss. 10-13; Tocqueville, ss. 147-149; Moore, s. 100; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 402; Mooers, ss. 80-81; Soboul, s. 20; Sarica, Fransız, s. 20; Huberman, s. 169; Imhof, s. 48; Duverger, s. 14; Sander, s. 162.

hemfikir oldular.⁶¹ Kısacası, bir ziraat memleketi olan ve böylesine geniş bir köylü kitlesine sahip *ancien régime*'in, köylüleri karşısına alması onun aleyhine oldu. Çünkü eğer köylü kitleleri işe karışmayıp seyirci kalsalardı ne İnkılâp başarılı olabilirdi ne de burjuvazi üstünlük sağlayabilirdi.⁶²

On sekizinci yüzyılda burjuvazinin bir sınıf niteliğine bürünüp, feodal yapıya ve mutlaka monarşiye karşı başlattığı bu siyasal mücadelenin⁶³ ideolojik altyapısını oluşturan Fransız Aydınlanması, entelektüel mayasını XIV. Louis'nin yarattığı *ancien régime*'de oluşturuldu. Voltaire, Montesquieu, Jean Jacques Rousseau, Diderot ve daha nice siyle Fransız devriminde önemli rol oynadı ve Fransız aydınlanmacıları devrimden çok önce dönemi, "*Fransız Yüzyılı*"na dönüştürdü.⁶⁴ Amerikan bağımsızlık savaşının (1775-1783) ve Amerika'da yeni doğan cumhuriyetin etkisinde kalmasıyla Robespierre, Marat, Danton, Sieyes, Babeuf gibi devrimin önde gelen isimlerini etkileyen⁶⁵ Fransız aydınlanması, rasyonel akıl ile dini nitelik taşıyan bir duyguyla, geleceğe karşı şevk ve güven beslemeyi öğütüyordu ki Fransız İhtilali'nin hamlesi de bundan doğacaktı.⁶⁶

1.1.2.Fransız Devrimi

1781 yılında Necker'in maliye bakanlığından istifa etmesinden sonra mali bunalım oldukça şiddetlendi ve bu durum Fransa'da XVI. Louis'nin iktidarını sarsmaya başladı. Amerikan iç savaşı sırasında artan bütçe açığını kapatmak mümkün değildi⁶⁷ çünkü XVI. Louis'nin on beş yıl süren saltanatı boyunca borçlar üç misline çıkmıştı. Fiyatlar % 65 yükselip, ücretler sadece %22 arttığı için halk

⁶¹ Soboul, ss. 56-59; Sarıca, Fransız, s. 17; Tanilli, On Yıl, s. 30; Tocqueville, ss. 198, 208-210; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 407.

⁶² Moore, s. 99; Soboul, s. 50; Tanilli, On Yıl, s. 31; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 408.

⁶³ Buhr ve diğerleri, s. 7; Soboul, s. 61; Tanilli, On Yıl, ss. 43-44; Sarıca, Siyasi, s. 91; Sarıca, Fransız, s. 23.

⁶⁴ Tanilli, Uygarlık, s. 75; Buhr ve diğerleri, s. 8; Davies, s. 661; Delmas, ss. 66-67; Sarıca, Siyasi, s. 91-93; Imhof, ss. 78, 84; Duverger, s. 33; Sander, s. 157; Lee, Avrupa 1, s. 276.

⁶⁵ Fransız Devrimi, bir partinin, bir hareketin ya da bir programı uygulamaya çalışan insanların öncülük ettiği bir devrim değildi. Nitekim Napoléon'a dek tam anlamıyla "önderler" bile çıkarmadı. Devrimci harekete liderlik eden, burjuvazi fikirleriydi ve bu fikirleri oluşturanlar da Fransız filozoflarıydı. Bu bağlamda devrimden sorumlu olanların filozoflar olduğunu söylemek mümkündür. Bkz: Hobsbawm, s. 110; Sander, s. 157.

⁶⁶ Seignobos, s. 301; Tanilli, On Yıl, ss. 62-66; Hobsbawm, s. 109; Davies, s. 648; Duverger, s. 34.

⁶⁷ Lee, Avrupa 1, s. 277; Soboul, ss. 97-98; Heaton, s. 256; Tilly, s. 230; Lee, Avrupa 2, s. 17; Ateş, s. 98; Sander, s. 162; Davies, s. 726; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 408.

kitlelerinin satın alma gücü son derece düşmüştü. Son 10 yılda da vergiler en az 140 milyon lira arttığından vergilerde yeni bir arttırma yapmak da imkânsız hale gelmişti.⁶⁸

Marie-Antoinette'in ısrarı üzerine Necker'in yerine bakanlığa getirilen Brienne, yeni vergiler koymak ve 67 milyon liralık yeni bir borçlanmaya gitmek dışında pek fazla bir şey yapamadı. Parlamentoların içinde bulunduğu sıkıntıdan faydalanan aristokrasi, imtiyazları genişletilmeden para vermeyi reddetti. Parlamentolar ise Genel Meclislerin toplantıya çağrılmasını istedi.⁶⁹ Brienne önceleri bu teklifi kabul etmediyse de⁷⁰ hazinenin bomboş olduğunu görünce boyun eğmek zorunda kaldı ve 1788 de, Genel Meclislerin 1 Mayıs 1789'da toplanacağına söz verdi. Bütün tedbirlere başvuran Brienne, başarısız olduğunu fark edince istifa etti ve yerine tekrar Necker getirildi. Böylece devrim Hobsbawm'ın dediği gibi, aristokrasinin devleti yeniden ele geçirme girişimi olarak başladı.⁷¹

Fransa'da yaşanan bu iktisadi sıkıntılar, halkın giderek yoksullaşması, vergi ödeyemez hale gelmesi ve kralın da bütçe açığını kapatabilmek amacıyla yeni vergiler koymak zorunda kalması 1614 yılından beri göreve çağırılmayan Etat G  n  raux'nun yeniden toplanmasına yol açtı.⁷² Ancak kralın bu yöndeki hayalleri suya düşecekti        17. yüzyıldan bu yana Fransız toplum yapısında oldukça önemli gelişim ve değişimler kaydedilmişti. İmtiyazlı sınıflar dışında kalan halkın, bilhassa burjuvazinin ekonomik hayatta artan rolü ve biriktirdiği servet ile kazandığı önem Etat G  n  raux için yapılacak olan seçimlerde Tiers Etat vekillerinin ne kadar olacağı problemini beraberinde getiriyordu. Tiers Etat'nın, nüfusuna bağlı olarak imtiyazlı sınıflardan iki kat fazla vekil talebi kabul edildi ve se  imler sonucunda

⁶⁸ Soboul, s. 98; Huberman, a. g. e., s.168; Tanilli, Yüzyıllar 4, ss. 409-410.

⁶⁹ Burada Dauphin   Parlamentosunun   alışmaları ve krallık otoritesine karşı tavrı önemlidir. Yirmi yıldan bu yana vergi artışı ve kralın taleplerini yasalaştırmayı reddetmesi, popülaritesini arttırmıştı ve talepleri doğrultusunda Genel Meclislerin toplanmasını kolaylaştırdı. Bu "mini devrim" Brienne'in istifasına neden olurken, 1788 yılının Dauphin   devrimi olarak adlandırılmasına sebep olacaktır. Bkz. Davies, s. 739; Duverger, s. 18; Lee, Avrupa 1, s. 277; Tilly, ss. 228-229; Bainville, s. 300.

⁷⁰ Lee, Avrupa 2, s. 18; Soboul, s. 103; Ateş, s. 103; Tocqueville, s. 277-282; Davies, s. 737; Bainville, s. 298.

⁷¹ Tilly, s. 231; Soboul, ss. 110, 122; Ateş, s. 98; Hobsbawm, s. 110; Davies, s. 737; Lee, Avrupa 1, s. 279; Bainville, ss. 301-303.

⁷² Eric Hobsbawm, **Fransız Devrimi'ne Bakış, İ  iz Yüz Yıl Sonra Marseillaise'in Yankıları**, İstanbul, (Fransız), 2009, s. 3; Ateş, ss. 108-111; Seignobos, s. 305; Michelet, s. 92; Tilly, s. 231; Sander, s. 162; Soboul, s. 77; Sarica, Fransız, ss. 47-48; Duverger, s. 17; Sander, s. 162; Lee, Avrupa 1, s. 281.

halktan, daha çok burjuvaların oluşturduğu 578 milletvekili ile meclis 5 Mayıs'ta açıldı.⁷³

Halkın vekilleri eskiden olduğu gibi ayrı ayrı salonlarda toplanmayı reddedince ilk siyasi eylem başlamış oldu. Soyluların önce adam başına oy vermeyi kabul etmemesi, sonra da 10 Haziran 1789 günü Sieyes'nin, Genel Meclis salonuna gelip milletvekillerinin seçim mazbatalarını inceleme davetini geri çevirmesi üzerine Ruhban sınıfının da alt görevlerdeki rahipler sebebiyle bölünmeye başladığını gören halk daha da ileri gitmeye karar verdi. Sieyes'nin önerisiyle Genel Meclisler adının yerine Milli Meclis adı kabul edildi.⁷⁴ Bunun üzerine harekete geçen kral, meclisi kapatmaya karar verdi ancak Tiers Etat vekilleri toplanarak *Jeu de Paume* andını içtiler.⁷⁵ Ardından kralın yetkilerini eline geçiren Milli Meclis kendisini Kurucu Milli Meclis olarak ilan etti.⁷⁶

1789 Temmuzunda hukuk alanında başarılan bu inkılâbın ardından hareket sonra ermemişti çünkü halk sahneye henüz çıkmamıştı. Telaşa kapılan kral ve soylular, yönetimi ele almak için tek yolun orduyu toplayıp Milli Meclisi dağıtmak olduğunu düşünüyorlardı. Mayıstan beri tetik üstünde duran halk kitleleri ise Versailles'da olup bitenleri dikkatle izliyor, milletvekilleri seçmenlerini muntazaman olanlardan haberdar ediyorlardı.⁷⁷ Soyluların imtiyazlarını inatla savunacakları ve bir suikast hareketinde bulunacakları-ki gerçeklik payı vardır-fikri ile Milli Meclis'in Kral tarafından kapatılmak istendiği fikri halkta yerleşmeye başlamıştı. XVI. Louis'nin 12 Temmuz'da Necker'i görevden aldığı haberi bu yanan ateşi körükledi ve Borsanın yanı sıra tiyatrolar, konser salonları kapatıldı. Hemen her yerde toplantılar gösteriler yapılmaya başlandı. Tuileries bahçesinde silahlı bir çatışma

⁷³ Yves-Marie Berce, **Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 276; Sarıca, Fransız, ss. 49-50; Soboul, s. 131; Tilly, s. 231; Davies, s. 737; Bainville, s. 303-304.

⁷⁴ Soboul, ss. 134-135; Hobsbawm, Fransız, s. 3; Ateş, s. 112; Michelet, s. 92; Tilly, s. 231; Davies, s. 742; Duverger, s. 41; Bainville, ss. 304-306, Tanilli, *Yüzyıllar 4*, s. 415.

⁷⁵ Fransa'da *Etats Généraux*'ların toplanmasından altı gün önce Belçika'da imparator II. Joseph tarafından kabul ettirilmek istenen bir anayasa reddedilince Avusturya ordusu Brüksel'i işgal etti ve Devlet Konseyini dağıttı. Bu Fransa'da *Jeu de Paume* andının içildiği gündü ve imparatorun darbesinden sonra devam eden Belçika devrimi, Fransız Devrimi'nin temel unsuru oldu. Böylece Brüksel, Paris'e önderlik etmiş oluyordu. Bkz. Davies, s. 741; Seignobos, s. 305; Bainville, s. 307; Tanilli, *Yüzyıllar 4*, s. 415.

⁷⁶ Kemalettin Şükrü, **Büyük Fransız İhtilali**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931, ss. 28-29; Soboul, ss. 136-139; Sarıca, Fransız, s. 54; Ateş, s. 113; Michelet, ss. 127-146; Tanilli, *On Yıl*, s. 82; Tanilli, *Yüzyıllar 4*, s. 415; Hobsbawm, *Devrim*, s. 114; Davies, s. 742; Duverger, s. 41.

⁷⁷ Soboul, ss. 139-140; Sarıca, Fransız, s. 56; Tanilli, *On Yıl*, s. 83; Tanilli, *Yüzyıllar 4*, s. 416.

haberi halkı harekete geçirerek, silahlanmaya teşvik etti. 13 Temmuz günü Paris Milis teşkilatı kuruldu⁷⁸ ve 14 Temmuz günü halk önce Invalides'e ardından da Bastille'e yürüdü. Bastille'in alınışı ile Fransızlar mutlak iktidarı yıkarak, rejimi sonlandırdıklarının haberini vermiş oldular.⁷⁹ Fransa'nın yeni sembolü artık, krallık rengiyle (beyaz) birleşerek mavi, kırmızı ve beyaz renkleri taşıyacaktı.⁸⁰

1.1.2.1.Kurucu Meclis Dönemi

Bastille kalesinin düşmesinden sonra Paris burjuvazisi kentin yönetimini ele geçirdi ve Amerikan ihtilaline katılmış La Fayette'in kumandanlığında bir Milli Muhafız teşkilatı kuruldu. Çaresiz kalan ve zaman kazanmaya çalışan XVI. Louis, 16 Temmuz'da Necker'i görevine yeniden atadı ve Paris'e gelerek 14 Temmuz ayaklanmasını kabul etmiş oldu.⁸¹ Bu esnada Paris'in ele geçirilmesi haberinin yayıldığı eyaletlerde çıkan kargaşalıklar, Temmuz hareketini daha da hızlandırdı. Gıda sorunu sebebiyle çıkan ve Belediye İnkılâbı adı verilen bu ayaklanmalar sonucunda kraliyete bağlı görevliler bölgelerini terk ettiler, vergilerin toplanması durduruldu. Yeni kurulan belediyeler ile Fransız belediye hayatı canlandırıldı fakat aynı hızda krallık otoritesi de eyaletlerden silindi.⁸²

Merkezi iktidarın güç kaybettiği sırada aristokrasinin bir suikast hareketine girişeceği fikri yeniden tüm Fransa'yı sardı. 14 Temmuz sonrasında birçoğu göç etmiş olan aristokrat kesiminin yabancı devletlerle işbirliği içinde olduğu söylentisi ile başlayan "Büyük Korku" ile halk senyörlerin karşısına dikilerek feodal hakların kaldırılmasını istedi ve angaryaların yazılığı olduğu *terrier* belgelerini yaktılar. Birçok şato ateşe verildi, mahzenler yağmalandı, ellerinde silahlarla haydut peşinde

⁷⁸ Soboul, ss. 140-143; Ateş, s. 114; Michelet, s. 183; Sarıca, Fransız, s. 58; Davies, s. 742; Moore, s. 111; Bainville, ss. 307-308; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 416.

⁷⁹ Mahmut Garan, **Fransız İhtilali**, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1966, ss. 51-61; Hobsbawm, Fransız, s. 3; Seignobos, s. 305; Sarıca, Fransız, s. 58; Michelet, ss. 202-229; Tanilli, On Yıl, s. 83; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 417; Lee, Avrupa 2, s. 20; Sander, s. 164; Moore, s. 111; Huberman, s. 171; Hobsbawm, Devrim, s. 115-116; Davies, s. 742; Tilly, s. 231; Bainville, s. 308.

⁸⁰ Sarıca, Fransız, s. 58; Hobsbawm, Devrim, s. 122; Davies, s. 742; Seignobos, s. 306.

⁸¹ Sarıca, Fransız, s. 59; Soboul, ss. 144-145; Michelet, s. 241; Tanilli, On Yıl, s. 84; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 417; Bainville, s. 308.

⁸² Soboul, ss. 147-148; Sarıca, Fransız, s. 60; Tanilli, On Yıl, s. 84; Bainville, s. 313; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 418.

koşan köylüler karşılarına çıkan senyörleri öldürmeye başladılar.⁸³ Büyük Korku ve köylü isyanları sonucunda bir takım değişiklikler yapılmasını gerektiğinin farkına varan burjuvazi kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek, 4 Ağustos gecesi tüm mali imtiyaz ve angaryaları kaldırdı ancak bunun tazminat karşılığı olabileceğini öne süren yasa teklifini de kabul etti. Böylece burjuvazi için kutsal olan mülkiyet hakkı korunmuş oluyor, feodaliteden toprak kapitalizmine geçiş yapılıyordu. Başka bir deyişle feodalite hukuki bir kurum olarak yıkılıyor fakat ekonomik anlamda varlığını sürdürüyordu.⁸⁴ İleride göreceğimiz üzere, halk feodal yükümlülüklerden ancak Konvansiyon iktidarı döneminde kurtulabilecektir.

Eski rejimin izlerini silmeye niyetli olan burjuvazi, Ağustos ayından itibaren yeni düzene hâkim olacak prensipleri tartışmaya başladı. Öncelikle hazırlanacak olan Anayasa'nın insan haklarına dayanması, bu hakları koruması ve tabii hukukun bütün bireylere tanıdığı hakların neler olduğunun ortaya konması gerekiyordu. Bu ilkeler ışığında hazırlanan ve devrimci bir belge niteliği taşıyan "*İnsan ve Yurttaş hakları Bildirisi*" 26 Ağustos 1789'da kabul edildi.⁸⁵ 17 maddeden oluşan bu bildirinin ilk maddesi; "*bütün insanlar özgür ve haklar bakımından birbirlerine eşit doğarlar*" diyordu ve adeta eski krallık rejiminin ölüm il mühaberiydi.⁸⁶ İlk olmayan ve Şanlı Devrim'in Haklar Bildirgesi'nde ve Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde ilan edilen tabii haklar doktrininden esinlenerek oluşturulan prensiplerin Fransız lisanı ile ilanından ibaret olan⁸⁷ bu beyanname yine de; mutlak iktidarların varlığını sürdürdüğü bir yüzyılda, onların tanrısal kökenli iktidar anlayışına ve vatandaşları arasındaki eşitsizliğine karşı çıkarılmış bir reddiyeydi ve devrimin bir manifestosu gibiydi. Tüm dünyayı etkisi altına alacak olan ünlü slogan ise bildirinin düşüncelerini

⁸³ Soboul, ss. 151-159; Mooers, s. 90; Sarıca, Fransız, s. 60; Tanilli, On Yıl, s. 89-90; Michelet, ss. 289-295; Moore, s. 110; Hobsbawm, Devrim, s. 116; Davies, s. 742; Duverger, s. 41; Tilly, s. 239; Seignobos, s. 307; Bainville, s. 309; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 418.

⁸⁴ Sarıca, Fransız, ss. 61-62; Soboul, s. 154-156; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 418; Lee, Avrupa 2, s. 21; Moore, s. 113; Huberman, s. 172; Mooers, s. 90; Hobsbawm, Devrim, s. 116; Davies, s. 743; Seignobos, s. 305; Bainville, s. 309.

⁸⁵ Octave Aubry, **Histoire De France III Révolution Et Empire**, Flammarion, 1934, s. 23; Tanilli, On Yıl, s. 85; Hobsbawm, Fransız, s. 3; Ateş, s. 116; Seignobos, s. 306; Sarıca, Fransız, ss. 62-64; Soboul, ss. 156-157; Lee, Avrupa 2, s. 21; Hobsbawm, Devrim, s. 116; Davies, s. 743; Sarıca, Siyasi, s. 91; Duverger, s. 35; Sander, s. 164; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 424.

⁸⁶ Tanilli, On Yıl, s. 85; Soboul, s. 157, 185-186; Hobsbawm, Devrim, s. 111; Sarıca, Siyasi, s. 91; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 424.

⁸⁷ A. Aulard, **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 1), 1944; s. 62; Imhof, s. 155; Seignobos, s. 306.

özetler nitelikteydi: “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” (*Liberté, Egalité, Fraternité*).⁸⁸ 18. yüzyıl bu sebeple Fransızların *la gloire* çağı olarak adlandırıldı.⁸⁹

Haklar Bildirisiyle tüm Fransız vatandaşlarının kanun önünde eşit kabul edilmesi, burjuvazinin öteden beri mücadelesini verdiği hukuki eşitliğini kazanmasında önemli bir adımdı. Aydınlanma felsefesi filozoflarından Montesquieu’nün kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsendiği bildiri, egemenlik hakkını kraldan alıp doğrudan doğruya halka vermeyerek burjuva egemenliğinin önünü açtı. Kendi sınıflarının menfaatlerine hizmet ederek İnkılâbı koruduklarını sanan, evrensel aklı pek umursamayan burjuvazinin bu tutumu, aktif-pasif vatandaş ayırımının yapılmasına sebep oldu.⁹⁰ İnsan hakları doğal, medeni ve siyasi haklar olmak üzere üçe ayrılırken; doğal ve medeni haklar pasif haklar, siyasi haklar ise aktif olarak belirlendi. Üç iş gücüne eşit vergi ödemeyenler ve kamu örgütüne yardımcı olamayanlar böylece pasif vatandaş olarak belirleniyor; seçmen olma hakkından yoksun bırakılıyorlardı. İlgi çekici olan durum ise burjuva düzenini eleştiren ve “*Tiers Etat Her şeydir*” diyen Sieyes’nin⁹¹ önerisiyle bu teklifin kabul edilmiş olmasıdır. Yasalaşan bu seçim sistemi ile 24 milyon vatandaştan sadece 4 milyon üç yüz bin kişi seçmen olarak kabul edildi; doğuştan gelen aristokratlık yerine para aristokrasisi önem kazanarak, halk siyasetten uzaklaştırıldı.⁹² Bahsettiğimiz tüm bu çelişkiler, bildirinin J.J. Rousseau gibi halkçı düşünürlerden etkilenmek yerine burjuvazinin dünya görüşünü temel aldığını açıkça ortaya koydu.⁹³ Kısacası, 19.

⁸⁸ Tanilli, On Yıl, ss. 85-86; Michelet, ss. 296-297; Huberman, s. 172; Davies, s. 725; Sarıca, Siyasi, s. 92; Duverger, s. 35; Sander, s. 164.

⁸⁹ Davies, s. 661.

⁹⁰ Soboul, s. 186; Sarıca, Fransız, s. 64; Aulard, s. 63-64; Davies, a. g. e., s. 759; Sarıca, Siyasi, ss. 92-95; Imhof, a. g. e., s. 27; Seignobos, a. g. e., s. 306; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 427.

⁹¹ Sieyes, s. 7; Huberman, s. 171; Davies, s. 739; Sarıca, Siyasi, ss. 99-102.

⁹² Sarıca, Fransız, s. 69-70; Tanilli, On Yıl, s. 88; Soboul, ss. 190-191; Sieyes, s. 7; Sarıca, Siyasi, ss. 101-103; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 427.

⁹³ Bildiride görülen çelişkiler bunlarla sınırlı değildi. Tüm insanların eşit olduğunu ifade eden fakat bunu “sosyal faydaya” tabi kılan; eşitliği kanun ve vergi önünde kabul ederek servet eşitliğine dokunmayan, Katolik dini dışındaki mezhepleri bir takım kısıtlamalar altına alan ve her vatandaşın özgürce yazıp, yazılarını yayınlatabileceğini söylerken bu hakkın kötüye kullanılmamasına da dikkati çeken bildiriye bu anlamda tepkiler de gecikmedi. “Paris İnkılâpları” adlı gazetede yazan bir hürriyetsever bu durumu şöyle değerlendirir: “*Kölelikten hürriyete çabuk geçtik; hürriyetten köleliğe ise çok daha çabuk ilerliyoruz*”. Nitekim 1791’de kölelik tüm Fransa’da kaldırıldı ancak sömürgelerde muhafaza edildi zira köleliğin sömürgelerde kaldırılması zengin burjuvazinin menfaatlerine aykırı bir durumdu. Bkz. Soboul, ss. 188-190; Davies, s. 763; Sarıca, Siyasi, ss. 84-85; Imhof, s. 161; Sander, s. 164.

yüzyıl boyunca liberalizmin en önemli belgesi sayılan bildiriyle kazanılan zaferin meyvelerini halk değil; burjuvazi, hatta aristokratik burjuvazi toplamaktaydı.⁹⁴

1789 yılının Eylül ayına gelindiğinde zaten var olan ekonomik bunalım gittikçe kötüleşmeye başlamıştı. 4 Ağustos kararlarını onaylamayı reddeden kraldan ekmek istemek için Versailles'a giden sekiz bin civarındaki köylü isteklerini kabul ettirerek kralla birlikte Paris'e gelip, onun Tuileries sarayına yerleşmesini sağladılar.⁹⁵ Bu esnada Kurucu Meclis, yeni anayasa çalışmalarına başlamış ve vekiller görüş bakımından ikiye ayrılmışlardı: Monarşistler ve Vatanseverler. Monarşistler, mecliste sağ tarafta oturmakta ve krala, monarşiye daha yakın kesimi oluşturmaktaydılar. Karalar olarak adlandırılan aristokratlar, sınırlı monarşist Mirabeau ile önceleri sol da dururken kralın kaçıışı sonrası aşırı soldan ayrılan Föyyanlardan (Feuillants) hem kralcı hem anayasacı La Fayette ile Sieyes bunlardan bazılarıydı. Önceleri Jakoben kulüplerinin örgütlenmesi içinde yer alan Mirabeau'nun ise Robespierre tarafından güçten düşürüldükten sonra saray için çalıştığı anlaşılmıştır.⁹⁶ Meclisin solunda ise Vatanseverlerden; Barnave, Duport ile Alexandre-Charles Lameth kardeşlerden meydana gelen Üçler (Triumvira)-ki onlar da bir süre sonra kralcılara yanaşacaklardır-aşırı solda bulunan ve zamanla Jirondenleri (Girondins)⁹⁷ oluşturacak olan Brissot, Petion ile zamanla Dağlıların (Montagnards)⁹⁸ lideri olacak Robespierre vardı. Bu grupların dışında Halkçı bir grup daha teşekkül etti ki "İnsan Hakları Derneği"nin sonradan Kordölyeler (Les Cordeliers)⁹⁹ ile birleşeceği grubun yetiştirdiği önemli kişiler arasında Danton ve Marat bulunmaktaydı.¹⁰⁰ Hemen her grup bir kulübün şemsiyesi altında toplanarak fikirlerini tartışmış, çalışmalarınıyla taraftar toplayarak mecliste etkilerini arttırmak istemişlerdir. Tam anlamıyla siyasi bir parti niteliği taşımayan gruplar bu sebeple

⁹⁴ Tanilli, On Yıl, s. 86; Sander, s. 164; Sarıca, Fransız, s. 90; Davies, s. 737; Duverger, 2; Seignobos, s. 319; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 423.

⁹⁵ Sarıca, Fransız, s. 65; Tanilli, On Yıl, s. 91; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 419.

⁹⁶ Gérard Maintenant, **Jakobenler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 28-31; Pierre Gaxotte, **Fransız İhtilali Tarihi**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962, s. 110; Davies, s. 750; Tanilli, On Yıl, s. 96; Sarıca, Fransız, ss. 66-67; Soboul, ss. 171-172; Duverger, s.40; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 419.

⁹⁷ Birçoğu Bordeaux'dan Gironde eyaletinden oldukları için Brissot ve taraftarlarına bu ad verilmiştir.

⁹⁸ Mecliste en yukarıda oturmaları sebebiyle Dağlılar olarak adlandırılan grup. Küçük burjuvaları ve baldırı çıplakları temsil ettiler.

⁹⁹

¹⁰⁰ Tanilli, On Yıl, s. 96; Sarıca, Fransız, ss. 66-67; Soboul, ss. 171-172; Davies, s. 750; Sarıca, Siyasi, s. 103.

kulüp olarak adlandırılmış ve Fransız Devrimi boyunca önemli yerlere gelecek politikacıların yetişmesine katkı sağlamışlardır.¹⁰¹

1791 anayasasına gelince; Haklar Bildirisi, kabul edilen seçim rejimi ve eklenen/değiştirilen bazı maddeler ile 3 Eylül’de yasalaşan anayasayla Fransa’da sınırlı bir monarşi rejimi kuruluyordu. XVI. Louis bundan sonra tüm Fransızların kralıydı ve krallığın kutsal niteliği kabul ediliyordu. Ancak yetkileri olabildiğince sınırlandırılan kralın elinden parlamentoyu dağıtma yetkisi alınıyor ve seçtiği bakanlar meclise karşı sorumlu sayılmıyordu.¹⁰² Amerika’da ki başkanlık sistemine benzer bir sistem getiren bu anayasa esas itibarıyla, Fizyokratların¹⁰³ düşüncelerinden esinlenen burjuvazinin siyasi ve ekonomik anlamda egemenliğini sağlayan liberal nitelikteydi.¹⁰⁴ Anayasanın kabulünden sonra sendikalaşmayı ve grev hakkını yasaklayan Le Chapelier kanununu onaylandı. Böylece burjuvazi krala ve aristokrasiye karşı kazandığı zaferlerden sonra, işçi sınıfına karşı da bir başarı elde etmiş oldu. Bu kanun ile grev hakkı 1864’e kadar, sendika kurma hakkı ise 1884 yılına kadar yasaklandı.¹⁰⁵ Kendisini feshedene dek dış ticaretin serbest bırakılması, halkçı belediyelerin kurulması, ülkenin 83 vilayete ayrılması, kralcı merkezîyetçiliğin yerine adem-i merkezîyetçiliğin getirilmesi-sonradan milli birliği tehdit ettiği için merkezîyetçiliğe dönüş yapıldı- ceza kanunu, dolaylı vergilerin kaldırılması¹⁰⁶ gibi birçok yeniliğe imza atan Kurucu Meclisin etkisi Üçüncü Cumhuriyet boyunca da sürececek olan en tartışmalı kararı kuşkusuz Kilise mallarının millileştirilmesidir.

¹⁰¹ Sarıca, Fransız, ss. 67-68.

¹⁰² Fransız devriminin ortaya koyduğu anayasa hukuku sistemi, burjuvazinin dünya görüşünden ileri gelmiştir ve bu yolla tüm kara Avrupa’sının Anayasa Hukukunu etkilemiştir. Bkz. Murat Sarıca, **Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, 1969, s. 82; Tanilli, On Yıl, s. 100; Sarıca, Fransız, s. 68-69; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 431.

¹⁰³ Fizyokrasi; Colbert’in ekonomik kuramına yönelik ilk eleştiriyi yapan, “beden”in ve “doğa”nın egemenliğine, merkantil sistem tarafından ihmal edilen tarıma geri dönülmesi gerektiğine inanılan sisteme verilen addır. İngiltere ve Fransa’da tarımcıların ardılları olan fizyokratlar soyluları, topraklarını işleyip sermayelerini yeniden tarıma aktarmaya, üretimin ve ticaretin serbest bırakılmasına dayalı bir ekonomik sisteme çağırıyorlardı. Derebeylik dünyasına yeni Aydınlanmacı tasarımlar sokan fizyokratların bu düşünceleri, kazanca yönelik olmasına ve bireysel mülkiyet düşüncesine dayanması ve soylularda ruhban sınıfının vergi muafiyetinin kaldırılması yönündeki talepleri sebebiyle pek hoş karşılanmadı; yayınları zamanla yasaklandı. Bkz: Imhof, s. 164; Duverger, s. 31-32; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 401.

¹⁰⁴ Soboul, ss. 193-197; Sarıca, Fransız, ss. 68-69; Tanilli, On Yıl, s. 90; Hobsbawm, Devrim, s. 120; Sarıca, Siyasi, s. 67; Duverger, s. 3; Lee, Avrupa 1, s. 277; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 432.

¹⁰⁵ Tanilli, On Yıl, s. 90; Soboul, ss. 202-203; Huberman, s. 172; Sarıca, Fransız, s. 73; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 431.

¹⁰⁶ Soboul, ss. 204-210, 215; Tanilli, On Yıl, s. 88.

Etats G n raux toplantıya  a ırılmasından bu yana var olan iktisadi bunalıma; devrim sonrası çıkan ayaklanmalar, yağmalamalar, vergilerin düzenli toparlanamaması da eklenince zaten bomboş olan hazinenin açığını kapatmak için Kurucu Meclis  yeleri çareler aramaya başladılar. Yeniden borçlanmaya gitmenin bir yararı olmadığını fark edince gözlerini Kilise'nin uçsuz bucaksız topraklarına çevirdiler ve önce "ibadet adabı gereği" lüzumlu olmayan gümüş takımlar hazineye alındı; ardından da Rahipler düzeninin sadece idarecisi olduğu, "zaten devlete ait" ve bu yüzden kullanımı meşru olan Kilise mallarının satışa çıkarılmasına karar verildi.¹⁰⁷ Fakat Kilise mallarının para karşılığı değil mülk olarak ödenmesi ve elde edilen bu kaymelerin hızla değer kaybetmesi üzerine ekonomik bunalım daha da büyüdü. Milli malların satışı mülkiyetin el değiştirmesine yol açtı ve bundan kazançlı çıkanlar ise yine burjuvalar ve hali vakti yerinde köylüler oldu. Ruhban sınıfına verilen bu zararın akabinde soyluluk unvanlarıyla, soyluluk kurumu da kaldırıldı. Böylece *ancien r gime*'in ayrıcalıklı iki zümresine ciddi bir darbe vurulmuş oldu.¹⁰⁸

Kilise mallarının millileştirilmesi beraberinde Fransız Kilise teşkilatını yeniden düzenleme sorununu da getirdi. 18. yüzyılda kilise ile devletin birbirinden ayrılması söz konusu bile edilmezken, Fransız Kurucu Meclisi Kilise düzenini ıslaha ve ulusalla tırmaya girişti: Ke i  tarikatları kaldırılarak malları ellerinden alındı ve tartışmalı Temmuz 1790 tarihli Rahipler Medeni Yasası kabul edildi.¹⁰⁹ Rahipler devlet memuru gibi maaşa ba lanarak, eski örgütlenmeleri kaldırıldı. Se imleri konusunda Papalık yetkileri feshedildi, kiliselerde papazların ulusal bildiriler okumaları zorunluluğu kabul edildi. Yargı yetkisinin kaldırılması, emirnamelerine sansür koyulması, yıllık ödeneklerin kesilmesi hatta vaftiz hakkının tartışılır duruma gelmesi Papalığın tepkisini neden oldu ve Vatikan tarafından yayınlanan mektuplarla söz konusu yasa geçersiz sayıldı.¹¹⁰ Bu durum Kurucu Meclis üyelerini daha ciddi tedbirler almaya itti ve rahiplerin, Millete, kanuna ve krala bağlılık yemini etmeleri zorunluluğu getirildi. H r Fransız Kilisesi (Gallicane) zihniyetine sahip rahipler bu

¹⁰⁷ Jules Michelet, **Fransız İhtilali Tarihi 2**, MEB, İstanbul, (İhtilal 2), 1967, ss. 60-64; Imhof, s. 39; Tilly, s. 239; Seignobos, s. 320; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 433.

¹⁰⁸ Soboul, ss. 175-177; Tanilli, On Yıl, s. 89; Davies, s. 759; Imhof, s. 24; Tilly, s. 239; Seignobos, s. 319; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 434.

¹⁰⁹ Soboul, ss. 178-179; Hobsbawm, Devrim s. 121; Sarıca, Fransız, s.70; Davies, s. 760; Moore, s. 124.

¹¹⁰  etin  zek, **Devlet ve Din**, Ada yayınları, İstanbul, Tarihsiz, s. 50-51; Sarıca, Fransız, s. 71; Davies, s. 759; Tilly, s. 239; Seignobos, s. 307.

duruma tepki gösterince Fransız Kilisesi ikiye ayrıldı. Papalığın maddi açıdan zarar görmesi üzerine verdiği kararlar Fransız kilisesinin Roma'dan ayrılışını hızlandırdı; böylece Kilise artık millileştirilmişti.¹¹¹

1.1.3. I. Cumhuriyet Dönemi

Kilise mallarının satışı ile istenilen sonucu elde edemeyen Kurucu Meclis, Rahipler teşkilatını düzenleyip onlara ait masrafları da üstlenince mali açıdan oldukça sıkıntıya düştü. Giderek değer kaybeden para sebebiyle, halkın yaşam şartları zorlaştı. Önce derebeylik haklarının kaldırılması, ardından da milli malların satışında toprak sahibi yapılamayan köylülerin yanı sıra, seçim sisteminin servete göre ayarlanması halkta huzursuzluğu arttırmaktaydı. 1791 yılında başlayan bu sosyal gerginlikler, aristokrasinin suikast girişiminde bulunacağı korkusunu yeniden canlandırırken, sadakat yemini etmeyen rahiplerin soylularla birleşmesi Jakobenleri Katolik ve papaz düşmanı haline getirdi.¹¹²

Avrupa'da ise inkılâpçı fikirlerin yayılması, derebeylik rejiminin kaldırılması ve milli emlakın satışı mutlakıyetçi kralları tedirgin etmeye başlamakta, inkılâp düşmanlığına sebep olmaktaydı.¹¹³ İçeride böyle hassas durumların var olduğu bir dönemde yeni bir savaşa girmek istemeyen Kurucu Meclisin fetih ve istila hakkını reddetmesine rağmen sürdürdüğü barış siyaseti kralın kaçıışı ile suya düştü.¹¹⁴ Gizlice ailesi ile birlikte Fransa'dan kaçmak isteyen kralın Varennes'de yakalanması ve Paris'e geri getirilmesi sebebiyle Varennes olayı olarak adlandırılan bu vaka'dan sonra halk hareketi güçlenmeye, hiç konuşulmayan cumhuriyet fikri dillendirilmeye başladı.¹¹⁵ Kordölyeler'in cumhuriyetin ilanı için dilekçe vermesi üzerine, bu

¹¹¹ Soboul, ss. 210-214; Sarıca, Fransız, ss. 70-71; Tanilli, Yüzyıllar 4, s. 89; Özek, s. 51.

¹¹² Soboul, ss. 216-225.

¹¹³ Albert Sorel, **Avrupa ve Fransız İhtilali II**, Çev. Nahid Sırrı Örik, MEB Yayınları, Tarihsiz, s. 354-355.

¹¹⁴ Sarıca, Fransız, s. 71; Soboul, s. 236; Tanilli, On Yıl, s. 97; Davies, s. 764.

¹¹⁵ Burada Paris Jakobenleri farklı bir tutum içerisine girerek her türlü aşırı fikrin kulüplerde konuşulup tartışılmasını yasakladılar. Çünkü önce Mirabeau'nun sarayla işbirliği yapıldığının ortaya çıkması, ardından da Üçler ile girişilen ılımlılar demokratlar çatışması yaşandığı sırada kralın kaçtığı haberinin yayılması Jakobenleri sıkıntıya düşürmüştü. Cumhuriyet sözcüğü her türlü tartışmadan uzaklaştırılsa da kimileri monarşi yerine cumhuriyet rejimi kurulmasını taleplerini dile getirmekten çekinmediler. Bunlardan en cüretli kulüp, kuşkusuz Perpignan kulübüydü ve onu kısa sürede birçok taşra örgütlenmesi izledi. Aynı şekilde Kordölyeler de Jakobenlerden daha devrimci bir tavır takınarak kralın düşürülmesi için imza kampanyası başlattılar. Jakobenler de bunun üzerine halk hareketinin dışında kalmak istemedikleri için bir bildiri yayınladılar da Meclis'in anayasa kararnamelerine sadık

durumun dışarıda bir savaşa, içeride ise karışıklığa yol açabileceği korkusuyla kralı affeden ve yukarıda bahsettiğimiz Le Chapelier kanununu çıkaran Kurucu Meclisin bu tutumu vekillerin ikiye bölünmesine sebep oldu. Kralın kaçışından kısa bir süre önce ölen Mirabeau'nun siyaset sahnesinden çekilmesinden sonra Üçler'in da sağa kaymasıyla La Fayette'in önderi olduğu Föyyanlar ile Jakobenler ve Kordölyeler olarak netleşen saflardan bir kısmı kralı destekleyen burjuvalarken, diğer kısmı ise kralın azlini ve cumhuriyetin ilanını isteyen halkçılardı. İşte bu bölünme Champs de Mars katliamına yol açtı.¹¹⁶

1791 anayasasını hazırladıktan sonra dağılan Kurucu Meclisin yerine 1 Ekim'de toplanan Yasama Meclisinde; sağda bulunan Föyyanlar 264 milletvekili, solda oturan Jakobenler 136 temsilcisiyle, 300'ü aşkın bağımsızlar ise ortada bulunmaktaydı. Liderleri meclis dışında olan Föyyanlar monarşiyi savunurken, Jakobenler kralı tahtından indirmek için fırsat kolluyorlardı. Bağımsızlar ise genelde sol ile birlikte oy kullanıyorlardı.¹¹⁷

Varennes olayından sonra Avusturya tahtına geçen II. François, selefi ve Marie Antoinette'in kardeşi Leopold'e göre daha savaş taraftarıydı; nitekim Fransa'ya verilen nota sonrasında meclis, biraz da Jirondenlerin bu yöndeki istekleri doğrultusunda 20 Nisan 1792'de savaş ilan etmek zorunda kaldı. Disiplinsizliğin hüküm sürdüğü Fransız ordusu ilk yenilgisini alınca, bunun ülke içindeki yansımaları gecikmedi.¹¹⁸ Kendilerine *sans-culottes*¹¹⁹ denilen Vatanseverler, böyle bir dönemde ortaya çıkabilecek olası bir karşı ihtilali engellemek amacıyla daha sıkı tedbirler alınmasını, kralın azledilmesini hatta olağanüstü hal ilan edilmesini talep ediyorlardı.

kalma talimatı sebebiyle geri çekmek zorunda kaldılar. Detaylı bilgi için Bkz: Maintenant, ss. 38-39; Hobsbawm, Devrim, s. 121; Sarıca, Fransız, s. 72; Moore, s. 114; Bainville, s. 313.

¹¹⁶ Jakobenler tarafından kralın kaçışından sonra, tahttan indirilmesi talebiyle Champs de Mars'da ilan edilen bildiri, Meclis'in kralı aklamayı sebebiyle geri çekildi. Bunun üzerine Kordölyeli halk örgütleri, Parisli halkı yeni bir bildiri imzalamak için 17 Temmuz'da çağırdı ancak Meclis kaos sebebiyle grubun dağıtılmasını istedi, sıkıyönetim ilan edildi ve ulusal muhafızlar silahsız kalabalığa ateş açarak elli kadar insanın ölmesine neden oldular. Bunun sonrasında demokratlara ve gazetelerine de baskı politikası uygulanmaya başlandı. Bkz: Maintenant, s. 42-43; Soboul, s. 237-239; Sarıca, Fransız, s.73; Tanilli, On Yıl, s. 99; Duverger, s. 41.

¹¹⁷ Tanilli, On Yıl, s. 100; Sarıca, Fransız, ss. 74-75; Davies, s. 743.

¹¹⁸ Ateş, s. 120; Mooers, s. 90; Hobsbawm, Devrim, s. 124; Sarıca, Fransız, s. 75; Soboul, ss. 254-257; Davies, ss. 765-766; Sander, s. 165; Moore, s. 114; Tilly, s. 238.

¹¹⁹ Sans-Culottes; kırmızı başlık, kısa ceket ve o zaman adet olandan farklı olarak külot yerine pantolon giyenlere verilen addır. Baldırıçıplak denen bu kimseler; emekçi yoksulların, küçük esnafın, dükkân sahiplerinin, zanaatkarların, küçük girişimcilerin oluşturduğu çoğunlukla kentsel kökenli bir hareket olarak kabul edilir ve Devrimin II. Yılında Jakobenizm ile eşdeğer sayılırlar. Bkz: Sarıca, Fransız, s. 76; Hobsbawm, Devrim, ss. 119-120; Moore, s. 112.

Yoksulluğun artışı halkın siyasi harekete katılımını hızlandırırken, meclisin üzerindeki baskıyı da arttırıyordu. Bu önlemler çerçevesinde Milli Muhafız birliği kuruldu, düşmanla işbirliği yapma olasılığı bulunan rahipler sürüldü. Çıkarılan yasaları kralın veto etmesi ise halkın gözündeki değerinin düşmesine sebep olurken tam da bu esnada vatan topraklarına giren Prusya orduları, süreci hızlandırdı. Vatanın tehlikede olduğu ilan edildi.¹²⁰

Burjuva kökenli Jirondenlerin kurdukları rejimin yıkılmaması ve iktidarı kaybetmemek uğruna izledikleri siyaset, ülkeyi savaşa sürüklerken halkı da sokaklara döktü. Esasen Yasama Meclisinin açılışından beri varlığını sürdüren fikir ayrılıkları bu dönemde doruğuna ulaşmış bulunuyordu. Sarayla gizli müzakerelere girişen Jirondenler zayıflamaya, milli duygularla hareket eden Jakobenler ve Kordölyeler ise güç kazanmaya başladılar.¹²¹ Ayaklanma hazırlığında olan bu grup 14 Temmuz bayramı için gelen Federelerin söylediği *La Marseillaise*¹²² eşliğinde toplanmaya başladı ve Robespierre'in etkisiyle kralın azledilmesi için dilekçe üstüne dilekçe verdiler. Avusturya ve Prusya ordularının komutanı Brunswick Dükü tarafından verilen nota, halkın kızgınlığını ve öfkesini daha da arttırdı: Eğer meclis 9 Ağustos akşamına kadar kralı tahtından indirmezse kendileri bunu gerçekleştireceklerini ifade ettiler. Nitekim meclis hiçbir şey yapmadı ve 10 Ağustos günü ayaklanan halk saray girdi; Kral ve ailesi meclise sığındı.¹²³

1792 savaşı, içeride tahmin edildiği gibi ciddi karışıklıklara ve ayaklanmalara yol açtı fakat devrim tarihi açısından çok ciddi sonuçlar da doğurdu. Krallığın yıkılması, Terör dönemi hatta Napoléon diktatörlüğü ve imparatorluğun yeniden inşasında oldukça önem arz eden bu savaşın¹²⁴ neticesinde, 14 Temmuz kadar önemli ikinci bir milli ayaklanma olarak kabul edilen 10 Ağustos ayaklanması çıktı.¹²⁵ Bu

¹²⁰ Soboul, s. 260; Sarıca, Fransız, ss. 75-77; Tanilli, On Yıl, s. 101; Davies, s. 766; Sarıca, Siyasi, s. 104; Sander, s. 165.

¹²¹ Sarıca, Fransız, s. 77; Tanilli, On Yıl, s. 101; Soboul, ss. 261-262.

¹²² Fransız milli marşıdır. 26 Nisan 1792'de Reine ordusu için Rouget de Lise tarafından bestelenen savaş türküsü kısa zamanda tüm Fransa'nın milli marşı haline gelmiştir. Bkz: Soboul, s. 258; Sarıca, Fransız, s. 77; Davies, s. 763; Moore, s. 115.

¹²³ Mooers, s. 90-91; Sarıca, Fransız, s. 78; Tanilli, On Yıl, s. 109; Soboul, ss.262-266; Davies, s. 744; Moore, s. 112; Seignobos, s. 307.

¹²⁴ Hobsbawm, Devrim, s. 122.

¹²⁵ Uzun süre anayasal çizgiden uzaklaşmayan Jakobenler kulübü, 10 Ağustos ayaklanmasını önderleri oldular ve bu süreçten sonra çok köklü değişimler geçirdiler. Devrimci nitelik kazanan kulüp, vatan tehlikedeydi ve onu bunalımdan kurtarabilmek için karşıdevrimci hareketlere karşı zayıf 1791 anayasasına haline ve Meclis'e güvenemezdi. Bu nedenle 1791 yazında cumhuriyet karşıtı takındıkları

hareket esas itibarıyla pasif vatandaş olarak kabul edilen halkın başarısı ve siyasete katılımı demektir. Söz konusu ayaklanma ile liberal aristokrasi ve büyük burjuvaziden oluşan, monarşi yanlısı Föyyanlar ve Üçler tarih sahnesinden silinirken, izledikleri siyaset başarısızlığa uğrayan Jirondenler de zayıfladılar. Halk hareketini arkasına alan ve savaş çıktığından bu yana sadece milli duygularla hareket eden Jakoben ve Kordölyeler ise yeni dönemin liderleri oldular.¹²⁶

Bu tarihten sonra aktif-pasif vatandaş ayrımı yapmayan yeni bir anayasa hazırlanmasına, bu yasayı hazırlayacak bir Konvansiyon Meclisinin seçilmesine karar verildi.¹²⁷ Kral gözaltına alındı ancak tahtan indirilmeyip yönetimden el çektiler.¹²⁸ Föyyanların düşmesinden sonra bu kez de Jironden ve Dağlılar mücadelesi başladı. Kısa bir süre sonra çıkan kralcı Vendée ayaklanmasına¹²⁹ tepki olarak Paris Komünü üyesi gazeteci Marat, halkın kendi adaletini kendisi vermesi gerektiğini söyleyerek bu yöndeki afişleri Paris sokaklarına astırdı. Bunun üzerine başlayan ve 5 gün süren Eylül Olayları sırasında hapishanelerdeki 1400 civarındaki insan öldürüldü. Verdün'ün düşmesi olayının tetiklediği bu isyan milli hislerin sosyal olaylara nasıl bağlı olduğunun bir kanıtıydı; halkın dış düşmanların, aristokrasinin ve yüksek burjuvazinin iktidara geri gelme olasılığına karşı verilen bir tepki niteliğindeydi. Nitekim artık Millet için savaşan Fransız ordusunun Valmy'de kazandığı zafer, aynı zamanda ihtilalin başarısının bir ilanıydı. Zafer günü Yasama Meclisi yerini Milli Konvansiyon'a bıraktı.¹³⁰

1.1.3.1.Konvansiyon Meclisi

İsmi Amerika'da anayasayı hazırlamakla görevli Kurucu Meclisten alan Konvansiyon (Convention) Meclisi, 21 Eylül 1792 tarihinde krallığı kaldırarak

tavrın aksine yasal olmayan bir eylem içine girdiler ve başkaldırıyı düzenlediler. Bkz. *Maintenant*, ss. 66-72.

¹²⁶ Sarica, *Fransız*, s. 78-79; Tanilli, *On Yıl*, s. 109; Soboul, ss. 264-268; Moore, s. 112.

¹²⁷ Mooers, s. 91; Soboul, ss. 274-275.

¹²⁸ A. Aulard, **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Cilt 2, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 2), 1944, s. 310.

¹²⁹ Victor Hugo, Vendée ayaklanmasının özeti olarak iki sözcükten bahseder: Memleket ve Vatan. Ona göre bu iki sözcük yerel düşüncenin evrensel düşünceyle olan kavgasıdır, diğer bir deyişle yurttaş karşı köylülerin savaşıdır. Bkz. Victor Hugo, **1793 Devrimi**, çev. Alev Er, pencere Yayınları, İstanbul, 1996, s. 206.

¹³⁰ Sarica, *Fransız*, ss.79-81; Hobsbawm, *Devrim*, s. 124; Soboul, ss. 277-279; 286; Moore, s. 123; Tilly, s. 244; Aulard, *Fransa 2*, ss. 380-386.

cumhuriyeti ilan etti.¹³¹ Aktif-pasif vatandaş ayrımı kaldırıldıktan sonra genel oy sistemine bağlı olarak seçilen ve çoğunluğu ortada bulunduğu için Ovalılar (La Plaine) veya Batakılık (Le Marais) adı verilen grup ile Jirondenler ve Dağlılardan bir meclis oluşturuldu.¹³² Ovalılar, yurtseverleri birleştirmeyi amaçlayan kimselerken; Jirondenler Paris Komününe karşı, ılımlı burjuvazi menfaatlerini savunan, iktisadi hürriyet ve mülkiyet hakkı taraftarı vekillerden oluşuyordu. Zamanla monarşi yanlısı, eski rejim taraftarlarını bünyesinde barındırmaya başlayan Jirondenlere şiddetle karşı çıkan Dağlılar, cumhuriyet rejimini sürdürmeyi, merkeziyetçiliği, olağanüstü tedbirleri savunmakta¹³³ ve aynı zamanda hemen hepsi kurulan Jakoben Kulübü'nün üyesiydiler.¹³⁴ Bu bağlamda Konvansiyon Meclisinin siyasi hayatına Jironden Jakoben çekişmesinin damga vurduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır.

1792 yılında Tuileries sarayında krala at bulunan karşı devrim belgeleri, XVI. Louis'nin sonunun geldiğinin habercisiydi; yargılamalardan sonra kral 21 Ocak 1793 yılında Concorde meydanında idam edildi.¹³⁵ Kralın idamından sonra ise ihtilal yanlıları ile karşıtları arasında adeta bir ölüm-kalım savaşı başladı. La Fayette düşman tarafına geçerken, Vendée'de asker toplama sorun yüzünden kralcı bir ayaklanma başladı. Bir yandan pahalılaşan hayat, artan yoksulluk; diğer yandan Konvansiyon'un kararları Öfkeliiler adı verilen ve önderliğini Jacques Roux adında bir papazın yaptığı grubun türemesine sebep oldu. 1793 yılında Marks tarafından komünizmin atalarından sayılan Kızıl Papaz'ın başını çektiği halk hareketi esasında

¹³¹ Ateş, ss. 120-121; Mooers, s. 91; Seignobos, s. 308; Hobsbawm, Devrim, s. 124; Tanilli, On Yıl, s. 199; Soboul, ss. 287-289; Davies, s. 744; Sander, s. 165; Maintenant, s. 73; Maintenant, ss. 89-90.

¹³² Hobsbawm, Devrim, s. 124; Soboul, s. 288; Maintenant, ss. 89-90.

¹³³ Jakobenlerin bu anlayışı daha sonra terör dönemini ortaya çıkaracaktır. Bkz: Ahmet İnsel, "Fransız Devrim'inde "devrimci terör" dönemi", **Birikim Dergisi**, Eylül 1989, sayı 5, s. 41; Seignobos, s. 309; Maintenant, s. 91.

¹³⁴ Soboul, ss. 290-299; Sarica, Fransız, ss. 83-84; Tanilli, On Yıl, s. 200; Davies, s. 744; Maintenant, s. 96.

¹³⁵ Bir yüzyıl önce I. Charles'ın idamında olduğu gibi XVI. Louis'nin idamı, hala monarşik yönetimlerin çoğunlukta olduğu dünya için devrimin ciddi bir işaretiydi. Onu idam edenler sadece bir adamı değil, o adamın şahsında sembolleşen eski geleneksel idari yapının devrildiğini biliyorlardı. İsviçre doğumlu bir fizikçi olan Marat'nın Journal de la Republic'te yayınlanan şu sözleri durumu açıkça ifade ediyordu: "*Zalim'in kafasının koparılması aynı zamanda üzerimizde egemenliğini kurmuş olan monarşinin tüm kurumlarıyla devrilmesi anlamına gelmektedir. Artık cumhuriyet fikrine ve idealine daha çok inanıyorum*". Gerçekten de idam sırasında toplanan kalabalıktan bir kere bile kralın hayatının bağışlanmasını talep eden bir ses çıkmadı. Hiçbir ses o büyük kural koyucunun idamını engellemek üzere yükselmedi. Kafası bedeninden ayrıldığında tüm kalabalıktan çıkan tek ses "Ulusumuz çok yaşasın" "Yaşasın Cumhuriyet" oldu. Bkz. Herbert H. Rowen, **From Absolutism to Revolution 1648-1848**, The Macmillan Company, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1968; Sarica, Fransız, ss. 84-85; Soboul, s. 300-303; Davies, s. 747; Imhof, s. 13; Sander, s. 165; Moore, s. 112; Seignobos, s. 308.

proletaryaya dayanmaktaydı ve dört yıldır zenginleşen burjuvaziye karşı ilk sınıf mücadelesiydi. Jirondenlerin düşmesinden önemli katkıları olan bu grup ile Jakobenlerin yaptığı işbirliği çok sürmedi, kısa bir süre sonra şefleri tutuklandı.¹³⁶

İktisadi bunalım, Vendée isyanı, İngiltere'nin de katıldığı¹³⁷ Avrupa koalisyonunun güç kazanmasından sonra ele geçirdiği bölgelerde feodaliteyi yeniden kurması Konvansiyonu sert tedbirler almaya itti. 82 milletvekilini taşraya gönderen hükümet, İhtilal mahkemeleri kurdu ve temyizin olmadığı bu mahkemelerde tüm yetki Konvansiyona verildi. Şüpheliler listesi hazırlaması için kurulan İhtilalci Gözcü Komitelerin yanı sıra 1793'te ünlü Kamu Selameti Komitesi kuruldu.¹³⁸ Dokuz üyeli ve meclise bağlı geçici yürütme kurulu olan bu komitenin görevi gerektiğinde savunma tedbirleri almaktı. 4 Mayıs'ta tahıl tavan fiyatlarını belirleyip gerektiğinde el konulabileceğine dair yayınlanan bir kararnameyle birlikte zenginlerden bir milyarlık istikrazda bulunulması istendi.¹³⁹ Jakoben-Jironden çekişmesinde sonu yaklaştıran olay ise Jirondenlerin, Jakobenlere bağlı önemli kişileri tutuklamaya başlamasıyla oldu. Bunun üzerine isyan eden Jakobenler, Konvansiyon'un Jironden vekillerini tutuklamasını sağladı ve böylece iktidar Dağlılara, dolayısıyla da Robespierre'e geçti.¹⁴⁰

Yaşanan tüm bu gelişmeler, meclisin diktatörlüğe gittiği suçlamalarına maruz kalmasına sebep olurken bunu önlemek ve halka güven vermek isteyen Konvansiyon, sosyal alanda halkı tatmin amacıyla çıkardığı üç kanunun yanı sıra 24 Haziran 1793'te kabul ettiği anayasayla büyük ses getirdi. 1791 anayasasına göre başına, daha eşitlikçi ve daha sosyal bir Haklar bildirisinin eklendiği bu anayasa,

¹³⁶ Moore, ss. 121,138; Sarıca, Fransız, ss. 85-87.

¹³⁷ İngiltere'nin Fransız İhtilaline ve yaydığı fikirlere düşman olması oldukça ilginçtir zira Fransız Devriminden çok önce kendisi de 1640 Devrimi sonrası Cromwell döneminde, kısa süreliğine de olsa cumhuriyet rejimini denemiş hatta kralları Charles Stuart'ı 1649 yılında idam etmişlerdir. Cromwell döneminden sonra monarşiye tekrar dönülse de 1688 Şanlı Devrimi ile krallarının gücünü kıran İngilizler günümüze dek sürecek olan demokratik devletlerini kurmuşlardır. Buna rağmen İngiltere, Fransa karşıtı tavır almış, İngiliz devlet adamı Edmund Burke, "Fransız İnkılâbı Hakkında Düşünceler" adlı kitabında devrimi yerden yere vurarak eserini, İnkılâp düşmanlığının İncili haline getirmiştir. Bkz: Edmund Burke, "Fransız Devrimi'nin Hataları", **Muhafazakâr Düşünce**, Devrim-I, sayı:11, 2007, s. 9; Pauline Gregg, **A Social and Economic history of Britain (1760-1973)**, George G. Harrop Co. Ltd, London, 1964, s. 79; Soboul, s. 231; Tanilli, On Yıl, s. 104; Soboul, ss.309-310; Davies, s. 678; Sarıca, Siyasi, s. 115; Huberman, ss. 173-174; Seignobos, s. 311.

¹³⁸ Moore, s. 123; Soboul, ss. 312-319; Sarıca, Fransız, s. 88; Seignobos, s. 309; Özek, s. 52.

¹³⁹ Soboul, ss. 313-314; Sarıca, Fransız, ss. 88-89.

¹⁴⁰ G. Lefebvre tarafından devrim olarak nitelendirilen ve Jironden vekillerinin tutuklandığı 31 Mayıs ve 2 Haziran günleri ile büyük burjuvazi saf dışı bırakıldı, Sans-Culotte'lar sahneye çıktı. Jakobenler, siyasi başarı elde etmiş ve Dağlılar olarak Konvansiyon'da çoğunluğu sağlamışlardı. Bkz. Maintenant, ss. 106-11; Sarıca, Fransız, ss. 89-90; Soboul, ss. 334-336; Sander, s. 166; Moore, s. 121.

Fransız devrimi içinde halk egemenliği gerçekleştirmeye çalışması açısından oldukça önemliydi.¹⁴¹ 19. yüzyılın ikinci yarısında cumhuriyetçiler için siyasi demokrasinin sembolü haline gelen, Babeuf tarafından savunulan, 1945'te Fransız Komünist Partisi'nin benimsediği ve Rousseau'nun görüşlerinden esinlenilerek oluşturulan fakat gerçekçi olmaktan çok, halk hareketini sakinleştirebilmek adına burjuvalar tarafından verilen kısa süreli bir taviz olan 1793 anayasası, içinde bulunulan koşullar sebebiyle yürürlüğe giremedi.¹⁴² 1793 yazında içeride karşı ihtilalin, yoksulluğun, olası Jironden başkaldırısının ve dışarıda Avrupa koalisyonunun olduğu bir dönemde sert ve acele tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bu sebeple barış sağlanıncaya kadar İhtilalci bir hükümetin kurulmasına karar verildi ki uygulanan bu politika sosyalizme geçişte zorunlu sayılan proletarya diktatörlüğünün ilk adımı olarak kabul edilmektedir.¹⁴³ Ancak şöyle bir durumda söz konusudur ki küçük burjuvalardan oluşan Dağlılar grubunun, halkın desteğini alabilmek adına yürürlüğe soktuğu bu politika inanılır olmaktan hayli uzaktır zira kendi sınıflarının menfaatlerini korumaktan öteye geçememiştir.¹⁴⁴

Böylesi bir ortamda Marat'nın suikast sonucu öldürülmesi, kılığın had safhalara ulaşması ve bilhassa Toulon limanının kralcılar tarafından İngilizlere teslim edildiği haberi 5 Eylül'de halkın galeyanını büsbütün arttırınca İhtilalci hükümet de önlemlerini sertleştirdi.¹⁴⁵ İktidar tam anlamıyla Kamu Selamet Komitesi'nin eline geçerken, üyeleri her yıl arttırıldı hatta zamanla sürekli seçilmeye başladılar. Genel Güvenlik Komitesine iç güvenlik konularında şüpheli gördüğü kişileri tutuklama yetkisi verildi hatta komiteler ve İhtilal mahkemeleri tüm yaşamı kontrol eder hale gelecek kadar güçlendiler. Genel seferberlikle Fransız ordusunun sayısı bir milyona ulaştırıldı; alınan iktisadi, idari ve mali tedbirlerle vatandaşın özgürlüğünden öte devletin güvenliği, liberal iktisat politikalarına karşı kamu yararı ön planda tutuldu.

¹⁴¹ Mooers, s. 91; Sarica, Fransız, s. 90; Davies, s. 746; Maintenant, s. 114; Soboul, ss. 340-341.

¹⁴² Soboul, ss. 341-355; Sarica, Siyasi, s. 105; Maintenant, s. 115.

¹⁴³ İktidarı devraldıkları zaman, büyük bir bölünme içinde olan ve karşı devrimci hareketlerle sarsılan Fransa'da devleti daha öncekilerden farklı olarak tek başlarına yönetmeye başlayan Jakobenler, bu harap olmuş ülkeyi yeniden düzene sokabilmek için tek yöntem olan "Terör" uygulamasını devreye koydular. Bkz. Maintenant, s. 113.

¹⁴⁴ Sarica, Fransız, ss. 90-92; Davies, s. 746; Sarica, Siyasi, ss. 105-107.

¹⁴⁵ Soboul, ss. 346-365; Maintenant, s. 124.

Bu dönemde günümüze kadar gelecek olan Fransız merkezileşmesinin temelleri atılırken, güdümlü iktisat politikasıyla otoriter bir tutum izlendi.¹⁴⁶

1.1.3.2.Terör Dönemi

İçte ve dışta sürekli mücadele halinde olan İhtilal hükümetine Terör ve diktatörlüğünü kurmasında 5 Eylül’de çıkan halk hareketi büyük kolaylık sağladı. Siyasi amaçlarla girişilen bu süreç zamanla sosyal bir nitelik kazandı: Strasburg zenginlerinden toplanan vergilerin bir kısmı yoksul halk için kullanıldı, erzak dağıtımı denetlenerek ekmek vesikaya bağlandı, üretim, ticaret ve ulaştırma işlerine bakacak bir komite kuruldu. Bu yenilikler arasında en dikkat çekici olanı Fransız sömürgelerinde köleliğin tamamıyla kaldırılması olayıydı.¹⁴⁷ Tedhiş hareketi ise asıl 17 Eylül’de çıkarılan kanundan sonra başladı ve ihtilal mahkemeleri çalışmalarında hızlandılar. 16 Ekim’de Marie Antoinette idam edildi, Nisan’dan Kasım’a kadar 243 kişi, federalistlerin elinden kurtulan bölgelerde 2400 kişi giyotine gönderildi. Mahkeme önüne çıkarılmadan kurşuna dizilme olayları yaşandığı gibi, Vendéecilerle dolu bir geminin batırılmasıyla 2000 tutuklu boğularak can verdi. 1793 yılında Tedhiş hareketinin¹⁴⁸ en önemli amaçlarından biri gerçekleştirilerek, Fransa tüm iç ve dış düşmanlarından temizlendi ancak terörün bedeli 35 bin ila 40 bin civarında

¹⁴⁶ Sarıca, Fransız, ss. 93-95; Davies, s. 746; Sarıca, Siyasi, ss. 104; Soboul, ss. 349-355; Seignobos, s. 309.

¹⁴⁷ Mooers, s. 91; Sarıca, Fransız, s. 95; Sarıca, Siyasi, s. 104; Davies, s. 763; Moore, s. 139; Maintenant, s. 123.

¹⁴⁸ Dönemin koşulları; iç savaş, dış düşmanlar, yoksulluk vb. etmenler Jakobenlerin terör dönemini daha keskinleştirmiştir. Devrimci terör düşüncesi, bir yandan devrim aktörlerinin yüreklerinde taşıdıkları büyük korkudan kurtulmak için şeytan taşlama ihtiyaçlarının, diğer yandan da devrimin temelinde olan toplumun arınarak yeniden kurulması felsefesinin toplumsal pratiğe dönüşmüş halidir. Ancak Jakobenler aynı zamanda, Konvansiyon’un iç dengesini koruma zorunluluğu, Paris dışında devrimci hareketin sınırlı olması, dış düşmanla girişilen savaş nedeniyle toplumsal desteği sağlama kaygısı yüzünden bu devrimci terör dönemini merkezi denetime almak ve onu dizginlemek zorundaydılar. Yine de Robespierre’in ifadesiyle; “bireysel elbette korumak gerekir ama bu ince biçimlere başvurarak kamu özgürlüğünü ok olmaya bırakmak mı gerekir?” düşünceyle hareket eden Jakobenler, bu “olağanüstü hal” dönemini kendi inançları doğrultusunda yürütmekten çekinmeyecekler; bu da onların sonuna getirecektir. Bkz. İnsel, ss. 41-44; Soboul, ss. 371-374.

insan oldu.¹⁴⁹ Bu süreç iktisadi alanda alınan önlemlere rağmen yine de başarısızlığa uğradı ve vergi politikası sebebiyle halkta huzursuzluk artmaya başladı.¹⁵⁰

Terör döneminin en önemli özeliğinden biri ise şüphesiz din sorunuydu. İhtilalciler dine karşıydı ve Katolikliğin yerini vatan ve hürriyet inancının almasını istiyorlardı. Nitekim devrim sonrasında ne düşünce ne de uygulamada dinsel iktidar ile siyasal iktidarı birbirinden ayırma düşüncesi yokken, Kurucu Meclis döneminde çıkarılan yasaya din adamlarının tepkisi, ant içmemeleri ve hatta soylularla birlik olmaları ayrılığı da beraberinde getirdi.¹⁵¹ 1792-1795 yılları arası, Kilise ile ilişkileri düzenlemek ve ulusallaştırmak amacı daha da ileri götürüldü; 1793'te Kamu Selameti Komitesi Hristiyanlıktan çıkma ve yeni bir dinsel görüş oluşturma çalışmalarına başladı. Bu amaçla dini bayramlar kaldırıldı, Hz. İsa'nın doğumuyla başlayan takvim yerine cumhuriyetin ilk günü olan 22 Eylül 1792'yi başlangıç kabul eden Devrim Takvimi yürürlüğe konuldu.¹⁵² Aylara da sis, yağmur, çiçek, sıcak gibi isimler verildi. Pazar günlerinin kaldırılması ve böylece Hristiyan tapınmasının önlenmesi, değişik bölgelerde tapınmaların yasaklanması, tapınma araçlarına el konulması, Kilise dışındaki ayinlerin yasaklanması ve Katolik evliyaların yerini devrim şehitlerinin resimlerinin alması ile Katolikliğe tam anlamıyla bir darbe vurulmuş oldu. Bu hareket, 1793'te Kiliselerin kapatılmasına karar verilmesiyle noktalandı.¹⁵³

Bu yönelişlere paralel olarak, devrimci ilkelerin yüceltilmesi ve kutsallaştırılması amacıyla halka empoze edilmeye çalışılan “*Halk Hareketi*” ve “*Özgürlük Şehitleri*” ve “*Yüce Varlık*” tapınmalarıyla Tanrı'ya bağlılık sürdürülüyor fakat Hristiyan dinine karşı çıkılıyordu. Din aleyhtarlığının Dağlı burjuvazinin bir

¹⁴⁹ Fransız devriminin şiddet ve terörünün boyutu elbette, dış dünyaya da büyük tepkilere neden olmuştu. Ancak devrimin en büyük düşmanların biri haline gelen İngilizlerin, bundan bir yüzyıl önce 1640 ve 1688 devrimleri sonrasında aynı süreçlerden geçmiş olması ve bunların unutulup devrim karşıtı bir tavır takınılması oldukça ilginçtir. Bkz. Huberman, s. 173.

¹⁵⁰ Sarica, Fransız, s. 95-96; Davies, s. 747; Sander, s. 166; Moore, ss. 141-142; Tilly, s. 241; Seignobos, s. 309; Maintenant, s. 126.

¹⁵¹ Tanilli, On Yıl, s. 201; Sarica, Fransız, s. 96; Davies, s. 751; Özek, s. 52; Soboul, s. 375.

¹⁵² Hristiyanlıktan çıkma eğilimlerine halkın tepki vermemesinin sebeplerinden biri olarak 1786 yılında yaşanan saray skandalı örnek gösterilebilir. Strasburg Piskoposu Prens-Kardinal Louis Réne de Rohan gibi gösteriş meraklısı büyük din adamlarının, Marie-Antoinette'e hediye ettiği mücevher parçaları Gerdanlık Skandalı adı verilen bir olaya yol açmış; din adamlarının nasıl ihtişam içinde yaşadıklarının kanıtı olmuş ve Kilise düzeninin bir kez daha sorgulanmasına yol açmıştır. Bkz. Imhof, s. 35; Davies, s. 745; Özek, s. 52; Sarica, Fransız, s.97; Tanilli, On Yıl, s. 200; Maintenant, s. 130; Soboul, ss. 376-380.

¹⁵³ Özek, ss. 51-52; Sarica, Fransız, s.97; Tanilli, On Yıl, s. 200; Davies, s. 759; Soboul, ss. 380-383.

kısmını rahatsız etmesi üzerine Robespierre ve Danton bu durumu sürdürmenin cumhuriyet düşmanlığıyla eş değer olduğunu savundu¹⁵⁴ ve Konvansiyon iktidarı¹⁵⁵ 8 Aralık 1793'te, din ve ibadet özgürlüğünü tekrar kabul etti fakat o döneme kadar Kilise ile ilgili alınan önlemler devam ettirildi. Kiliseler ancak 1794 yılından sonra açılmaya başladı.¹⁵⁶

Robespierre, Kamu Selamet Komitesine seçilmesinden sonra hükümetin gerçek başkanı oldu ve mahvolmuş bir ülkeyi yönetmek için Jakobenlerin tek yöntem olarak düşündükleri Terör politikasının en önemli uygulayıcısı haline geldi. Ne tam anlamıyla halka yakın ne de büyük burjuvazi karşısından duran Jakobenlerin genel politikası, dayandıkları küçük burjuvazinin menfaatine oldu; nitekim Jirondenlerle çatışmalarının da esas sebebi sınıf farklılığıydı. Yönetimi tek başlarına ele geçirdikten sonra solda Öfkeliilerin (Hebertçiler) ve sağda İlimlilerin (Dantoncular) muhalefetine karşı mücadele veren Jakobenler 1794'te, kıtlık yüzünden halkı ayaklandırmaya çalışan Öfkeliilerin liderlerini tutuklayıp idam ettirdi,¹⁵⁷ ardından da İlimlilere darbe vuruldu ve Danton idam edildi.¹⁵⁸

Sosyal eşitlikten yana olan Robespierre, bunu sağlayabilmek amacıyla Ventose kararlarını çıkardı. Böylece yaklaşık üç yüz bin civarında olan Cumhuriyet düşmanının mallarına el konularak halka dağıtıldı ve sosyal güvenlik tedbirleri alındı. Hasta bakımı ücretsiz hale getirildi, kalabalık ailelere para yardımı yapıldı, ihtiyarlara ve çalışamayacak durumda olanlara maaş bağlandı.¹⁵⁹ Eşitliği sağlamak adına alınan bu önlemlerden sonra Terör döneminin en şiddetli kanunları 10 Haziran 1794'te yürürlüğe konuldu. İhtilal mahkemeleri yeniden kuruldu, yargılama usulleri sertleştirildi ve 45 günde 1285 kişi, toplamda da 17.000 kişi giyotine gönderildi. İdamların giderek artması halkta tedirginliğe neden olurken,¹⁶⁰ Jakobenlerin iktisat politikaları da-bilhassa Maximum kanunu-tüm kesimleri rahatsız ediyordu.¹⁶¹

¹⁵⁴ Maintenant, s. 131; Özek, s. 54.

¹⁵⁵ Ateş, ss. 127-128; Seignobos, s. 310; Özek, ss. 52-53; Tilly, s. 239.

¹⁵⁶ Özek, s. 54; Sarica, Fransız, s. 97; Davies, s. 759.

¹⁵⁷ Davies, s. 751; Maintenant, s.113, Sarica, Fransız, ss. 97-98; Seignobos, s. 309..

¹⁵⁸ Bu olaya Germinal faciası da denmektedir. Bkz. Soboul, ss. 414-415; Maintenant, s.113, Sarica, Fransız, ss. 97-98; Davies, s. 747; Moore, s. 125.

¹⁵⁹ Maintenant, ss. 128-129; Moore, s. 127; Sarica, Fransız, ss. 99-100; Soboul, ss. 434-437.

¹⁶⁰ Terör dönemi, “*isyanları ezmek ve Devrim'e, Cumhuriyet'e ya da Dağ'a muhalefeti bastırmak için işe koşuldu*”. Bkz. Donald Greer, **The Incidence of the Terror During The French Revolution**, Harvard University Press, Cambridge, 1935, s. 124'ten aktaran Theda Skocpol, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 355.

¹⁶¹ Moore, s. 125; Sarica, Fransız, ss. 100-101.

Robespierre'e muhalefet artmaya, Genel Güvenlik Komitesi ve hatta Kamu Selamet Komitesi tarafından bile eleştirilmeye başlandı. Konvansiyonda da düşmanları gittikçe artan Robespierre'in nu yönetimi, diktatörce uygulamalardan hoşnutsuz olan burjuvaziyi harekete geçirdi. Ovalılar ile halkın desteğini alan komplocular, mecliste Robespierre'in konuşmasına izin vermedi ve ardından arkadaşlarıyla birlikte tutuklanmasını sağladı. Konvansiyon Robespierre ve yanındakileri kanun dışı ilan ederek idamlarını onaylamış oldu. 28 Temmuz 1794'te (9 Thermidor olarak da anılır), Robespierre, kardeşi, Saint-Just, Couthon, Henriot ve 22 kişi daha idam edildi. İzleyen günlerde de idamlar devam etti.¹⁶²

9 Thermidor olayı Fransız Devrimi tarihinde; 14 Temmuz, 10 Ağustos'tan sonra gelen ve ihtilalin seyrini etkileyen birkaç olaydan biridir. Robespierre'in düşüşü, tıpkı XVI. Louis'nin idamında olduğu gibi sadece bir kişinin ölümünden çok daha öte bir anlam taşımakta ve bir devrin, bir politikanın ve hatta bir rejimin sonu olarak kabul edilmektedir.¹⁶³ Rousseau'dan oldukça etkilenen ve erdem ilkesine çok önem veren Robespierre'in¹⁶⁴ idamı demokratik ve eşitlikçi bir politikanın da sonudur. Neredeyse hiçbir sınıfa yakın durmayan Jakobenler'in yönetimden uzaklaştırılması cumhuriyet rejiminin ve ihtilalin de sonunu hazırlamıştır. Çünkü Robespierre'e inen darbe, aslında cumhuriyete inen bir darbedir. Bu tarihten sonra iktidar soldan sağa kaymış, Terör bu sefer Jakobenlere karşı yürütülmüştür. Kamu Selamet Komitesi'nin yetkileri sınırlandırılmış, Jakoben Kulübü kapatılmış, Terör döneminde çıkarılan kanunlar yavaş yavaş yürürlükten kaldırılmıştır. Dağlılar meclisten temizlenerek, isyancılar affedilmiş, and içmeyen papazlar görevlerine geri dönmüştür. Robespierre'in Kızıl Terörünün yerini, kralcı Beyaz Terör almıştır.¹⁶⁵

Özetle, Kuvvetler birliği ile bütün yetkileri elinde bulunduran bir meclis Hükümeti sistemine dayanan Konvansiyon Meclisinin, aldığı kararlar bakımından Jakobenler döneminde daha eşitlikçi yasalar çıkardığını söylemek mümkündür. Sosyal alanda yenilikler, köylüler lehine önemli kararlar, Milli birliğin sağlanması için Fransızca öğrenim zorunluluğu, parasız ilköğretim, laik eğitim (bunun dışında

¹⁶² Skocpol, s. 358; Moore, s. 112; Tilly, s. 246; Sarica, Fransız, ss. 101-102; Soboul, ss. 455-456.

¹⁶³ Terör dönemiyle birlikte gittikçe artan idamların yarattığı huzursuzluk, devrimin artık kendi çocuklarını yemeye başlaması olarak adlandırılır ve Danton'un ardından Robespierre'in idamı da bunun en açık örneğidir. Bkz. Davies, s. 747; Maintenant, s. 136.

¹⁶⁴ Soboul, ss. 438-440, 457.

¹⁶⁵ Sarica, Fransız, ss. 98-104; Davies, s. 763; Moore, s. 129; Maintenant, s. 137; Maintenant, s. 139; Skocpol, s. 364; Soboul, s. 460.

Jakobenlerin eğitim adına önemli planları yoktu, çünkü zamanları olmamıştır) ve benzeri birçok yasayla sadece üç yıl içinde on bir bin yüz elli yasa çıkarıldı.¹⁶⁶ Jakobenlerden sonra alınan en önemli karar ise Ruhbanın bütçedeki yerine son verilmesidir ki bu Kilise-Devlet ayrılığı yolunda atılan önemli bir adımdır. Artık Fransa laikleşmiştir.¹⁶⁷

1.1.3.2. Direktuvar

Aldığı kararlarla gericiliğe ve karşı devrime taviz veren Konvansiyon iktidarı, cumhuriyet rejimini tehlikeye attığını anlayınca, yeni anayasa çalışmalarından sonra yapılacak olan seçimlerde kralcıların meclise egemen olmalarını önlemek amacıyla bir kararname kabul ederek Yeni meclis üyelerinin üçte ikisinin Konvansiyon üyelerinden seçilmesine karar verdi. Bu karar kralcıların isyanına sebep oldu ve tarihe Vendémiaire (5 Ekim 1795) olarak geçen ayaklanma bir Jakoben komutan olan Bonaparte tarafından bastırıldı böylece düzen yeniden sağlandı.¹⁶⁸

Jakobenlerin izlerini taşıyan 1793 Anayasasının yürürlüğe girme şansı kalmayınca, yeni anayasa çalışmalarına başlandı. Bu bağlamda 1795 anayasası, 1793 anayasasına bir tepki olarak oluşturuldu ki bu tepki meclis ve kişi diktatörlüğüne karşıydı. 1789'un başına eklenen Haklar Bildirgesine yakın duran 1795 anayasası kuvvetler ayrılığını ve laiklik ilkesini kesin bir şekilde belirlerken, temsili rejime dayandırıldı ve genel oy kaldırılarak, aktif-pasif vatandaş uygulamasına yeniden geçildi.¹⁶⁹ Böylece halk siyasetten uzaklaştırılmış oldu. İki meclisli yapı kabul edildi. Yürütme sırayla üç ay başkanlık edecek beş Direktöre verildi. Bu sebeple anayasanın getirdiği sisteme Direktuvar adı verildi.¹⁷⁰ 1795 anayasası Fransa'nın en uzun anayasasıdır ve değiştirilmesi çok zorlaştırılmıştır. Meşru yollardan değiştirilemeyen ve kuvvetler ayrılığı sebebiyle Direktörler arasında sorun yaşayan Fransa'nın bu dönemi bu sebeptendir ki darbeler dönemi olacaktır.¹⁷¹

¹⁶⁶ Davies, s. 749; Sarıca, Fransız, ss.107-108; Sarıca, Fransız, s. 104; Maintenant, ss. 127-128.

¹⁶⁷ Sarıca, Fransız, ss. 104,107; Tanilli, On Yıl, s. 200.

¹⁶⁸ Skocpol, s. 363; Davies, s. 752; Sander, s. 167; Tilly, s. 243; Sarıca, Fransız, ss. 104-105.

¹⁶⁹ Özek, s. 54.

¹⁷⁰ Davies, s. 749; Sarıca, Fransız, ss. 108-109; Tilly, s. 246; Seignobos, s. 310; Skocpol, s. 363.

¹⁷¹ Direktuvar yönetimi yürütme açısından oldukça zayıf bir yönetim biçimidir çünkü birlikte hareket etme geleneği kararların alınmasını yavaşlatır ve yönetimi zorlaştırır. Bkz. Maurice Duverger, **Siyasal**

27 Ekim 1795 günü yürürlüğe giren anayasa ile cumhuriyetin ihtilalci döneminden Anayasal bir döneme geçildiği ve devrimin son bulduğu sanıldı. Kapitalizmin hızla geliştiği, burjuvazinin zenginleşip, fiyatların 230 misli artarak ücretlerin ise sadece 63 misli arttığı bu döneme damgasını vuran kişiler ise Bonaparte ve Babeuf oldu. Jakobenlerin sosyal demokrasi girişimlerine karşılık olarak komünist bir başkaldırma niteliği taşıyan Babuvizm;¹⁷² sosyal eşitliği savunan, sınıf mücadelesine dayalı, proletarya diktatörlüğü görüşüne sahip bir hareket olmakla birlikte işçi sınıfının güçlü olmadığı bir dönemde ortaya çıktığı için sonuç alamadı. Ancak görüşleri daha sonra Fransız ihtilalcisi Auguste Blanqui tarafından benimsendi ve bilhassa Lenin'in işçi sınıfı diktatörlüğü tezinin temelini meydana getirdi. Göreve başladığı günden bu yana sağ ve sol arasından denge siyaseti izleyen Direktuvar'a karşı ilk darbe bu hareketten, Babeuf önderliğindeki Eşitlerden geldi. Fakat başarısız olan girişim sonucunda 1797 tarihinde Babeuf ve arkadaşı Darthé idam edildi.¹⁷³

9 Thermidor sonrasında diktatörlüğe karşı liberal bir devlet ve kendi sınıfının menfaatleri çerçevesinde bir hükümet isteyen burjuvaların yürütme gücünü beşe bölerek zayıflatması sıkıntıların daha da artmasına sebep oldu. İzlenen denge politikası sebebiyle Kralcılar ve Neo-Jakoben adı verilen gruplar yeniden güç kazandılar. Bu durumda burjuvazi çözümü, hem feodaliteye hem de proletaryaya karşı olan orduda bulduysa da ordunun yapısı artık değişmişti. Savunma savaşları, ihtilalin korunması ve halkların despotlardan kurtulması politikasının yerini yayılma ve iktisadi bunalımı önlemek amacıyla yapılan talan siyasetinin aldığı orduda generaller de oldukça önem kazanmaya başlamıştı. Ancak burjuvazinin ordunun iç işlerde kullanılması yönündeki siyaseti zamanla yürütme gücünün kuvvetlenmesi, yasamanın zayıflaması ve 18 Fructidor Yıl V (4 Eylül 1797) gibi kralcı darbelerde olduğu gibi askeri diktatörlüğü beraberinde getirdi.¹⁷⁴

Kralcılarının temizlenmesinden sonra 2 Floréal (4 Mayıs 1798) darbesiyle de mecliste güç kazanmaya başlayan Jakobenlerin, seçim iptal edilerek zayıflatılmasının

Rejimler, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul, (Siyasal), 1986, s. 31; Sarica, Fransız, ss. 108-109; Skocpol, s. 363.

¹⁷² Sarica, Siyasi, ss. 105-107.

¹⁷³ Aulard, A. **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Cilt 3, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 3), 1944, s. 872; Sarica, Fransız, ss. 110-115; Sarica, Siyasi, ss. 133-134.

¹⁷⁴ Tilly, s. 246; Sarica, Fransız, ss. 115-119.

ardından Napoléon Bonaparte'ın İtalya ve Mısır seferleriyle güç ve prestij kazanması, hatta içte ve dışta huzuru ve düzeni sağlayabilecek tek adam olarak görülmesi, anayasa da değişiklik talep eden Revizyoncuların da desteğiyle bir darbe planı hazırlanmasına yol açtı.¹⁷⁵ 18-19 Brumaire Yıl VIII (9-10 Kasım 1799)'ta Revizyoncu Sieyes, Roger Ducos, Napoléon'un kardeşi Lucien Bonaparte, Cambacères ve Talleyrand önderliğinde hazırlanan darbe sonucunda Diretuvar yönetimine son verildi, yeni anayasa hazırlamak üzere Sieyes, Ducos ve Napoléon Bonaparte'dan oluşan üç Konsüle görev verildi. Böylece darbeyle Fransa büyük burjuvazinin temsilcisi bir diktatöre teslim edilirken, İhtilal de sona ermiş bulunuyordu.¹⁷⁶

1.2. KONSÜLLÜK VE I. İMPARATORLUK DÖNEMİ

1.2.1. Napoléon Dönemi

Şeklen cumhuriyeti korumakla birlikte fiilen Napoléon'un şahsiyetine uygun olarak hazırlanan 1799 anayasası, 3 milyona karşı 1500 oyla halk tarafından kabul edildi ve Napoléon Bonaparte Birinci Konsül olarak atandı.¹⁷⁷ Bu dönemde itibaren Napoléon yeni Sezar olabilmesini sağlayacak bir Fransa için ekonomik, idari ve yasal düzenlemelere girişti, başarılı da oldu. Roma Kilisesiyle barışarak cumhuriyetin dinsizliğini ortadan kaldırdı¹⁷⁸ çünkü tahayyül ettiği yeni monarşi için dinsiz bir Fransa ortalama yurttaş üzerindeki hâkimiyetini engellerdi.¹⁷⁹ Açıkça hiç bir kesime yakın durmayan Napoléon, iktidarının gücünü buradan alıyor ve böylece muhalefeti en aza indirgemiş oluyordu. Konsüllük yönetimi ile Fransa'da devrim sona erdirilirken Fransa, köylü demokrasisi ile burjuva cennetinin bir bileşimi haline geldi. 1802 yılında Napoléon'un durumu o kadar sağlamlaşmıştı ki önce kendisini Hayat Boyu Birinci Konsül ilan etti, 1804'te bir plebisitle de sadece 2569 Hayır'a

¹⁷⁵ Davies, s. 773; Sarıca, Fransız, ss. 120-126; Seignobos, s. 313.

¹⁷⁶ Esat Çam, **Devlet Sistemleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970, s. 189; Sarıca, Fransız, ss. 120-126; Davies, s. 749; Tilly, s. 246; Seignobos, s. 312.

¹⁷⁷ Çam, s. 189; Davies, s. 749; Tilly, s. 249; Seignobos, s. 313; Skocpol, s. 366.

¹⁷⁸ Alâeddin Şenel, **İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını: 6, İzmir, 1996, s.155.

¹⁷⁹ Özek, s. 54.

karşılık 3.57 milyon Evet ile Konsüllük rejimini İmparatorluğuna dönüştürdü ve I. Napoléon adıyla imparator oldu.¹⁸⁰

Direktuvar'ın güçsüzlüğünden faydalanan askeri darbeyle yönetimi ele geçiren ardından da imparatorluğunu ilan eden Napoléon bu yükselişini şüphesiz, devrimin seyrine ve *ancien régime*'in sağlayamadığı düzene borçluydu. Her seferinde devrimin mirasçısı olduğunu vurgulayan ve politikasını Direktuvar temel üzerine inşa eden Napoléon'un siyaseti üzerinde devrim süreci oldukça etkiliydi.¹⁸¹ Yine de kaosu engellemenin tek yolunun katı ve otoriter bir tarzda yönetim olduğunu ileri süren Napoléon, 1799 öncesi süreci göz önünde bulundurarak aldığı önlemlerle *ancien régime* dönemine yaklaştı ve böylece yeni bir sentez ortaya koydu.¹⁸² Devrimin kimi kazanımlarını kendi sistemine dâhil ederek merkezileştirme siyasetini sürdürdü ve bu düzen onun otoritesinin sınırlarını oluşturdu. Nitekim konumunun sağlamlığından güç alarak yasama ve yürütme özgürlüklerine ket vurma hakkını kendinde gördü. 1795 anayasası ile başlatılan iki meclisli sistemi daha da ileri götürerek üç meclise çıkardı. Yürütme hakkını olabildiğince daraltarak 1799 anayasasında açık ideolojik betimlemelerden kaçındı; *liberté, égalité ve fraternité*'ye hiç atıfta bulunmadı. Napoléon dönemi kanunlarından bazıları bugün bile Fransa'da kullanılmaktadır.¹⁸³

Bourbon monarşisinde yaşanan iktisadi bunalıma geri dönmek için devrimin yapıcı uygulamalarından yararlandı fakat yine de iktisadi düşünce biçimi 18. yüzyıla daha yakındı, nitekim burjuvaların desteklediği liberalizm yerine merkantilizmi tercih etti. XIV. Louis'nin maliye bakanı Colbert'in ismiyle tanımlanan bu sistemin dış ticaret fermanlarından esinlenerek (1673 ve 1681) Ticaret Kanunu oluşturdu.¹⁸⁴ *Ancien régime* kurumlarını canlandırmaktan geri kalmayan

¹⁸⁰ Sander, ss. 170-172; Lee, Avrupa 2, ss. 31-32; Çam, s. 189; Davies, s. 749; Tilly, s. 249.

¹⁸¹ Karl Marx Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'inde bu durumu şöyle anlatır: “Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint-Just, Napoléon, büyük Fransız Devrimi'nin kahramanları, partileri ve kitleleri... Çağlarının görevini başardılar-bu, burjuvaziye kurtarmak ve modern burjuva toplumunu kurmaktı. Jakobenler feodalizmin kök saldığı toprağı sürdürdüler ve orada büyüyen feodal para babalarının kafalarını kestiler. Napoléon bütün Fransa'da serbest rekabetin gelişmesi, büyük arazilerin paylaşılmasından sonra toprak mülkiyetinin sömürülmesi ve ülkenin endüstriyel üretim imkânlarının sonuna kadar kullanılmasını sağlayacak koşulları yarattı. Sınırların ötesinde her yerde feodal kurumları temizledi...” Bkz: Huberman, s. 173.

¹⁸² Davies, s. 749; Çam, s. 189; Lee, Avrupa 2, ss. 31-32; Duverger, Siyasal, s. 36; Mooers, s. 100.

¹⁸³ Lee, Avrupa 2, ss. 29-31; Çam, s. 189; Duverger, Siyasal, s. 36; Mooers, s. 101.

¹⁸⁴ Davies, s. 760; Imhof, s. 163; Lee, Avrupa 2, ss. 29-31; Lee, Avrupa 1, s. 171.

Napoléon *intendant*'ları vali/kaymakam olarak diriltti,¹⁸⁵ yeniden bir Fransız soylusu yarattı,¹⁸⁶ yasalar ve din konusunda bir takım fedakârlıklar yapıldı, dini toplumsal birleştirici olarak gördü fakat din tartışmalarından uzak durdu. Dinin yönlendirilmesi gerektiğini savunan Napoléon 1801'de Papalık ile yaptığı Concordat anlaşması gereğince Roma kilisesinin müdahalesini sınırlandırdı. Böylece Gallikanizm ile Ultramontanizm arasında 17. ve 18. yüzyıllar boyunca süren mücadelede nihai zaferi kazandı.¹⁸⁷

Konsüllük boyunca burjuva desteğini sağlayan, köylülerin toprak sahibi olmasını destekleyen Napoléon sadece işçilere karşı kayıtsız kaldı ve hatta işveren lehine yasalar çıkararak Le Chapelier'yi devam ettirdi. Eğitim ilk, orta ve yüksek öğrenim olmak üzere ayrılırken, Kurucu Meclis döneminde kabul edilen Medeni Kanun reformları için temel çerçeveyi oluşturdu. Napoléon'un askeri başarıları güçlü bir kitlesel desteğe sahip diktatörlüğünü sürdürmesine katkı sağlarken, Mussolini gibi kendi konumunu Avrupa'nın yeni tanıştığı kişilik kültürünü kullanarak güçlendirdi ve Hitler gibi kamu bilincini sadece olumlu materyalleri yayınlayarak kendi amacı doğrultusunda yönlendirdi. Sıkı bir şekilde baskı altında tuttuğu basına rağmen, II. İmparatorluk döneminde çokça yapılacak olan Halk oylamasına başvurarak kitlesel destek sağlamaya çalıştı.¹⁸⁸

Napoléon'un bu diktatoryal iktidarı, kuşkusuz askeri başarılarına ve kişisel prestijine bağlıydı, bu nedenle siyasetini Avrupa'da üstünlük kurmasını sağlayacak bir savaş politikasına çevirdi.¹⁸⁹ Gerçekte ise hükümranlığı boyunca soy açısından "mavi kan" taşımadığı için Avrupalı krallar tarafından dışlanan ve küçümsenen Napoléon'u bu durum daha da hırslandırmaya ve giderek daha fazla askeri yollara

¹⁸⁵ Davies, s. 760; Lee, Avrupa 2, ss. 32-33, 36; Mooers, s. 98.

¹⁸⁶ Amacı devlet çatısı altında birleşmiş kalıtsal ve bağımlı yeni bir sınıf yaratmak olan Napoléon, Légion d'Honneur adı verilen Fransız nişanlarını dağıtmaya başladı. Bkz: Seignobos, s. 313; Mooers, s. 98.

¹⁸⁷ Imhof, s. 37; Davies, s. 751; Lee, Avrupa 2, ss. 32-33,36; Tilly, s. 239; Seignobos, s. 313.

¹⁸⁸ Lee, Avrupa 2, ss. 34-35; Davies, s. 760-761; Seignobos, s. 313.

¹⁸⁹ Napoléon'un 1802-1803 yıllarında Fransa'da hâkimiyetini iyice yerleştirdikten sonra Avrupa'yı ele geçirmek için savaflara katılması diğer Avrupa ülkelerinde milliyetçi tepkilerin uyanmasına neden oldu. Bu durum Avrupa'nın eski rekabet ve güç dengesinin yeniden farklı siyasal görünümde ortaya çıkmasına neden olurken aynı zamanda Napoléon'un Kıta'yı ele geçirme projesinin de sonu oldu. Fakat Napoléon'un askeri başarıları, Fransız kaynaklarını ne kadar sömürürse sömürsün onun gücünü pekiştiren bir unsur oldu; ne zaman askeri çöküş başladı, o zaman Napoléon da iktidarını kaybetti. Bkz. Skocpol, ss. 367-368.

başvurmaya başladı.¹⁹⁰ Tuhaf bir biçimde XIV. Louis'den “amcam” diye bahseden Napoléon, diğer imparatorlar gibi “*Le Grand*” (Büyük) sıfatını kullandı. Askeri zaferleriyle bir Napoléon efsanesi yaratmak ve bu yolla Avrupa’da kabul görmek istedi. Bu amaçla Avusturya imparatorunun kızı Marie Louise ile evlenerek oğlunun doğumuyla birlikte Habsburg hanedanından sayılma planları yapan Napoléon aynı zamanda imparatorlar gibi gösteriş yapmaya merak saldı ve Fransa’yı bir monarşiye dönüştürdü.¹⁹¹

Avusturya ve Prusya’ya karşı kazanılan zaferlerden sonra Tilsit antlaşmasıyla Rus çıkarlarını engellemenin de yolunu bulan Napoléon’u Avrupa halkları da hiç sevmедiler. Nitekim kitlesel isyanlar ve İtalyan-Alman milliyetçiliklerinin Fransız işgaline karşı canlanması bunun en açık örneği haline geldi. Bonapartizmin anayasal gelişimi açısından en tehlikeli yer olarak görüldüğü Britanya ise Fransa’nın en dişli düşmanlarından biriydi. Onun ticaretten gelen gücünü kırmak amacıyla Kıta Sistemini uygulamaya koyan Fransa yüzünden¹⁹² 1811’de Britanya tam bir darboğaza girdiği sırada bu siyasetten vazgeçti çünkü bundan Fransız ticari çıkarları da etkilenmeye başlamıştı.¹⁹³

I. Alexander’ın Tilsit antlaşmasıyla ilgili sıkıntılarını bildirmesi üzerine bu seferde Rusya’ya karşı savaşa girişen Napoléon’un Rusya zaferi 1813 sonrasında onu bozguna uğratabilecek koalisyonun oluşturulmasına zemin hazırladı.¹⁹⁴ İlk başlarda kazanılan bu zaferlerin nedeni ise Napoléon’un kendi devrine göre kurduğu muazzam büyüklükteki ordulardan ve askeri taktik konusundaki yeteneklerinden kaynaklanıyordu. Fakat zamanla Fransız ordusunun %40’ının sömürge askerlerinden meydana gelmesi bu gidişatı tersine çevirdi ve 1813’te Napoléon, Leipzig gibi “Ulusların Çarpışması” diye adlandırılacak kadar geniş boyutta bir savaş ile alt

¹⁹⁰ Napoléon’un askeri heveslerinin en önemli sonuçlarından biri ise kuşkusuz bir önceki dipnotta bahsettiğimiz Avrupalı milliyetçilikleri uyandırmasıydı. Çünkü savaş, düşman işgali, yabancı bir güç tarafından yağmaya uğrama ve aşağılanmışlık duygusu ulusal kimliklerin oluşmasında katalizör rolü oynamıştı. Birçok Avrupa ulusunda yurtsever duyguları ortaya çıkaran Napoléon’un Avrupa’da bir uçtan bir uca ilerleme ve dışlanmış duygusunun silinmesi düşüncesi idi. Bkz. Hagen Schulze, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Literatür Yayınları, 2005, s. 173.

¹⁹¹ Bertrand Russell, **Histoire Des Idées au XIX. Siecle**, Librairie Gallimard Liberte et Organisation, Paris, Tarihsiz, s. 13; Lee, Avrupa 2, ss. 32-34; Davies, s. 774; 38-40; Sander, s. 172; Seignobos, s. 315.

¹⁹² Davies, s. 777.

¹⁹³ Lee, Avrupa 2, ss. 41-44; Sander, s. 172; Davies, s. 760; Seignobos, s. 316.

¹⁹⁴ Sander, s. 173; Davies, s. 790.

edildi.¹⁹⁵ Halef yetiştirme gereği duymayan ve becerilerini generalleriyle dahi paylaşma ihtiyacı hissetmeyen Napoléon'un sonunu 1814-1815 yenilgileri getirdi. 1814 savaşı ile işgal edilen Fransa'dan Elbe adasına sürgün edilen Napoléon, 1815 Viyana Kongresi sırasında kaçarak yeniden ülkenin başına geçti fakat bu kez de 1815'te Waterloo ile İngiltere'ye yenildi.¹⁹⁶ Böylece St. Helena adasına sürülerek 1825'te burada kanserden hayatını kaybetti. Yine de Napoléon efsanesini yıkmak o denli kolay değildi. Yeniden canlanacak olan Bonapartizm'e asıl darbe ikinci bir Waterloo olarak kabul edilen Sedan (1870) ile vurulacaktı.¹⁹⁷

1.2.2. Restorasyon ve Temmuz Monarşisi

Robespierre'in düşüşünden sonra ortaya çıkan Beyaz Terör döneminde İtalya'ya göç etmiş bulunan Provence kontu XVIII. Louis krallığını ilan etmişti.¹⁹⁸ Napoléon'un sürgün edilmesiyle ortaya çıkan iktidar boşluğu yeniden Bourbon hanedanı tarafından dolduruldu ve cumhuriyetçi Fransa'da İngiliz sisteminden esinlenilerek meşruti bir monarşi kuruldu.¹⁹⁹ İki meclisli yapı benimsenerek, seçme ve seçilme için yeniden vergi vermek ve zenginlik esas alındı.²⁰⁰ Kurulan sistem burjuvazinin işine yaradıysa da esas itibarıyla yönetim yeniden soyluların eline geçti ve din adamlarına eski durumları geri verildi. Kral zamanla mutlakıyetçiliğe doğru adım adım ilerlerken basına sansür koydu, üniversiteleri denetim altına aldı. Öldüğü tarih olan 1824'e kadar yönetimde kalan XVIII. Louis'nin yerine X. Charles geçti. O da baskıyı giderek arttırınca 1826'dan beri süren iktisadi bunalımından etkisiyle halk yeniden ayaklandı ve 1830 ihtilalini yaptı.²⁰¹ Paris'te üç gün boyunca süren kanlı çatışmalardan sonra X. Charles ülkeden kaçarken Bourbon hanedanı Fransa'dan

¹⁹⁵ Davies, s. 792; Lee, Avrupa 2, ss. 45-46; Sander, ss. 174, 178; Seignobos, s. 318.

¹⁹⁶ Sander, s. 174; Davies, s. 802-803; Lee, Avrupa 2, ss. 46-47; Delmas, s. 75; Tilly, s. 250.

¹⁹⁷ Lee, Avrupa 2, ss. 47-49; Sander, s. 174; Davies, ss. 809-810.

¹⁹⁸ Sarıca, Fransız, s. 104; Davies, s. 801; Tilly, s. 250.

¹⁹⁹ Monarşinin gelişi İngiltere'de 1688 devrim sürecini hatırlattı, çünkü bu dönemde yeniden güçlenen krallarına isyan eden İngilizler 1688 devrimiyle demokrasi bilincini tam anlamıyla yerleştirdiler. Bkz. John Edward Courtenay Bodley, **France**, The Macmillan Company, New York, 1900, s. 77.

²⁰⁰ Alfred Vernon, **Devlet Sistemleri, Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş**, Çev. Mümtaz Soysal, Sevinç Basımevi, Ankara, 1961, s. 61; Çam s. 190.

²⁰¹ Çam, s. 190; Sander, ss. 185-186; Davies, s. 850; Delmas, s. 73; Duverger, Siyasi, s. 27; Moore, ss. 144-145; Tilly, s. 250; Vernon, s. 61.

tamamıyla silindi; yerine Orléans hanedanlığına mensup ve daha liberal eğilimli olan Louis Philippe geçti.²⁰²

1830 devrimi sadece Fransa’da değil, tüm Avrupa’da Napoléon savaşlarıyla birlikte yayılan milliyetçilik ve liberalizm fikirlerinin önemszenmemesi ve mutlakıyetçi yöneticilerin Napoléon’u yenip 1815 Viyana kongresi kararlarıyla eski düzeni sürdürmeye çalışmalarından kaynaklanıyordu. İhtilaller Avusturya, Rusya ve Prusya arasındaki ideolojik birliğin yeniden kurulmasını sağladı ve imzalanan üçlü Deklarasyon ile devrimci güçlere karşı birlik oluşturuldu.²⁰³ Aynı zamanda Batı Avrupa’da ortaya çıkan teknolojik gelişmeler neticesinde endüstriyel bir topluma doğru yaşanan evrim, giderek zenginleşen ve kendi çıkarlarına uygun hükümet biçimleri isteyen burjuvalar ile zor şartlar altında çalıştırılan işçilerin huzursuzluğuna neden oldu ve mevcut rejimlerin yetersizliği devrimlere yol açmaya başladı.²⁰⁴ Eski rejimler, karşı karşıya kaldıkları orta sınıf ve işçi tehlikesi karşısında burjuva lehine bir takım tavizler vererek iktidarlarını korumaya çalıştılar ki bunu yapanlardan biri de Louis Philippe’ti.²⁰⁵

Kendisine vatandaş-kral diyen ve zengin bir girişimci olan Louis Philippe’in, zengin burjuvaziyi birinci sıraya getirerek yürüttüğü iktidarının ülkeye getirdiği değişim yeni bir işçi sınıfını ortaya çıkışına neden oldu. İşçilerin çalışma şartları, saatleri vb. konulardaki sorunları sebebiyle greve gitmeleri zamanla Louis Philippe’in onların aleyhine önlemler alarak özgürlükleri kısıtlamasına, bu durum ise liberallerle sosyalistlerin ona karşı birleşmesine sebep oldu.²⁰⁶ Bu birleşmede ki en önemli sebep ise kuşkusuz siyasi alandaki yakınmalardı ki bunlar yüksek mülkiyet şartlarıyla seçmen sayısının düşmesi ve siyasal sürece hala aristokrasinin hâkim olmasıydı.²⁰⁷ Dış ilişkilerde Mısır Hıdivi Mehmet Ali Paşaya verdiği destek sonucunda diğer ülkelerle de ilişkilerini zora sokan Louis Philippe’in bu siyaseti, 1830 devrimi gibi kanlı süren ve temsili kurumların hedef olduğu 1848 devrimiyle

²⁰² Delmas, s. 73; Davies, s. 850; Duverger, Siyasi, s. 42; Tilly, s. 250; Mooers, s. 101; Vernon, s. 61.

²⁰³ Tilly, s. 250.

²⁰⁴ Davies, ss. 850-851; Duverger, Siyasi, s. 28; Delmas, s. 75.

²⁰⁵ Sander, ss. 183-184; Delmas, s. 73; Duverger, Siyasi, s. 42; Tilly, s. 250.

²⁰⁶ Gaston Martin, **La Révolution De 1848**, Presses Universitaires De France, Paris, 1948, s. 15-17; Davies, s. 819; Duverger, Siyasi, s. 38; Tilly, ss. 250-251; Mooers, s. 102.

²⁰⁷ Vernon, s. 61; Sander, ss. 186; Lee, Avrupa 2, ss. 56-57; Davies, s. 850.

son buldu. Büyük ölçüde liberalizmden etkilenen bu devrim sonrasında Louis Philippe, X. Charles gibi ülkeden kaçtı.²⁰⁸

1848 yılında Avrupa genelinde çıkan ayaklanmaların üç ana sebebi vardı: Birincisi 1840 yılında yaşanan iktisadi bunalım; ikincisi, 1815 sonrasında eski rejimin yeniden kurulması yaşanan hayal kırıklığı; üçüncüsü ise bazı ülkelerde görülen ulusal birliğe kavuşma arzusu.²⁰⁹ Nitekim bu devrim Almanya, İtalya ve Avusturya Macaristan'da kendisini ulusçuluk biçimiyle gösterirken; İsviçre, Belçika, İngiltere ve Fransa'da ise toplumsal ve demokratik reformlar şeklinde ortaya çıkardı. Almanya'da hız kazanan milliyetçi fikirler bilhassa Fransa karşıtı olarak doğmuştu ve bu akım zamanla İtalya'yı da etkiledi. Macarlar Avusturya'ya karşı bağımsızlık için ayaklandı ve tıpkı 1789 Devrimi'nde olduğu gibi eski düzenin bir simgesi olan Metternich alaşağı edildi. Almanya, İtalya ve Macaristan'da görülen bu akım hemen sonuç vermedi çünkü Üçlü Deklarasyon hala yürürlükteydi ancak yine de milliyetçilik bu dönemde Avrupa sahnesinde hiç olmadığı kadar ön plana çıktı. Fransa'da, 1830 devriminden daha açık bir şekilde 1789 Devrimi'nin ilkelerini sağlamlaştıran 1848 devrimi ile sosyalizm önem kazandı ve bir sosyalist olan Louis Blanc önderliğinde kurulan geçici hükümetten sonra dört yıl sürecek olan bir cumhuriyet rejimi denemesi daha yapıldı.²¹⁰

1.3. II. CUMHURİYET VE II. İMPARATORLUK

İkinci cumhuriyetin kısa tarihi boşa çıkmış heyecanların ve korkunun tarihidir. Birbirini takip eden iki dönem boyunca hükümdarların halka güvenmemesi ve iktidarlarını korumak adına özgürlükleri daraltması en küçük bir karışıklıkta yıkılmalarına sebep oldu.²¹¹ Nitekim Louis Philippe'in kaçışından sonra meclis

²⁰⁸ Sander, s.186; Lee, Avrupa 2, s.72; Çam, s. 190; Davies, s. 850; Duverger, Siyasi, s. 37; Vernon, s. 61; Tilly, s. 249.

²⁰⁹ Lee, Avrupa 2, ss. 73-74.

²¹⁰ Sander, ss. 186-194; Lee, Avrupa 2, ss. 56; Davies, s. 850; Duverger, Siyasi, s. 43; Martin, s. 14; Tilly, s. 249.

²¹¹ Maurice Deslandres, **Histoire Constitutionnelle De La France De 1789 A 1870**, De La Chute De L'Empire A L'Avènement De La Troisième République (1816-1870), Librairie Armand Colin, Paris, 1932, ss. 737-737; Çam, s. 183; Tilly, s. 250.

istilaya uğradı ve kısa sürede Louis Napoléon Bonaparte tarafından kaldırılacak olan cumhuriyet yeniden ilan edildi ancak bu seferki sosyal nitelikliydi.²¹²

II. Cumhuriyet döneminde 1791 anayasası prensipleri benimsendi ve temsili rejim, kuvvetler ayrımı ile sosyal haklara önem verildi. Nitekim kurulan hükümet devrimcilerle girişilen müzakereler sonucunda milli atölyelerin kurulmasına karar verdi, genel oy kabul edildi, burjuvalardan oluşan Milli Muhafız teşkilatı herkese açıldı, çalışma günleri azaltıldı ve sosyal ıslahatlar için bir komisyon kuruldu.²¹³ Avrupa'nın birçok yerinde görülen bu devrimci hareketler sebebiyle Paris'in mültecilerle dolması, karışıklıkların vilayetlere de sıçrayacağı ve cumhuriyeti yıkılacağı korkusu sebebiyle için seçimlerin ertelenmesine karar verildi. Bu esnada sosyal cumhuriyet taraftarları, Lamartine ve ılımlıları hükümetten çıkarmak amacıyla bir harekete giriştiler de başarılı olamadılar, akabinde o zamana dek görülmemiş bir katılım oranıyla seçimler yapıldı. Fransızların %84'ü oy verirken yeni kurulan mecliste 800 milletvekilinden çok azı ileri cumhuriyetçi, çoğunluğu ise monarşist eğilimliydi. Kendisine Kurucu Meclis adını veren 1848 Meclisi, 1830 burjuvalarını takip etti ve Temmuz monarşisinden doğan II. Cumhuriyet yine 1830 da olduğu gibi hayal kırıklığına uğramış devrimcilerle mücadele etti.²¹⁴

1789'dakinden farklı olarak sola daha sert yaklaşan meclis, Anayasanın kabulünden önce hükümet yerine bir nevi Direktuvar olan beş üyeden oluşan bir komisyon kurdu ve bu komisyona sosyalistlerin girmesine izin vermedi. Bu durum kulüpler tarafından kışkırtılan Paris demokratlarını ayaklandırdı, meclisi basan isyancıların bu hareketi Milli Muhafız teşkilatı sayesinde bastırılabilirdi ancak bundan sonra sosyalizme karşı halkın nefreti büsbütün arttı; adeta savaş ilan edildi. Sağ taraftaki milletvekilleri ile ılımlılar birbirlerine yaklaştılar, Milli atölyelerin kapatılmasına karar verildi ve çıkan karışıklıklar sebebiyle daha güçlü bir hükümet talepleri dillendirilmeye başlandı. Bu durum asayiş, otorite, şan ve şerefi isminde

²¹² Jacques Bainville, **Fransa Tarihi Cilt 2**, çev. Hüseyin Cahid Yalçın, Kanat Kitabevi, İstanbul, (Fransa 2), 1938, ss. 460-462; Çam, s. 190; Davies, s. 850; Tilly, s. 249; William Henry Hudson, **France**, Frederick A. Stokes Company, New York, 1918, ss. 563-564.

²¹³ Vernon, s. 61; Çam, s. 190.

²¹⁴ Bainville, Fransa 2, ss. 462-465.

barındıran Napoléon'un kardeşinin oğlu Louis Napoléon'un amaçlarına hizmet ediyor ve git gide bir Bonapartçılık ruhu doğuyordu.²¹⁵

Milli atölyelerin kapatılmasından sonra çıkan isyan ise halkta endişeleri iyiden iyiye arttırdı ve Bonapartçılığı güçlendirdi. Bütün Paris işçileri silahlanmıştı fakat bu kez hükümet hazırlıklıydı, planlar önceden yapılmış, tedbirler alınmış, İcra komisyonundaki beş sivil bertaraf edilerek yetki cumhuriyetçi bir diktatör olan General Cavaignac'a verilmişti. İsyen kısa sürede bastırıldı ve onu izleyen günlerde mahkûmiyetler, cezalandırmalar ve sürülmelerden de anlaşıldı ki sosyal düzene ve mülkiyet hakkına dokunulduğunda Paris bile devrimci olmaktan uzaklaşabiliyordu. Sosyalizm bu isyandan oldukça zayıflamış bir halde çıktı.²¹⁶

Asayişin yeniden sağlanması sonrasında kabul edilen anayasa ile cumhuriyetin bir başkanı olmasına ve bu kişiyi halkın seçmesine karar verildi. Bu durum cumhuriyetçi parlamentonun hala özünde muhafazakâr ve monarşik bir yapıya sahip olduğunun açık bir göstergesiydi. Referandum, Lamartine, General Cavaignac ve Louis Napoléon adaylığında yapılırken, seçilen 5,5. milyon oyla Louis Napoléon oldu.²¹⁷ Ülkeye geleli çok olmamasına rağmen isminin getirdiği zaferle hemen siyasetini uygulamaya koyan Napoléon, bakanlarını muhafazakârlar arasından seçti. Katolik kamuoyunu dikkate alarak, bir devrim neticesinde makamından indirilen Papa'ya eski önemini yeniden kazandıran Roma seferini yaptı.²¹⁸

Louis Napoléon genel hatlarıyla dışarıda muhafazakâr, içeride liberal bir siyaset izledi. Bununla birlikte iktidarı sandığı kadar sağlam temellere dayanmıyordu nitekim 1849 seçimlerinden sonra durumu iyice zayıfladı. Bir Bonaparte olarak ülkenin en üst mevkisinde bulunmasına rağmen Bonapartçılık taraftarı insan Fransa'da oldukça az sayıdaydı. Yeni meclis ise muhafazakâr eğilimli, hatta cumhuriyetçi bile değildi; karmaşa ve anarşi korkusu ile ağır vergiler halkı cumhuriyetçilerden soğutmuştu. Meclise hâkim olan meşrutiyetçiler ile Orleanistler arasındaki çekişme ve yaptıkları hatalar, böyle bir dönemde Louis Napoléon'un işine yaradı. 1793 hatırasını yâd ederek kendisine Montagne adını veren bir partinin

²¹⁵ Thierry Lentz, **Napoléon III**, Que Jais Sais, Presses Universitaires de France, Paris, 1995, ss. 25-27; Bainville, Fransa 2, ss. 465-467.

²¹⁶ Bainville, Fransa 2, ss. 467-468.

²¹⁷ Jacques Duclos, **De Napoléon III A De Gaulle**, Edition Sociales, Paris, Tarihsiz, s. 194; Çam, s. 190; Tilly, s. 251; Lentz, s. 3; Vernon, s. 61.

²¹⁸ Bainville, Fransa 2, ss. 468-489.

kurulması üzerine endişeye kapılan meclisin, üç milyon seçmeni oy hakkından yoksun bırakan 31 Mayıs 1850 kanunundan sonra Louis Napoléon harekete geçti.²¹⁹ Bakanlarını meclis dışından seçerken kendisine bir parti kurdu. Fransa’da dolaşarak büyük çoğunluğu General Cavaignac’a oy vermiş olan orduyu kendisine bağlayan Louis Napoléon, uzun zamandan beri var olan hükümet darbesi planını, kendisinin tekrar seçilmesine mani olan anayasa maddesinin tadili ortadan kaldırılınca uygulamaya karar verdi. Nihayetinde 1851 yılında ordunun yardımıyla yönetimi ele geçirdi, ulusal meclis feshedildi²²⁰ ve II. Cumhuriyet dönemi sona erdi.

Louis Napoléon bu darbesiyle yönetimi ele geçirmemiş olsaydı, monarşist içerikli meclis zaten bir şekilde krallığı ilan edecekti. Victor Hugo’nun eserlerinde cumhuriyeti boğduğu söylenen Louis Napoléon aslında henüz doğmamış bir monarşi riskini ortadan kaldırmıştı. Bu süreçten sonra Napoléon diktatörlüğü başladı ve parlamento kaldırılarak imparatorluğa geri dönüldü. Fransız halkı kendisine otorite ve asayiş sağlayacağına inandığı rejimi seçti ve bu sebeple darbe çok fazla tepki görmedi. 1852 yılında yapılan referandum ile Napoléon’un, III. Napoléon adını alıp imparatorluğunu ilan etmesinden sonra Victor Hugo ülkeyi terk etti.²²¹ Halkın, III. Napoléon’un imparatorluğunu kabul etmesinin nedeni şüphesiz II. Cumhuriyet döneminde ilk etapta Louis Philippe döneminden çok da farklı bir siyaset izlememesi ve Roma seferi dışında askeri hareket yapmamasıydı. Avrupa’da 1814-1815 gibi süreçlerin üzerine yeni bir Bonaparte’nın kabul görmesinin sebebi ise, 1830 ve 1848 ihtilalleriyle yaşanan karışıklıklardan sonra en azından Fransa’da asayişin yeniden sağlanmış olmasıydı. Napoléon’un kurduğu bu yönetimde olmayan cumhuriyetçilik ve inkılâpçılık düşüncelerini de doğal sınırlar ve milliyetlerin kurtarılmasıyla vermesi, başka bir deyişle dâhilde irtica, hariçte liberalizm politikası onu iktidarının sonuna kadar ayakta tuttu.²²²

I. Napoléon gibi saltanatına monarşik, demokratik, muhafazakâr ve liberal bir vasıf veren III. Napoléon’un amacı amcası gibi Avrupa haritasını değiştirmekti fakat bunun sonuçlarını bildiğinden ve kendisine karşı yeni bir ittifak kurulup bu

²¹⁹ Philippe Vigier, **La Seconde République**, s. 109; Çam, s. 190; Tilly, s. 251; Lentz, s. 3.

²²⁰ Vernon, s. 61; Bainville, Fransa 2, ss. 469-471; Vigier, s. 109; Çam, s. 190; Davies, s. 851; Tilly, s. 251; Lentz, ss. 91-93; Duclos, ss. 199-200.

²²¹ Bainville, Fransa 2, ss. 471-473; Çam, s. 190; Vigier, s. 111; Vernon, s. 61.

²²² Jacques Madaule, **Histoire de France II, De Louis XIV a Napoléon III**, Presses de Gallimard, Tarihsiz, s. 329; Vernon, s. 61; Bainville, Fransa 2, ss. 474-475; Çam, s. 190.

grubun başına İngiltere'nin geçeceğini tahmin ettiğinden İngiltere ile ilişkilerini iyi tutmak gerektiğinin farkındaydı.²²³ X. Charles, Rusya ile ittifak yaparak Waterloo'nun neticelerini silmek istediye de bu durum Tilsit'ten öteye geçememişti. Doğu sorunu ise III. Napoléon'a istediği ittifak şansını verdi ve 1854'te Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı koruma altına almak amacıyla İngiltere ile ittifak yaptı. Rusya'nın Kırım savaşında yenilmesinden sonra Paris'te toplanan kongrede Fransa, Avrupa'da bir numaralı devlet gibi görünmesinin yanı sıra, I. Napoléon'un başarısızlıklarını sildi ve Fransa'nın Doğudaki gerilemesini ortadan kaldırdığı gibi Osmanlı başkenti İstanbul'u da Rusya'dan korumuş oldu.²²⁴

Tam da bu dönemde Prusya'da ortaya çıkan Bismarck'ın, Avrupa siyasetinde etkili olmaya başlaması, İtalyan birliği için uğraşan III. Napoléon'un karşısına dikilen Avusturya'nın yanında, Almanların da yer alması çabalarını boşa çıkardı.²²⁵ Hayal kırıklığına uğrayan İtalyanların yanı sıra, İngiltere'nin güvensizliği, Alman sorununun ortaya çıkışı ve Rusya'nın kini III. Napoléon'un iç ve dış politikalarını birbirine soktu. 1860 ıslahatı ile liberal imparatorluk çalışmalarına girişen Napoléon'un, hiçbir tarafı tam anlamıyla tatmin edemeyeceği belli olunca inkılâp devrindeki politikalara sürüklendi. İtalyan politikasının çöküşü, Amerika'da monarşi hayalinin suya düşmesi, kısa süreliğine de olsa 1815 antlaşmalarının ortadan kaldırılması ümidi ve Waterloo'nun intikamının alınacağı sanan III. Napoléon'un hataları saltanatını iyiden iyiye sarstı. Nihayetinde Louis Philippe'in yaptığı hataya düşerek Belçika'yı ilhak etmek isteyen III. Napoléon'a karşı Alman parlamentosunda ciddi bir muhalefet oluştu.²²⁶

İşte bu andan itibaren III. Napoléon iç politikada da ciddi sıkıntıya düştü ve muhalifleri gün geçtikçe artmaya başladı çünkü barış ve asayiş vaadiyle gelen imparator, seleflerinin yaptıklarından geri kalmayarak savaflara girişmişti. İmparatorluk zayıfladıkça liberalleşmeye, III. Napoléon gücünü kaybettikçe 1852'de kaldırılan parlamento rejimini oluşturmaya başladı.²²⁷ Emile Olivier'yi kabineye soktu ve cumhuriyetçilere baskı yapılmaya başlandı; Rochefort hapsedildi,

²²³ Lentz, ss. 104-105; Duclos, ss. 210-211; Vernon, s. 61.

²²⁴ Bainville, Fransa 2, ss. 475-477; Tilly, s. 251; Lentz, ss. 106-107.

²²⁵ Stéphane Audoin Rouzeau, **1870 La France Dans La Guerre**, Préface de Jean-Jacques Becker, Armand Collin Editeur, Paris, 1989, s. 16; Duclos, s. 207; Tilly, s. 251.

²²⁶ Bainville, Fransa 2, ss. 483-484; Çam, s. 191; Tilly, s. 251; Lentz, s. 108-109; Duclos, s. 208.

²²⁷ Duclos, ss. 212-213.

Association Internationale Des Travailleurs'ü mahkûm ettirdi. İçeride bunlarla uğraşan III. Napoléon, dış politikada Almanlarla İspanyol saltanatına kimin geleceği konusunda çatışıyordu. Bismarck'ın Ems telgrafı ise beklenen etkiyi yarattı ve 19 Temmuz 1879'da Almanya'ya savaş ilan edildi.²²⁸ Müttefik bulamayan Fransa'nın Almanya karşısında yapayalnız kalması ikinci Waterloo'sunu yaşamasına sebep oldu ve 2 Eylül 1879 Sedan'da III. Napoléon yüz bin askeriyle birlikte esir alındı. Haber 4 Eylül'de Paris'e ulaşınca imparatorluk darbe ile sonlandırıldı ve tereddütte kalan meclis'e rağmen halk 1848'de olduğu gibi Palais-Bourbon'u istila ederek cumhuriyeti ilan etti.²²⁹ Böylece Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet dönemi başlamış oldu.

²²⁸ Vernon, ss. 61-62; Tilly, s. 251; Duclos, s. 214.

²²⁹ André Nouschi-Antoine Olivesi, **La France de 1848 a 1914**, Presses de Nathan, Tarihsiz, s. 151; Çam, s. 183, 191; Bainville, Fransa 2, ss. 484-489; Tilly, s. 251; Vernon, s. 61.

İKİNCİ BÖLÜM

III. CUMHURİYET DÖNEMİ

2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞU

2.1.1. 4 Eylül Hareketi ve Millet Meclisinin Kurulması

1870 yılında imparatorluk rejimi, III. Napoléon tarafından girişilen liberal teşebbüslerle bir süreliğine de olsa batmaktan kurtarılsa da içinde bulunduğu kriz ortamına daha fazla dayanamadı. Başından beri “imparatorluk demek barış demektir” düsturuyla hareket eden Napoléon’un güttüğü dış politika, Fransa’yı perişan edecek bir savaşa sonuçlandığı sırada, kendisi de amansız bir hastalığa yakalanmıştı.²³⁰ 1866’dan beri kaçınılmaz hale gelen bu savaşa oldukça hazırlıksız giren Fransa, Alman birliğinin güçlenmesini önemsemeyen Avrupalıların yardımından da yoksun kaldı. Önce Alsace-Lorraine istilası, ardından da Froeschwiller ve Woerth yenilgilerinin siyasi sonuçları kendisini hemen gösterdi ve Naip Kraliçe Eugénie Paris’te sıkıyönetim ilan ederek meclisleri toplantıya çağırdı.²³¹ Emile Olivier başkanlığındaki kabine yerine General Trochu kabinesi getirildi ancak yeni başarısızlık haberlerinin üstüne bir de Fransız ordusunun 18 Ağustos’ta Metz’e sığındığı haberi gelince, ertesi gün iki solcu milletvekilinin de dâhil olduğu bir Savunma Komitesi kurulmasına karar verildi.²³² Almanların baskısıyla, Sedan’a sığınan Mac-Mahon’un ordusuna 2 Eylül’de teslim olmaktan başka bir seçenek kalmamıştı. İmparator’un askerleriyle birlikte esir alındığı haberi geldikten sonra, III. Napoléon’un kurduğu imparatorluk Palais-Bourbon’un istila edilmesiyle sona ermiş oldu.²³³

Tıpkı 1792 yılında yaşanan savaş sonrası ortaya çıkan 10 Ağustos ayaklanmasında olduğu gibi “Vatan Tehlikede” parolası adı altında 4 Eylül günü

²³⁰ G. Bourgin ve A. Adamov, **1871 Paris Komünü**, Çev: A. Tokatlı ve G. Üstün, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1968, ss. 9-10.

²³¹ Georges Bourgin, **La Troisième République (4 Septembre – Août 1914)**, Librairie Armand Colin, Paris, 1939, s. 14; Bourgin ve Adamov, s. 10.

²³² Bourgin ve Adamov, ss. 10-11; Tilly, s. 251.

²³³ Christian ve Arlette Ambrossi, **La France 1870-1990**, Presses de Masson, Tarihsiz, s. 12; Bourgin ve Adamov, ss. 11-12; Bourgin, s. 15; Nouschi ve Olivesi, s. 151; Tilly, s. 251.

halk yeni bir devrim yaptı²³⁴ ve 1830- 1848 ihtilallerinin geleneğine uygun bir şekilde hanedanın düşürüldüğünü ilan etti.²³⁵ Olay üzerine Kraliçe Eugénie, Thiers'in yardımlarıyla yerine getirdiği Naiplik görevini bırakarak çaresizce Fransa'yı terk etti.²³⁶ Aynı gün öğleden sonra, üç farklı siyasi eğilime sahip gruplardan oluşan bir hükümet, Milli Savunma Hükümeti kuruldu. Bu eğilimlerden ilki, Palais-Bourbon ile yasama gücünü elinde bulunduran muhafazakâr çoğunluk; ikincisi, Valilik ve Gambetta'nın da içinde bulunduğu cumhuriyetçi milletvekilleri; üçüncüsü ise, Ville Otel'i ile Blanqui, Delescluze ve Flourens gibi sosyalist eğilimliler.²³⁷ Bu farklı siyasal unsurlar içinde özellikle iki grup daha baskındı; ılımlılar ve ateşli cumhuriyetçiler. Temmuz günlerinde olduğu gibi sokak başkaldırısını durdurmaya önem vermek konusunda hemfikir olan hükümet üyeleri barış konusunda ise fikir ayrışması yaşıyordu. Paris milislerinin komutanı General Trochu başkanlığında toplanan Komün toplantısında Gambetta ön plana çıksa da,²³⁸ zamanla isyan bastırılıp savaş sona erdikten sonra ılımlılar galip gelecek ve Thiers yeni cumhuriyetin gerçek kurucusu olacaktı.²³⁹

15 Eylül tarihinde Ferrières'de Jules Favre ve Bismarck barış görüşmelerine başladılar²⁴⁰ ancak Bismarck'ın istekleri barışın sanıldığı kadar kolay olmayacağını gösteriyordu. Bunun yanı sıra Bismarck düzenli bir hükümetle görüşmek istiyordu ki bunun olabilmesi için seçimlerin yapılması gerekliydi. Ancak Gambetta ve taraftarları cumhuriyet karşıtı bir sonuç çıkabileceği endişesiyle seçimlerin ertelenmesi talebinde bulundular. Ferrières görüşmesinden sonra da Alman orduları Paris'i kuşattı.²⁴¹ Hükümetin bir kısmı içeride bir kısmı dışarıda kalınca, bir süre sonra Gambetta Paris'i terk etti ve Tours'da otoriteden mahrum bir yerde birkaç arkadaşıyla birlikte bir diktatörlük kurdu.²⁴² Ordular oluşturup Jakobenlerin 1793

²³⁴ Jacques Bainville, **La Troisième République 1870-1935**, Librairie Arthème Fayard, (Troisième), 1935, s. 13; Lee, Avrupa 2, s. 142.

²³⁵ Alfred Berthezène, **Histoire de la Troisième République (1870-1880)**, Librairie E. Dentu-Editeur, Tarihsiz, s. 32.

²³⁶ Bainville, Fransa 2, s. 490; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 12; Bourgin ve Adamov, ss. 12-13.

²³⁷ Christian ve Arlette Ambrossi, s. 12; Bourgin ve Adamov, s. 13; Bourgin, s. 19.

²³⁸ Tilly, s. 251.

²³⁹ Rachid Azzouz, **La France De 1870 a 1958**, Que Sais-Je, Presses Universitaires De France, 1999, s. 9; Bainville, Fransa 2, ss. 490-491; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 12.

²⁴⁰ Bourgin, s. 21; Nouschi ve Olivesi, s. 152.

²⁴¹ **La Troisième République, Son Type – Son Oeuvre**, Imprimerie Générale de Lyon, 1882, s. 4; Nouschi ve Olivesi, s. 152; Tilly, s. 252.

²⁴² Paul Cassagnac, **Histoire de La Troisième République**, E. Lachaud-C., Editeurs, Paris, 1876, ss. 179-180; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 12; Bourgin, s. 20; Bainville, Fransa 2, ss. 491-492.

fikirlerini yeniden yerleştirmeye çalıştı. Ancak direnişin bu şekilde devam etmesi Almanları sürekli dikkatli olmaya zorluyor, Avrupa yardımından yoksun kalan Milli Müdafaa hükümeti de gittikçe zor duruma düşüyordu.²⁴³

27 Ekim’de teslim olan Metz ordusunun komutanı Bazaine, duruma hakim olup barışı yapabileceğini düşünse de bunun gerçekleşmesi mümkün değildi. Metz ordusunun teslim olduğu haberinin üzerine,²⁴⁴ kuşatma nedeniyle var olan yiyecek sıkıntısı ve mütareke olayları da eklenince Paris’te Komün kelimesi dillendirilmeye başladı. Nihayetinde tüm bu durumlar öfkeli bir patlamaya sebep oldu ve isyan çıktı.²⁴⁵

1870-71 yılları kış mevsimleri oldukça zorlu şartlarda geçerken bir yandan Paris kuşatması şiddetleniyor, ordu yenilgi üzerine yenilgi alıyor ve Fransa’nın işgali genişliyordu. Paris teslim olmuştu; kuşatma nedeniyle yiyecek içecek sıkıntısı git gide artarken, Milli Müdafaa hükümeti büyük bir başarısızlığa doğru sürükleniyordu.²⁴⁶ Bu esnada Jules Favre ile Bismark arasında yapılan görüşmelerden sonra mütareke imzalandı. 21 günlüğüne koşullar kabul edildi ve Bismarck’ın isteğiyle, yasal bir hükümetin savaş ya da barışa karar verebilmesi için seçimlerin yapılmasına karar verildi. Bu esnada Bordeaux’ya iltica eden Gambetta, direnişine devam ediyor ve mücadele edilmesi gerektiğini savunuyordu.²⁴⁷ Ona göre Fransız topraklarının parçalanmaması için Cumhuriyetçi bir meclis gerekliydi. Ancak onun bu diktatörlüğüne olan muhalefet de her geçen gün biraz daha artıyordu. Özellikle nüfuz ve yetkisi artan Thiers, tam anlamıyla Gambetta’ya muhalifti. Hükümetteki ılımlıların da Gambetta’yı onaylamaması üzerine istifasını verdi ve Cumhuriyetçi parti böyle ikilik içinde seçimlere girdi.²⁴⁸

Çıkan isyanlar, Cumhuriyetçilerin savaş yanlısı tutumları, İkinci Cumhuriyet döneminde olduğu gibi yine asayiş, güven ve huzuru temsil eden muhafazakârların işine yaradı; II. Cumhuriyet meclislerinde çoğunluğu alan bu kesim, III. Cumhuriyet meclisinde de halkın desteği ile zafere ulaştı. 650 milletvekilinin 400’ü Lejimist ve

²⁴³ Bainville, Fransa 2, ss. 492.

²⁴⁴ Nouschi ve Olivesi, s. 153; Bourgin, s. 22.

²⁴⁵ Christian ve Arlette Ambrossi, s. 12; Bainville, Fransa 2, ss. 492-493.

²⁴⁶ Bainville, Fransa 2, s. 493; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 13.

²⁴⁷ Lucien Burlet, *L’Avenir de la Troisième République Française*, E. Dentu Libraire-Editeur, Paris, 1878, ss. 33-34; Nouschi ve Olivesi, s. 152; Bourgin, s. 22.

²⁴⁸ Gilles Candar, *Histoire Politique De La III. République*, Editions La Découverte Paris, 1999, ss. 6-7; Bainville, Fransa 2, ss. 493-494; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 13.

Orleanistti ve bu haliyle 1851 yılı hükümet darbesi öncesi meclisini yansıtıyordu. Ancak bu meclis, eski rejimin geri getirilmesi konusunda 1851 yılı meclisi kadar başarılı olamayacaktı çünkü o günden bu yana muhafazakârlar kendi aralarında bölünme yaşamış, 1830 yılında ayrılan Bourbon hanedanının iki kolu hala barışmamıştı. Monarşiyi hemen geri getirmek yerine, kurulacak olan saltanatı gölgelememek için, cumhuriyetçi rejime devam ettiler. Böylece meclis birlik halinde hareket ederek barışı imzaladı, asayişi getirdi ve en önemlisi Komün'ü ortadan kaldırdı.²⁴⁹

2.1.2. Thiers Dönemi

Tüm bu yaşananlar Thiers'in izlediği siyasetle birlikte devrim ve savaş korkusunu ortadan kaldırarak, cumhuriyetin halk tarafından kabul görüp yerleşmesine büyük katkıda bulundu. Aynı zamanda bu durum orta sınıfın yeniden hâkimiyetini sağladı ve 1789 devriminden beri süregelen otoritesini rakipsiz hale getirdi. Thiers'in tutumu burjuvaların da politikasını belirleyecekti çünkü Thiers onlar için güvenilir bir liderdi.²⁵⁰ Bu nedenle Thiers cumhuriyetçi olursa onlar da cumhuriyetçi olacaktı hatta monarşi yanlıları da rejim konusunu sonraya ertelemek konusunda onunla aynı fikirdeydi. Bunun üzerine 8 Şubatta yapılan seçimlerle Thiers başbakan tayin edildi.²⁵¹ Cumhuriyetçi Jules Grévy de meclis başkanı seçildi.²⁵²

Thiers, 26 eyalet ile yapılan plebisit sonrasında Gambetta'ya karşı olan Lejimist, Orleanist ve cumhuriyetçilerden oluşan birinci hükümeti oluşturdu.²⁵³ Bu esnada Paris'e giremeyen ve Bordeaux'da bulunan Millet Meclisi; III. Napoléon'un hanedanıyla birlikte iktidardan düşürüldüğünü kabul ediyor ve Thiers, Fransız cumhuriyetinin yürütme gücü olarak gösterilmesine rağmen, cumhuriyeti ilan etmiyordu. Millet Meclisi aynı zamanda Bismarck ile yapılacak barış müzakerelerini de başlatmakla sorumluydu. Ön koşulları 26 Şubatta imzalanan antlaşma ile Bismarck isteklerini kabul ettirdi ki zaten ülkede barış arzusu hâkimdi. Bismarck'a

²⁴⁹ Azzouz, s. 10; Bainville, Fransa 2, ss. 494-495; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 13.

²⁵⁰ Azzouz, ss. 10-11.

²⁵¹ Nouschi ve Olivesi, s. 154.

²⁵² Dominique Lejeune, **La France Des Débuts De La III. République 1870-1896**, Armand Colin, Tarihsiz, ss.11-12; Bainville, Fransa 2, ss. 495-496; Bourgin, s. 28; Nouschi ve Olivesi, ss. 154-155.

²⁵³ Bainville, Troisième, s. 24.

Rusya, Avusturya ve İngiltere itidal çağrısı yapmış olsalar da kendileri Doğu Sorunu ve bu kapsamda toplanan Londra konferansıyla meşgul oldukları için Fransa yalnız kaldı.²⁵⁴ Almanlara bırakılan Alsace, Lorraine'in üçte biri ve Belfort'un dışında bir de Paris'e yerleşmeleri ve girişlerinin güvence altına alınması, 18 eyaletin işgalinin sağlamaştırıldığı Fransa'ya ödemesi serbest olan 5 milyar ceza tazminatı ve işgal masraflarının üstlenilmesi maddeleri kabul ettirildi.²⁵⁵ Alsace-Lorraine'li vekillerin protestolarına rağmen antlaşmanın önkoşulları 546 oya karşılık 107 oy ile kolay kabul edildi. Ancak bu işgal ve Mart ayının 1'inden 3'üne kadarki süreçte izin verilmediği halde Paris'te kalan Almanlar, artık halkı çileden çıkarmaya başlamıştı.²⁵⁶

Bismarck'ın koyduğu şartlardan Alman askerlerinin Paris'e girmeleri maddesi halka çok ağır gelmişti ve bu nedenle Parisli vekillerin birçoğu barış aleyhinde oy verdiler. Paris de cumhuriyet de devrimci bir savaşın taraftarıydı.²⁵⁷ Bu nedenle özellikle Marseille, Limoges, Narbonne, Toulouse ve Lyon'da karışıklıklar daha küçük oranda başlamış olsa bile komün isyanı her şeyden önce Parislilerin bir hareketiydi ve sebepleri ulusal ve sosyalistti. Paris her zaman devim ateşiyle yanan bir şehirdi, çünkü devletin başkenti, entelektüel yaşamın merkezi ve sosyalist sistemin kurulduğu yerd. Meclise karşıydı ve 1793'ün gelenekleri henüz ortadan kalkmamıştı. İşte tam da bugünlerde Komün şeflerinden Delescluze siyasi hayata atılıyordu.²⁵⁸

2.1.2.1. 1871 Paris Komünü (18 Mart-28 Mayıs 1871)

1870 yılında İkinci imparatorluk çökerken bir yandan büyüyen bir işçi sınıfı vardı. Fransa'da Sanayi alanında yaşanan gelişmelerle birlikte işçi sınıfına paralel olarak gelişen teorik bir takım sistemlerin doğduğunu görmek mümkündü. Saint-Simon'culuk, Fourier'cilik ve daha sonradan sosyalizm ile komünizm olarak adlandırılacak olan belli başlı düşünce sistemleri bunlardan bazılarıydı. Büyük Devrim sırasında Germinal ve Prairial ayaklanmaları, Eşitler Hareketi, Babeuf ve

²⁵⁴ Bainville, Fransa 2, ss. 496-497; Christian ve Arlette Ambrossi, s. 13.

²⁵⁵ Nouschi ve Olivesi, s. 155; Bourgin, s. 29.

²⁵⁶ Christian ve Arlette Ambrossi, ss. 13-14; Bainville, Fransa 2, s. 497; Bourgin, s. 29.

²⁵⁷ Bainville, Fransa 2, s. 497.

²⁵⁸ Christian ve Arlette Ambrossi, s. 14; Bainville, Fransa 2, s. 497.

1848 devrimi gibi hareketler görülse de esas itibarıyla işçi sınıfının parlak dönemi, Louis Philippe'in saltanat yılları oldu. Marx, Proudhon, Bakunin, Louis Blanc, Pierre Leroux ve Considérant gibi işçi hareketinin önde gelen simaları 1845 yılında hep birlikte 1848 devrimini hazırlıyorlardı. Marx ve Engels'in yayınladığı Komünist Manifesto ile Paris'li işçilerin Louis Philippe'e karşı ve Kızıl bayrak altında örgütlenmesi de bu devrimin sembolü olarak kaldı.²⁵⁹ Daha sonra işçi hareketleri kanlı bir şekilde bastırılması Louis Napoléon Bonaparte'ın hükümet darbesi sosyal cumhuriyet umutlarının tamamen kaybolmasına neden oldu.²⁶⁰

III. Napoléon'un ilk dönemlerinde çevresinde Saint-Simon'cular varken, ülkede başlayan ekonomik dönüşüm ücretlerin sabitlenmesine neden oldu. Artan grevler ve derneklerin örgütlenmesi ise İmparatorun geri çekilmesine yol açtı. Bundan sonraki süreçte işçi dostu bir politika izlemeye başlayan III. Napoléon, 1863 seçimlerine bir işçi listesinin de girmesine izin verdi. 1870'lerde ise, ülkenin uğradığı ekonomik değişimden en çok etkilenen yer Paris'ti. Şehircilik çalışmalarıyla banliyölerin eklenmesiyle Paris köklü değişimlere uğradı. Sanayide çalıştırılan işçilerin bu banliyö mahallelerine yerleştirilmesiyle birlikte burjuvazi ile proletarya arasında maddi manevi bir kopuş gerçekleşmiş oldu. Tüm bunlar Paris Komünü'ne ortam hazırlayan sebeplerdi ve nitekim Ferrières görüşmesinin başarısızlığa uğraması üzerine Blanqui'nin "Vatan Tehlikede" parolasıyla devrimci bir hareket programı hazırlandı. Bu programın fikirleri şunlardan ileri geliyordu: Cumhuriyet, Vatan, Tekâlif-i Harbiye (savaş sırasında alınan zorunlu vergi) ve Komün. Kısa bir süre sonra da Milli Muhafız Alayının iki yüz elli dört taburunda ve bütün ilçelerde kanuni olmayan komiteler kuruldu.²⁶¹

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde vatansever devrim Sosyalist Enternasyonal ile birleşiyor, cumhuriyet ile cumhuriyetten çok uzak olan komünal federalizm el ele veriyordu. Ortak olan tek şey devrim ruhuydu ve nihayetinde 18 Mart'ta Milli Muhafız Kuvvetlerinin toplanmasına karar verildiği zaman isyan patladı.²⁶² Meclis

²⁵⁹ Paul M. Bouju ve Henri Dubois, **La Troisième République 1870-1940**, Que Sais – Je, Presses Universitaires De France, 1952; ss. 8-9; Bourgin ve Adamov, a. g. e., ss. 9-14.

²⁶⁰ Bourgin ve Adamov, ss. 9-14.

²⁶¹ Bourgin ve Adamov, ss. 15-18; Tilly, s. 252.

²⁶² Françoise Marcard, **La France De 1870 a 1918 L'Ancrage De La République**, Armand Colin, Tarihsiz, s. 51; Bourgin, s. 31; Bainville, Troisième, s. 28; Tilly, s. 252; E. Zevort, **La Troisième République, La Présidence de M. Thiers**, Felix Alcan Editeur, Ancienne Librairie Germain Ballière, Paris, 1896, ss 189-193.

kışkırtmasından korkulduğu için, tıpkı 1789 Meclisleri gibi Paris'te değil Versailles'da çıkan isyan, başkentte bir hükümet darbesi olarak algılandı.²⁶³ Şehrin büyük bir kısmı zaten terk edilmişti ve düzenli kuvvetlerin varlığı yetersiz kalıyordu. Bu boşluktan yararlanan isyancılar, birkaç günlük belirsizlikten sonra Komün hükümetini kurdular ve Versailles hükümetini reddederek iç savaşı başlattılar.²⁶⁴

Paris Komünü'nün Cumhuriyet fikri üzerindeki etkisi ve Cumhuriyetin asayişini sağlama konusundaki başarısı, Thiers'in sağ tarafı da desteklemekten vazgeçmesine neden oldu. O'na göre artık Cumhuriyetin kurulması gerekiyordu ve Paris'i önce inkılâpçılara teslim edip ardından da onları orada yok etmeye karar verdi. Bu süre zarfında Paris, inkılâpçıların tenkil hareketine destek verdi ve yaklaşık iki ay boyunca şehir, Jakoben döneminde yaşanan bir terör dönemine sahne oldu. Kuşatmadan sonra Paris ele geçirildi ve federeler ve komüncüler en ağır biçimde cezalandırıldılar;²⁶⁵ elebaşlarının bir kısmı idam edilirken bir kısmı da sürgüne gönderildi. On yedi bin kişi öldü, kırk binden fazla tutuklama yapıldı ve Divan-ı Harplerde birçok insan idama mahkûm edildi.²⁶⁶ Bu terör ve şiddet dönemi Komün hareketini ortadan kaldırırken, Cumhuriyetin yöntemi sert de olsa asayişini sağlayabileceğinin en açık ifadesi oldu ve cumhuriyet rejimini oldukça güçlü hale getirdi.²⁶⁷

2.1.2.2. Barış Dönemi ve Thiers'in Düşmesi

Fransa, 1789, 1830 ve 1848'in kaidelerini değiştirmekte ve ülkede yeni bir inkılâbın yapılmasını engellemekte kararlıydı ancak devrim ülkenin en derinliğine işleyecek olan zaferini Üçüncü Cumhuriyet'in başlarında Kralcılara karşı kazanacak ve bu tehlikeyi büyük ölçüde ortadan kaldıracaktı.²⁶⁸ Komüncüler ve Fransız devleti arasında geçen iç savaş başarıyla sonuçlandırıldı²⁶⁹ ve bu esnada Almanya yardım teklif ettiyse de kabul edilmedi. Almanların gözü önünde gerçekleşen bu iç savaş

²⁶³ Nouschi ve Olivesi, s. 155; Bainville, Fransa 2, s. 498.

²⁶⁴ Candar, s. 8; Bainville, Fransa 2, ss. 498-499.

²⁶⁵ Tilly, s. 252.

²⁶⁶ Lee, Avrupa 2, s. 142; Bourgin, s. 38; Lejeune, s. 20.

²⁶⁷ Azzouz, s. 10; Candar, ss. 8-9; Bainville, Fransa 2, s. 499; Lee, Avrupa 2, s. 142.

²⁶⁸ François Furet, **Fransız Devrimi'ni Yorumlamak**, çev. Ahmet Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 35.

²⁶⁹ Bourgin, s. 41.

sırasında yardım istenmemesinin en önemli sebebi ise barışın hala imzalanmamış olmasıydı.²⁷⁰ Savaşın bitimiyle birlikte kesin barış görüşmeleri başlatıldı; Thiers ve Jules Favre, Maliye bakanı Pouyer-Quartier ve Fransız bankasının naibi Alphone de Rothschild desteğiyle 10 Mayıs 1871’de Frankfurt’ta barış imzalandı.²⁷¹ Barışın ön koşulları yeniden düzenlendi ve Fransa’nın Belfort üzerindeki hakkı korundu ancak Lorraine’deki demir çelik merkezleri Moyeuve ve Hayange Almanya’ya bırakıldı. Tazminat 1874 yılına kadar zaman içinde artışlarla altın ya da yabancı para cinsinden ödenecek ve işgal altındaki eyaletlerin kurtuluşu da tazminat ödendikçe sağlanacaktı. Alsace-Lorraine için 1 Ekim 1872 tarihine kadar ülkeyi terk etme şartıyla seçme hakkı verildi.²⁷² Bu şartların kabul edilmesiyle birlikte nihayetinde Fransa Almanya ile anlaştı ve Fransa’nın tedavi süresi başladı; böylece iç ve dış savaş aynı anda sonlanmış oldu.

Fransa’nın hem dışta hem de içte yaşadığı bu felaketlerin bilançosu ise oldukça ağırdı. Ulusal Meclis başlıca iki görevi yerine getirmek için toplanmıştı: Asayişin temin edilmesi ve barışın imzalanması. Bunlar yerine getirildiğine göre seçimlerin yenilenmesi gerekmekteydi. Tüm bu süreç boyunca Fransa Cumhuriyetinin yürütme gücünün başında bulunan ve nüfuzu, itibarı artan Thiers’in düşünceleri ve temsil ettiği rejim yapısı gün geçtikçe muhafazakâr bir hal almaya başlamıştı. Başında beri en ateşli cumhuriyetçilerden olan ve Jakoben geleneğinin temsilcisi Gambetta ise, Thiers’in fikirlerini benimsedi; en azından öyle göründü çünkü devrimci ve savaşçı fikirler bir kenara bırakılmazsa Cumhuriyet kaybedebilirdi;²⁷³ yeniden asayiş ve güven isteyen Fransa, Louis Napoléon’un başa gelmesine izin verdiği gibi muhafazakârlara meyledebilirdi.²⁷⁴

Temmuz ayında yapılan seçimlere İspanya’dan dönen ve Thiers’in politikalarını onayladığını söyleyen Gambetta da katıldı. Hem muhafazakâr hem radikal bir programla birlikte oportünist bir parti kurulurken, seçimleri kazanan 100 kadar cumhuriyetçiyle birlikte artık ülke cumhuriyet rejimine doğru gitmeye başladı. Ancak çoğunluğa hâkim olan muhafazakâr kesim monarşiyi yeniden kurmak istese de Bourbon hanedanının birbiriyle anlaşamayan iki kolu cumhuriyeti engellemekte

²⁷⁰ Bainville, Fransa 2, s. 500.

²⁷¹ Nouschi ve Olivesi, s. 159; Lejeune, ss. 24-25; Bourgin, s. 69.

²⁷² Bourgin ve Adamov, s. 15; Lejeune, s. 26.

²⁷³ Nouschi ve Olivesi, s. 161.

²⁷⁴ Candar, ss. 6-7; Bainville, Fransa 2, ss. 500-501.

başarısız oldu ve rejim gittikçe sola doğru kaymaya başladı. Özellikle Comte de Chambord ile meclisin uzlaşamaması ve onun yayınladığı mektubun²⁷⁵ (parlamentoya bağlı olmaksızın kral olmak istediğini belirtiyordu) rejim meselesini ileri doğru bir tarihe attığı sırada, Gambetta ve partisinin çalışmaları sonuç vermeye başladı; sağ taraf günden güne kan kaybediyordu.²⁷⁶

Fransa böyle bir süreçten geçerken, Thiers'in koltuğu sallanmaya başlıyordu. Muhafazakârlar her ne kadar iki sene geç kalmış olsalar da yönetimi ele almaya karar verdiler. Meclis müzakerelerini idare eden Buffet'nin yardımıyla 24 Mayıs 1873 akşamı Thiers düşürüldü, yerine Mareşal Mac-Mahon geçti.²⁷⁷ Geleneksel olarak monarşiye bağlı olan bu asker, Thiers gibi bir politika adamı değildi. Kendisi cumhurbaşkanı oldu ve yönetimi meclis tarafından seçilen bakanlarına bıraktı. Her zaman bir mandater ve monarşist gibi görünen Mac Mahon'dan cumhuriyeti kurması bekleniyordu ancak o monarşinin yeniden restorasyonunu destekliyordu.²⁷⁸

Hükümet şefi olarak seçilen Duc de Broglie de Mac-Mahon gibi monarşiyi yeniden kurmak istiyor ancak bunun hemen olamayacağını biliyordu. Bu nedenle Restorasyon büyük bir dikkatle hazırlandı. Fransa'nın iki hanedan ailesinin torunları barışarak muhafazakârları yeniden bir çatı altında topladılar. Bunun üzerine paniğe kapılan cumhuriyetçiler de birleşerek sol birliğini oluşturmaya çalıştılar.²⁷⁹ Muhafazakârların zaferi yakındı, Comte de Chambord'un üç renkli bayrağı kabul etmesi monarşinin kurulması anlamına gelecekti fakat tam o esnada yayınladığı mektubuyla; inkılâbın meşru kralı olmaktansa tahta hiç çıkmamayı yeğlediğini söylemesi muhafazakâr birliğin hayallerini yeniden suya düşürdü.²⁸⁰ Bonapartçılar ve Cumhuriyetçiler bu duruma oldukça sevindiler çünkü V. Henry'nin istediği parlamenter monarşinin kurulması imkânsızdı. Bunun üzerine Duc de Broglie, restorasyon için hazırladığı planını yürürlüğe koydu ve cumhurbaşkanlığını monarşi haline getirmeye karar verdi. Çünkü eğer Comte de Chambord vefat eder ya da giderse Mac-Mahon'un yerine kralı atamaktan başka çare kalmayacaktı ve böylece

²⁷⁵ Nouschi ve Olivesi, s. 159; Bainville, Troisième, s. 44; Lee, Avrupa 2, s.143.

²⁷⁶ M. A. Frederick Lawton, **The Third French Republic**, Grant Richards, London, 1909, s. 44; Bainville, Fransa 2, ss. 501-502.

²⁷⁷ Gabriel Hanotaux, **Contemporary France**, Translated by John Charles Tarver, Vol I, (1870-1873), Archibald Constable and Co. Ltd., Westminster, 1903, ss. 631-646; Nouschi ve Olivesi, s. 162; Bourgin, s. 53; Bainville, Fransa 2, s. 502; Tilly, s. 252.

²⁷⁸ Bourgin ve Adamov, s. 18; Bourgin, ss. 53-55.

²⁷⁹ Bouju ve Dubois, ss. 14-15; Bourgin, s. 55.

²⁸⁰ Bourgin, ss. 55-56; Lee, Avrupa 2, s. 145.

monarşi kurulmuş olacaktı. Bugünkü cumhurbaşkanlığı fikri tam da bu düşünceden ortaya çıkmıştı.²⁸¹

Cumhurbaşkanlığı yetkileri yedi sene için belirlenerek cumhuriyet 1875 senesinin ilk aylarında kurulmuş oldu.²⁸² Ancak bu durum zayıf bir kale oluşturmuyordu, çünkü öncelikle kamu kuvvetlerini düzenlemek ve Fransa'nın rejimini tarif ve tayin etmek gerekiyordu. Sadece bir yürütme gücü ki bu cumhurbaşkanıydı bir de meclis vardı. Ülkeye uygun bir anayasa vermeden dağılamayan bu meclisteki muhafazakâr çoğunluk kendisine Müessisan (Kurucu Meclis) adını vermişti.²⁸³ Anayasa belirlenirken de rejim konusu yeniden gündeme geldi: Artık cumhuriyet ile monarşi arasında bir tercih yapılması gerekiyordu. Muhafazakârların hazırladığı bir anayasayı kabul etmekten çekinen cumhuriyetçiler uzun süre mücadele verdiler ancak en sonunda bir cumhurbaşkanı ile bir senaton kurulmasını onaylamak zorunda kaldılar. Senatonun kurulmasındaki en büyük sorun ise genel oyla seçilmemesiydi ve bu durum demokrasi taraftarlarının reddettiği bir şeydi.²⁸⁴

Gambetta oportünizme doğru giderek radikallerden ayrıldığı ve sol tarafı da peşinden sürüklediği bir sırada 30 Ocak 1875'de seçimler yapıldı.²⁸⁵ 1875 Anayasal kanunları ile Cumhuriyet kelimesini telaffuz eden ve onu kanunlara sokan Wallon'un teklifi kabul edilerek cumhurbaşkanının iki meclis tarafından seçilmesi, ikinci bir kez görev yapması, haleflerinin olması ve yedi sene için seçilmesi kabul edildi.²⁸⁶ Geçici bir önlem olarak kurulan bu sistem Fransa'da her geçici durum gibi, kalıcı oldu.²⁸⁷ Kurulan rejimin sistemi, 1848 yılının Temmuz Monarşisi sistemiydi. Muhafazakârlar çoğunluğu kazandılar ve zamanla cumhuriyetçileri tasfiye ettiler.²⁸⁸ Cumhuriyet rejiminin olduğu Fransız meclisinde gerçek anlamda cumhuriyetçi yoktu ki Thiers bunu öngörmüştü. İki sene boyunca her şeyi idare etmiş olan Thiers'in tek programı barışın sağlanması yönündeydi. Barış imzalandıktan sonra şartlarını da yerine getirdi

²⁸¹ Bainville, Fransa 2, ss. 502-503; Bourgin, s. 56.

²⁸² Vernon, s. 62; Çam, s. 191.

²⁸³ Bourgin, ss. 56-57; Çam, s. 191.

²⁸⁴ Bu tarihten sonra Fransa'da iki meclislilik gelenek haline geldi. Millet meclisinde halkın, Senatoda da yerel yönetimlerin temsili öngörülüyordu ve her ikisine de parlamento adı veriliyordu. Bkz. Cem Eroğul, **Çağdaş Devlet Düzenleri** (İngiltere, Amerika, Fransa), İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 136; Candar, ss. 14-15; Bainville, Fransa 2, s. 504.

²⁸⁵ Anne-Marie Lelorrain, **Chronologie De La France Contemporaine**, De 1815 a Nos Jours, Que Sais – Je, Tarihsiz, s. 33; Bourgin, s. 58; Nouschi ve Olivesi, s. 163.

²⁸⁶ Vernon, s. 62; Çam, s. 191; Lee, Avrupa 2, s. 143.

²⁸⁷ Lee, Avrupa 2, s. 145.

²⁸⁸ Nouschi ve Olivesi, s. 163; Bouju ve Dubois, s. 16; Bourgin, ss. 58-59.

ve Bismarck'ın yeni taleplerle gelmesini önlemek için Fransa'yı işgalden kurtarmak gerektiğine inandı. Fransa'nın borcu fazlasıyla temin edilerek vaktinden önce ödendi. Bismarck 5 milyar frangın kalan kısmını bir an önce temin edebilmek için 15 Mart 1873 mukavelesini kabul etti ancak son Fransa şehrini terk ettiğinde hata yaptığını anladı. Çünkü böylece Fransa'nın yükselişinin ve kendisini yeniden toparlamasının önünde hiçbir engel kalmamış oluyordu. Son taksitten sonra Thiers de tasfiye edilince Bismarck Avrupa'daki muhafazakâr hükümetlerden ve ateşli cumhuriyetçilerden ne kadar korktuğunu göstermiş oldu. Zamanla izlediği silahlı devlet ve silahlı barış politikası ise Avrupa'yı, tüm dünyayı etkileyecek büyüklükte bir savaşa doğru sürükleyecekti.²⁸⁹

2.1.2.3. 16 Mayıs 1877 Krizi

Yeni doğmuş cumhuriyet ayakta durup kök salmaya çalıştıkça yeni sorunlarla mücadele etmek zorunda kalıyordu.²⁹⁰ Bu dönemde Fransa'nın dış siyaseti Thiers öncesi gibi ölçülüydü fakat Bismarck'ın saldırgan tavırları 1875 senesinde Almanya ile Fransa'yı yeniden karşı karşıya getirdi. Ancak bu kez Rusya ve İngiltere yeni bir savaşın ortaya çıkmasına izin vermedi ve iç siyasette Cumhuriyetin yerleşmesiyle meşgul olan Fransa savaşa girmeden önlemi alınmış oldu. Bu durum Fransız halkında büyük yankı uyandırdı ve barışın tehlikeye düşebileceği endişesi, muhafazakârların çoğunlukta olduğu hükümetin aleyhine işlemeye başladı. Bu esnada Gambetta ve yönettiği Cumhuriyet Partisi, Thiers'in yolundan giderek savaş taraftarlığını bir kenara bıraktı²⁹¹ ve bu suçlamaları muhafazakârlara yöneltti. Muhafazakârların da yönetim konusundaki başarısızlığı ve cumhuriyeti sol tarafa sürükleyen hareketle olan mücadeleleri sonlarını getirdi ve nihayetinde davayı kaybettiler.²⁹²

Birçoğu meclis tarafından atanan ve azledilemeyen üyelerin oluşturduğu Senato'nun göreve başlamasından sonra meclis sona erdirildi. Muhafazakâr çoğunluğun hâkim olduğu bu Senato, 20 Şubat 1876 seçimlerinden sonra el

²⁸⁹ Bainville, Fransa 2, ss. 504-507.

²⁹⁰ Tilly, s. 252.

²⁹¹ Nouschi ve Olivesi, s. 166.

²⁹² Bainville, Fransa 2, ss. 507-508.

değiştirdi ve sol kesim yönetime geldi.²⁹³ Gambetta'nın klerikalizm ve savaş karşıtı mücadelesi sonuç verdi ve başvekil Buffet bile sonunda yenilgiye uğradı.²⁹⁴ Sağ kesimin başarısızlığıyla sonuçlanan seçimlerden sonraki bir yıl içinde Mac-Mahon ılımlı kabinelerle Gambetta'nın radikalizminin önünü kesmeye çalıştı ve nihayetinde 16 Mayıs 1877'de anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanarak kabine başkanı Jules Simon'u azletti.²⁹⁵ Yönetimi muhafazakârlara verebilmek amacıyla Duc de Broglie yeniden iktidara getirildi ancak güvenoyu alamayınca²⁹⁶ seçimlere gidilmesi için meclisler askıya alındı.²⁹⁷ Bunun üzerine Thiers'den sosyalist Louis Blanc'a kadar tüm sol kesim bir araya geldiler ve birliğin halka hitaben hazırladığı beyannameyi 156 red oyuna karşılık 363 vekil imzaladı. Bir ay sonra Mareşal Senatonun onayı ile meclisi feshetti.²⁹⁸ Bir hükümet darbesi şeklini alan bu hareketten sonra hiç bir cumhurbaşkanı meclisi feshetmeye girişmediyse de yasalara uygun olan bu olay aslında anayasadaki çatlakları ortaya çıkarmış oluyordu.²⁹⁹

Bu zamandan sonra sol taraf, yıllardır sağ kesimin taraftarlığını yaptığı barış ve asayiş söylemlerini daha da ileri götürerek muhafazakârların, monarşi isteğiyle ülkeyi hanedan ve savaş maceralarına sürüklemek niyetinde olduğunu söyledi. Zaten Komün'den sonra hareket imkânı kalmayan devrim düşüncesi ve Jules Grévy'nin desteğiyle cumhuriyetin artık korku unsuru olmaktan çıkması rollerin değişmesine neden oldu; 14 Ekim 1877'de yapılan seçimlerde zaferi cumhuriyetçiler kazandı. 326 cumhuriyetçiye karşılık 207 muhafazakâr ve 82 bağımsız vekil seçildi.³⁰⁰ Böylece cumhuriyetin muhafazakâr olarak yürütülebileceği fikri ortadan kalkmıştı ve nihayetinde cumhuriyet, cumhuriyetçilerin eline bırakılmıştı.³⁰¹

16 Mayıs krizi Mac-Mahon ve haleflerinin anayasanın yetkilerini kullanmak konusunda gözlerini korkuturken, cumhuriyetçileri de zafer sarhoşluğundan alıkoydu. Mac-Mahon hükümet darbesi yaptığını reddetse de yine de boyun eğerek

²⁹³ Bourgin, ss. 63-64.

²⁹⁴ Nouschi ve Olivesi, s. 166; Lejeune, a. g. e., s. 42.

²⁹⁵ Maurice Reclus, "Le Seize Mai" Review by: Marjorie Duncan, **Nice Books Abroad**, Published by: Board of Regents of the University of Oklahoma, Vol. 6, No. 3 (Jul., 1932), s. 319; Bouju ve Dubois, ss. 22-23; Lejeune, s. 43; Bourgin ve Adamov, s. 19; Bourgin, s. 64; Nouschi ve Olivesi, s. 166.

²⁹⁶ E. Zevort, **La Troisième République, La Présidence du Maréchal**, Felix Alcan Editeur, Ancienne Librairie Germain Ballière, Paris, 1897, s. 115.

²⁹⁷ Vernon, s. 63; Çam, s. 191; Lee, Avrupa 2, s. 146.

²⁹⁸ Lelorrain, s. 34.

²⁹⁹ Azzouz, s. 12; Bainville, Fransa 2, ss. 508-509; Bourgin ve Adamov, s. 19; Vernon, s. 63.

³⁰⁰ Lee, Avrupa 2, s. 146; Nouschi ve Olivesi, s. 167; Bourgin, ss. 67-68.

³⁰¹ Bainville, Fransa 2, s. 509; Bourgin ve Adamov, s. 19.

sol merkezli bir kabine oluşturdu.³⁰² İlerleyen sene oldukça sakin geçti. Savaş sonrası ilk kez dünyaca ünlü bir fuar kurulmasıyla Paris belediye konseyi tarafından Voltaire'in ölümünün yüzüncü yılı etkinlikleri düzenlendi. Ocak 1879'a gelindiğinde ise bir takım generallerin tasfiyesini imzalamayı reddedince Mac Mahon partiden ayrılarak istifa etti.³⁰³ Onun yerine 30 Ocak'ta Ulusal Meclis tarafından Jules Grvy seçildi. Grvy, zellikle Gambetta ve diğerk radikallere karşı seçilmişti; çünkü onunla birlikte büyük burjuvazi, kanun ve iş adamları gücü ele almış oluyordu.³⁰⁴ İşte bu durum ve Jules Grvy'nin programı zamanla cumhuriyeti liberal ve oportünist bir hale getirecekti.

2.2. OPORTÜNİST CUMHURİYET (1879-1899)

1879 yılından itibaren Fransa'da cumhuriyet sağlam bir şekilde yerleşiyor ve rejim hızla evrim geçiriyordu: Temsilciler Meclisi artık birincil rol oynamaya başlamıştı ve çoğunluğunu meclisteki kurucuların oluşturduğu Senato ile birlikte, 1896'da Leon Bourgeois ve 1913'te Briand'nın oluşturduğu iki bakanlık 1914 yılına kadar ayakta kalmayı başarmıştı. Parlamenter bir rejime çok hızlı bir şekilde geçilen Fransa'da, yasama ile yürütme arasındaki denge, meclis başkanı ve cumhurbaşkanı arasında korunmaya çalışılıyor; cumhuriyet bu sayede ayakta kalmaya çalışıyordu.³⁰⁵

16 Mayıs krizi, cumhuriyetçilerin zaferi ve Mac-Mahon'un istifasıyla sonuçlanırken, Cumhurbaşkanının da otoritesini zayıflatmıştı. Bu dönemden sonra başkanlar, yetkilerini bir kişisel silah haline getirip, yeri geldiğinde onlara başvurmaya cesaret edemediler.³⁰⁶ öte yandan, cumhurbaşkanlarının meclis tarafından seçilmesi, güçlerini kullanma aşamasında işlerini zorlaştırıyordu. Cumhurbaşkanları diplomaside bazı yetkileri hala saklı tutuyorlardı ancak ülkenin iç işlerinde etkileri oldukça dar bir alanı kapsıyordu. En kk hareketleri dahi kontrol

³⁰² Nouschi ve Olivesi, s. 169.

³⁰³ Lelorrain, s. 34; Bourgin, s. 69.

³⁰⁴ Candar, s. 17; Bainville, Fransa 2, s. 510; Bourgin ve Adamov, s. 19; Nouschi ve Olivesi, s. 169; am, s. 192; Lee, Avrupa 2, s. 147.

³⁰⁵ Lee, Avrupa 2, s. 151; Bourgin ve Adamov, s. 23; Vernon, s. 63.

³⁰⁶ Vernon, s. 61.

altında tutuluyor, sözleri ve beyanatları meclis tarafından kontrol ediliyor, halkın karşısına çıkarken mutlaka yanlarında bir bakan bulunduruluyordu.³⁰⁷

Anayasa yeni koşullara artık cevap vermemeye başlamıştı. Rejim, Fransa'nın önde gelen kişileri tarafından liberal monarşinin siyasi felsefesine uygun bir şekilde tasarlanıyordu. Yeni bir takım üretim kalıpları oluşuyor, ruhban sınıfının sosyal yapısı içindeki durumu parçalanıyor ve demiryollarının genişlemesi ise seçmen ile seçilen kişi arasındaki münasebeti arttırarak siyasete yön veriyordu.³⁰⁸ 1877 seçimleri yönetimi cumhuriyetçilere devrederken bir yandan da sosyal çıkarları tatmin ve teskine çalışacaktı. Ne gericilik ne de devrim hareketi cumhuriyet için seçenekler arasında yer almıyordu. Bu sebepler dolayısı ile bu dönem Fransa'nın üçüncü cumhuriyet tarihinde oportünist olarak adlandırıldı.³⁰⁹

2.2.1. Siyasi Eğilimler

2.2.1.1. Sağ Eğilimler

Sağ kesimi oluşturan muhafazakârlar, süreç boyunca Dreyfus olayına kadar biraz da olsa değişim geçirdiler. Çünkü artık rejim onların kontrolünde değildi ve en önemlisi de tek çatı altında toplanmalarına rağmen üç farklı siyasi amaçtan ileri geliyorlardı. Bunlardan ilki olan Lejimistler, V. Henry'nin 1883'te ölümüyle adaylarını kaybettiler³¹⁰ ve en küçük torun olan Philippe d'Orléans'nın hanedan kolu altında birleşmeyi reddettiler. Lejimistler aslında, bir adama bağlı olmaktan çok, bir düşünceye bağlı kalmayı tercih ediyorlardı ki bu düşünce toplumun doğasına uygun bir biçimde Kilise'ye derin bir bağlılığı ifade ediyordu. Aynı zamanda Lejimist aileler Kilise'ye itaat eden askeri bir cumhuriyete hizmeti de kabul ediyorlardı.³¹¹ Orleanistler, Lejimistlerden farklı olarak Gallikanizme bağlılığını ifade eden bir gruptu.³¹² Aralarından muhalefet edenler olsa bile birçoğu rejimi onaylarken, diğer kısmı da 1888 yılında Vizille'in yüzüncü yıl kutlamalarında sorumluluğu üstlenen

³⁰⁷ Bourgin ve Adamov, s. 23; Vernon, s. 63.

³⁰⁸ Bourgin ve Adamov, s. 23.

³⁰⁹ Bainville, Fransa 2, s. 510.

³¹⁰ Nouschi ve Olivesi, s. 169.

³¹¹ James Macdonell, **France Since The First Empire**, Macmillan and Co., London, 1879, ss. 156-157; Azzouz, ss. 12-13; Bourgin ve Adamov, s. 24; Lee, Avrupa 2, s. 144.

³¹² Nouschi ve Olivesi, s. 169; Lee, Avrupa 2, s. 144.

Jean Casimir-Périer'in düşüncelerini kabul ediyordu. Périer, devrim prensiplerinin değişikliğe uğradığını ve düzeni koruma araçlarına dönüştürüleceğini söylüyor; geleceğin ancak devrimi yapan bir toplumda olabileceğini, geleceğin ataları tarafından gerçekleştirilmiş olan cumhuriyette olduğunu söylüyordu. Orleanistler, genel olarak rejim ve din meselesiyle meşguldü çünkü iş adamlarının haksız yere politik ve ekonomik olanakları ellerinde tuttuklarına inanıyorlardı.³¹³

Bonapartistler ise, İngiliz servisi tarafından İmparator Prens'in 1879 yılında öldürülmesiyle zayıflamışlardı.³¹⁴ Prens Jérôme-Napoléon yerine amcası prens Victor halefi olarak ilan edilmişti ve Bonapartistlerin aralarındaki ayrılık Prens Jérôme'un 1891'de ölmesiyle sona ermedi. Bir kere Bulanjist bir kriz geçirilmişti ve içlerinden bir kısmı Bonapartist demokrasiye yakın radikal bir yapıya ve genelde Jakoben bir tavır olan Kilise karşıtlığına doğru yöneliyorlardı.³¹⁵

Parlamente sistemin zayıflığı nedeniyle muhafazakârlar hala ülkede ağırlığı oluşturuyorlardı. Sosyal yapılardaki değişim ve dönüşüm henüz kendisini kırsal alanda göstermeye başlamamıştı. İş merkezleri hala Orleanist ve Lejimistlerin elindeydi, kamu hizmeti ve askerlik hala imparatorluk altında çalışan insanlara aitti, Kilise ve okulları üstün konumlarını korumaya devam ediyordu. Ve muhafazakâr baskı hala önemini koruyordu: *L'Univers*, *La Gazette de France*, *Le Journal de Paris*, *La Croix* gibi gazeteler baskıya uğramaya devam ediyordu.³¹⁶

2.2.1.2. Merkez ve Çoğunluk Eğilimleri

Sol ya da sağ kesime mensup olmayanlar genellikle Jules Ferry'nin sol cumhuriyetçileri ile Gambetta'nın cumhuriyetçiler birliği arasında bölünüyorlardı.³¹⁷ Her iki oportünist eğilimden radikallere yakın felsefe de olanlar 1882'de Gambetta'nın ölümünden sonra bir araya geldiler.³¹⁸ Metafizik inançları olmayan Spiritüalistler veya liberal Protestanlar dogmadan uzaklaştılar. Pozitivizme yakın

³¹³ Macdonell, ss. 164-166; Bourgin ve Adamov, s. 25; Azzouz, ss. 12-13.

³¹⁴ Nouschi ve Olivesi, s. 169.

³¹⁵ Bourgin ve Adamov, s. 25.

³¹⁶ Bourgin, ss. 76-77; Bourgin ve Adamov, s. 25.

³¹⁷ Nouschi ve Olivesi, s. 169.

³¹⁸ J. Ferry ve A. Dupront, "Jules Ferry Opposant A L'Empire: Quelques Traits De Son Idéologie", *Revue Historique*, Published by: Presses Universitaires de France, Reviewed work(s):Source:, T. 177, Fasc. 2 (1936), ss. 372.

bilim ve eğitim yoluyla insanın geliŖeceęi yönündeki inançları ile her anlamda liberaldiler. Başarı güvencesi veren burjuva bir cumhuriyetinde, 1875 anayasasının temel sistemine yenilerini eklemeyi ve ilerlemeyi düşünmediler. Onların anti klerikalizmi aynı zamanda felsefi bir esindi çünkü kötölüğe karşı nihai zaferde akıl ve demokrasiye inanıyorlardı. Sosyal ilerleme ve elitleri yaratabilmek için eğitime güvenen Oportünistler kendilerini aynı zamanda radikaller ve sosyalistler tarafından solun tehdidi altında görüyorlardı. Bulanjizmin başarısızlığı ile liberaller sağda tehlikeye düştüler ve Kilise ile muhafazakârlara yaklaşma eğilimi gösterdiler. Bu yeni tavır 1892 yılında yeniden toparlanmayı kolaylaştırdı ancak Dreyfus olayı ile Oportünistler bölünmeyi tamamladılar: Sağ merkezli ilerici ve anti klerikalizm üzerine kurulu Mélineci eğilim ile Poincaré ve papazlara karşı savaş politikası izleyen Waldeck-Rousseaucu cumhuriyetçi sol.³¹⁹

2.2.1.3. Sol Eğilimler

Sol kesim genel hatlarıyla radikaller ve sosyalistlerden meydana geliyordu.³²⁰ Gambetta radikaldi, Barodet eşitlikçiydi, Clemenceau 1875'te Paris Belediyesi Konsey başkanıydı, Eugene Pelletan 1869 Belleville programını yeniden ele alan senatördü ancak Gambetta radikal uygulamaları istemekten vazgeçmiş görünüyordu. Politik bir hareketten daha çok radikalizm bir düşünüş biçimiydi, zihniyetti; Concordet himayesi altında liberal felsefe, bireycilik, insanlığın ilerlemesi konusundaki optimistik bakış açısı taşıyordu. Toplumun gitgide iyileştirilmesi ve ahlaki gelişimi isteniyor; radikalizm özellikle Renouvier'in neokritisizmine ve Vacherot'nun spiritüalizmine dayanan bilimin tam ortasında gelişmeye devam ediyordu.³²¹

Oportünistler gibi radikaller de masonlarla oldukça sıkı ilişkiler içindeydi. Masonlar, talep ettikleri aidatları arttırabilmek için ve entelektüel seviyelerinden dolayı burjuvaları üye olarak kabul ediyorlardı. Ekonomik ve sosyal planlarda muhafazakâr oldukları gibi işçilerin bağımsızlaşması ve küçük mülk sahibi zanaatkâr sınıfın gelişimini içeren radikal programdan esinlenmişlerdi. Özgür yurttaşın küçük

³¹⁹ Azzouz, ss. 13; Bourgin ve Adamov, ss. 25-26.

³²⁰ Nouschi ve Olivesi, s. 169; Bourgin, s. 75.

³²¹ Bourgin ve Adamov, s. 26.

mülkünün garanti altında olduğu devrim düşüncesinden ilham alıyorlardı. MacMahon'un düşüşünden sonra radikaller, *La Justice*'te (1880) ona Jakoben tonunda bir radikalizm veren Clemenceau ve sol radikali oluşturan Charles Floquet ile doktrinlerini belirlediler. 1881 yılında Monmartre'lı seçmenler Clemenceau'ya, Gambetta'ya karşı Belleville'e benzeyen ve radikal sosyalist bir program sundular:³²² planda anayasada revizyon, senatonun ve cumhurbaşkanlığının kaldırılması, ekonomik planda gelir vergisi ve miras konusu, demiryollarının ulusallaştırılması, boşanma kuruluşları konusu, devlet ile Kilise'nin birbirinden ayrılması, çalışma süreleri ile ilgili yasalar, yaşlılar için emekli sandığı yaratılması, kitapçıların ortadan kaldırılması, olası iş kazalarında patronlarında sorumlu hale getirilmesi. Radikaller bu programı cumhuriyetçi tüccarları koruma şeklinde sundular ama onların sosyalizmi ekonomik ve sosyal alanlarda devlete müdahale içermiyordu; onlar sadece 1879'den beri oluşturulan sosyalist programların önüne geçmişlerdi.³²³

2.2.2. Oportünist Politika

2.2.2.1. Jules Ferry Dönemi (Eylül 1880 - Ekim 1881)

Jules Ferry'nin başbakan olduktan sonraki³²⁴ ilk beyanatı liberal ve gerçekten muhafazakâr bir siyaset izleyeceği yönünde oldu. Bu cumhuriyetten ve hükümetten uzaklaştırılan muhafazakârları tatmin etmek için alınan bir tavidir çünkü cumhuriyetin içinde bir takım ayrılıklar mevcuttu. Sol merkezli ılımlılara, Gambetta'nın oportünistlerine ve Jakobenlere varis olan ve başlarını Clemenceau'nun çektiği radikallere sosyalistler de eklendi.³²⁵ Şiddetli çatışmalar ve fikir ayrılıkları arasında kabineler düşüyor, solu birbirine bağlayan asıl bağın klerikalizm olduğu gün geçtikçe meydana çıkıyordu. 1880'de ruhani tarikatlar aleyhinde çıkarılan yasalar ve Cizvitlerin ülkeden kovulması bunun en açık

³²² Mildred Schlesinger, "The Development of the Radical Party in the Third Republic: The New Radical Movement, 1926-32", **The Journal of Modern History**, Vol. 46, No. 3 (Sep., 1974), Published by: The University of Chicago Press, ss. 477-478.

³²³ Bourgin ve Adamov, ss. 26-27.

³²⁴ Lelorrain, s. 35.

³²⁵ Bourgin, ss. 79-80.

göstergesiydi.³²⁶ Zaman zaman kamuoyunun dikkatini başka bir yöne çekmek için kullanılan bu siyaset bir süre sonra Katolikliğe ve dine karşı bir savaş halini alacaktı. Aynı şekilde, yapılan eğitim reformu da laik cumhuriyete hizmet eden bir siyasetin meyvesiydi.³²⁷ Böyle bir dönemde Bismarck'ın 1878 Berlin kongresinde Fransa'ya verdiği haktan faydalanarak Tunus seferine girişen Ferry,³²⁸ ülkeyi yeniden ikiye böldü. Fransa'nın Avrupa'dan uzak yerlerde faaliyet göstermesini kendi politikalarını uygun bulan Bismarck yüzünden Tunus sorunuyla karşı karşıya kalan Jules Ferry,³²⁹ 1881 seçimleriyle yerini Gambetta'ya bıraktı.³³⁰

2.2.2.2. Léon Gambetta Dönemi (Kasım 1881 – Ocak 1882)

1881 seçimlerinde cumhuriyetçiler yeniden büyük bir zafer kazandı. Aşırı sol ilerlerken oportünist siyasetine devam eden Gambetta Belleville'de zorlukla seçilebildi.³³¹ Politikasını ciddi şekilde değiştirmesine rağmen, milli savunma döneminden beri asla başa gelme fırsatı bulamamıştı. Oportünist düşmanı olan eski radikaller bu dönemden itibaren Gambetta aleyhtarlığı yapmaya başladılar.³³² Gambetta otoritesi, militarizmi, ulusalcı programı ve dış serüvenciliği konusunda kuşku uyandırmaya devam ediyordu. Oportünistlerle işbirliği sağlayamadı ve halkın desteğine inanmaya devam etti.³³³ Üç ay içinde yıkılan kabinesinin ardından ertesi sene, 1882'de Gambetta hayatını kaybetti,³³⁴ böylece tüm partileri bir araya toplayacak milli bir cumhuriyet hayali de yıkılmış oldu.³³⁵

³²⁶ Vernon, s. 62; Lejeune, ss. 57-58.

³²⁷ Bourgin, s. 81.

³²⁸ Bourgin, s. 82.

³²⁹ Lelorrain, s. 36.

³³⁰ Azzouz, ss. 13; Bainville, Fransa 2, ss. 510-511.

³³¹ J. P. T. Bury, "Gambetta and the Making of the Third Republic" , Review by: Raymond F. Betts, **The American Historical Review**, Published by: The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association, Vol. 80, No. 2 (Apr., 1975), s. 423; Lejeune, s. 58; Bainville, Fransa 2, s. 511; Bourgin, ss. 81-82.

³³² Bourgin, s. 84.

³³³ Lejeune, s. 58; Bourgin ve Adamov, s. 28.

³³⁴ Bourgin, s. 86; Lelorrain, s. 36.

³³⁵ Bainville, Fransa 2, s. 512; Lejeune, s. 58.

2.2.2.3. İkinci Jules Ferry Dönemi (Şubat 1883 – Mart 1885)

Gambetta'nın ölümünden sonra yeniden başbakan olan Jules Ferry dönemine³³⁶ damgasını vuran çekişmelerin başlıca sebebi 1870 yenilgisi kabul edenlerle, bu hezimetin sonuçlarını ortadan kaldırmak isteyenler arasında geçti. Thiers gibi artık Almanya ile anlaşmak gerektiğini düşünenler ile savaş tehlikesinin her zaman var olduğunu, boyun eğilmemesi gerektiğini ve bu nedenle sağlam bir ordu kurulmasını isteyenler arasında yaşanan bu gerilimlerin sonucu ise Üçüncü Cumhuriyetin tüm iç politikalarının tarihini oluşturuyordu: Sokak savaşları, kabine düşmeleri ve seçimler.³³⁷

Tunus seferi nedeniyle zaten halkın gözünde iyi bir imajı olmayan Ferry, Tonkin seferi sonrasında yeniden uzun bir buhran yaşanmasına sebep oldu.³³⁸ Radikaller ve başlarını çeken Clemenceau, 1875 anayasasını Orleans'cı bularak tadilini istiyorlar ve Ferry'e saldırıyorlardı. Lanason yenilgisi haberi gelince 1885'te harekete geçen radikaller, Jules Ferry'nin devrilmesini sağladılar.³³⁹ Ferry'nin düşüşünden sonra Brisson, kraliyet liderlerinin Fransa'da kalmasını yasaklayan bir yasa çıkardı ve gelecek seçimler için eyalet listelerinin oy pusulasına ikinci turda girişine karar verdi.³⁴⁰

2.2.3. Cumhuriyetin Krizleri (1885 -1899)

2.2.3.1. Bulanjizm Tehlikesi ve Panama Skandalı

Jules Ferry'nin devrilmesinden sonra Paris'te ve vilayetlerde yeniden bir muhalefet oluşmaya başladı. Liste üzerinden seçim yoluyla yapılan 1885 seçimlerinde sağ taraftan iki yüz kadar vekil meclise girmişti ve 16 Mayıs krizinde olduğu gibi sağ birliğine karşı sol birliği oluşmaya başladı. Tam da böyle bir dönemde Üçüncü Cumhuriyetin önemli krizlerinden biri olan ve radikal-vatansever

³³⁶ Bourgin, s. 87.

³³⁷ Azzouz, ss. 14; Bainville, Fransa 2, s. 512.

³³⁸ Lelorrain, s. 36; Bourgin, s. 91.

³³⁹ Bainville, Fransa 2, ss. 512- 513; Azzouz, ss. 14 Bourgin, s. 91.

³⁴⁰ Bourgin ve Adamov, s. 28.

halk arasında şöhreti artan General Boulanger,³⁴¹ hükümetin hem sağ hem de sol kesimi tarafından pek de hoş karşılanmamaya başlamıştı. Ordunun oluşturulmasıyla ilgilenen bu asker, özellikle Fransa’da saltanat süren ailelerin büyük çocukları sürüldükleri zaman Orléans prenslerini bu kadrodan çıkardığı için sağ kesimden büyük tepki toplamıştı. Ayrıca Bismarck da Reichstag’dan askeri tahsisat koparabilmek için General’in halk nazarındaki şöhretinden faydalaniyor ve bir takım diploması olayları çıkarıyordu. Schnablé olayı, savaşa ramak kalmışken çözüldü³⁴² ve bu olaydan sonra Boulanger sol kesim tarafından da tehdit olarak algılanmaya başladı.³⁴³ Bu noktada sağ ile sol güç birliği yaparak bu generali uzaklaştırmak için hareke geçtiler.

Radikaller, Fransa’yı Almanya’ya yaklaştıran sömürge karşıtlığı, oportünist komplolar ve 1875 anayasası aleyhindeki tavır ile bir Bulanjist tehlike havası yaratmaya çalıştılar. Paris de çok kısa zamanda bu havanın etkisi altına girdi ve hükümet bundan faydalananarak Boulanger’yi Clermont kolordusuna atadı.³⁴⁴ Halk bu tayine karşı çıktı hatta seçilmesi uygun değilken bile kısmi bir seçimde kırk bin kadar oy toplayan General’in cumhuriyet için bir tehlike olduğunu düşünen radikallerin bu tavrı onun, ortaya çıkan muhalefetin başına geçmesine sebep oldu. Bu esnada cumhurbaşkanının damadı ile ilgili ortaya çıkan skandallar Boulanger hareketinin ilerlemesine katkı sağlayınca radikaller 1887’de cumhurbaşkanı Jules Grévy’nin istifasını talep ettiler.³⁴⁵ Grévy’nin yerine Sadi Carnot’nun gelişi Bulanjizmi durduramadı ve 1889’da halk General Boulanger için oy verdi.³⁴⁶ General bu seçim başarılarından sonra artık darbe yapmaya hazırды ancak tereddüt ettiği bir anda radikaller 16 Mayıs’ta olduğu gibi birleşerek harekete geçti. Yüce Divan’a sevk edilen Boulanger Brüksel’e kaçtı,³⁴⁷ 1889’da yapılan seçimlerden sonra hareket sona erdi.³⁴⁸

³⁴¹ Bruce Fulton, “The Boulanger Affair Revisited: The Preservation of the Third Republic, 1889”, **French Historical Studies**, Published by: Duke University Press Vol. 17, No. 2 (Autumn, 1991), ss. 310.

³⁴² Bourgin, s. 97; Tilly, s. 252.

³⁴³ Azzouz, ss. 15; Candar, ss. 28-30; Bainville, Fransa 2, s. 513; Vernon, s. 65.

³⁴⁴ Candar, ss. 30-31.

³⁴⁵ Bourgin, s. 97-99; Lelorrain, s. 39.

³⁴⁶ Lejeune, s. 68-69; Bourgin, s. 99; Vernon, s. 65.

³⁴⁷ Lelorrain, s. 39; Vernon, s. 65; Lee, Avrupa 2, s. 148.

³⁴⁸ Candar, ss. 31-34; Bainville, Fransa 2, ss. 514-515.

Bulanjizm hareketinin sonuçlarıyla birlikte hükümette radikallerin etkisi daha da arttı. Bulanjizm yüzünden tehlikeye giren cumhuriyetin bu duruma düşmesinin suçu cumhurbaşkanı Jules Grévy ve onun Avrupa’da aktif olmayan politikasına kesildi. Almanya büyüyüp silahlanırken, onun gerisinde kalmak yanlış bir politikaydı. Bu nedenle 1890’lardan itibaren Rusya’ya yaklaşmaya başlayan Fransa – ki Gambetta ve sonrasında Bulanjizm de Rus ittifakından yanaydı- bir yıl sonra donanmasını gönderdiği Rusya’ya bir ziyaret yapıyor ve anlaşmanın haberini veriyordu. Cumhuriyetin başından bu yana Almanya ile Rusya ittifakı fikirlerinden Rusya’yı seçen Fransa Cumhuriyeti’ne bu ittifak nasyonalist muhalefetin gücünü kırma imkânı verdi. Bu ittifak bir barış garantisiydi ve cumhuriyet bu anlaşmayla daha da kuvvetlendi. Ancak zamanla cumhuriyetçi bir sağın katılımı ve mecliste radikallerin bulaştığı bir skandaldan sonra rejim yeniden muhafazakârlaşmaya başladı.³⁴⁹ Özellikle 1889’da çıkan Panama skandalı,³⁵⁰ Üçüncü Cumhuriyet’in Dreyfus davasından sonra ikinci büyük skandalıydı.³⁵¹ Olay, daha önce Süveyş kanalını açan Ferdinand de Lesseps’e, bu kez de Panama’da kanal açması için verilen bir projeyle ortaya çıktı.³⁵² Hem teknik olarak yanlış bir iş olmasından hem de çalışanları etkileyen salgın hastalıklar yüzünden bitirilemeyen kanal ile şirketin zararını karşılamak adına çıkarılan yasayla ortadan kaybolan bir buçuk milyon frank ile işler çığırından çıktı.³⁵³ Bu esnada skandalın patlaması Boulanger tehlikesinin bastırılmasını sağlarken aynı zamanda Lesseps ve Eiffel tarafından kanal kazmak için yapılan şirketin tasfiyesine de neden oldu ve geriye büyük oranda zarar görmüş küçük tasarruf sahiplerini bıraktı. Finans dünyası ve basın büyük kar elde edilen işlerden çekilmesiyle ve şüphelenilen siyasetçilerin bu şirket tarafından satın alınan paylarının piyasaya sürülmesiyle ilgili iki büyük skandal yaşandı. 1892’de Edouard Drumont *La Libre Parole* gazetesinde 104 vekilin ve arabuluculuk eden 3 İsraili bankerin isimlerini verdi.³⁵⁴ Şirket yöneticilerinin davası 1893 Şubatı’nda Lesseps ve

³⁴⁹ Bainville, Fransa 2, ss. 515-516.

³⁵⁰ Bourgin, s. 108; Lelorrain, s. 39.

³⁵¹ Jean-Yves Mollier, “ Le scandale de Panama” , Review by: A. S. Kanya-Forstner, **The English Historical Review**, Published by: Oxford University Press, Vol. 109, No. 434 (Nov., 1994), ss. 1320.

³⁵² Bourgin, s. 110.

³⁵³ Gül Tekay Baysan, “Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı:1,(<http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/2002191gultekaybaysan.pdf>), ss. 183-184; Bourgin, s. 110.

³⁵⁴ Lelorrain, s. 41; Bourgin, s. 110.

Eiffel'in hüküm giymeleriyle sona ererken, yolsuzluk davası delil yetersizliğinden milletvekilleri hakkındaki kovuşturmanın düşmesine yol açtı; sadece Bayındırlık Bakanı itiraf ettiği için o mahkûm edildi. Skandalın sonuçları Fransa açısından çok önemli oldu: Saygınlığını yitiren kişiler siyasi yaşamdan uzaklaştırıldı ve etkilerinin silinmesi Poincaré, Barthou ve Leygues gibi yeni kişilerin gelişini sağladı.³⁵⁵ Skandala karışan Yahudi kökenli insanlardan ötürü Drumont tarafından yayımlanan *La France Juive* gazetesi ile birlikte antisemitizm yayılmaya ve güç kazanmaya başladı. Öte yandan, Fransız yatırımcıları endüstriyel ve ticari yerlere karşı kuşkuluydular ve daha fazla devlet fonu aramaya yöneldiler.³⁵⁶

2.2.3.2. Dreyfus Olayı

Panama skandalının yol açtığı olaylardan sonra sol kesime bağlı şeflerden bir kaç siyaset sahnesinden çekilmek zorunda kalırken Cumhuriyet son büyük krizlerinden biriyle baş başa kaldı: Dreyfus olayı.³⁵⁷ Clemenceau ve Floquet'nin uzaklaştırılmasıyla birlikte biraz daha ılımlı bir hükümet şeklinin görüldüğü Fransa'da, 1894 yılında bir anarşist tarafından katledilen Sadi Carnot sonrası yüksek burjuvazinin temsilcilerinden Casimir Périer cumhurbaşkanı oldu. Sosyalistler tarafından şiddetli muhafalefete maruz kalan Périer, makamının kontrol mekanizmalarından mahrum olduğunu söyleyerek istifa etti ve yerine yine yüksek burjuvadan ve ılımlı olan Félix Faure geldi.³⁵⁸

Muhafazakâr cumhuriyetçiler ile ılımlılar, radikaller ve sosyalistlerin şiddetli hücumlarına rağmen beş sene kadar hükümeti yönettiler.³⁵⁹ Bu süreçte devlet içindeki dengeleri değiştiren en önemli olaylardan biri de Dreyfus olayı oldu. Siyasi ve mali skandallarla sık sık sarsılan cumhuriyet rejimi; dinci-kralcı sermayeni kurduğu Union Generale isimli bankanın 1882 yılında batması ve iflasın bir Yahudi komplosu olduğu söylentisi, Boulanger tehlikesi, Cumhurbaşkanı Grévy'nin damadının karıştığı skandal gibi olaylarla daha da zor duruma düşmüştü. Ülke

³⁵⁵ E. Zevort, *La Troisième République, La Présidence de Carnot*, Felix Alcan Editeur, Ancienne Libraire Germain Ballière, Paris, 1901, s. 53; Bourgin, s. 110.

³⁵⁶ Azzouz, ss. 15; Candar, ss. 37-38; Bourgin ve Adamov, s. 30.

³⁵⁷ Tilly, s. 252.

³⁵⁸ C. H. Wright, *A History of the Third French Republic*, Boughton Mifflin Company, Boston and New York, 1916, ss. 115-120; Lelorrain, s. 42; Bainville, Fransa 2, s. 517.

³⁵⁹ Bainville, Fransa 2, s. 517.

anarşist eylemlerle çalkalanırken, Sadi Carnot suikast sonucu hayatını kaybetti, seçimlerde 50 sosyalist meclise girdi. Son olarak ortaya çıkan Panama skandalı ve henüz o çözülemeden patlayan Dreyfus davası cumhuriyetin tahtını oynatmaya başladı.³⁶⁰

Böyle bir dönemde yaşanan ve arka planında bu denli sorunları barındıran Dreyfus olayı 1894 yılında Fransa'yı Dreyfüsçüler ve Dreyfus aleyhtarları olarak ikiye ayırdı.³⁶¹ Paris'teki Alman Askeri Ataşesinin çöp kutusunda Fransız ordusuna ait bilgiler içeren notun bulunmasıyla birlikte Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un casuslukla suçlanmasıyla başlayan olay³⁶² kısa sürede Yahudi düşmanı tavrı ile Fransa genelinde bir krize dönüştü ve Üçüncü Cumhuriyet tarihinin en ünlü olaylarından biri oldu. Bu dava sayesinde rejim daha keskin bir hal aldı ve bu süreçten sonra Cumhuriyet tamamıyla cumhuriyetçilerin eline bırakıldı.

Kısa sürede basına sızdırılan olayla, ırkçı *La Libre Parole* gazetesince casuslukla suçlanan Dreyfus, kendisine yöneltilen bu iftiraları kanıtlayamadı. Bilirkişi raporlarında aksi gösterilse de Yüzbaşının vatana ihanet suçuyla yargılanmasına karar verildi. Düzmece belgeler hazırlayan ve cezanın arttırılması için uğraşan İstihbarat Müdürü Albay Sandherr'in yanı sıra Binbaşı Henry de Dreyfus'un yazısını taklit etti; Binbaşı du Patty de Clam da bunlara açıklayıcı bilgiler ekledi.³⁶³ Bu belgelerle hazırlanan iddianamede Dreyfus'un dikkat çekecek kadar güçlü bir belleğe sahip olması, fazla kültürlü olması ve çok iyi Almanca bilmesi casus olması için sebep olarak ileri sürüldü. Kuşkulu tanıklar ve kapalı oturumlarla sürdürülen hızlı bir yargılamadan sonra Dreyfus suçlu bulundu ve vatana ihanetten mahkûm edildi.³⁶⁴ Yaşam boyu cezasını çekmek üzere Şeytan adasına gideceği sırada³⁶⁵ bir muhafızın Yüzbaşının apoletlerini sökmesi ve kılıcını kırması halk tarafından coşkuyla karşılandı ve olay antisemitist bir hal aldı. 1898 yılının Şubat ayında sürgüne gönderilen Dreyfus'un ailesinin yanı sıra büyük gazete de, haksız

³⁶⁰ Candar, s. 44; Baysan, ss. 183-184.

³⁶¹ Alfred Dreyfus ve Pierre Dreyfus ve Donald C McKay., "The Dreyfus Case", **The Jewish Quarterly Review**, New Series, University of Pennsylvania Press, Vol. 28, No. 4 (Apr., 1938), s. 377; Lelorrain, s. 42; Bourgin, s. 125; Vernon, s. 65.

³⁶² Azzouz, ss. 16; Baysan, s. 182; Bainville, Fransa 2, s. 517; Lejeune, s. 170.

³⁶³ Bourgin, s. 123; Vernon, s. 65.

³⁶⁴ Lejeune, s. 170; Baysan, s. 182; Vernon, s. 65.

³⁶⁵ Vernon, s. 65.

yere suçlanan bu adamın masumiyetini kanıtlamak için kamuoyu oluşturma çabasına giriştiler.³⁶⁶

Artık ok yaydan çıkmıştı; bir Yahudi'nin casus olduğu duyurulmuştu ve geri dönülmesi hem orduya hem de Savaş Bakanının siyasi geleceğine zarar verebilirdi. Bu davaya bu denli önem verilmesinin asıl sebebi ise gün geçtikçe güçlenen ırkçı-dinci hareketti. Özellikle 1870 hezimetinden beri intikamla beslenen Fransız milliyetçiliği, “kılık değiştirmiş bir monarşi” olarak adlandırılan Üçüncü Cumhuriyetin ilk dönemi içinde hareket daha da kuvvetlendi.³⁶⁷ Söz konusu dönemde laiklik adına atılan reformlarda cumhuriyetçiler ruhban karşıtlığı sayesinde birleştilerse de ordu hala Kilise'ye bağlı kalmaya devam ediyordu.³⁶⁸ Hatta Dreyfus meselesi sırasında Genel Kurmay Başkanı ve Savaş Bakanı olan subaylar koyu Katolik ve kralcı kimselerdi. Albay Sandherr de Yahudi düşmanı olduğu gibi olaya karışan hemen herkes Cizvit yetiştirmesi ve cumhuriyet düşmanı subaylardan oluşuyordu.³⁶⁹

Dreyfus'ün gönderilmesinden bir sene sonra, Genel Kurmay İstihbarat Birimi Müdürü Sandherr'den boşalan yere Yarbay Picquart getirildi.³⁷⁰ Alman Askeri Ataşesinin çöp kutusunda bulunan yeni bir belgeden yola çıkarak Binbaşı Esterhazy'nin casus olabileceğinden şüphelenen Picquart, Esterhazy'nin Alman elçiliğine gidip geldiğini ve borç içinde yüzdüğünü öğrenince el yazısını karşılaştırmaya karar verdi. Dreyfus'ü suçlayan evrakın sahte olduğunu anlayınca bunu üslerine bildiren Picquart, bir Yahudi'nin suçsuzluğunu kanıtlamaya çalıştığı için dikkate alınmadı ve hatta görevinden sürüldü. Bildiklerini Senato başkanı yardımcısına anlatmasıyla ve Senatörün de konuyu gündeme getirmesiyle Senatörle birlikte basın tarafından şiddetli bir muhalefete maruz kaldı. Artık casus olduğu anlaşılmasına rağmen Esterhazy ile işbirliği yapan Binbaşı Henry ve du Patty tarafından Yahudi düşmanlığı körüklenmeye devam ederken başlarda Dreyfus'ü suçlu bulan Clemenceau ve Jaures de zamanla olayın perde arkasını kavrayıp Dreyfusçü oldular. Emile Zola gibi hemen her yazısında Dreyfus'ün suçsuzluğunu

³⁶⁶ Baysan, s. 182.

³⁶⁷ A. Malet ve J.Isaac, “Histoire contemporaine depuis le mitieu du XIXe siele”, **Hachette**, 1930, s. 346'den aktaran Baysan, s. 183.

³⁶⁸ Lee, Avrupa 2, s. 149.

³⁶⁹ A. Zevas, “Histoire de la ille Republique”, Ed. de la Nouvelle Revue Critique, 1946, s.214'den aktaran Baysan, s. 183.

³⁷⁰ Bourgin, s. 124.

dile getiren birçok yazarın yanı sıra Clemanceau'nun çıkardığı *L'Aurore* da bu tarihten itibaren davaya yayınlarıyla katkı sağlamaya başladı.³⁷¹

Askeri mahkemede yargılanan Esterhazy her şeye rağmen halkın gözünde kurban olarak görülmeye devam etti ve nitekim suçlamalar reddedilerek aklandı. Bir de üzerine Picquart cezalandırılınca Emile Zola, bu adaletsizliğe daha fazla sessiz kalamayacağını bildiren Cumhurbaşkanı Felix Faure'a Açık Mektup'unu *L'Aurore*'da "*J'Accuse*" (Suçluyorum) başlığıyla 1898'de yayımladı³⁷² ve Dreyfus davası bu tarihten itibaren bambaşka bir yola girdi.³⁷³ Yüzyılın en büyük devrimci hareketlerinden biri olarak kabul edilen bu yazıdan sonra Dreyfusçüler güçlenirken, yürütülen kampanyalara ünlü sanatçılar, yazarlar, hukukçular ve üniversite hocaları bildirileriyle destek verdiler.³⁷⁴ Üstelik sadece Fransızlar değil dünya kamuoyu olayla ilgilenmeye ve Zola'ya destek vermeye başladı. Ancak tepkiler de gecikmedi; basın yasasının maddelerini ihlal eden Zola hakkında suç duyurusunda bulunuldu. Bu tarihten sonra Zola'nın yargılanma süreci ülkede ve sömürgelerde ırkçı gösterilere ve eylemlere sahne oldu. 17 Şubat 1898'de başlayan yargılama sonucunda Zola bir yıl hapis cezasına çarptırıldı; aynı yıl temyiz sonrasında cezası kesinleşince dostları tarafından İngiltere'ye kaçırıldı.³⁷⁵ Bir sene boyunca ülkesinden uzak sürgün hayatı yaşayan Zola, cumhuriyetçilerin seslerini çıkarmaya başlaması ve Anatole France, Jean Jaures, R. W. Rousseau gibi saygın kimselerin davaya destek vermesi sonucunda Dreyfus'ün yeniden yargılanması kararı alınınca ülkeye geri döndü. Ancak 1899'da yapılan duruşmada Dreyfus yeniden suçlu bulundu ve on yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Toplumda artan eylemler, şiddet olayları ve huzursuzluk karşısında cumhurbaşkanı Dreyfus'ü affetti³⁷⁶ fakat bu affi genel bir af yasası da izledi. Emile Zola bu duruma karşı çıkmaya çalışsa da başarılı olamadı. 1902 yılındaki ölümünden sonra Jaures'nin meclise verdiği önerge ile Dreyfus yeniden

³⁷¹ Azzouz, ss. 18; Candar, ss. 44-45; Baysan, ss. 184-186; Lejeune, s. 171; Lelorrain, s. 43; Bourgin, s. 126.

³⁷² Emile Zola, **Dreyfus Olayı**, Çev. Muammer Tuncer, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 73-89.

³⁷³ Baysan, ss. 187-188; Candar, s. 45; Lejeune, s. 171; Bourgin, s. 125.

³⁷⁴ Michel Winock, "Les Affaires Dreyfus", **Vingtième Siècle, Revue d'histoire**, Sciences Po University Press, No. 5, (Jan. - Mar., 1985), s. 22.

³⁷⁵ Antony Polonsky, "The Dreyfus Affair and Polish-Jewish Interaction", 1890-1914, **Jewish History**, Vol. 11, No. 2 (Fall, 1997), Springer, ss. 31-32.

³⁷⁶ Vernon, s. 65.

yargılandı ve bu kez aklanarak *Legion d'Honneur* nişanıyla 1906 yılında orduya geri döndü.³⁷⁷

Dreyfus olayı sayesinde sosyalistlerle müttefik olan radikaller, yeniden hükümetin başına geçti; Clemenceau böylelikle tekrar siyasete geri döndü. 1899'da dava şekil almaya başladığı sırada cumhurbaşkanı Felix Faure hayatını kaybetti³⁷⁸ ve yerine Emile Loubet seçildi.³⁷⁹ Bu tarihten sonra solların birleşmesi ile cumhuriyet yeniden güç kazandı ve bambaşka bir evreye girdi. Devrimler hız kazandı ve rejim gün geçtikçe daha keskin hatlar kazandı. Bilhassa kilise devlet ayrılığının kesinleştiği Üçüncü Cumhuriyetin ikinci evresi bu özelliklerinden dolayı radikal dönem olarak adlandırılmaktadır.

2.3. RADİKAL CUMHURİYET (1899 – 1914)

Belle Epoque ile birlikte Fransa'da çoğunluğun artık sola doğru yer değiştirdiği özellikle savaşa yaklaşıldıkça çok daha net görülmeye başlandı. Halkın sol eğilimlere yaklaşmasının sebepleri gün geçtikçe artarken, eğitimin etkisi seçmen yaşı gelen nesil üzerinde daha çok hissediliyordu. Tarımdaki sorunlar neredeyse hep vardı ve bu durum radikaller ile sosyalistlerin kampanyalarıyla iç içe geçmişti. Hızlı ilerleme tipik kapitalist unsurlar barındırıyor, fiyatlardaki ani düşüş ve yükseliş kötü bir ücretlendirmeyi beraberinde getiriyor, Dreyfus olayı nedeniyle siyasal yaşama aktarılan pozisyonlar ve tarafların oluşması sertleşiyordu.³⁸⁰

Aynı zamanda hala yarı parlamenterliği temsil eden soyluluğa ve yüksek burjuvaziye daha açık bir şekilde karşı koyan mütevazı ve insani bir politik yaşam oluşuyordu. Gambetta tarafından ilan edilen bu yeni sosyal tabaka, siyaset için gerekli olan seçim kampanyasının masraflarını taşıyabilecek mali desteğe sahip değildi. Yerel komiteler eskiden olduğu gibi bir bölgede ya da eyalette tüm Fransa'nın temsilcisi olan bir vekil olması uygulamasına çalışıyordu. Meclis rejimi 1910 yılında Komisyon reformlarıyla, yetkilerle donatılmış merkezden ayrı görevlileri küçük parlamenterler haline getiren ve bundan böyle daimi olan nispi

³⁷⁷ Azzouz, ss. 18; Baysan, ss. 189-192.

³⁷⁸ Bourgin, s. 129; Lelorrain, s. 44.

³⁷⁹ Candar, s. 49; Bainville, Fransa 2, s. 519; Bourgin, s. 130.

³⁸⁰ Azzouz, ss. 19; Bourgin ve Adamov, s. 34.

temsil sistemini yarattı. Reformun resmi gruplar için sonuçları ve nispi seçim sistemini takip eden vekillerin kampanyalarının gücünü arttırması, savaş öncesinde politik yaşama egemen olan seçimlerin siyasallaşmasını kuvvetlendirdi. Bunların yanı sıra yaygınlaşan basın daha da önemli hale geldi ve günlük gazetelerin tirajları her geçen gün yükselmeye;³⁸¹ dış politika konuları önemsenmeye başlandı.

Siyasi yaşam, Cumhuriyeti tehlikeye attığına inanılan, cumhuriyetçilerin savunma bloğu oluşturduğu Dreyfus olayı ve Waldeck Rousseau, Clemenceau gibi kimselerin anti klerikalizme karşı solda birliğe gidilen 1909 yılına kadar dikkat çekici bir şekilde durağan kaldı. 1909'dan itibaren ise tam aksine hızlı değişmeye başladı.³⁸² Fransa savaşa kadar tam dokuz başbakan değiştirdi.³⁸³ Ancak bu dönemde Fransız siyaset sahnesine çıkan ve Üçüncü Cumhuriyet tarihine damgasını vuran bir parti vardı ki, yıllar sonra Türkiye'de kurulacak olan genç cumhuriyette de izlerini hissettirecekti: Bu parti Radikal Parti'ydi.

2.3.1. Radikal Parti

Fransız siyasi tarihi içinde, Jakoben geleneğini devam ettiren, 1789 ruhuna sahip çıkan ve devrimi Jakobenlerden daha da ileri götürerek bugünkü Fransız laik cumhuriyetinin temellerini atan parti kuşkusuz Radikal Parti'dir.³⁸⁴ Sosyalistlerin desteği sebebiyle Radikal-Sosyalist Parti olarak da adlandırılan Radikal Parti,³⁸⁵ Üçüncü Cumhuriyetin, bahsettiğimiz radikal reformlarının yapıldığı dönemine

³⁸¹ Bourgin ve Adamov, s. 34.

³⁸² 1871-1914 yılları arasında elliden fazla kabin değişikliği oldu ve bunların yirmi altısı 1899-1909 yılları arasında, on biri de 1909-1914 yılları arasında göreve geldi. Belirli partilerin yokluğu Fransa'da siyasi açıdan devamlılığı engelliyor, koşullara göre bir partiden diğerine geçen milletvekilleri ittifaklar etrafında gruplaşmalarla siyasi hayatlarını devam ettiriyorlardı. Parti disiplini Fransa'ya bu dönemde hala yabancıydı ve siyasi açıdan büyük bir anlaşmazlık çıktığı anda kabineler hızla değişmeye başlıyordu. Bu kriz dönemlerinde cumhuriyeti ayakta tutan şeylerden biri, kabinelerden ziyade kabinelerdeki bakanların istikrarıydı. Hükümetler çok sık değişse de bakanlıklardaki personeller görev başında kalıyor, bu da yeni hükümetin tamamen deneyimsiz bir süreçle iş başına gelmesine engel oluyordu. Cumhuriyetin yıkılmasını engelleyen bir diğer sebep ise şüphesiz 1875 sonrasındaki meclislerde milletvekillerinin çoğunluğunun cumhuriyet taraftarı olmasıydı. Bu sayede III. Cumhuriyet dönemi, büyük krizlere ve hızlı kabine değişikliklerine rağmen rejimini ve istikrarını koruyabilmişti. Bkz. Lee, Avrupa 2, ss. 151-152; Davies, s. 850.

³⁸³ Bourgin ve Adamov, s. 38; Azzouz, ss. 19.

³⁸⁴ Niyazi Berkes, **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, (Siyasi) 1946, s.129.

³⁸⁵ Z. Fahri Fındıkoğlu, Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasi Fırkaları, 3. Kısım, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 1952, Sayı: 1-2, (<http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmecmua/article/view/4603/4193>), (21.09.2012), s. 3; David Thomson, **Democracy in France Since 1870**, Oxford University Press, 1969, s. 105.

damgasını vurdu ve sürecin radikal cumhuriyet olarak adlandırılmasına yol açtı. 1901’de ilk kongresinin yaptığı için,³⁸⁶ başlangıcı bu tarih olarak kabul edilen parti esas itibarıyla 1890’lardan itibaren faaliyet geçti ve sosyalist bir takım fikirlere sahip olması nedeniyle de Sosyalistlerden destek gördü.³⁸⁷

1898’den itibaren iktidara hep yardımcı olan Radikal Parti, fikirlerinin çoğunu gerçekleştirme imkânına sahip oldu: Askerlik hizmetinin azaltılması, Kilise-Devlet ayrılığı, gelir vergisi alınması, zorunlu ve laik ilköğretim.³⁸⁸ Bu tip eğitim daha önce Oportünistler zamanında da kabul ettirilse de tam anlamıyla yerleşmesi Radikal Parti zamanında oldu. Radikallerin istediği tam olarak eğitimin tek olmasıydı (*Ecole Unique*).³⁸⁹ Toplumsal siyasette sosyalistlerle iş birliği yapan Radikaller; iş saatlerinin düzeltilmesi, atölyelerin daha sağlıklı hale getirilmesi, kaza-yaralanma-hastalık sigortaları, emeği mekanikleştirmek, sanayide teknik elemanlarla işçileri sanayi idaresine katılmalarını sağlamak ve memurları bir sendika altında toplamak gibi konulara da el atarak sosyalist eğilimlerin öncüsü oldular.³⁹⁰

Fransa’nın toplumsal ve siyasi hayatında gelmiş geçmiş en etkili partilerden biri olan Radikal Parti, dış siyasette Almanya ile işbirliğini planlarken, iç siyasette ise Anayasanın Millet meclisi lehine tadilini istiyorlardı. İdeallerini gerçekleştirme doğrultusunda zamanla muhafazakâr olan parti, ilk zamanlarda Senato’nun feshine yönelik çalışmalarda bulunsa da sonradan bu fikrinden vazgeçti. Millet meclisinin son hakkı taşıması konusunda ısrarcı olmakla birlikte meclis egemenliğine inanmaktaydılar. Çünkü ancak bu şekilde yapmak istedikleri reformları gerçekleştirebilirlerdi.³⁹¹ Bu durum Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında meclis egemenliğine dayalı bir sistem çerçevesinde reformların yapılmasına benzemektedir.

Dini konularda laik kanunların arttırılmasını amaçlayan ve devlet işlerinde de anti klerikalizmi merkezine alan Radikal Parti,³⁹² 1905 sonrası sosyalistlerin de yardımıyla din ve devlet işlerini birbirinden ayırdı; laiklik yolunda ilk önemli adımı

³⁸⁶ Lelorrain, s. 45.

³⁸⁷ Alice Gerard, **La Révolution Française, Mythes Et Interprétations (1789-1970)**, Flammarion, Tarihsiz, s. 65; Azzouz, ss. 19; Fındıkoğlu, s. 3; Bourgin ve Adamov, s. 38; Thomson, s. 106.

³⁸⁸ Berkes, s. 129; Thomson, s. 105.

³⁸⁹ Thomson, s. 105.

³⁹⁰ Fındıkoğlu, ss. 4-5.

³⁹¹ Fındıkoğlu, s. 4.

³⁹² Thomson, s. 105; Bourgin, s. 162.

attı. Ayrıca Fransa'nın Vatikan ile resmi münasebette bulunmasını da engelleyerek Papa'nın Fransa üzerindeki nüfuzunu sadece ruhani olmak üzere sınırlandırmış oldu. Bunların yanı sıra mali konularda ileri bir vergi reformu düzenleyen Radikal Parti, büyük sermayelere özel vergiler koydu, özel sanayinin devletçe kontrolünü sağladı, büyük kamu işlerinin özel çıkarlara bırakılmamasından yana oldu. Kişisel mülkiyete inansa da bunun sınırları olması gerektiğini düşünen ve liberal iktisat siyasetine karşı olan partinin ekonomik siyaseti açısından devletçiliğe daha yakın durduğunu söylemek mümkündür.³⁹³

Radikal cumhuriyetçiler ile Sosyalistler arasında bir siyaset birliğine sahip olan partinin genel hatlarıyla iki kolu olduğunu söylemek mümkün olur. Louis Blanc ile sosyalist unsurların içinde barındığı ve parti üyesi Leon Bourgeois'nın solidarizm fikirlerinden güç alarak³⁹⁴ yarı sosyalizmi temsil eden kolu,³⁹⁵ Clemenceau ile bireyci ve ulussever özellikleri ön planda olan, bu sebeple sağa daha yakın duran, adını şefinden alan Clemenceau'culuk. Sağ ve sol iki ayrı düşünce biçimine sahip olan Radikal parti, zaman zaman uygun olan tarafı seçti ve reformlarını bu sayede gerçekleştirdi.³⁹⁶

Radikal sosyalistlerin, yeni-radikalizm adında ortaya atılan fikirlerinden üç farklı tip ortaya çıkmaktadır: İlk ikisi René Farveille ve G. Valois tarafından önce sürülen düşünceler olmakla birlikte bu iki kuram devleti önemsemez. Ancak üçüncüsü olan ve B. De Jouvenel'in *Planlı İktisat* kitabında anlatılan doktrinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bireysel mülkiyetin desteği toplumsal faydadır fakat bu mülkiyetin topluma yararı olup olmadığı sık sık kontrol edilmeli ve mülkiyet sahibi birey olarak değil, bütünün bir parçası olarak görülmelidir. Devlet bunu kendisi yapmalı ve bunun içinde ıslah edilerek gençleştirilmelidir.³⁹⁷

Radikal partinin sosyolojik realizm ile bağlantılı olması bazı toplumbilimcilerin siyaset yaparken bu partiye eğilim göstermesine neden olur. Aynı zamanda partinin bütün millet, bütün toplum olmak isteğinin, Jakoben mirasa sahip

³⁹³ Azzouz, ss. 19; Fındıkoğlu, ss. 5-6; Thomson, s. 105; Berkes, s. 129.

³⁹⁴ Roger Daval, **Fransız Düşünce Tarihi**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968; s. 99.

³⁹⁵ Louis Blanc tam bir sosyalist olsa da, parti programı açısından bütün sosyalist ideallerin bugünkü mülkiyet idare ve tarzıyla uzlaşabileceğine inanırlar. Ancak sosyalizmde bu uzlaşmadan görülmemektedir. Bu sebeple tam olarak sosyalist oldukları kabul edilemez. Bkz. Fındıkoğlu, s. 6.

³⁹⁶ Fındıkoğlu, s. 6.

³⁹⁷ Fındıkoğlu, ss. 12-14.

olmasından³⁹⁸ hatta Rousseau'nun radikalizmin babası sayılmasından ve radikalizmin Fransız milli karakterinin ta kendisi olduğundan kaynaklandığı söylenir. A. Archimbaud, bu düşüncelerin köklerini orta sınıf denen sınıf realitesinde bulur ve Veimar Alman cumhuriyetinin çökmesinin nedeninin orta sınıfa dayanmamasından ileri geldiğini açıklar. Bu yüzden öncelikle bir orta sınıf oluşturulmalı, bu sınıf cumhuriyetçi ruh ile beslenmelidir. Büyük üretim organize edilip, bunun için faiz indirilirken, parasının ve birikmiş tasarrufunun değeri düşen orta sınıf himaye edilmelidir. Bunları yaparken de orta sınıf teşkilatlandırılmaz mı sorusuna yanıt aranır.³⁹⁹

Aşırı sağ dışında bütün partiler kendilerini Fransız Devrimi'nin mirasçısı olarak kabul ederken, bunların en başında gelen Radikaller bireysel mülkiyeti savunur ve bu yolla Fransız Devrimi'nin bir prensibini takip ettiklerine inanırlar. Mirabeau ve Robespierre devrimin istediği mülkiyetin sınırlı olduğunu ifade ederken, Montesquieu cumhuriyetin orta mülkiyet sahiplerine dayandığını söyler. İşte radikalizm bu anlamdaki mülkiyetin savunucusu olur.⁴⁰⁰

“Devletin büyük mülkiyetler üzerindeki idaresinin manasını anlıyoruz. Fakat bununla asıl mülkiyet prensibinin ortadan kaldırılmasını istemekten uzağız. Aksine her emekçinin hiç değilse kendi iş aleti ile işe başlayacak kadar mülkiyet sahibi olmasını istiyoruz: Köylü toprak sahibi olmakla, emekçi, mensup olduğu sanayinin kazancına katılmakla.” 1893 yılında radikal-sosyalist Goblet tarafından ilan edilen bu düşünce, ileriki yıllarda partinin bütün ideolojisine ve yapacağı devrimlere hâkim oldu.⁴⁰¹

Fransız partileri arasında toplumbilimci fikirlerle en çok beslenen parti olan Radikal Parti'nin bu yönü daha çok ilerleme anlayışında görülür ve bu anlayış daha ziyade Auguste Comte'a yakın, toplumsal kurumların akla dayanarak değil mantığa uyarak tekâmül ettiğini söyleyen bir düşünce şeklidir. Onların tüm düşüncesi, düzen içinde ilerlemedir ve o halde düzen her şartta sağlanmalıdır.⁴⁰² Ancak okullarda bu ilerlemenin henüz sağlanamadığını düşünen radikaller, tarihin hala monarşinin,

³⁹⁸ Daval, s. 99.

³⁹⁹ Fındıkoğlu, ss. 15-16; Thomson, s. 105.

⁴⁰⁰ Thomson, s. 105; Fındıkoğlu, ss. 16-17.

⁴⁰¹ Fındıkoğlu, s. 17.

⁴⁰² Daval, ss. 99-100.

kralların tarihi olmasından, halktan bahsedilmemesinden rahatsız duymaktadır. Bu sebeple halka dayanışmacı bir eğitim verilmesi gerektiğine inanırlar.⁴⁰³

Jakobenlerden farklı olarak, devrimin yaşamasının kitlelerin teşkilatlandırılmasına değil, partiyi halklılaştırmak olduğuna inanan Radikaller,⁴⁰⁴ halkın devlet ve hükümet ile olan ilişkisini güçlendirdi, cumhuriyeti halka indirdi ve cumhuriyeti iş ve hareket haline getirdi (*r  publique en pratique*). Radikaller, sosyalistler ve komünistlerden oluşan Halk Cephesinin bozulmasına kadar iktidarı halka verdiği yaygın kanı olan Fransız Radikal Partisi'nin Türkiye'deki siyasi partiler ya da Türk siyasileri a ıısından da ayrı bir önemi bulunmaktadır. Fransız Meclis'inde meclis başkanlığı yapan E. Herriot; Türkiye Cumhuriyetinin doğuşunu, Fransız Cumhuriyeti'nin evladı seviyesinde tutar ve bunu sıklıkla beyan eder.⁴⁰⁵

2.3.1.1. Leon Bourgeois ve Solidarizm

İktisadi siyaset ideolojisi 1896'dan önce belli olmayan parti, bu tarihte radikal sosyalizmin önemli düşünürlerinden Leon Bourgeois'nın *Nouvelle Revue*'de *Solidarit  * adı altında yazdığı ve bir sene sonra da kitap haline getirdiği fikirleri radikalizmin iktisadi beyannamesi olarak kabul edildi. Daha   nce Auguste Comte tarafından ileri sürülen dayanışma olgusundan doğan bu fikir bizi Spencer'ın ileri sürdüğü tarzda radikal bir bireyciliğe itse de radikal sosyalistler, bireyciliği mutlak olarak kabul eden sağlardan ayrılırlar.⁴⁰⁶

Radikal sosyalizmin anavatanı olan Fransa'da 19. yüzyıl kültür tarihi bu tür izlerin oldukça fazla olduğunu bize göstermektedir. Fransız sosyalistlerinden Fouri  r'nin   ğrencisi Renaud, sosyalizmin sorunlarını   zecek fikrin solidarizm olduğunu söylerken, Fransız iktisatçısı Charles Gide, dayanışmacılığı yeni bir okul haline getirmeye uğraşır. Benzer biçimde filozof Fouill  e de "gizli anlaşma" ile

⁴⁰³ Fındıkoğlu, s. 18.

⁴⁰⁴ Türkiye'yi ziyaret eden ve Atatürk'le görüşen E. Herriot, Fransa'ya döndükten sonra yayımladığı Orient adlı kitabında Türkiye'ye geniş yer verir. Türk devrimini destekleyen ve Atatürk'e duyduğu hayranlığı sık sık dile getiren Herriot, verdiği konferanslarda Milli Mücadeleyi, Türk devrimini Fransızlara anlatır. Bkz. Hakkı Uyar, "Edouard Herriot'nun Atatürk'le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri", **Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiye'si, La Turquie Kamaliste**, Boyut Yayınları, İstanbul, (Herriot), 2012, ss. 46-49; Thomson, s. 105.

⁴⁰⁵ Fındıkoğlu, ss. 18-20.

⁴⁰⁶ Charles Andler, "Du Quasi-Contrat Social: Et de M. L  on Bourgeois", *Revue de M  taphysique et de Morale*, T. 5, No: 4, Juillet, 1897, s. 520-521; Fındıkoğlu, s. 7.

dayanışmacılığı açıklamaya çalışır. Durkheim ise ilkel toplumlarda bireyi silen bilinçsiz dayanışmacılık ile yeni toplumdaki bireyi tanıyan dayanışmacılığı anlatır. Farklı tarzdaki bu açıklama girişimlerine rağmen solidarizmi derli toplu bir ahlak ve siyaset sistemi haline getiren ise Leon Bourgeois olur.⁴⁰⁷

Solidarizm, belirli bir toplumda zümre ve fertler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bourgeois, dayanışmacılığın özellikle 19. yüzyıl sonundan itibaren neden önem kazandığını açıklamaya çalışırken; bilimlerin gelişmesi, toplumsal bağlılıkların derecesini göstermekte ve iş bölümü de bu bağlılığı gerçek hale getirdiği sonucuna varmaktadır. Büyük şehirler bireyler arasındaki ilişkileri sıklaştırır ve bütün bunlar birer dayanışma olayıdır. Buradan yol çıkan Bourgeois, bir dayanışma sistemi kurar ve “olan” dan (etre), “olması gerekeni (devoir) çıkarır.⁴⁰⁸ Dayanışmanın gerekliliğini gösteren ülküyü olgudan ayırmayan Bourgeois’ın solidarizmi, toplumun adalete uymasını, dayanışmacılıktaki eksikliklerin giderilmesini ve eşitliğin sağlanmasını ister. Kapitalist sınıf ile emekçi sınıfa bakıldığında birinci sınıfın ikinciye ve dolayısıyla yeni nesillere borçlu olduğuna inanır.⁴⁰⁹ Bourgeois bu noktada yeni bir hukuk kavramı ortaya atarak, birinci zümrenin ikinciye olan borcunun bir “merhamet, şefkat” eseri olmadığını ve iki zümre arasında bir tür anlaşma olması gerektiğini ileri sürer.⁴¹⁰ Bu açıdan Leon Bourgeois ile Jean Jacques Rousseau fikren birbirlerine yaklaşmış görünseler de⁴¹¹ Bourgeois, gerçek bir anlaşmanın değil, sadece anlaşma yapılmış gibi davranılacağına altına çizmektedir. Medeni hukukta bireyler arası doğan tazminat talebine sanki-anlaşma (*quasi-contrat*) denilmesine benzer bir biçimde, topluma verecekli olan nesillerle alacaklı olan nesiller arasındaki anlaşma da bu tür bir anlaşma olarak kabul edilir. Tek fark, sanki-anlaşmanın

⁴⁰⁷ Daval, s. 99; Fındıkoğlu, s. 8.

⁴⁰⁸ Fındıkoğlu, s. 8.

⁴⁰⁹ Bu düşüncelerin hemen hemen aynısını Afet İnan’ın Medeni Bilgiler kitabında da bulmak mümkündür: Bütün insanların bir sosyal vücudun organları olduğunu ve bu sebeple birbirlerine bağlı ve bu bağın da sorumlulukları beraberinde getirdiğini yazar. Bu bağların doğal ve sosyal olduğunu, iş bölümü ve kültürel miraslar nedeniyle herkesin sahip olduğu şeyleri içinde yaşadığı insanlığa bağlı olduğunu belirtir. Buradan yola çıkarak insanın insana karşı borcu olduğu ve bunların doğal ve sosyal bağdan yararlanarak servet kazananlar tarafından ödenmesi gerektiğini söyler. Bu servetin de doğal ve sosyal bağdan yararlanma yerine zarar görenlere ödenmesi gerektiğini bunu da devletin ya da sosyal kurumların sağlaması gerektiğini belirtir. Bkz. A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları**, Sadeleştirerek Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 91.

⁴¹⁰ J. H Tufts, “ Essai d’Une Philosophie de la Solidarité”, **American Journal of Sociology**, Vol.9, No:4, Janvier, 1904, s. 585.

⁴¹¹ Léon Bourgeois, **Solidarité**, Armand Colin et Cie, éditeurs, Paris, 1986, s. 39 13 numaralı dipnot.

bireysel değil, toplumsal olmasıdır. Radikal Parti'nin, toplumsal ve iktisadi reform programlarının altında ise bu sanki-anlaşma düşüncesi yatmaktadır.⁴¹²

Yukarıda bahsettiğimiz üzere bireysel mülkiyete inanan Radikal Parti, bunu ancak kamu menfaatine uygun olması halinde kabul eder. Bu noktada Leon Bourgeois ile Fransız hukukçusu Leon Duguit anlaşır ancak parti aynı zamanda sınırları olmayan bir birey mülkiyetçiliğine karşı dururken, bireyin hürriyetini değil toplumsal adaleti ön planda tutmaya çalışır. Bu sebeple solidarizm sanki-anlaşmadan ziyade sanki-sosyalizm anlamını taşımaktadır.⁴¹³

Radikal partinin ideolojisini oluşturan bu düşünce eleştirilere maruz kaldı ve sanki-anlaşmanın hukuki bir yanının olmadığı ifade edildi. Ancak yine de solidarite uygulama alanında oldukça faydalı işlere yol açtı. Fransız vergi sisteminde 1914'ten beri yaşanan tadiller, ev sanayi uygulaması, asgari ücretin tayini, sekiz saat çalışma, 1910'da malul ve ihtiyar işçiyi koruyan kanunlar bu düşüncenin bir sonucuydu ve radikallerin lehine kaydedilen reformlardı.⁴¹⁴

2.3.1.2. Leon Duguit

Leon Bourgeois dışında solidarist düşünceye katkı sağlayan biri daha vardır ki, asıl onun ortaya koyduğu düşünce sistemi Bourgeois tarafından geliştirilmiş ve solidarist düşüncenin kaynaklarını oluşturmuştur. Duguit'den bahsetmeden önce onun hukuk alanında yaptığı bu devrime esin kaynağı olan toplumbilimcilerden bahsetmek ve Comte-Durkheim-Duguit çizgisine değinmek daha faydalı olacaktır.

Fransız sosyologu ve pozitivizmin (olguculuk) kurucusu olan Auguste Comte⁴¹⁵ *Pozitif Felsefe Dersleri (Cours de Philosophie Positive)* ile *Pozitif Politik Sistem (Systeme de Politique Positive)* isimli iki temel esere sahiptir. İnsan zekâsının çağlar boyunca gelişimini inceleyerek bu gelişimin üç farklı felsefi aşamadan geçtiğini söyleyen Comte bunları; teolojik, metafizik ve pozitif olarak sınıflandırır.⁴¹⁶ O'na göre, olayların sebeplerini mutlak varlıkta ya da soyut güçlerde aramayı

⁴¹² Bourgeois, ss. 46-51; Fındıkoğlu, s. 9.

⁴¹³ Fındıkoğlu, s. 10.

⁴¹⁴ Fındıkoğlu, s. 11.

⁴¹⁵ Veysel Sönmez, "Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi**, 2010, 3 (3), s. 161.

⁴¹⁶ Daval, s. 76.

birakan insan zekâsı artık mutlak olana erişmenin imkânsızlığını kavrayarak pozitif araştırmalara yönelir ve böylece pozitif felsefeye ulaşır. Böylece pozitif görüş ile insan zekâsının olayların temelinde yer alan skolâstik düşünce ve hurafelerden kendisini arındırdığını söyleyen Comte, *Pozitif Politik Sistem* adlı eserinde kritik ve organik dönem sıralamasını da yapar. Comte için kritik dönem geçmişin tüm birikimlerinin kurum ve organlarının tüm sonuçlarıyla birlikte ortadan kaldırıldığı ve buna en tipik örneği tüm teolojik birikimleri yıkan Fransız Devriminin ortaya çıkardığı durumdur. Devrim ile birlikte bir arada yaşayan insan sürüsünden bir toplum yaratmayı başaran *contrat social* (sosyal sözleşme) her şeyi yakıp yıkar. Devrimin öncüleri bu sosyal sözleşmeyi yaşama geçirip benimsediler ancak Comte’a göre devrim sonrası yeni bir toplumsal örgütlenmenin yaratılması gerekmektedir. Hatta devrimi tamamlamak ve onu aşabilmek için sorunların kökenlerinin bilinmesi ve çözüm yollarının pozitif bilimlerde yer almasıyla etkili olacağını söyler.⁴¹⁷ Pozitif bir bilim olarak toplumbilim de toplumsal olayların hangi koşullar altında oluştuklarına, benzerlik ve farklılıkların gözlemleyerek olayların hareket ve düzenlilik yasalarına ulaşır. Toplum yaşamında gözlemlenen karşılıklı bağımlılık olgusunun (*Sociabilite*) ise toplumsal olaylarda bir düzenliliğe yol açtığını söyleyen Comte’un *Pozitif Politik Sistem*’in de yer alan bu kavrama ilişkin en kapsamlı açıklama Durkheim’dan gelir.⁴¹⁸

Doktora tezi ve aynı zamanda en önemli eseri olan *Toplumsal İşbölümü* (*De la Division du Travail Social*) ile Durkheim, Comte’un ileri sürdüğü sosyabilite kavramından yola çıkarak iş bölümü olgusunun toplumsallığı kurma işlemine sahip olup olmamasını sorgular. İş bölümü olgusunun düzenleyici ve kurucu bir rol üstlendiği kanıtlandığı takdirde iş bölümü çağdaş toplumun bir fantezisi olmaktan çıkar ve toplumun varlık koşulu olarak anlam kazanır. Toplumsallığın temel ilkesi olarak dayanışmanın açıklanmasında dış olgu ya da gözlemlenebilir sembol olarak hukuku ele alan Durkheim, dayanışmanın bütün türlerinin yansımaları hukuk içinde bulur. Dayanışma halinde çok yönlü ve sürekli ilişkilere sahip olan toplum üyelerinin bu durumu hukuka da yansımaktadır ve hukuk kuralı sosyal ilişkileri konu alır.

⁴¹⁷ Daval, ss. 75-76.

⁴¹⁸ Bahir Güneş Türközer, “Hukukun Sübjektif Hak Kavramından Sosyal Fonksiyon Kavramına Yönelen Dönüşümü ve bu Dönüşümü Hazırlayan Toplumsal Gerçeklik Tanımlamaları”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1998/2, ss. 482-485.

Hukuk dayanışmanın ilkelerini ortaya koyuyorsa, hukukunda farklı biçimlerde sınıflanması bizi dayanışmanın farklı biçimlerine götürür ki Durkheim'in etkinliği burada ortaya çıkar. Çağdaş toplumlarda iş bölümü fazlasıyla gelişmiş, dolayısıyla dayanışma da gelişmiştir. Toplumsa gerçeklik tanımlaması dayanışmada yoğunlaşır; dayanışma toplumsallığın özünü, hukuk ise dış görünümünü oluşturur. Durkheim'in bu bulgularını kendi sistematğine en başarılı olan hukukçu ise kuşkusuz Leon Duguit'dir. Sosyolojik pozitivizmin önemli bir düzeyi olarak gerçeklik kazanmış olan sosyolojik hukuk sistematği bu birikimin bir sonucudur ve Comte-Durkheim-Duguit çizgisi olarak nitelendirilerek en yetkin anlatımını Duguit de bulur.⁴¹⁹

Duguit'nin realist yaklaşımında hukukun pozitif bir temel üzerinde ele alınması kaçınılmaz bir gerekliliktir.⁴²⁰ Hukuku objektif bir temel üzerinde açıklama ve algılama sürecine büyük katkıları olan Duguit'ye göre insan toplumdan önce yer almamıştır, toplum içinden var olmuş ve yaratılmıştır. Toplum şüphesiz birey sayesinde vardır ancak birey de toplum içinde yaşayıp bireysel hak ve ödevlerini toplumsal yaşam içinde gerçekleştirebilir.⁴²¹ İnsan doğuştan hak sahibi olamadığı gibi bunu toplumsal yaşamına da taşıyamayacağını söyleyen Duguit, insanın toplum yaşamına katılması ve diğer insanlarla sosyal ilişkiye girdiği zaman hak sahibi olabileceğini ifade eder. Bir yandan ortaya çıkan toplumsallık bilinci, bir yandan da bireysellik bilinci insanın paradoksu değil, gerçekliğidir ve ona göre insan ne kadar çok bireyselleşmişse o kadar çok toplumsallaşmıştır. Toplum engin bir işbirliği atölyesidir ve orada her bireyin karşılaması gereken gereksinimi ve diğer bireylerin gereksinimlerini karşılamaya yönelik bireysel üretimleri vardır. İnsan giderek daha çok dayanışmayı algılar ve amaçlarına ulaşmak için eylemde bulundukça toplumsallaşır. Toplumbilimci sosyal dayanışma olgusunu ne kadar algılayabilirse toplumsal gerçekliğe o denli yaklaşır çünkü sosyal dayanışma kavramı toplumsal gerçekliği en kapsamlı şekilde içeren ve onu en açık şekilde ifade eden kavramdır.⁴²²

Uygarlaşmış toplumlarda işbölümüne dayalı dayanışma sosyal bağlılığın temel unsurudur ve toplumsal yaşamın kurucu ögesidir. Sosyal ve siyasal

⁴¹⁹ Türközer, ss. 485-488.

⁴²⁰ Aydan Ömür Surlu, "Léon Duguit'nin Devlet ve Hukuk Anlayışı" **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 3-4, 2009, s. 107.

⁴²¹ Henri Urtin, " Léon Duguit et la Philosophie Du Droit", Reviewed work(s):Source: **Les Études Philosophiques**, Published by: Presses Universitaires de France 7e Année, No. 1/2 (Mai 1933), ss. 48.

⁴²² Türközer, ss. 489-493.

yapılanmaya yönelik bütün kuramsal yaklaşımlar insanın doğal yapısından doğan toplumsal gerçekliği dikkate almak zorundadır. Hukuk da gerçekte insan evriminin bir ürünüdür, sosyal bir kurumdur ve sosyal realitenin eseridir. Bu nedenle hukuk kuralının temeli toplumsal yaşam içinde bulunabilir ve en önemlisi hukuk, devletten önce ve ondan üstündür. Hukuka kuralı sosyal dayanışma olgusundan doğar ve Duguit, objektif hukuka subjektif haklardan değil, toplumsal gerçeklikten yola çıkarak ulaşır. Objektif hukuk bireyin sahip olduğu yükümlülüğün özgürce gerçekleşmesine olanak ve bireylere yetenekleri ölçüsünde sosyal dayanışmanın amacına uygun bir toplum yaşamı gerçekleştirmesine katkıda bulunacak yükümlülükler verir. Objektif hukuk içinde özgürlük her şeyi yapabilmek hakkı değil toplumda yerine getirilmesi gereken sosyal fonksiyondur.⁴²³ Doğal hukuk da subjektif bir hak olarak mülkiyet hakkı, bireysel otonominin, irade üstünlüğünün bir göstergesi olarak anlam kazanır. Çağımızda mülkiyet artık subjektif bir hak değil, objektif hukuki bir durumdur. Bu toplumlarda mülkiyet mutlak nitelikte dokunulmaz bir hak değil, toplumsal gelişimin ve sosyal refahın temel bir unsuru olarak karşımıza çıkar. Mülkiyet sahibi toplumun ortak gereksinimi karşılamak yükümlülüğünden dolayı ödeve sahiptir. Yasa koyucu da mülkiyete sosyal dayanışmanın amaçlarıyla uyumlu kullanılmak yönünde bir takım sınırlamalar getirebilir.⁴²⁴

Soyut insan algısından sosyal insan gerçekliğine yönelmiş olan Duguit, hukukta yapısal bir dönüşümü sağlamıştır. Bu oluşum içinde özgürlük bireye, bir yandan sosyal yükümlülükler getirirken öte yandan da bireysel benliğin gelişimini sosyal yaşamın bir unsuru olduğu ölçüde güçlendiren bir içerik kazandırır. Böylece Duguit, hukukun temeli problemini bilimsel bir yaklaşım içinde ele alarak realist bir hukuk sistemi geliştirdi. Onda karşımıza çıkan toplumsal gerçeklik tanımlaması Leon Bourgeois tarafından bir adım ileri taşınarak geniş bir çerçeveye oturtuldu ve subjektif hak kavramı onda da farklı bir biçim ve içerik kazandı.⁴²⁵

⁴²³ Leon Duguit, **Kamu Hukuku Dersleri**, Çev. Süheyp Derbil, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954, s. 47.

⁴²⁴ Duguit, s. 47; Türközer, ss. 493-497.

⁴²⁵ Türközer, ss. 497-498.

2.3.2. Din Meselesi

1789 Fransız Devrimi, monarşiyi ortadan kaldırdığı gibi, Katolik Kilisesi'nin devletle olan yakın ilişkisini de sona erdirdi. 1790 yılında kabul edilen Rahiplerin Medeni Yasası ile Fransız Katolik Kilisesi'nin Papa yerine Cumhuriyete bağlı olmaları yolunda önemli bir adım atıldı.⁴²⁶ Devlet Kilise malları ve arazilerine el koydu; yasayı reddeden rahiplerin çoğu ülkeyi terk ederken, geride kalanlar ise ya idama mahkûm edildi ya da hapse atıldı.⁴²⁷ Tocqueville, devrimin bu Kilise karşı tavrının, *ancien régime* ile olan bağlantısından kaynaklandığını ve Hristiyanlığın bu saldırılara bir din yerine bir siyasi kurum gibi karşı koymak durumunda olduğunu ve eski dönemin en güçlü kurumu olduğu için yeni rejimin onu kabul edemeyeceğini ifade ediyordu.⁴²⁸

1791 yılında kabul edilen anayasa dini özgürlükleri güvence altına alsa da devrimci liderler Kiliseyi hala cumhuriyetçi reformların önünde bir engel olarak görüyor ve bunun için dini gösteri ve törenleri yasaklıyor, daha önce değindiğimiz akıl dinini kurmaya çalışıyorlardı. Rousseau'nun sivil din düşüncesinden de etkilenen devrimciler⁴²⁹ ona olan saygılarını göstermek için ulusal kahramanların gömüldüğü Panthéon'a Rousseau'nun mezarını da taşıdılar. 1795 yılında ilk laik Fransız Devleti ilan edilirken Ruhban karşıtlığı öyle boyutlara ulaştı ki Fransız birlikleri Papa'yı esir alıp Güney Fransa'da ölümüne dek hapis tuttular. Devrim ile 1801 arasından dönemde ortaya çıkan ruhban karşıtları ile muhafazakâr Katolikler arasındaki çatışma, belirli değişimler olsa da günümüze kadar devam etti ve Fransa bu dönemde laik hukuk sisteminin gelişmesinde çok önemli adımlar attı. 1795'te kabul edilen laik cumhuriyet ilkesi Üçüncü Cumhuriyet döneminde kesinleşti, bu nedenle kilise devlet ayrılığını gerçekleştiren 1905 kanunu 1795'e atıf yaptı.⁴³⁰

⁴²⁶ Özek, ss. 50-51.

⁴²⁷ Ahmet Kuru, **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye**, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 142.

⁴²⁸ Tocqueville, s. 6-7.

⁴²⁹ Rousseau'nun toplum dini ile ilgili görüşleri için Bkz: Jean-Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, ss. 129-134.

⁴³⁰ Georges Weill, **Histoire De L'idée Laïque En France Au XIX. Siècle**, Preface De Jean-Michel Ducomet, Hachette Littératures, 2004, ss. 279-280; Azzouz, ss. 20.

1801 yılında yapılan *Concordat* anlaşması ise Kilise ile ilişkiler açısından Fransa’da yepyeni bir dönemin kapısını araladı.⁴³¹ Napoléon Bonaparte’ın kabul ettiği anlaşma ile Fransız devleti Katolikliği toplumun çoğunun inandığı din olarak tanıyor ancak aynı zamanda devletin ruhbanlık üzerindeki otoritesini de kurumlaştırıyordu.⁴³² Napoléon yenilgisi sonrası yeniden gözden geçirilen Concordat ile Fransa’da Katoliklik yeniden resmi din konumuna getirildi ancak 1830 yılında bu durum değiştirilerek 1801’deki gibi çoğunluğun inandığı din haline getirildi.⁴³³ 1848 sonrası Katolik Kilisesi hem devlet okulları hem de dini eğitim kurumları üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırırken 1864 yılında Papa IX. Pius tarafından ilan edilen seksen yanlış ve kınanmış düşünceyle (*Syllabus of Errors*) Kilise ve Devlet ayrılığı da reddedilen fikirler arasına girdi.⁴³⁴ Bu dönemden sonra Üçüncü Cumhuriyete kadar konumunu ve gücünü koruyan Kilise’nin zorlu süreci 1875 yılında “Anayasal Kanunların” kabul edilmesiyle başladı. Otuz yıl sürecek olan dışlayıcı laikliğin kurumlaştığı bu kritik dönemde cumhuriyetçiler laiklik kavramıyla birlikte dini kamusal alandan çıkarmaya çalıştılar. İki Fransa’nın savaşı olarak da adlandırılabilir bu savaşta bir tarafta 1789 devriminin mirasçıları olduğunu iddia eden, onun ruhuna, değerlerine sahip çıkan ve politikalarının merkezlerine cumhuriyetçilik, ruhban karşıtlığı ve laikliği alan sol partiler, (Cumhuriyetçi Parti, Sosyalist Parti ve Radikal Parti), sivil kuruluşlar (Masonlar, Özgür Düşünürler ve Eğitim Birliği) ve dini azınlıklar (Protestanlar ve Museviler) bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise *ancien régime* kurumlarına bağlı, monarşi ve ruhbanlık yanlısı, Katolikliğin resmi din statüsünü korumasını ve monarşinin yeniden kurulmasını isteyen Katolik Kilisesi, muhafazakâr medya ve muhafazakâr politikacılar vardı.⁴³⁵

1870’lerin başında halkının büyük çoğunluğu Katolik inanca sahip olan Fransa’da muhafazakâr Katoliklerin güçlü siyasi bir organizasyona sahip olmamaları ve özellikle Kilise’nin Katolik partileri ve sivil toplum kuruluşlarını destekleme konusundaki isteksizliği laikleşme reformlarının önüne geçememelerine ve parlamentoda etkin rol oynayamamalarına neden oldu. Kilise’nin destek

⁴³¹ Jacques Robert, **Batı’da Din-Devlet İlişkileri, Fransa Örneği**, Türkçesi İzzet Er, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, ss. 45-46.

⁴³² Weill, s. 285; Kuru, s. 143.

⁴³³ Robert, s. 42.

⁴³⁴ Kuru, s. 144-145; Robert, s. 48.

⁴³⁵ Kuru, ss. 144-146.

vermemesinin en önemli nedenlerinden biri ise öncelikle monarşinin tekrar kurulacağına olan inanç ve cumhuriyetin önceki denemelerde yaşadığı başarısızlıktı. Üçüncü Cumhuriyet, İkinci Cumhuriyetin istikrarsızlığı ve ilkinin de Jakoben terörüyle özdeşleştiriliyor; cumhuriyet rejimi büyük ülkeler için değil ancak İsviçre, Andorra ve San Marino gibi küçük ülkeler için uygun olabilecek bir yönetim biçimi olarak görülüyordu.⁴³⁶ Bu durumun iki temel olumsuz sonucu oldu: Muhafazakâr Katolik politikacıların Birinci Dünya Savaşı'na kadar on bir kez seçimlerde başarısızlığına ve cumhuriyetçilerin de Kilise'nin monarşi taraftarlığından iyice emin olarak daha fazla ruhban karşıtı haline gelmesine yol açtı.⁴³⁷ Bu düşmanlığın en net ifadesi Léon Gambetta'nın şu sözlerinde kendisini gösteriyordu: "*le cléricalisme, voila l'ennemi!*" (Ruhbanlık, işte düşman!)⁴³⁸

Ruhban karşıtlığı sadece devrimcilere has bir özellik olmayıp halk arasında da oldukça yaygındı çünkü Kilise ve Ruhban sınıfı, *ancien régime* ve dolayısıyla feodaliteyle, ağır vergilerle ilişkilendiriliyor; bu nedenle köylünün önemli bir kısmı oyunu bu dönemde cumhuriyetçilere veriyordu. Birçoğu Auguste Comte'un pozitivizminden etkilense de⁴³⁹ birbirinden farklı inanç ve görüşlere sahip ancak tek ortak paydaları ruhban karşıtlığı olan Cumhuriyetçi liderlerin 1879 yılında hem meclise hem de Senato'ya hâkim olmasından sonra ki ilk işleri genç kuşakların fikirlerini biçimlendirebilmek amacıyla okul sisteminde yaptıkları reformlardı.⁴⁴⁰ Yetişen yeni nesle iki farklı değer sistemini aşıl原因an iki farklı okul tipinin (Devlet okulları ve Katolik Kilisesine bağlı okullar) bir arada olması kabul edilemezdi ve bunun için eğitimin laikleştirilmesi şarttı. Mason Jean Macé tarafından kurulan ve

⁴³⁶ Kilisenin hiçbir şekilde cumhuriyeti kabul etmemesi, Cumhuriyetçilerin anti-klerikal özelliklerinin en önemli nedenlerinden biriydi. Bkz. D. Solins, **La Troisième République, Ceux Qui Boudent**, G. Robert Libraire-Editeur, Paris, 1886, s. 18.

⁴³⁷ Waldeck-Rousseau ve Emile Combes ile birlikte anti klerikal programlar daha da ön plana çıkacaktır. Bkz. Leo L. Rummel, "The Anticlerical Program as a Disruptive Factor in the Solidarity of the Late French Republics", **The Catholic Historical Review**, Vol. 34, No. 1 (Apr., 1948), Published by: Catholic University of America Press ss. 10.

⁴³⁸ Mona Ozouf, **L'Ecole, l'Eglise et la République: 1871-1914**, Editions Cana, Paris, 1982, s. 50'den aktaran Kuru, s. 146- 147; Weill, s. 285; Lejeune, s. 43; Candar, s. 17.

⁴³⁹ Michel Winock, "Comment La France a inventé la laïcité", **L'Histoire**, 2004, (289), s. 45'den aktaran Kuru, s. 148; Azzouz, ss. 19; Evelyn M. Acomb, "French Laicism The French Laic Laws (1879-1889): The First Anti-Clerical Campaign of the Third French Republic", Review by: Thomas F. Power, **The Review of Politics**, Vol. 4, No. 3 (Jul., 1942), Published by: Cambridge University Press, ss. 357.

⁴⁴⁰ Devlet-Kilise ilişkilerine egemenlik mücadelesi eğitimden taç giyme törenine kadar yüzyıllardır süregelen bir şeydi ve bu durum tam anlamıyla devletin lehine olarak III. Cumhuriyet döneminde değiştirildi. Bkz. Alfred Cobban, **A History of Modern France**, George Braziller, Inc, New York, 1965, s. 84.

milli eğitim sisteminin laikleştirilmesi yolunda cumhuriyetçi politikacılara büyük katkılarda bulunan Eğitim Birliği'nin önerisiyle 1872 yılında ilköğretimin zorunlu ve ücretsiz olmasını talep eden bir dilekçe parlamentoda kabul edildi. Eğitimin laik, ücretsiz ve zorunlu hale getirilmesinde en büyük payı olan politikacı ise kuşkusuz Jules Ferry idi.⁴⁴¹ Ferdinand Buisson'u Bakanlığın ilköğretimden sorumlu yöneticisi olarak atamasıyla bu görevde on yedi sene kalan Buisson, ABD'ye gidip eğitim sistemini inceledikten sonra hazırladığı raporla, eğitimin laikleştirilmesine öncülük etti. 1880'lerden itibaren devlet okulları ücretsiz oldu, ilköğretim 6-13 yaş arası kız ve erkekler için zorunlu hale getirildi, din dersi yerine ahlak bilgisi dersi konuldu ve müfredat tamamıyla laik hale getirildi.⁴⁴² Reform sürecinin başında öğrencilerin üçte birinin Katolik okullara gittiği Fransa'da, devlet okullarının hafta içi bir günü çocuklarını dini kurumlara göndermek isteyen veliler için tatil edildi; özel okullarda ise din dersi serbest bırakıldı. Ferry'den sonra devam eden laikleştirme reformlarıyla⁴⁴³ 1886 yılından itibaren ruhbanın devlet okullarında ders vermesi yasaklandı ve böylece Üçüncü Cumhuriyet döneminin Kilise-Devlet karşıtlığının savaşı büyük ölçüde yeni kuşakların eğitimi üzerinde yoğunlaşmış oldu.⁴⁴⁴

Okullardaki reformların dışında laik politikacılar dinin diğer kamu kurumlarındaki rolünü en aza indirmeye çalıştılar ve 1884 yılında parlamento oturumları öncesi dua edilmesi uygulamasını kaldırdılar.⁴⁴⁵ 1890'lı yıllara damgasını vuran ve Üçüncü Cumhuriyetin yaşadığı büyük krizlerden biri olarak kabul edilen Dreyfus davası ise muhafazakâr Katolikler ile cumhuriyetçi laikleri karşı karşıya getirdi. Sonucunda ordu ve Kilise başta olmak üzere muhafazakâr güçler kan kaybederek, cumhuriyetçiler toplumsal alanda itibarlarını arttırdılar. Dava sonrası cumhuriyetçilerin seçim başarısı da ikinci bir laik dalgayı beraberinde getirdi ve 1901'de çıkarılan "Kurumlar Kanunu" ile tüm din kurumlarının devletten izin alması

⁴⁴¹ François Furet, "Jules Ferry, fondateur de la Republique: Actes du colloque organise par l'Ecole des Hautes", **Etudes en Sciences Sociales**, by Review by: Benjamin F. Martin, The American Historical Review, Published by: The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association Vol. 93, No. 2 (Apr., 1988), ss. 431-432.

⁴⁴² Lejeune, s. 59; Bouju ve Dubois ss. 30-33.

⁴⁴³ Jules Ferry, 1789'un değerlerini ancak laik öğretmenler yoluyla yetişecek neslin devam ettirebileceğine inanıyordu. Bkz. Furet, s. 35.

⁴⁴⁴ Maurie Larkin, **Church and State after the Dreyfus Affaire: The Separation Issue in France**, Barnes and Noble, New York, 1973, s. 23-24'den aktaran Kuru, a. g. e., s. 148-149; Baron Pierre de Coubertin, **The Evolution Of France Under The Third Republic**, Translated from Isabel F. Hapgood, Thomas T. Crowell and Company, New York, 1897, ss. 309-310.

⁴⁴⁵ Claude Durand-Prinborgne, **La Laïcité**, Dalloz, y.y., 2004, s. 26'dan aktaran Kuru, s. 150.

şartını koşular ki bu kanunun asıl olarak hedefinde Cizvitler ve Katolik tarikatları vardı. 1902’de başbakan olan radikal solcu Emile Combes’da olduğu gibi o dönemde masonluk mecliste ve senatoda oldukça yaygındı ve ruhban karşıtlığının bir sonucu olarak Fransız siyasetinde yükselişe geçmişti. Bu kanunu ruhban karşıtı tavırla çok sert bir biçimde uygulayan Combes, 1904’te çıkarılan yeni kanunla dini toplulukların her türlü eğitim faaliyetini yasakladı.⁴⁴⁶ Fransız eğitim sisteminden uzaklaştırılan kilise mensuplarının büyük bir bölümü Belçika’ya, İsviçre’ye ve İtalya’ya göç ederek burada kurdukları eğitim kurumlarıyla Fransa’yı dünyada en çok Katolik misyoner okuluna sahip ülke haline getirdiler. Laik yöneticiler de Fransız dilini ve kültürünü yaydıkları için bu okulları hoş gördüler, hatta desteklediler.⁴⁴⁷

1904 yılında kilise-devlet ilişkilerine dair çıkarılan kanun tartışmaların odağı haline geldi⁴⁴⁸ ve mecliste cumhuriyetçiler arasında üç farklı grup ortaya çıktı. İlk grup, liderliğini Maurice Allard gibi Özgür Düşünür vekillerin yaptığı ve Hristiyanlığın tamamen marjinalleşmesini ve sonradan Sovyet Rusya’sında benimsenecek olan laikliğin de ötesinde din karşıtı bir rejimi hedeflemektedir. İkinci grup açık bir biçimde ruhban karşıtıydı ve 1801 Concordat’sıyla devletin din üzerinde tek taraflı hâkimiyetini sağlamlaştıracak düzeni yenilemek taraftarıydı ki bu grubun başını Combes gibi Katolikliğin bütünüyle devlet kontrolünde olması gerektiğini savunan politikacılar çekiyordu. Bu düşünce tarzı Türkiye’de de kabul edilen İslami kurumları devlet kontrolü altına alan modele benzemektedir. Üçüncü grup ise kilise-devlet ayrılığını savunuyor ve bu grubun önderliğini de Aristide Briand ve Jean Jaures yapıyordu. Ancak bir süre sonra fikrinin değiştiren Combes, kilise-devlet ayrılığını desteklediğini açıkladı ancak 1905 yılında fişleme skandalı çıkınca istifa etmek zorunda kaldı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ Cumhuriyetçi savunma hükümetinin 1879-1889 yılları arasında eğitimi laikleştirmesinden sonraki adımı anti klerikal bir dalga oldu ancak Fransa’nın Kilise-Devlet ayrılığına giden yolu René Waldeck-Rousseau hükümetinden sonra 1902-1905 döneminde başbakanlık yapan Emile Combes oldu. Bkz. Zana Çitak, “Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası”, **Doğu Batı Milliyetçilik I**, Yıl:9, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s. 151.

⁴⁴⁷ Henry Laurens, “La Projection Chrétienne de L’Europe Industrielle Sur Les Provinces Arabes de L’Empire Ottoman”, Paper Presented at the Conference, “**Colonisation, Laïcité et Secularisation**”, Paris, 22-25 Kasım 2004’ten aktaran Kuru, ss. 150-151; Azzouz, ss. 19

⁴⁴⁸ Bu yıl aynı zamanda Vatikan ile Fransız hükümetinin diplomatik ilişkilerini sonlandırdığı yıldır. Bkz. Robert, s. 50; Lelorrain, s. 46.

⁴⁴⁹ Kuru, s. 152-153; Azzouz, ss. 20.

1905 yılında Briand ve Jaures, kilise-devlet ayrılığına ilişkin yasa teklifini⁴⁵⁰ Meclise sundu ve kanun hem mecliste hem de senatoda oy çokluğuyla kabul edildi.⁴⁵¹ Daha sonra cumhurbaşkanının da imzasıyla yürürlüğe giren kanun liberalizmin ve hoşgörünün bir zaferi olarak görülse de bu bakış açısını abartılı bulanlar vardır çünkü kanun öncelikle Katolik Kilise'sine karşıdır ve tüm dini topluluklara 1901 yasasıyla tanımlandığı şekliyle, devlet tarafından onaylanması için aşağıdan yukarıya yerel yapılanma mecburiyeti getirmiştir ki bu durum Papa otoritesine oldukça ters düşmektedir. Kanun, devletin dinlere mali destek vermesini de yasaklayarak Katolik Kilise'sine ödenen kamusal paranın tek taraflı olarak iptaline ve 42.000 kilise mensubunun maaşlarının kesilmesine yol açmıştır. 1905 yasasından önce devlet parasıyla inşa edilmiş olan kilise binaları, kamulaştırılmış ve dini cemaatlerin kilise binaları içindeki eşyaları kullanabilmesi devlet iznine tabi tutulmuştur. Hatta devlet malların envanterini de tutmakla yükümlü sayılmış ancak devlet görevlileri bu konuda yerel halk ve din adamlarının tepkisiyle karşılaşarak silahlı kuvvetlere başvurmak zorunda kalmıştır.⁴⁵²

Ayrıca kanunun bazı maddelerine bakıldığında çok da hoşgörülü olduğu söylenemez ki bunun en açık göstergesi, yasada din (*religion*) kelimesinin hemen hiç kullanılmamasıdır.⁴⁵³ Dini (*religious*) kelimesine de bir iki kez yer verilmiş, din yerine *culte*, dini yerine *cultuelle* bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. *Culte* ve *cultuelle*, sadece tapınmayla ve ibadet törenleriyle alakalı sözcüklerdir ve yasada ısrarla *religion* yerine *culte* denerek dini sadece dar bir anlamda tapınma ve ibadete indirgemek, onu sosyal ve kamusal alandan soyutlamak istenmiştir. Günümüz Fransa'sında da *religion*'un kanunlarda yeri yoktur ve *culte* kelimesi sadece Pazar ayinleri gibi ibadetler, ibadethaneler ve dini prensiplerin öğretimi alanlarıyla sınırlıdır.⁴⁵⁴

Papa X. Pius başta olmak üzere Katolik Kilisesi ve muhafazakâr Katolik medya bu yasayı en sert şekilde eleştirmesine rağmen 1906 yılında yapılan seçimlerde laik cumhuriyetçiler yeniden büyük bir zafer kazanarak kanunun halk

⁴⁵⁰ Lelorrain, s. 47.

⁴⁵¹ Jean Charlemagne Bracq, **France Under Republic**, T. Werner Laurie Cliffords Inn, London, Tarihsiz, s. 292; Özek, s. 55; Vernon, s. 65; Robert, s. 48.

⁴⁵² Candar, ss. 50-51; Kuru, ss. 153-154.

⁴⁵³ Robert, s. 54.

⁴⁵⁴ Kuru, ss. 152-153; Robert, s. 54.

nezdinde de onaylandığını göstermiş oldular. Bu süreçten sonra laikler Katolik Kilisesinin bazı taleplerini yerine getirmek adına, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda ihtiyaç duyulan Milli Bütünlük için, bir takım yasal değişikliklere gitseler de esas itibarıyla taviz vermekten kaçındılar. Savaş sonrası dönemde muhafazakâr Katolik partiler Milli Cephe'nin 1919 başarısı gibi seçim başarıları kazansalar da devlet politikasının artık özüne işlemiş olan dışlayıcı laik tavrı değiştiremediler⁴⁵⁵ ve Fransa Üçüncü Cumhuriyet devriyle birlikte artık tamamen laik bir devlet haline geldi.

2.3.3. Waldeck Rousseau Dönemi

1899 yılında yönetimin sola geçmesi ve Waldeck-Rousseau'nun kabinesinde aşırı soldan Millerand'ın katılmasıyla birlikte Jakoben endişesi hükümette belirmeye başladı. Bu durum aslında burjuva bir başbakanın kabinesine sosyalist bir katılımın sorun haline gelmesi demekti. Ancak cumhuriyetin onlar olmadan korunamayacağını anlayan radikaller sayesinde Sosyalistler Cumhuriyetin en ileri parçası haline geldiler.⁴⁵⁶ Waldeck-Rousseau sol cumhuriyetçiler tarafından destekleniyor, onlara mensup radikaller ve bir Sosyalist Parti ile de güçlü bir çoğunluk oluşturuyordu.⁴⁵⁷

Waldeck-Rousseau, zenginlikleri, rejime düşman gazeteleri desteklemeleri ve eşit olmayan yaşam şartları sebebiyle devlet içinde devlet kuran Ruhban sınıfının sorununu çözmek istiyordu. Mart 1900'e gelindiğinde, Asomsiyonist⁴⁵⁸ papazlar topluluğu feshedildi. Daha sonra Waldeck-Rousseau, Dernekler Üzerine Kanun'u meclise getirdi ve proje vekiller tarafından ağırlaştırılmış şartlarla kabul edildi.⁴⁵⁹ Cumhuriyetçileri ortak paydada buluşturan sadece laiklik konusu değildi, Dreyfus olayından beri askerlik karşıtlığı ortaya çıkmıştı. Waldeck-Rousseau kabinesi ile birlikte Dreyfus davası tekrar görüldü. Nasyonalistler ve kralcılar aleyhinde Yüce Divan'da karar çıkarttırılıyor ancak bu esnada parti ulusal savunmayı ihmal ediyordu. Rus antlaşmasından bu yana sorunsuz bir şekilde hükümeti yönetmiş olan ılımlılar da sömürge politikalarına gözlerini çevirmişlerdi. Tam da bu sırada Rusya

⁴⁵⁵ Azzouz, ss. 20; Kuru, ss. 155-156.

⁴⁵⁶ Lee, Avrupa 2, s. 150; Bainville, Fransa 2, s. 518; Azzouz, ss. 20.

⁴⁵⁷ Pierre Sorlin, "Waldeck-Rousseau", Review by: J. C. Allain, **Revue d'histoire moderne et contemporaine** (1954-), Published by: Societe d'Histoire Moderne et Contemporaine, T. 15e, No. 2 (Apr. - Jun., 1968), s. 392.

⁴⁵⁸ Bir çeşit rahip topluluğu.

⁴⁵⁹ Candar, ss. 54-55; Bourgin ve Adamov, s. 38.

ile yapılan anlaşmada beklenmeyen bir gelişme oldu. Rus imparatorunun üzerindeki Alman nüfuzunu ve ittifakın aslında üçlü bir anlaşma olduğunu fark eden Fransa, 1882’de Mısır’la ilgisini kesip Afrika’da yayılımına devam kararı aldı.⁴⁶⁰ Kongo’dan çıkan bir tüccar heyetinin Faşoda’da yerleşmesi üzerine İngiltere’yle karşı karşıya gelen Fransa, bu olaydan sonra Almanya’ya yaklaşmaya başladı.⁴⁶¹ Ancak Waldeck-Rousseau kabinesinin Dışişleri bakanı bu sorunu çözerek İngiliz hükümeti ile barışı sağladı. Bu durum Almanya’ya karşı bir garanti verse de Avrupa’da bir savaşı da beraberinden getiriyordu.⁴⁶²

2.3.4. Radikallerin Zaferi

Dreyfus meselesinden sonra Fransa’da durum genel hatlarıyla böyleyken, hükümet klerikalizm ve militarizm aleyhindeki demagojiye boyun eğdi: 1902’de yapılan seçimlerde sağı tamamıyla ezen radikal solun zaferinden sonra hasta olması sebebiyle Waldeck-Rousseau’nun yerine Emile Loubet önerildi ancak Emile Combes atandı. Masonluğa bağlı olan Combes başından beri anti klerikal radikalizmin temsilciydi ve Waldeck-Rousseau gibi sadece ruhani tarikatlarla uğraşmayarak bir adım daha ileri gitti ve Kilise-Devlet ayrılığını hazırladı.⁴⁶³

Bu dönemde, Théophile Delcassé yabancı işler sorununu 1904’te yapılan anlaşmayla sonuca bağladı. Denizcilik Bakanı Camille Pelletan, önemli pozisyonlarda değişiklik yaptı ve ekonomik kaygılardan dolayı gemicilikle ilgili gerçekleştirilmek istenen programı yavaşlattı. Waldeck-Rousseau döneminde savaş bakanı olan General André, kadın subaylar için bağış zorunluluğunu ortadan kaldırdı, erbaşlar için de bir teşvik programı hazırladı, Saint Cyr ⁴⁶⁴ için okula başlamadan önce kolorduda bir yıl süren bir hizmeti zorunlu tuttu ve son olarak 1905’te oylanacak olan bir askeri kanun hazırladı. Bu önlemler, dinsel çatışmalar ve Dreyfus olayı nedeniyle artan anti militarizmin, orduyu rahatsız etmesi nedeniyle alınmıştı

⁴⁶⁰ Jacques Thobie, **La France Impériale 1880-1914**, Editions Megrelis, Paris, Tarihsiz, s. 318; Server Tanilli, **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası V. Cilt, 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler**, Adam Yayınları, İstanbul, (Yüzyıllar 5), 2007, s. 192.

⁴⁶¹ Bourgin, ss. 144-146.

⁴⁶² Bainville, Fransa 2, ss. 518-520.

⁴⁶³ J. L. Beaumont James, **The Story of France 1814-1914**, Thomas Nelson and Sons Ltd. London, Edinburg and New York, 1916, s. 417; Bourgin ve Adamov, s. 39; Bainville, Fransa 2, s. 520.

⁴⁶⁴ Askeri bir okul.

çünkü cumhuriyetçiler, rejimin yaşadığı bu krizler yüzünden oldukça endişeliydiler. Ekim 1904'te ise fişleme skandalı patlak verdi: Muhafazakâr yayın organı *Le Figaro* hükümetin, subayların dini ve politik görüşlerinin fişlenmesinde Masonlarla işbirliği yaptığını ve bu fişlemenin amacının dindar Katolik subayların ordu kademelerinde yükselmesini engellemek olduğunu ortaya çıkardı. Böylece cumhuriyetçi laik subayların önü açılacaktı ancak skandal ve yapılan ayrımcılık hükümeti büyük ölçüde sarstı. İstihbaratı veren General André meclis seçimleri sonrasında istifaya zorlandı; aynı şekilde Amsterdam kongresinden beri desteklerini çeken sosyalistler yüzünden Combes'in konumu da zayıfladı ve nihayetinde 1905 Ocak ayında istifa etmek zorunda kaldı.⁴⁶⁵

1904 yılında, İngiltere ile Fransa arasındaki sömürge sorunları çözülmeye başlamıştı. Mısır İngiltere'ye bırakılarak Fas üzerinde kesin himaye sağlandı. Bundan bir süre sonra ticaret ve endüstri için kurulmuş olan Fransız Bankalarının kurucusunun halefi olan iş adamı ve oportünist Rouvier, Combes'in yerine geçti.⁴⁶⁶ 1905 yılında Kilise ile Devlet ayrılığı yolunda oy kullanınca, Papa tarafından kınanan Rouvier, Kilise'nin mallarının dökümü sırasında oldukça tepki topladı. Rouvier'in yanı sıra, Bakan Sarien'in yerine Clemenceau da iç işlerine atandı. Bu iki durumdan anlaşılıyordu ki; kanunlar ılımlı bir şekilde uygulanacaktı çünkü Amiens Kongresiyle ortaya çıkan sosyal karışıklıklar, Paris'te bir panik hareketine sebep olmuştu.⁴⁶⁷ Aynı zamanda Japonların Rusları Mançurya'da yenmelerinden cesaret bulan Almanya, Fransız-İngiliz anlaşmasının kendi çıkarları aleyhinde olduğunu iddia edince Fas sorunu hakkında uluslar arası bir konferans toplanmasını talep etti. Tehditkâr söz ve tavırlarla baskıya maruz bırakılan Fransa'da, bu isteklere karşı durmak gerektiğini söyleyen Delcassé de istifaya zorlandı. Faşoda buhranından sonra Almanya ile yeniden savaş tehlikesi yaşayan Fransa'ya, Fas sorununda destek veren ülkeler Almanya'ya karşı birleşmeye başladılar. Avusturya ile yalnız kalan Almanya hızla silahlanmaya devam edecek ve savaşa kadar ki süreçte konferans taleplerini de reddedecekti. Bundan sonra savaş gününe kadar barışı koruyabileceğine inanan Fransız demokrasisi hep Alman tehdidi altında yaşayacaktı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Kuru, s. 152-153; Bourgin ve Adamov, s. 39.

⁴⁶⁶ Bainville, Fransa 2, s. 521.

⁴⁶⁷ Bourgin ve Adamov, s. 39; Bainville, Fransa 2, s. 521.

⁴⁶⁸ Bainville, Fransa 2, ss. 521-522.

Clemenceau Ekim 1906 yılında yapılan seçimlerden sonra ilk kez meclis başkanlığına geldi. Savaş Generali Picquart'ı süregelen olaylar yüzünden hapisanede tutmaya devam etti ve Viviani için yeni bir Çalışma Bakanlığı yarattı. 65 yaşında canlılığını koruyan Clemenceau'nun kötü tarafı, otoriter olması ve toplumu egemenliği altında tutmaya çalışmasıydı. Kendisine dayatılan şeyleri kabul etmeksizin, düşüncelerini gerçekleştirmeyi planlıyordu ve rakibi Jaures'nin ütöpik hayalleriyle de alay ediyordu. Gerçekte söz verdiği reformlardan demiryolu işçilerinin emekliliklerinin birleştirilmesini sonuçlandıramadı ve kazanç vergisi Senato'nun kabul etmesine gerek duyulmadan meclis tarafından oylandı. Clemenceau gerçekten de, güç yoluyla ya da memurluklarının iptaliyle bastırılmaya çalışılan grev hareketlerinin karşısındaydı. Aynı zamanda bağcılıkla ilgili küçük bir fırsatta patlak veren isyanlara karşı da sert önlemler aldı. Briand ile birlikte Kilise ve Ruhbanın düzenlemelerini tamamladı. Aynı dönemde Dreyfus olayını da bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, 1906 yılında çözüme kavuşturdu ve Dreyfus'un orduya geri dönülmesi sağlandı.⁴⁶⁹

Clemenceau, başta olduğu dönem boyunca, politikasındaki hoyratlık sebebiyle çok fazla siyasi düşman kazandı. 1909 Temmuz'undaki düşüşü ikinci bir sürprizi ortaya çıkararak sosyal kavgaların şiddetle bastırılması yüzünden zarar gören sol birliğini sona erdirdi. Kalan dini sorunların temizlenmesi de sol grupları birbirine bağlayan bağı ortadan kaldırdı ve sol cumhuriyetçiler merkez sağına, sağındaki gerçek yerlerini aldılar.⁴⁷⁰

Bu esnada Fransa ile savaşmanın yollarını arayan Almanya sürekli Fas meselesini öne sürüyordu. 1908 yılında Casablanca'da çıkan bir olay üzerine Clemenceau kabinesi bunu hemen çözüme kavuştursa da, 1911'de yeniden tekrarlandı. Bir Alman gemisinin Agadir önünde mevki alması üzerine o dönemde hükümetin başında bulunan Joseph Caillaux, Kongo'daki yerlerle ilgili taviz vermekten çekinmedi. Almanya için diplomatik bir zafer olan bu durum Almanlara Fas'ın bir savaş nedeni olabileceğini, Fransa'nın İngiltere ve Rusya ile birlikte yürüyebileceğini ve bu durumda Almanya'nın da yalnız kalabileceğini açıkça

⁴⁶⁹ Geoffrey Bruun, "Clemenceau Review" by: Francis A. Arlinghaus **The Catholic Historical Review**, Published by: Catholic University of America Press, Vol. 30, No. 3 (Oct., 1944), ss. 336-337; Azzouz, ss. 20; Bourgin ve Adamov, s. 39.

⁴⁷⁰ Bourgin ve Adamov, s. 40.

gösterdi. Fransa için ise bu taviz, Almanya'ya karşı zayıf olduğunu göstermekten ve onu savaş taraftarı yapmaktan başka bir işe yaramadığının bir ifadesiydi. Bu süreçten sonra Fas ile ilgilenmeyi bırakan Almanya, dikkatini Doğu Sorununa yöneltti. Çünkü 1908 Türk inkılâbıyla canlanan Osmanlı'nın Balkan topraklarında yaşanan hareketlilik Avusturya-Macaristan'ı tehdit etmeye başlamıştı.⁴⁷¹

Agadir sorunu, Fransa'da sol partileri daha da güçlendirdi: Lorraine'li cumhuriyetçi olan Raymond Poincaré 1912 yılında başbakan oldu ve o Thiers gibi unutma politikasını izlemek niyetinde değildi. Bu dönemde atılan en önemli adımlardan biri kuşkusuz seçim sisteminin değiştirilmesiydi. Nispi seçim sistemini kabul eden meclisin yaptığı bu reformla artık azınlıklara da temsil hakkı tanınıyordu ve siyasi hayat köklü bir değişime uğruyordu. Aynı zamanlarda Balkanlarda esen rüzgârlar Avrupa devletleri için tehlike çanlarının çalmaya başladığının bir işaretiydi. 1912 Balkan harbiyle birbirine düşen Yunanlılar, Sırlar, Bulgarlar ve Türklerin bu durumunu Rusya ve Almanya dikkatle izliyor;⁴⁷² Almanya istediği şartların oluşmaya başladığını düşünüyordu.⁴⁷³ 1913 yılında Armand Fallieres'nin yerine cumhurbaşkanı olan Poincaré'nin, başbakanlığa getirdiği eski ılımlılardan Louis Barthou, üç senelik askeri hizmet usulüne dönüşü meclise kabul ettirdi. Bu orduyu takviye için gerekli bir hareketti çünkü Almanya savaşa doğru çok ciddi hazırlıklar yapıyor ve bir milyarlık vergi koyuyordu. Fransa'da halkı hiç memnun etmeyen bu üç senelik askerlik kanunu, Radikal-Sosyalistleri yeniden hükümete getirdi ve onlar ılımlılara karşı sol birliğini yeniden sağlamaya çalıştılar. Ancak Cumhuriyet partisinin iki eğilimi arasındaki çekişme her geçen gün savaş baskısı nedeniyle şiddetleniyor, hükümete gelen Joseph Caillaux hücum edip, hücumu uğruyor, Briand bu “demagog plütokrat”ı kınadığını ilan ediyordu.⁴⁷⁴

Yaşanan siyasi çekişmeler ve savaş tehditleri altında Madam Caillaux, Figaro gazetesinin direktörü Gaston Caillette'i öldürdü, bu durum 1870'ten birkaç gün önce yaşanan Victor Noir'ın öldürülmesini hatırlattı ki Saraybosna cinayeti de çok

⁴⁷¹ Marian Kent (Ed.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50; Bainville, Fransa 2, ss. 523-524.

⁴⁷² Anderson, ss. 308-310.

⁴⁷³ Candar, ss. 7-71; Bainville, Fransa 2, ss. 524-525.

⁴⁷⁴ Azzouz, ss. 20; Bainville, Fransa 2, s. 526.

geçmeden vuku buldu.⁴⁷⁵ Artık tüm engeller kalkmıştı, Avrupa büyük bir savaşa sürükleniyordu.

2.4. I. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA FRANSA

28 Haziran 1914 yılında Avusturya Macaristan veliahtının öldürülmesinden sonra geçen kısa süre içerisinde Fransız halkı savaşa ihtimal vermiyordu. Nisan ayında yapılan seçimlerde sollar yeniden zafer kazanmış, üç sene askerlik hizmetini öneren Ribot kabinesi devrilmişti. Cumhurbaşkanı Poincaré kurulan askeri teşkilatı koruyabilmek adına sosyalistlerden René Viviani'yle işbirliği yaparken Fransa, Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği ultimatomu fark etmemiş gibi savaştan uzak bir düşüncede yaşamına devam ediyordu fakat bundan on gün sonra modern zamanların ilk büyük savaşlarından biri patlak verecekti.⁴⁷⁶

1871 yenilgisinden bu yana Almanya ile aralarında hep bir savaş ihtimali olan Fransız hükümeti, Avusturya'nın Sırbistan'a ve ardından da Rusya'ya savaş ilanından sonra seferberlik ilan etmeye karar verdi. Yıllar boyunca Almanya ile yeniden savaşacaklarına inanmayan Fransız siyasileri, ordu için yapılması gereken hazırlıkları ihmal etmiş; bu yüzden de savaşa hazırlıksız yakalanmışlardı. Bu durum Almanya'nın savaş ilanından sonra Avrupa da tarafların belirlenmesine ve bir dünya savaşına giden yolun açılmasına sebep oldu.⁴⁷⁷ İngiltere, Belçika, İtalya, Türkiye, Bulgaristan vb. birçok ülkenin de katılımıyla büyüyen savaş sırasında kabineler ardı ardına değişmiş, hükümet kararsız siyasilerin egemenliği altında zayıflamaya başlamıştı.⁴⁷⁸ Fransızların aldığı yenilgiler üzerine Jakoben ruhunu ve savaş politikasını yaşatan Clemenceau ve arkadaşları yeniden hükümete geldiler ve ciddi bir politika ile Almanları Fransız topraklarından atmayı başardılar. Bu süreçten sonra 1917'de Rusya'da yaşanan Bolşevik Devrimi gibi durumlara rağmen, savaşın seyri iyice değişti ve ABD'nin de katılımıyla birlikte savaş, Fransa'nın da içinde bulunduğu İtilaf devletlerinin lehine son buldu. Ancak yapılan anlaşmalarda Fransa'nın, Almanya'yı ezmense izin vermeyen İngiltere nedeniyle Fransa, Sedan

⁴⁷⁵ Bainville, Fransa 2, s. 526.

⁴⁷⁶ Azzouz, ss. 21; Bainville, Fransa 2, ss. 526-527.

⁴⁷⁷ Candar, s. 73-74.

⁴⁷⁸ Çam, s. 192.

mağlubiyyetini tarihin tozlu sayfalarına gömmüş ancak Waterloo'yu silmeyi başaramamıştı.⁴⁷⁹

1914 yılından bu yana seçimlerin yapılmadığı için Fransa'da savaş boyunca aynı meclis görevine devam etti ve meclis onu toparlayarak savaşı kazanmasını sağlayan Clemenceau sayesinde ayakta kalabildi. Barış hakkında bile kamuoyuna danışmayan Fransız hükümeti, anlaşma kabul edildikten sonra 1919 yılında seçimlere gitti. İlk kez nispi temsil sisteminin kullanıldığı seçimlerde, Rusya'dan gelen sosyalizm korkusunun da etkisiyle Milli Cephe çok az bir oy farkıyla hükümete geldi. Cumhurbaşkanlığına da ülkeyi Almanlardan kurtaran Clemenceau değil; klerikalizm aleyhtarlığının sona ereceğini, Papalık makamı ile diplomatik ilişkilerin yeniden başlayacağını söyleyen Paul Deschanel seçildi. Böylece savaşı kazanan ve anlaşmayı yapan Clemenceau ve adamları ile Jakoben ruhu yeniden hükümetten uzaklaştırılmış oluyordu.⁴⁸⁰ Bundan sonraki süreçte kısa süreli kabinelerde, koalisyonlarla istikrarsız ve 1930'larda yaşanan bunalımla birlikte iktisadi güçlüklerle dolu bir siyaset yaşamı sunan Üçüncü Cumhuriyet'in son döneminde oraya çıkan faşist gruplar ve komünistler cumhuriyeti zayıflatsa da her şeye rağmen laiklikte geri adım atılmasına izin verilmedi ve II. Dünya Savaşı'na kadar yaşamını sürdürebildi.⁴⁸¹ Ülke birçok memurun karıştığı skandallarla çalkandı ve dışarıda Faşizmin kuvvetlenmesi, içeride Radikallerden, Sosyalistlerden ve Komünistlerden oluşan Halk Cephesinin kurulmasına yol açtı. Halk cephesinin iktisadi ve toplumsal reformlar yolunda sarf ettiği çabalar Senato engeline takıldı ve sonrasında da İkinci Dünya Savaşının çıkmasıyla birlikte Almanların işgaline uğrayan Fransa'daki cumhuriyetçiler yerlerini Vichy hükümetine bıraktılar; cumhuriyet böylece sona ermiş oldu.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Bainville, Fransa 2, ss. 528-543.

⁴⁸⁰ Candar, s. 76-79.

⁴⁸¹ Azzouz, ss. 26-29.

⁴⁸² Çam, s. 192; Vernon, s. 65-66; Bainville, Fransa 2, ss. 145-150; Azzouz, ss. 32.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ'NDE FRANSIZ ETKİSİ

3.1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ

Osmanlı-Türk modernleşmesi on yedinci yüzyılın başlarında öncelikle iç nedenlerle başlayan⁴⁸³ ancak zamanla dış etkenlerin etkisiyle devam eden, özünde değişim ve ilerlemeye uyum ruhu taşımasına karşın aynı zamanda bir direnç potansiyeli de barındıran ve henüz tamamlanmamış bir süreçtir.⁴⁸⁴ Avrupa uluslarını etkisi altına alan Fransız Devriminin rüzgârıyla gelen fikir akımları, önceleri Batı etkisini reddeden Osmanlı İmparatorluğu topraklarına da girdi ve modernleşmenin ilk tohumlarının atılmasına sebep oldu. Matbaanın kullanımı sayesinde basın-yayın faaliyetlerinin artması ve ard arda çıkarılan gazetelerle Fransız devriminin özgürlük fikri ve Batı etkisi böylece, 17. yüzyıldaki Bilimsel Devrimin ya da 18. yüzyıldaki Aydınlanma Hareketinin⁴⁸⁵ uğramadığı bu imparatorlukta etkili olmaya başladı. Fransız Devrimi, Batı Hristiyanlığında İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkiye bulunan ilk büyük fikir hareketeydi çünkü laik bir temele dayanan ve Avrupa'da dindışı bir çevrede ifade edilen ilk büyük toplumsal ayaklanmaydı.⁴⁸⁶ Bu fark, Fransız Devrimini Müslümanlık ile bağdaştırılabilir hale sokuyor ve daha önce Avrupa tarihindeki diğer büyük toplumsal, entelektüel değişim ve ayaklanmaların aksine devrimi, eğitilmiş ve geleceğe bakan Osmanlılar için kabul edilebilir kılıyordu.

⁴⁸³ “Osmanlı İmparatorluğu modernleşmeye acaba ne zaman başladı? Nevşehirli İbrahim Paşa'nın açtığı mühendishaneler ve Baron de Tott'un Osmanlı topçusunu ıslah etmeye başlamasıyla mı, yoksa II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmasıyla mı? Modernleşmeyi nasıl algıladığımıza bakar bu sorulara verilecek cevap. Bana kalırsa ve ille de bir tarih lazımsa insanların insana layık güvenceyi elde ettikleri 1839 Gülhane Fermanı'nın okunduğu gün derim. Daha ferman torbaya konduğu an İslâm-Hristiyan toplumun adetleri, Doğu-Batı kültürü ve hayat tarzının ne olduğu tartışılmaya başlanmıştı. O andan bu ana süregelen tartışmada Rum Patriği de muhafazakârlar arasında idi.” Bkz. İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, Ufuk Kitapları, İstanbul, (Gelenek), 2004, s. 14, Ömer Faruk Yelkenci, **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Kurumları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2008, s. 13.

⁴⁸⁴ Mustafa Gündüz, **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004, s. 13.

⁴⁸⁵ Buhr ve diğerleri, ss. 8-9.

⁴⁸⁶ Bernard Lewis, “The Impact of French Revolution on Turkey”, **Journal of World History**, I, (1953-1954), s. 106'dan aktaran Anderson, s. 40; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s. 41.

Aynı zamanda, yapılan reformlarla imparatorlukta, okumuş, idealist, tutkulu bir yeni idareci ve egemen sınıfın ortaya çıkması da;⁴⁸⁷ ülkeye giren hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirlerin tartışılmaya başlamasına ve taraftar kazanmasına olanak sağlıyordu.⁴⁸⁸

Osmanlı imparatorluğu çöküşüne yol açan etken ve süreçlerden; devlet idaresi, iktisadi ve toplumsal hayat ile manevi, kültürel ve entelektüel değişimlerden en önemlisi devlet idaresindeki çöküntü oldu. Osmanlı sarayının ilk 10 sultanı, nadir rastlanan, muktedir ve akıllı adamlardan oluşurken, bu silsileden gelen hükümdarların geri kalanı şaşkıncı bir biçimde yeteneksiz, dejenere ve uygunsuz adamlar serisini teşkil ettiler. Etkili bir hükümdarın ortaya çıkmasını fiilen engelleyen bir yetiştirme ve seçme sistemiyle açıklanabilecek olan bu durum, aynı şekilde, siyasi ve dini diğer yüksek makamların da oluşturuluş biçimi sebebiyle devlet cihazında bir çöküşe neden olmuştu.⁴⁸⁹

Devlet sistemindeki bu bozulma, öncelikle kendisini askeri alanda gösterdi ve IV. Murat’a 1630’da sunulan ünlü Koçi Bey risalesinden itibaren Osmanlı silahlı kuvvetlerindeki bu kötü yönde değişimin nedenleri araştırılmaya başlandı.⁴⁹⁰ Bilhassa III. Selim’in, Fransız etkisiyle orduda yaptığı yenilikler,⁴⁹¹ II. Mahmut’un reform çabaları ve Abdülmecit döneminde ilan edilen 1839 ve 1856 Hatt-ı Hümayunları ile başlayan Tanzimat dönemi; daha sonraki süreçte meşrutiyet taleplerini dile getirecek ve Modern Türkiye’nin kurucusu olacak bir askeri ve sivil bürokrasinin oluşumuna zemin hazırlayacaktı.⁴⁹²

⁴⁸⁷ 19. Yüzyıl aydın-bürokratları artık bir restoratör değil, devletin gerilemesini kabul etmiş bu sebeple değişikliğin yapılması gerektiğini savunan kimselerdi. Bu değişim Fransız deyişimiyle reform ya da revolüsyon değil değildir. Hatta Osmanlılar inkılâp ya da kullandıkları ıslahat sözcüklerini de sevmeyizler; bu nedenle Tanzimat’ın tam karşılığı olarak reorganizasyon kelimesi kullanılmıştır. Böylece Tanzimat’ın idari ve hukuki alanda yapılan değişim ve düzenleme getirdiği ifade edilmiş oluyordu. Bkz. İlber Ortaylı, (Avrupa), s. 1545.

⁴⁸⁸ Lewis, ss. 149-151.

⁴⁸⁹ Lewis, ss. 22-23.

⁴⁹⁰ Sander, ss. 126-130; Lewis, s. 22.

⁴⁹¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856)**, Cilt: V, TTK, Ankara, 1999, ss. 22-42; Anderson, s. 42-45.

⁴⁹² Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, (Çağdaşlaşma), 2004, ss. 213-216; Lewis, ss. 106-115; İlber Ortaylı, “Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (Tanzimat), 1985, s. 1545.

3.1.1. Tanzimat Dönemi'nde Fransız Etkisi ve Aydınlar

Lale Devri ile birlikte Osmanlı toplumunda çok önemli bir yapısal değişim meydana geldi ve Batı uygarlığının kişinin refahına yönelik değerleri Osmanlı idareci sınıfına sızdı. Bu yaşayış tarzını, bir üst kesimin imtiyazı ve aynı zamanda mahalli kültürün kösteklenmesi olarak algılayan İstanbul'un alt ve orta sınıfları, Patrona Halil isyanı ile ayaklandılar. Batı'yla kurulan ilişkileri halkın yararlarının unutulması olarak değerlendiren Osmanlı toplumunun içinden kaynaklanan bu itici güç, cumhuriyet devrine kadar sürecek olan Batılılaşma ile birlikte gelen bir etki-tepki mekanizmasının ilk örneğini teşkil eder.⁴⁹³

Osmanlı'da Rönesans'ın başlangıcı olarak kabul edilen matbaanın kullanıma açılmasından sonra Tanzimat'a giden süreçte dış etkenler ne olursa olsun toplum kendisini yenilemek isteğini gösterdi.⁴⁹⁴ Başlangıçta Hristiyan Batı'nın gelişimini göz ardı eden Osmanlı'nın yaklaşımı bazı teknik ve teknolojik ilerlemeleri almak yönündeydi.⁴⁹⁵ Damat İbrahim Paşa ile başlayan yenilikler ve zamanla artan Avrupa etkisine rağmen, Fransız Devrimi fikirlerinin Osmanlı topraklarına ilk esaslı girişi ise III. Selim döneminde oldu.⁴⁹⁶ Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde tahta çıkan ve daha veliaht iken Fransa Kralı XVI. Louis ile mektuplaşarak kralın dostluğunu

⁴⁹³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Bütün Eserleri, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 10-11.

⁴⁹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda zihinsel değişimde elçi olarak yurt dışında gönderilenlerin yazdığı sefaretnamelerin önemi büyüktür. 1720'de III. Ahmet döneminde Fransa'ya gönderilen Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa sefaretnamesi bunun ilk örneklerindendir. Büyükelçiden istenilen Avrupa medeniyetini ve eğitim araçlarını incelemesi ve bu konuda rapor vermesi bu sefaretnameyi öncekilerden ayırıyordu. Kendisine yabancı olan ya da olmayan her şeyden hayranlıkla bahseden YirmiSekiz Mehmet Çelebi, sefaretnamesinde birçok konuda bilgi verir ve döndükten sonra da İbrahim Müteferrika ile birlikte ilk matbaayı kurar ve yine onunla birlikte Osmanlı Saray'ına yabancı kitap ve resimlerin girdiğini söylemek mümkündür. Bkz. Onur Kını, **Osmanlı'da Modernleşme ve Diploması**, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, ss. 118-120; Ayrıca Bkz. **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, YirmiSekiz Mehmet Çelebi'nin Seyahatnamesi**, Haz. Şevket Rado, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 1-3; Fransa'ya gönderilen ilk daimi büyükelçi ise III. Selim döneminde, Fransızların Direktuvar hükümeti zamanında Morali Esseyit Efendi olmuştur. Sefaretnamesi İstanbul'dan yola çıkmasından itibaren başlar ve İhtilal dönemi Fransa'sı hakkında oldukça önemli bilgiler verir. Bkz. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1992, ss. 179-181; Morali Esseyit Efendi'nin Sefaretnamesi için Bkz. Maurice Herbert, **Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Efendi (1797-1802)**, Pera Turizm ve Ticaret Aş. Yayınları, İstanbul, 1997.

⁴⁹⁵ Jean-Louis Bacque-Grammont et Edhem Eldem (Ed.), **De La Révolution Française A La Turquie D'Atatürk, La Modernisation Politique et Sociale, Les Lettres, Les Sciences et Les Arts**, Actes des Colloques d'Istanbul (10-12 Mai 1989), Editions Isis, İstanbul-Paris, 1990, ss. 113-114; Mardin, s. 10.

⁴⁹⁶ Lewis, s. 56.

kazanmaya çalışan III. Selim'in reformlarında Fransız etkisi oldukça fazladır.⁴⁹⁷ Nizam-ı Cedid adıyla yeni kurduğu orduya ve aslında Fransız devrimine de atıf atan Sultan, askeri alanda Fransız mühendis ve uzmanlarla ıslahatlarını yaparken aynı zamanda Avrupa'yı yakında takip edebilmek için elçiler de gönderiyordu.⁴⁹⁸ Fransızca bilmesi, ıslahatlarında ki Fransız etkisini arttıran III. Selim'in döneminde⁴⁹⁹ yaşanan Mısır işgali, Fransız Devrimine ve fikirlerine hoşgörüyü bakan Osmanlı devlet adam ve aydınlarını hayal kırıklığına uğrattı. Napoléon Bonaparte'ın seferleriyle birlikte imparatorluk tebaası Rumlar arasında milliyetçilik fikirlerini yaymaya başlaması, cumhuriyetçi Fransız subaylarının yerini kralcı subayların almasına neden oldu. Ardından çıkan Kabakçı Mustafa İsyanı ıslahatları yavaşlatsa da her şeye rağmen imparatorluktaki Fransız etkisi günden güne artarak devam etti.⁵⁰⁰

Tanzimat dönemi genelde Sultan Abdülmecit ile başlatılsa da bu süreci hazırlayan ortamın gerçek mimarı ise kuşkusuz II. Mahmut'tur. 1826 yılında

⁴⁹⁷ Sıklıkla Nizam-ı Cedid reformlarının Fransız Devriminden etkilenilerek yapıldığı söylene de bu konuda farklı görüşler de vardır. Zira bu dönemde ortaya çıkan devrim ve devrim fikirleri daha çok İstanbul'da, devrim öncesi ve sonrasında Avrupa'dan kaçan insanların yaşadığı, kozmopolit hale gelmiş Pera gibi semtlerde konuşulup tartışılmaktadır. Devrim'in propagandasını yapan broşür ve bildiriler Türkçenin yanı sıra Sırpça, Rumca ve Ermeniceye de çevrilmekte ve imparatorluğun birçok bölgesine gönderilmektedir. İstanbul'da ki elçilik matbaasının da Devrim'in propagandasını yapmakta ve Cumhuriyet Anayasası, İnsan Hakları Bildirgesi gibi temel metinlerin Türkçeye çevirmesine rağmen, metinlerdeki kelimelerin Türkçede karşılıkları olmaması sebebiyle büyük bir dil sorunu yaşamaktadır. Türk-Osmanlı dilinin henüz Batı'nın geliştirmiş olduğu düşünce sistemine yabancı olması, bu sistemin ürünü olan sözcüklerin Türkçede anlaşılabilmesine yol açmış bu da bir Fransız'da olduğu gibi, Osmanlı insanının zihninde de benzer çağrışımlar uyandırmasına engel olmuştur. Bu bakımdan Türkçe propagandaların dahi, daha o dönemde halkı etkilemesi pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Nizam-ı Cedid'in tam anlamıyla bir Fransız etkisinde olduğunu söylemek yanlış olacaktır. Detaylı bilgi için Bkz: Jean-Louis Bacque-Grammont et Edhem Eldem, ss. 60-63.

⁴⁹⁸ III. Selim tarafında elçi olarak Avusturya'ya gönderilen Ebu Bekir Ratib Efendi'nin yazdığı Sefaretname'de Avusturya'nın idaresi için kullanılan Nizam-ı Cedid terimini kullanır. Bu dönemden sonra yaygınlaşan terim genel hatlarıyla iki anlam içermektedir: Dar anlamda, III. Selim döneminde Avrupa yöntemlerine uygun olarak kurulması planlanan ordu ile geniş anlamda Avrupa'nın kaydettiği ilerlemeler esas alınarak Osmanlı devletinde her alanda yapılması istenen yenilikleri ifade ediyordu. Bkz. Ali Rıza Şimşek, **Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya, 2006, s. 95.

⁴⁹⁹ Bu dönemde Fransa'nın III. Selim'e askeri uzman göndermek istemesinin nedeni Fransız Devrimi sebebiyle ihtilal fikirlerinden korktukları için birleşen Avrupalı devletlere karşı müttefik aramasıydı. Böylece kendisine karşı savaşan Avrupalı devletlerle olan savaşına Osmanlı'yı da dâhil edecekti, bunun için de ıslahat yapılması ve güçlendirilmesi şarttı. Hatta Babıâli'nin askeri uzman istediğini duyan Napoléon Bonaparte, Osmanlı İmparatorluğu'na gelip ıslahatlara yardımcı olma isteğini dile getirmişti. III. Selim de bu ittifak fikrine sıcak baktığı için İstanbul'da Jakoben kulüplerinin açılmasına dahi izin vermişti. Bkz. Süleyman Kocabaş, **Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 114-117.

⁵⁰⁰ Mardin, s. 11; Jean-Louis Bacque-Grammont et Edhem Eldem, ss. 51-54; Lewis, ss. 71-72.

Yeniçeri ocağını ve Ayan sistemini ortadan kaldırmasıyla⁵⁰¹ başlattığı reform hareketinin kapsamının bilincinde olan Sultan Mahmut, yayınlattığı resmi gazete Takvim-i Vekayi’de de sık sık Tanzimat’ı Hayriye deyimini kullanarak literatüre girmesini sağlamıştı. Onun hazırladığı ve yetiştirdiği kadrolar sayesinde, 18 yaşına henüz girmiş olan Abdülmecit’in Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nu yayınlaması mümkün oldu. Çünkü Tanzimat Fermanı’nın üç büyük adamından Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat Paşalar kurulan sürekli elçilikler sayesinde Paris’e, Londra’ya ve Viyana’ya gidip Avrupa’da dolaşan fikirleri tanıma şansına sahip olmuşlardı. Sadece askeri reform mantığının da ötesine geçerek yaşamın her alanını etkileyecek yenilikler getiren II. Mahmut bu nedenle “Gavur Padişah” olarak anılmışsa da, yapılan ıslahatların aslında sonrakiler gibi Batılı ülkelerin hoşuna gitsin diye olmadığı aksine Osmanlı toplumunun kendi iç dinamiğinden doğduğu ve Tanzimat’ın en önemli hazırlayıcısı olduğu çok açıktır.⁵⁰²

Tanzimat dönemi İmparatorluğun Batı Dünyası etkisine resmen açıldığı, bu etkilerin devlet eliyle ve kanun yoluyla resmen yerleştirilmesine çalışıldığı devirdir.⁵⁰³ Bu dönemle birlikte biraz da Fransız hükümetinin etkisiyle,⁵⁰⁴ devlet ve halk arası ilişkilerin yeni değerler ve kurumlar doğrultusunda modern bir şekle kavuşturulabilmesi için öncelikle bürokrasi, yeni bir ordu, basın, laik okullar, beşeri kanunlar ve temsiliyet esasına dayalı bir yönetim düzenlemesine girişildi. Bu yeni hayat formunun teorisi ve başlangıcı devlet eliyle, devlet için yaratılacak olan aydınlara yaptırılmak istenmiş ve Tanzimat aydını olarak adlandırılacak olan sınıf daha başlangıcından itibaren yeni bir kimlikle, “münevver”, “mütefekkir” ve “aydın” olarak ortaya çıkmıştı.⁵⁰⁵ Batı’da aydınlanma dönemi sonrasında tamamen devletin dışında gelişen, öncelikli vasfı bireyselliği, bireysel hakları savunmak olan, modernleşmenin öncüsü bir sınıf ortaya çıkarken; Osmanlı’da devlet ve toplumun modernizasyon işletmeciliğini yürütmek üzere, II. Mahmut’tan itibaren geleneksel ulemanın karşısında yetişmiş olan Tanzimat münevveri ve Cumhuriyet aydının

⁵⁰¹ H. A. Ubicini **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, Çeviren Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 352.

⁵⁰² Lewis, ss. 77- 79, 89; Jean-Louis Bacque-Grammont et Edhem Eldem, ss. 59, 114-116; Mardin, s. 12.

⁵⁰³ Kamuran Birand, **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimat’ta Tesirleri**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1955, s. 5; Kocabaş, s. 270.

⁵⁰⁴ Engelhardt, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 245-246; İlber Ortaylı, **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, (Tarihimiz), 2008, ss. 108-109.

⁵⁰⁵ İlber Ortaylı, **Osmanlı Barışı**, Ufuk Kitap, İstanbul, (Osmanlı), 2006, ss. 182-183.

öncelikli hedefi ise devleti kurtarmak ve halkı aydınlatmak göreviydi.⁵⁰⁶ Modernleşmeyi bir amaç olarak görmenin ötesinde, onu bir vasıta haline getirerek devleti kurtarmak asıl gayeleriydi. Batı’da hep devletin dışında olan aydın, Osmanlı’da devletin içinde ortaya çıkmakta ve halktan kopuk olmaktaydı.⁵⁰⁷ Batı’da basın, roman, hikâye, sosyal eleştiri gibi edebi türler modernleşmenin, bireyselliğin bir ürünüken, Osmanlı’da toplumu eğitmek için kullanıldı ve bu nedenle Tanzimat ve erken Cumhuriyet dönemi edebiyatı, edebilikten ve estetik kaygıdan önce, beşeri ihtiyaçların temini için ortaya konuldu.⁵⁰⁸

Osmanlı aydınının Avrupalı aydından olan farklılığında, devletle olan bu bağı dışında eğitim ile ilgili de ayrıldığı noktalar bulunmaktadır. Örneğin İsmet Özel’in bu konuda ki tespiti, durumu açıkça ifade etmektedir: “*Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan dönemde aydınları verimsizliğe, derme çatmalığa mahkûm eden gerçek etken eğitim ve kültür kurumlarında ki istikrarsızlıktır(...) Kültür hayatı teşebbüslerle doludur. Ne var ki doğruyu korumak bir yana tek yanlıştaki bile ısrar edilmemiştir. Kültür hayatının ve düşünce üreten kişileri tek güvencesi süreklilik sahibi kurumlardır, değişme kurumlar bünyesinde gerçekleşir. Ama her beş ya da on yılda yeni tohumların atılmaya kalkışıldığı çalkantılı bir yapıda düşünce dünyasının mesele koyucu ve tanıdığı meselelere yeni yaklaşımlarla bakmayı bilen bir aydın türünü doğurması beklenemez. Önce yapıların bozan, sora bozuk olanı da bozan bir sistemle ilerleyen eğitim kurumlarının temel bilgileri almadığından ötürü resmi aydın tipi önünde boynu hep kıldan ince kalan bir okumuşlar yığını ortaya çıkarmakta; gerçek ve sahte değerleri ayıracak bir ölçüden yoksun, asri bir toplumsal kesim oluşturmakla görevlerini yeterince yerine getirdiğini söyleyebiliriz.*”⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ Nevin Yazıcı, **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002, s.40.

⁵⁰⁷ Kemal H. Karpat, “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, **Doğu Batı, Entellektüeller I**, Yıl: 9, Sayı: 35, Şubat-Mart-Nisan, (Aydın), 2006, s. 63.

⁵⁰⁸ Osmanlı münevveri, Batılı entelektüelin aksine bir sınıfın ürünü olarak ortaya çıkmadığı için Osmanlı vatandaşı karşısında hep sınıflar üstü durumda kalmış ve bu konumu öğretmenlik misyonuyla da birleşince de çözümleri hep “*halkın dışında, halk için, halka rağmen*” doğrultusunda olmuştur. Osmanlı aydınının bu devleti kurtarıcı rolü onu hem halktan hem de saraydan kopuk ancak devlet idealiyle dolu bir hale getirmiş; devletin yarattığı bir unsur olması ise onun temel başarısızlığı olmuştur. Bkz. Yazıcı, s. 41; Gündüz, ss. 13-15.

⁵⁰⁹ İsmet Özel, “Tanzimat’ın Getirdiği Aydın”, TCTA, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 66’dan aktaran Gündüz, ss. 15-16.

Gerçekten de 17. yüzyıla kadar klasik Osmanlı kurumlarında eğitim toplumsal bir şekilde yaygın olmadığı gibi devlet kontrolü ya da baskısı altında da değildi. Dini eğitim verilen bu kurumlarda rasyonel ve eleştirel düşünce yoktu. 17. yüzyıldan itibaren geri kalınmışlığın fark edilmesi ve özellikle Fransız İhtilali sonrasında toplumsal düzenin sağlanması ve yeniliklerin takip edilmesi için açılan yeni okullarla birlikte geleneksel eğitim kurumları bu yeni kurumlara karşı bir savaş başlattı.⁵¹⁰ Buralarda dini eğitim artarak devam ederken, yenilerinde Avrupa'dan getirilen kitaplar okunuyor ve yine oradan getirilen hocalar ders veriyordu. Bu rekabet ve ikilik Cumhuriyet'e kadar devam ederken bu durum toplumsal ve kurumsal alanda bir ikiliğe yol açtı ve özellikle 18. yüzyılın sonuna doğru ciddi bir zihni buhrana sebep oldu. Tanzimat aydını ise bu iki farklı yapıyı, yani Batı ve Doğu kültürünü bir potada eritmeye çalışsa da bu onlar için oldukça zor bir süreç olacaktı.⁵¹¹

Tanzimat'la birlikte gelen eğitim sisteminin meydana getirdiği zihni değişim, Osmanlı aydınlarını ilk kez Aydınlanma dönemi düşüncesi ile tanıştırdı ve dışa açılan Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimatçı literatüre, Fransız siyasi görüş, edebi duyuş ve anlayışını örnek aldı.⁵¹² Avrupa kaynaklı laik, rasyonel düşünme, materyalist ve pozitif felsefe ile karşılaşan Osmanlı aydınları⁵¹³ 19. yüzyılın ortalarına kadar, Montesquieu, Rousseau, Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'in eserlerinden haberdardılar ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın farklı alanlarında çalışan filozofları, aydınlanmacıları, materyalistleri, evrimcileri ve

⁵¹⁰ On dokuzuncu yüzyıl Osmanlı modernleşmesi; merkezileşme güdüsü, Avrupalı güçlerin politik etkileri ve yönetici elitlerin meşruiyet kaynağı olarak üç ana faktör etrafında gelişti. Rusların ve Japonların benimsediği bürokrasinin üstünlüğünü korumak için hedeflenen milli büyüme ve gelişme ile yabancı kurum ve uygulamalarını kendi kurumlarına entegre edilmesi hedeflerinden farklı olarak Osmanlılar kendi kurumlarını göz ardı ederek yıktılar ve bu nedenle gelenekçi grupların her türlü yeniliğe karşı çıkmasına neden oldular. Bu gruplar modernleşmeyi bu sebeple Avrupalılaşıma olarak görerek Müslümanların tarihsel ve kültürel kimliği ile politik bağımsızlığına karşı tehdit olarak algıladılar. Bkz. H. Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, (Modernleşme), 2002, ss. 78-82.

⁵¹¹ Gündüz, s. 20.

⁵¹² Tanzimat döneminde eğitime verilen önemi Fuat Paşa'nın vasiyetnamesinde sorunların çözümü için eğitime vurgu yapılmasından anlamak mümkündür. Fransa'nın eğitim konusundaki etkisini de; İngiltere'nin parasına, Rusya'nın asker miktarına, Fransa'nın ise eğitim sistemi ve bilgi birikimine sahip olunması gerektiğini söylemesinden anlıyoruz. Bkz. Kuntay Gücüm, **Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa'nın Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2008, s. 234.

⁵¹³ Ejder Okumuş ve Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı. **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Özgü Yayınları, 2006, ss. 250-251.

Darwinistleri ile tanışmaya, eserlerini çevirmeye başladılar.⁵¹⁴ Aydınlanma felsefesi düşünürlerinin görüşlerinin benimseyen, devlet felsefesine ait eserlerini ülkeye sokmaya gayret eden Tanzimatçı aydınlar bu kez, Avrupa'ya hâkim olan romantizm akımından Victor Hugo romantizminin edebiyata getirdiği yenilikler ve liberalizm ile tanıştılar. Victor Hugo'nun temsil ettiği şekliyle Aydınlanma ve Devrim'in siyasi düşünce ve görüşlerine bağlanan Fransız Romantizmi, devlet felsefesi ve devlet üzerine siyasi görüşleri ile Aydınlanmanın bir devamı niteliği taşımaktaydı. Fransız Aydınlanması, vatan millet düşüncesinden çok insan hakları ve insanlık sorunları üzerine yoğunlaşırken, onun görüşlerini benimseyen Fransız romantikleri de milliyetçiliği değil, insanlık idealini esas olarak aldılar. Ancak geçmişini, içinde yaşadığı durumlarda canlandırıp gelecekte sürdürmek isteyen gelenekçi Alman romantizmi, Fransız romantizminden burada ayrılıyor ve Tanzimatçı aydınlar da bu anlamda gelenekçiliğe dayanan bu milliyetçi anlayışa yakın duruyorlardı. Bu bağlamda, siyasi görüşlerinde Aydınlanma'yı, edebi anlayışlarında ise Fransız romantizmini tanıyan Tanzimatçı Romantizm, Fransızların ilk dönem romantikleri gibi gelenekçi oldular ve içinde yaşanılan durumu geçmişe bağlayan gelenek ve görenekleri, eskiden beri sürüp giden hukuk ve ahlak kaidelerini İmparatorluğu yaşatacak olan can damarları olarak gördüler. Bir yandan Batının siyasal sisteminde, teknik araçlarında üstünlüğünü kabul ederken ve Batı sistemini benimseye çalışırken, öte yandan Batı kültürünü İmparatorluğun bütünlüğü açısından bir tehlike olarak kabul ettiler ve bunun için de eski gelenek ve görenekleri canlandırmanın, bir koruma yolu olduğunu düşündüler. İşte Tanzimatçı Romantizmin gelenekçiliği ile Tanzimat aydınına hâkim olan ikilik de bu güdülerden doğmuştu.⁵¹⁵

3.1.1.1. Yeni Osmanlılar

II. Mahmut her ne kadar Tanzimat dönemine giden sürecin önünü açsa da 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesindeki en önemli etmenlerden biri,⁵¹⁶ Osmanlı ordusunun Nizip'teki yenilgisinden sonra Mehmet Ali

⁵¹⁴ Birand, s. 6; Gündüz, s. 21.

⁵¹⁵ Birand, ss. 6-10.

⁵¹⁶ Tanzimat Hareketi'nin temelleri çok yönlü olmakla birlikte iç dinamikler ağır basarken, dış faktörlerin rolü de oldukça önem arz etmektedir. Özellikle 1789 Fransız Devrimi, 1812-14 yıllarında Napoléon tarafından hazırlanan Osmanlı topraklarının bölüşülmesi planı, İngiltere'nin girişimleri ve

Paşa'ya karşı Avrupa desteğine ihtiyaç duyulmasıydı.⁵¹⁷ Bu tarihten önce yapılan ıslahatlar genelde kendiliğinden, modernleşme ve devleti güçlendirme adına yapılırken, aynı şekilde 1856 Islahat Fermanı da, Kırım savaşıdan hemen sonra Türkiye'ye elverişli bir barış antlaşmasını garanti etmek amacıyla ilan edildi.⁵¹⁸ Tanzimat fermanının hazırlayıcısı ve bir zamanlar Paris elçiliği yapmış, Fransız kralı Louis Philippe ile görüşebilecek kadar iyi Fransızca bilen Mustafa Reşit Paşa'nın birkaç kez yerinden edilmesiyle kesintiye uğrayan Batılılaşma planları,⁵¹⁹ onun döneminden sonra yine Fransızcaya çok iyi derecede hâkim olan ve tıpkı Reşit Paşa gibi Tanzimat'ın baş mimarlarından sayılan Ali ve Fuat Paşalar ile devam etti. Onların döneminde ilan edilen Islahat Fermanı ile o döneme dek millet-i hâkime olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alındı ve din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurulmaya çalışıldı.⁵²⁰ Bir anlamda Batı için ilan edilmiş olan Islahat Fermanının dışında yapılan reformların en önemlilerinden biri; Batılı modern bir dilde (Fransızca) eğitim veren ve Modern Türkiye'nin yükselişinde önemi katkıları olan Galatasaray Lisesinin kurulmasıydı. Çünkü Batılı idare cihazını yürütecek, yetenekli, Batılı eğitim görmüş diplomat ve devlet adamlarını yetiştiren bu okul zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyaset sahnesinde

Lord Stratford Canning'in rolü, Rusya'nın Osmanlı devleti ile savaşması bunun en önemli dış etkenleri olarak kabul edilmektedir. Bkz. Muzaffer Tufan, **Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi, Tanzimat'ın Dış Etkenleri**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 145.

⁵¹⁷ Fransa Osmanlı devleti üzerindeki Rus yayılmacılığını engellemek ve devleti ıslahatlarla güçlendirmek için ikinci hamlesini 1783 yılında Kırım savaşı sonrasında yapmıştı. Çünkü bu yıllarda Fransa Osmanlı devleti ile ticaret yapan en önemli ülkeydi. 3.884.576 sterlinlik ticaret hacmiyle ilk sırayı alan Fransa, Osmanlı'nın aynı zamanda ticaretinin yüzde elli beşini oluşturuyordu. Bu yüzden Osmanlı'nın yaşatılması Fransa için ayrı bir önem taşıyordu. Hatta Fransa ıslahat çalışmalarına ve Osmanlı'nın bütünlüğüne o kadar önem veriyordu ki 1787-82 Rus harbi sırasında Fransız subaylarının cepheye katıldığı bile oldu. Ancak Rusya'nın bundan rahatsız olması üzerine Fransa, ihtilal dönemi karışıklıkları da sebebiyle askeri uzmanları Osmanlı topraklarından çekmeye başladı. 1789 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç Fransız askeri uzmanı kalmamıştı. Bkz. Kocabaş, ss. 110-113. Ayrıca Fransa'nın söz konusu dönemde Balkanlardaki Rus nüfuzunu kırmak için kendi menfaatler doğrultusunda Osmanlı idarecilerine sunduğu uyarı ve ihtarlar ile Tanzimat'a etkisi hakkında Bkz. Halil İnalcık, **Tanzimat ve Fransa**, Maarif Matbaası, (Tanzimat), 1942, ss. 2-12.

⁵¹⁸ "Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Fransız İnsan hakları Bildirgesi'nin kötü bir taklidi olarak yayımlandı. Bu Hatt-ı Hümayunla yöneticiler, kendi yaşamlarını güvence altına alma çabasıındaydılar. Aynı zamanda, ülke içindeki azınlık durumunda bulunan, ayrı dinden insanların da haklarını korumayı düşünmüşlerdi" Bkz. Gürbüz D. Tüfekçi, **Atatürk'ün Düşünce Yapısı**, B. 3, Turhan Yayınları, Ankara, 1986, s. 20'den aktaran Jean-Louis Bacque-Grammont et Edhem Eldem, s. 274; Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 335-336; Lewis, s. 164; Kuran, s. 29.

⁵¹⁹ Islahat Fermanındaki "Batı kültürüne önem verilecektir" ifadesi, Osmanlı topraklarının Tanzimat'la Batı fikirlerine açılmasından bu yana, Batılılaşmanın gerçek anlamda başladığını ifade ediyordu. Bkz. Kocabaş, s. 272.

⁵²⁰ Mardin, s. 14.

önemli rol oynamaya başlayacaktı. Bir diğer yenilik ise Ali Paşa'nın isteği olan Fransız *Code Civil*'inden esinlenilerek hazırlanmak yerine Şeriata dayalı olarak ortaya konulan Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecellesiydi. Bundan sonraki süreçte reformlar 1871 Prusya savaşında Fransa'nın yenilgisi üzerine Fransa'nın prestij kaybetmesiyle ve Ali ve Fuat Paşaların hayatlarını yitirmeleriyle sona erdi.⁵²¹

Reformcu devlet adamlarına bağlı kalan Batılılaşma düşüncesi ve Tanzimat sürecinde yukarıda bahsettiğimiz Osmanlı aydını, Fransız etkisinde kaldığı dönem boyunca devleti kurtarma girişimlerine devam etti ve bu yolda ileride Cumhuriyet kadrolarını da yetiştirecek olan yeni bir hareketi ortaya koydu. Söz konusu dönemde Sultan Abdülaziz'in otokratik yönetimi ve basında mevcut serbesti sayesinde İsmail Paşa hıdivliği konusunda rüşvet iddialarının ortaya çıkması, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi yazarlarında etkisiyle halkta memnuniyetsizliği arttırmaya başlamıştı.⁵²² Hükümet faaliyetlerinin açık bir liberal eleştirisinin yapıldığı ve bir meşruti reform programının ilk kez görüldüğü 1865 yılında Yeni Osmanlılar adını alacak olan cemiyet kuruldu. Kurucu üyelerden Ayetullah Bey'in İtalyan Karbonari ve Lehistan gizli dernekleri ile ilgili iki kitapla geldiği ve Namık Kemal'in de katıldığı toplam 6 kişilik bir grup küçük bir toplantıyla İttifak-ı Hamiyyet'i kurdular.⁵²³ Bu genç ihtilalcileri birleştiren şey, Avrupa medeniyeti hakkındaki genel bir bilgi ve imparatorluğun dağılacağı yönündeki ortak endişeydi. Devletin bu hale gelmesini Ali ve Fuat Paşaların başını çektiği kötü yönetime bağlayan bu kimselerden hemen hepsi Bab-ı Ali tercüme bürosunda çalışmış, imparatorluğun dış işlerinin yürütülüş şekli kadar Avrupa siyasi sistemlerini de bilen Batı tarzında yetişmiş kimselerdi. Özellikle Ayetullah Bey Napoleon'un başarılarına olan hayranlığıyla tanınıyor, grubun diğer bir üyesi Namık Kemal Fransız Romantizminin etkisinde eserler veriyordu.⁵²⁴ Amacı, memlekette Meşrutiyeti kurmak ve genel ıslahat yapılmasını sağlamak olan bu cemiyetin aktif rol oynamaya başlaması; Mısır'daki veraset sisteminin değişmesi sebebiyle hükümete karşı şahsi bir muhalefeti olan Prens Mustafa Fazıl'ın Abdülaziz'e, İmparatorluğun durumu hakkında acı gerçeği bildirdiği açık

⁵²¹ Lewis, ss. 106-123.

⁵²² Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 20; Lewis, s. 135.

⁵²³ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 29; Lewis, s. 151; Kuran, s. 21; Yazıcı, s. 59.

⁵²⁴ Mardin, Yeni Osmanlı, ss. 18-20.

mektubuyla oldu.⁵²⁵ Mektubun ardından harekete geçen Ali Paşa, grubun liderlerinden Ali Suavi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimleri sürgüne yolladı çünkü Ali Paşa herhangi bir meşrutiyetçilik ya da temsili hükümet teklifine Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı yüzünden şiddetle karşı çıkmaktaydı. Mustafa Fazıl'da bu durumu fırsat bilerek cemiyet mensuplarını Paris'e davet etti. Burada toplanan ihtilalcilerin basın faaliyetlerini desteklemenin yanı sıra onlara maddi yardımda da bulundu.⁵²⁶

Avrupa'da bulunan cemiyet üyeleri, Mustafa Fazıl'ın Le Nord gazetesinde yayınlanan bir haberi düzeltirken, 1830'larda Fransa'da *Jeune France*, İtalya'da *Jeune Italie*, Almanya'da *Jeune Allemagne* adı altında politika ve edebiyatta ifrat tarafı bazı gençlerin teşkil ettikleri gizli cemiyetlerin unvanına benzer bir biçimde *Jeune Turc* diye atıfta bulunmasından sonra bu şekilde anılmaya başladılar.⁵²⁷ Fransa'da ülkenin yönetiminde olan ve Fransız cumhuriyetine son vererek kendi imparatorluğunu kuran III. Napoleon'un hükümdarlığının son dönemleri basına uygulanan sansür ve baskıyla dolu olsa da her şeye rağmen Jön Türkler için Abdülaziz ile Ali Fuat Paşaların yönetiminden uzak ve daha özgürdü. Nitekim Ali Paşa'ya karşı girişilen bir suikast olayından sonra Paris'e gitmek zorunda kalan ve gazetesini de Namık Kemal'e emanet eden Şinasi'nin durumu bunun en açık örneği idi.⁵²⁸

Kendi içinde; Namık Kemal, Ziya Paşa ve onlardan farklı olarak İslami söylemleri ağır basan Ali Suavi'nin görüş ayrılıkları nedeniyle zayıflamaya başlayan Jön Türkler, Abdülaziz'in 1867'de Paris'e yaptığı seyahat sırasında Osmanlı büyükelçiliğinin baskıları sonucu Paris'ten çıkarıldılar.⁵²⁹ Sultanın gelişini fırsat

⁵²⁵ Yazıcı, ss. 63-65.

⁵²⁶ Lewis, s. 153; Mardin, Yeni Osmanlı, ss. 51-53; Kuran, s. 22.

⁵²⁷ Yusuf Ziya İnan, **Jön Türk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978, ss.13-14; Mardin, Yeni Osmanlı, ss. 43-47; Lewis, s. 153, Kuran, s. 23; Yazıcı, s. 65.

⁵²⁸ Mardin, Yeni Osmanlı, s. 20.

⁵²⁹ Osmanlı toprakların kendi dilini ve kültürünü yayma politikası izleyen Fransa, Abdülaziz'in ziyaretleri sırasında III. Napoléon ile Padişahı ikna ederek eğitim dili Fransız olan bir okul açılmasını sağladı. Bu okul Amerikan kolejleri gibi dostça bir girişim değil aksine Fransız etkisindeki bir Türk koleji olarak düşünüldü ve bu şekilde oluşturuldu. Abdülaziz'in yönetiminin son dönemlerinde gittikçe artan Fransız etkisi ve III. Napoléon'un politikası Osmanlı ile bütünleşmeyi ve reformların artırılmasını öngörüyordu. Maliyenin yeniden düzenlenmesi, sınaî hayatın ıslahı, demiryollarının inşası gibi projeler olsa da 1870-1871 Prusya-Fransa savaşı bu planların hepsini sonlandırdı. Bkz. Mary Mills Patrick, **Son Sultanların İstanbul'unda Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar**, Türkçesi Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 2009, ss. 113-116; İnan, ss. 21-22; Lewis, ss. 155-156; Kuran, s. 23.

bilen Prens Mustafa Fazıl ise kendisini affettirerek İstanbul'a döndü ve bakan oldu. Bu durum otoriter ve yönetici bir idareden yoksun kalan cemiyetin parçalanmasına neden oldu ve üyeler ancak Ali Paşa'nın ölümüyle ülkeye dönebildiler.⁵³⁰

Tanzimat sırasında ve sonrasında Osmanlı aydınının Avrupa'dan etkilenme biçimleri; Avrupalı olan her şeyin kabulünden yana olan radikal Batıcılar, Avrupa'dan gelen her şeye bütünüyle karşı olan muhalifler ve sentez oluşturmaya çalışanlar olarak ayrılıyordu ki⁵³¹ bunların arasında olan Yeni Osmanlıların entelektüel hareket içinde tercümenin yanında yoğun bir telif ve sentez gayretlerinin olduğunu görmek mümkündür. Fransa'da kaldıkları süre boyunca III. Napoléon İmparatorluğu'nu gören ve tıpkı yönetim biçimi gibi bir rejim isteyen Yeni Osmanlıların üyelerinin, bir taraftan Fransız aydınlanmacıları gibi anayasacılığı överken bir yandan da meşruti monarşi ve şeriatı desteklemeleri, tamamen ülkenin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanmaktadır. Çok uluslu bir imparatorluğu kurtarmanın tek yolunun hem Doğu hem de Batı kültürünü harmanlamak olduğuna inanan Yeni Osmanlılar, bu fikirleriyle ve edebi alanda verdikleri Fransız Romantizmi etkisindeki eserlerle yeni bir akımın öncüsü olmuşlardır.

Yeni Osmanlılardan, Batı'da fikir üzerine çalışan uzmanların karşılığı olarak kullanılan, Osmanlı'da toplum ve devlet sorunlarıyla uğraşarak çözüm yolları üretmeye çalışan Osmanlı entelektüeline karşılık gelen ve kısmen de olsa kritik düşünce kültürüne sahip Tanzimat'la yetişmiş Osmanlı aydınlarının ilk örneği Şinasi oldu. Reşit Paşa sayesinde Fransa'ya giden Türk öğrenciler arasına girip orada dört beş yıl kalan,⁵³² Türk edebi geleneğine uygun olarak 1848 devrimine katılan ve Pantheon'a cumhuriyet bayrağı asan Şinasi, kritik söylem kültürünün ilk örneklerini *Tercüman-ı Ahval* ve *Tasvir-i Efkâr'da* ortaya koydu. İnsan, hayat ve dünyaya dair görüşlerinde Victor Hugo etkisi gördüğümüz Şinasi'nin bu yaklaşımı daha sonra Tevfik Fikret'te de görülür ve hatta "*milletim nev'i beşer, vatanım ruy-ı zemin*" cümlesi Fikret'e atfedilse de bunu ilk söyleyen Hugo'dan esinlenen Şinasi'dir.⁵³³ II. Abdülhamit dönemi aydınlarının etkilendiği Yeni Osmanlıların önde gelen isimlerinden olan Şinasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalılaştırmanın ilk önemli

⁵³⁰ Mardin, Yeni Osmanlı, ss. 55-56; İnan, s. 22; Lewis, s. 156; Kuran, ss. 23-25.

⁵³¹ İnci Enginün, "Osmanlıcadan Modern Türkçeye Türk Edebiyatı ve Öz Kimlik", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, İstanbul, 2005, s. 331'den aktaran Gündüz, s. 34.

⁵³² Lewis, s. 136; Birand, s. 25; Gündüz, s. 22.

⁵³³ Gündüz, ss. 22,34; Lewis, s. 136.

savucusu⁵³⁴ olmasının yanı sıra özellikle gazetecilik alanında kendisinden sonra gelen neslin ilham kaynağıydı ve Ahmet Mithat, Namık Kemal ve hatta Tevfik Fikret'in de öncüsü olarak kabul edildi. Ziya Gökalp'in Türk kültürünü incelerken kullandığı atasözleri ve deyimleri ilk kez metot olarak yapan yine Şinasi'ydı. Tıpkı diğer Yeni Osmanlı aydınları gibi, ülkeyi çökerten şeylerin esirliğin, bilgisizliğin olduğunu ve bu dertlerden kurtulmanın Tanzimat gibi yenileşme hareketleriyle olacağına inanan Şinasi, Batı dünyasının her yönüyle taklit edilmesi yerine Avrupa kültürünün insanlığa özgü hürriyet anlayışı ile Avrupa'da gelişmiş olan yeni bilimler ve bu bilimlerin faydalı pratik sonuçlarının alınması gerektiğine inanıyordu.⁵³⁵

Yeni Osmanlı aydınlarından, Fransız Romantizminin büyük ölçüde etkisinde kalmış ve bu edebiyat anlayışıyla eserler veren Namık Kemal, bu akımın Şinasi ve Ziya Paşa'yla birlikte üç büyük temsilcisinden en önemlisiydi. Fransızca öğrenen ve Gümrük Tercüme odası ile Babiâli Tercüme odasında çalışan -ki bunlar Türkiye'nin Batı'ya açılan pencereleriydi- Namık Kemal, kısa bir süre sonra Şinasi etkisi altına girdi ve *Tasvir-i Efkar'da* onunla birlikte çalışmaya başladı. Polonya Devrimi ve Amerika Devrimi gibi olaylarla ilgilenmesi ve Yeni Osmanlılara katılmasından sonra diğer üyelerle birlikte Avrupa'ya kaçan Kemal,⁵³⁶ Paris'te kaldığı yıllarda Victor Hugo'nun görüşlerini benimsedi. *Celaleddin Harzemşah* adlı piyesine, Hugo'nun *Cromwell* adlı piyesinden esinlenerek bir giriş yazarak burada Romantik edebiyatı savundu. Bu edebi akımı kendisine uygun hale getirirken, bazen sosyal yaraları anlatmak için kullandı bazen de eski değerlerin yaşatılması ve yeniden canlandırılmasına çabaladı. Romantik karakter taşıyan iki eseri *Cezmi* ve *Celal*'in konularının Doğu İslam tarihi içinden olması, Namık Kemal'in bir İslam Osmanlı birliğinin kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılacağına inanmasıdır. Bu nedenle Müslümanlığın ve hukukunun ateşli bir koruyucusu ve savunucusu olması onu Fransız devrim fikirleriyle beslenen Fransız romantizminden bu noktada ayırır. Eski çağlarda yaşanan dini birliğin şimdi yeniden yaşatılmasını savunan Alman romantikleri gibi düşünse de aynı zamanda Victor Hugo'nun Aydınlanmayla ortaya konulan insanlık hürriyeti anlayışını da benimser.⁵³⁷

⁵³⁴ Mardin, Yeni Osmanlı, s. 285.

⁵³⁵ Birand, ss. 25-26; Gündüz, s. 35.

⁵³⁶ Lewis, ss.140-141.

⁵³⁷ Birand, ss. 6-11.

Daha önce değindiğimiz, Tanzimat sonrası düşünce hayatı içinde⁵³⁸ gelişen siyasi felsefelerden devletin kurtuluşunu tamamıyla eskiye bağlayan, İbn-i Haldun'un devlet felsefesinden esinli ve Cevdet Paşanın önderliğini yaptığı eğilimin dışında bir de Yeni Osmanlılardan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Tanzimatçı devlet anlayışı bulunmaktaydı. Bu ikinci düşünce sistemi, Tanzimat'ın başarısızlığını insan haklarının yeterince korunamaması ve tebaaya verilen garantilerin yerine getirilememesine bağlıyor; daha köklü reformlar yapılarak parlamento sisteminin kabulü ve Batı medeniyetinin taklidi ile ülkenin refaha kavuşabileceğine inanıyorlardı. Ancak şöyle bir durum da vardı ki bu aydınlar aynı zamanda ülkenin manevi hayatında meydana gelecek değişikliklere şiddetle karşı çıkıyor⁵³⁹ ve imparatorluğun eski gelenek, görenek ve inançlar ile bir bütün halinde yaşatılabileceğine inanıyorlardı. Bu “Doğu Kültürü” ile “Batı Medeniyeti”ni uzlaştırmak anlamına geliyordu. Namık Kemal bu noktada, bireyle devlet arasındaki ilişki konusunda Rousseau'nun *Contrat Social* ve *Discours Sur L'Origine De L'Inégalité Parmi Les Hommes* eserlerinden ve Montesquieu'nün *Esprit des Lois*'sında bahsettiği kuvvetler ayrımını prensibinden etkileniyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu görüşlerin uygulanmasını istiyordu. Devleti düzenlerken III. Napoléon'un Fransa'da kurduğu İkinci İmparatorluğa benzer bir rejimin Osmanlı'da kurulabileceğine inanıyordu.⁵⁴⁰ Burada esas olan kuvvetler prensibine dayalı meşruti bir yönetim şeklinin kabul edilmesidir çünkü Namık Kemal, diğer 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürleri gibi Cumhuriyetin İmparatorluğa uygun olmadığını aksine küçük devletler için uygulanabilecek bir yönetim şekli olduğunu yazılarında belirtiyordu. Montesquieu'nün parlamentolu Fransız monarşisinin Osmanlı için

⁵³⁸ Tanzimat ideolojisinin Avrupa medeniyetinden aldığı en önemli kavramlardan biri de şüphesiz *terakki* kavramıydı. Geleneksel Osmanlı tarih ve görüşünü de değiştiren bu kavram aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyetinden Modern Türkiye'nin kuruluşuna kadar “musair medeniyet seviyesine ulaşmak” idealinin temel taşlarından biridir ve ilerleme fikrinin karşılığı olarak kabul edilmektedir. Bkz. Okumuş ve Cihan ve Avcı, s. 249.

⁵³⁹ H. Kemal Karpat, **Osmanlı'da Değişim Modernleşme ve Uluslaşma**, çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, (Modernleşme), 2006, s. 38.

⁵⁴⁰ Paris antlaşmasından sonra III. Napoléon'un Osmanlı toprak bütünlüğü ile ilgili tavrı değişir hatta topraklarını paylaşmak için 1857 yılında İngiltere'ye teklif bile götürür. Ancak dengelerin değişmesinden korkan diğer Avrupalı devletlerin bu fikre sıcak bakmaması üzerine “ırk ve milliyet” politikasını izlemeye başlar. Fransa'nın güçlendiğini gören Avrupalı devletler de onunla müttefik olmak istemesinden cesaret alan III. Napoléon milliyet esaslarına göre Avrupa haritasında değişiklikler yapmak ister; Suriye, Eflak Boğdan, Sırbistan, Karadağ ve Girit'te çıkan olaylara müdahale edip Avrupalı devletleri endişeye düşürür. Ancak bu politikası onu Prusya ile karşı karşıya getiren sebeplerden biri haline gelir ve Sedan'la III. Napoléon devri sona erer. Bkz. Kocabaş, ss. 280-281.

uygun olduğuna inanan Namık Kemal, aynı zamanda Osmanlı hanedanına da bağlılığını korumaktadır.⁵⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda yazdığı eserlerle Hürriyet ve Vatan fikirlerinin öncülüğünü yapan Kemal, Fransız Devriminin bu iki karakteristik fikrini, Müslüman gelenek ve göreneklerine uygun bir şekle sokarak okuyucularına sundu. Kemal'in vatanı kurtarma öğütleriyle dolu şiirleri, tıpkı Fransız çocuklarını *patrie* (yurt) fikrine ısıdıran Renan'ın nesirleri gibi, Türklerin vatan gibi kavramlarla ilk kez tanıştıkları eserler olmuştur.⁵⁴²

Yeni Osmanlıların ve yeni edebiyat akımının bir diğer öncüsü olan Ziya Paşa, tıpkı Şinasi gibi Reşit Paşa tarafından korundu⁵⁴³ ve sarayda iş sahibi olduğu sırada Fransızca öğrenerek çeviriler yapmaya başladı. Yeni Osmanlılarla birlikte sürgün edilen ve bir süre Paris'te kalan Ziya Paşa, Şinasi ve Namık Kemal'in aksine hiç de kararlı bir Batıcı olmadığı gibi, gayrimüslimlere eşit statü tanınması konusunda olumlu düşüncelere sahip değildi. Kültürel ve dini anlamda muhafazakâr olmasına rağmen yine de Fransız fikirlerini takip etmekte, bunlardan meşruti hükümet fikrini benimsemekteydi.⁵⁴⁴ Bu düşüncesini *Rüya* adlı eserinde anlatan Ziya Paşa ancak milli bir meclis kurulması ile ülkenin kurtulacağını ve bu durumun Sultan Abdülaziz'in meşru haklarını zedelemeyeceğini dile getirir.⁵⁴⁵ Hanedana karşı saygı besleyen ve Padişahın istiklalinin korunmasına önem veren Ziya Paşa, halka hürriyet hakkının tanınmasının O'na zarar vermeyeceğine inanır ve o da tıpkı Namık Kemal gibi devletin bu hale gelmesini, Padişahın etrafındaki adamların yolsuzluklarına bağlar. Yine Kemal gibi Batı dünyasının üstünlüğünü kabul eden ve ülkenin çöküşünün engellenmesinin ilerleme çağında, hayat şartlarına uyarak ve medenileşerek olabileceğini söyler. Ancak Osmanlıların bunu yaparken kendi öz varlıklarını kaybetmemeleri için gelenek ve göreneklerine bağlı kalmaları gerektiğini de savunur. Çünkü ona göre dine dayalı esasların bir kenara bırakılması İslam ahlakının bozulmasına ve dolayısıyla da her türlü kötülüğün ortaya çıkmasına yol

⁵⁴¹ Birand, ss. 28-37.

⁵⁴² Lewis, s. 141; Mardin, Yeni Osmanlı, s. 316.

⁵⁴³ Ömer Açıkgöz, **Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar**, Lotus Yayınevi, 2008, s. 263.

⁵⁴⁴ Tanzimat döneminin siyasi kadrolarına İngiltere'nin, fikri alandaki kadrolarına da Fransa'nın desteği Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi alanda istikrarsızlıkları beraberinde getirecek, yönetim darbeleriyle ele geçirilmeye başlanacaktır. Bkz. Açıkgöz, s. 280.

⁵⁴⁵ Lewis, ss. 137-139; Birand, ss. 384-386.

açacaktır. İslam ahlak ve hukukuna bağlı olan Ziya Paşa bu nedenle şeriat dışında kanun yapan Tanzimatçıları da şiddetle eleştirmektedir.⁵⁴⁶

Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlıların düşünsel alanda getirdikleri en önemli yeniliklerinden biri de, yine Batı'da ortaya çıkan ve Aydınlanma dönemi Ansiklopedizm'inin benimsenmesidir. II. Abdülhamit dönemi öğrencileri kendilerine yerli aydınlar olan Yeni Osmanlıları örnek aldılar; Ahmet Mithat Efendi kendisinden sonra gelen bütün entelektüellerin hocası oldu. II. Meşrutiyet ve erken dönem Cumhuriyet aydınlarının onlardan büyük ölçüde etkilendiği ve devlet yönetimi, millet, hâkimiyet-i milliye, parlamento, temsiliyet gibi yönetim biçimlerinde temel paradigma ve zihniyet değişimini Yeni Osmanlılar sağlayarak, Jön Türklerin ilk öncüleri olduklarını söylemek mümkündür.⁵⁴⁷

3.1.2. Abdülhamit Döneminde Fransız Etkisi ve Jön Türkler

Tanzimat dönemi devlet adamları milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sayıda bulunan kültür birimlerini eritebileceklerini ve Osmanlılık şuuru yaratabileceklerini sanıyorlardı⁵⁴⁸ ki bu durum Meşrutiyet döneminde de uzun süre devam edecek⁵⁴⁹ ve Osmanlılık ideali, II. Abdülhamit'in öne sürdüğü Panislamist politikaya rağmen Jön Türklerin zihinlerini meşgul edecekti.

Lale devrinden bu yana süregelen Batıcılık karşıtı tepkiler, söz konusu dönemde Avrupa devletlerinin dış politikasının Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürdüğü ya da kendi menfaatleri için kullandığı düşüncesini yarattığı hayal kırıklığı ile olarak ortaya çıktı ve özellikle 1838'den itibaren Osmanlıların çeşitli devletler imzaladıkları ticaret anlaşmalarında kendi çıkarlarını koruyamamaları

⁵⁴⁶ Birand, ss. 38-54; Karpat, Değişim, s. 40.

⁵⁴⁷ Gündüz, s. 35.

⁵⁴⁸ Mardin, Modernleşme, ss. 12-13.

⁵⁴⁹ Modernleşme hareketinin Osmanlı yönetimindeki birinci aşaması Tanzimat, ikinci aşaması Meşrutiyet ise, üçüncüsü de Cumhuriyettir. Tanzimat Osmanlı klasik yönetim anlayışının etkisinde kaldığı için Meşrutiyet ve Cumhuriyet'ten ayrılır; diğer ikisinin ortak yönü ise batılılaşmayı bağımsızlığın, egemenliğin ve edebi devletin bir gereği olarak görmeleridir. Her ikisi de yükselen medeniyetin Batı olduğuna inanır ve bu durum Cumhuriyet'in ilerleme/değişim yönünü belirleyecektir. Bkz. Açıkgöz, s. 274.

Batı'ya olan tepkilerin başka bir yönünü oluşturdu.⁵⁵⁰ Yine bu dönemde Tanzimatçılara karşı sistematik eleştiriler, daha önce üzerinde durduğumuz Yeni Osmanlı önderlerince yapıldı ve Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, bir üst tabaka oluşturduklarını ve kendi kültürlerini arka plana atarak yüzeysel Batılı olduklarını ileri sürdüler.⁵⁵¹ Osmanlı aydınlarının birçoğu bu dönemde Batı ile Osmanlı arasındaki iktisadi gelişme farkını, verilen ödünlere bağladı ve hatta 1860'lardan sonra Batılılığı sadece yüzeysel yönleri, adabı muaşeret usulleri ve Batı'da hâkim olan modalar açısından değerlendiren ve kullananları sıklıkla eleştirdiler. Ahmet Mithat'ın "Felatun Bey"leri, Recaizade'nin "Bihruzları", Ömer Seyfettin'in "Efruzları" Tanzimat edebiyatının ana karakterleri oldu.⁵⁵²

Tanzimat dönemi sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başladığı devre ise Meşrutiyet dönemidir. Bu döneme giden süreçte, Abdülaziz döneminde artan mali sıkıntılar ülkeyi daha da bunalıma sürüklemişti ve bunun yanı sıra basına uygulanan sansür huzursuzluklara sebep olmuştu.⁵⁵³ Bunun üzerine meşrutiyet yanlısı ve Jön Türklerin yeni reisi olarak kabul edilen Mithat Paşa'nın teşvikiyle, ülke tarihinde ilk kez hükümet değişikliği sağlamak amacıyla önceden düzenlenmiş ve para verilmiş bir öğrenci gösterisi yapıldı. 1876'da alınan fetvayla Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V. Murat geçti.⁵⁵⁴ Ancak V. Murat'ın da, Abdülaziz'in ölümü ve Hüseyin Avni ve diğer bakanların öldürülmesi olayları sebebiyle akli dengesini yitirmesi üzerine meşruti idareyi kabul eden II. Abdülhamit tahta getirildi.⁵⁵⁵ Mithat Paşa'nın sadarete atanmasından birkaç gün sonra ise 23 Aralık 1876'da, tüm 19. yüzyıl anayasaları gibi Prusya Anayasası Fermanı ve Belçika anayasasından büyük ölçüde etkilenecek oluşturulan Kanun-u Esasi

⁵⁵⁰ Namık Kemal, Fuat Paşa'nın şu sözlerini aktararak Tanzimat eleştirisi yapar: "Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, diğeri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hasıl etmeye ihtimal yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvet de sefaretlerdir." Mustafa Reşit Paşa'nın modernleşmeyi sağlayabilmek için Avrupa yardımına başvurması bu sayede elçiliklerin Osmanlı yönetimine ortak olması dışa bağımlılığı beraberinde getirmişti çünkü artık her türlü reform teklifi buralardan geliyordu. Namık Kemal, Tanzimat'ın en çok eleştirilecek yönünün bu olduğunu belirtir. Bkz. Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme**, İşaret Yayınları, 1992, ss. 123-124.

⁵⁵¹ Açıkgöz, s. 261.

⁵⁵² Mardin, Modernleşme, ss. 13-15.

⁵⁵³ Kuran, s. 25; Açıkgöz, s. 262.

⁵⁵⁴ Açıkgöz, s. 262.

⁵⁵⁵ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, (Demokrasi), 1996, s. 36; Anderson, ss. 200-201; Lewis, ss.160-162; Kuran, ss. 26-28.

yürürlüğe girdi ve Osmanlı imparatorluğu ilk kez meşruti bir yönetim benimsemiş oldu.⁵⁵⁶

1876 Kanun-u Esasi'si de tıpkı Tanzimat ve Islahat fermanları gibi, müdahale planlarını önlemek ve ufukta görünen Rus savaşında Batı desteğini sağlamak üzere mükemmel bir zamanda ilan edildi. Meşrutiyet karşıtı II. Abdülhamit ise yapılan tüm planları alt üst ederek, Tersane konferansından sonra sadrazamı Mithat Paşa'yı azletti ve ülkeyi terk etmesini istedi.⁵⁵⁷ II. Abdülhamit, Kanun-u Esasiyi hemen kaldırmadı hatta 1877 yılında Osmanlı tarihinin ilk seçimlerini yaparak Osmanlı parlamentosunu oluşturdu ve havayı yumuşatmaya çalıştı. Söz konusu Rus savaşı patlak verince de, bunu fırsat bilerek meclisi feshetti ve otuz yıl sürecek olan basın yayın faaliyetlerinin sansüre uğradığı, jurnalciliğin had safhaya ulaştığı istibdat dönemini başlattı. Böylece Osmanlı'nın ilk meşruti rejim denemesi sona erdi.⁵⁵⁸

Abdülhamit'in istibdadı Yeni Osmanlıların sonu olurken Çırağan Vakası ve Kleanti İskalyeri-Aziz Bey komitesi gibi oluşumlar rejimin daha da katılaşmasına neden oldu ve bu durum Mithat Paşa'nın sonunu getirdi.⁵⁵⁹ Abdülhamit'in saltanatını, sürekli korku ve endişe içinde geçirdiği ve ülkede hafiyeleşmeye dayanan bir sitem kurarak, bütün gücünü ve kaynaklarını kendisini tehlikeden korumaya adanmış bu dönem her şeye rağmen, Batı fikirlerinin zihinlerde daha iyi yerleştiği bir dönemdi. Bunun nedeni, Tanzimat'tan bu yana kurulan okullarda okuyanların, yabancı dil bilenlerin artması ve bilhassa II. Abdülhamit'in Batı'yı bir bakıma model olarak almış olmasıydı. Padişah Batıcılığı, Batı'nın tekniğini, idari sistemini, askeri teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor ve bunun yanı sıra Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye çalışıyordu.⁵⁶⁰ Kendisi hürriyetçi meşrutiyetçi fikirlere şiddetle karşı olmasına rağmen, hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de devlet içinde kendi mevkiini güçlendirme araçları olarak gördüğü Batılılaşmaya ve reformlara tamamen karşı değildi. Bu sebeple Abdülhamit idaresinin ilk on yılı oldukça aktif bir değişme ve reform dönemi haline geldi. Hatta Tanzimat'ın başlattığı hukuk, idare, eğitim reformunun onun ilk zamanlarında gerçekleştiğini ve

⁵⁵⁶ Halil İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", **Halil İnalçık Doğu Batı Makaleler I**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, (Türkiye), 2005, s. 204; Lewis, s. 163; Açıkgöz, s. 262.

⁵⁵⁷ Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 335-336; Lewis, s. 164; Kuran, s. 29.

⁵⁵⁸ Kuran, s. 30; Lewis, ss. 165-168; Açıkgöz, s. 263.

⁵⁵⁹ Sina Akşin, "Jön Türkler", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 832; Lewis, ss. 168-176; Kuran, ss.31-38.

⁵⁶⁰ Mardin, Modernleşme, s. 15.

zirvesine ulaştığını söylemek mümkündür.⁵⁶¹ Nitekim bu amaçla geliştirilen Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye'nin programları sayesinde, 19. yüzyıl pozitif bilimlerinin Batı'nın esas güç kaynağı olduğunu ve kuvvetli olmanın yolunun Batılılaşmadan geçtiğini görmeye başlayan bir nesil ortaya çıkmıştı.⁵⁶² Hatta bu dönemde öğrenciler Büchner'in *Madde ve Kuvvet*'ini, Rousseau'nun Toplum Sözleşmesi, İtiraflar gibi eserlerinin yanı sıra Spencer, Gustave Le Bon gibi pozitivist ve materyalist yazarların kitaplarını gizlice okuyup, düşüncelerinden etkilenmişlerdi.⁵⁶³

Özellikle 1840'lardan sonra MacFarlane, Tıbbiye'de ziyareti sırasında kitaplığın Fransızca eserlerle dolu olmasına ve Fransız İhtilali'ni hazırlayan materyalist filozofların eserlerinin öğrenciler tarafından okunmasına şaşırıldığını belirtir. Genç Türk öğrencilerinin oturmuş dinsizliğin el kitabı olan d'Holbach'ın eseri *Système De La Nature*'ü, Diderot'nun *Jacques Le Fataliste*'ini, *Le Compère Mathieu*'sünü okuduğunu, Voltaire çevirilerinin yapıldığını ve raflarda Cabanis'in *Rapport Du Physique Et Du Moral De L'Homme*'unu görünce şaşkınlığını gizleyemez. Gittiği hemen her yerde Fransız felsefeciliğinin (materyalizminin) Türkiye'de hızla yayılmakta olduğunu fark eder.⁵⁶⁴

Osmanlı aydınının düşünce dünyasına, Tanzimat'tan hemen sonra nüfuz etmeye başlayan Avrupa'nın bu yeni felsefe akımlarını birbirinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü bu dönemde üretilen düşünce akımlarının kendi içlerinde olağanüstü zenginlikleri, farkları ve antitezleri bulunmaktayken ve Osmanlı aydınının neyi savunduğunu anlamak da çok güç olmuştur. Tanzimat dönemi aydınları modernleşmeyi, Batı medeniyetine ulaşma ve ilerleme olarak görürken; Meşrutiyet aydınında öncelikli sorun hürriyet isteği ve Batılı ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışılmasının engellemesiydi. Çünkü Abdülhamit dönemi istibdadı, bu dönemin Jön Türklerinin faaliyetlerini her türlü sansür ve jurnalcilik yoluyla kısıtlamaya gitmiş ancak yine de Batılı fikirlerin savunulması ve

⁵⁶¹ Lewis, ss. 176-177.

⁵⁶² Mardin, Modernleşme, s. 16.

⁵⁶³ Gündüz, s. 32.

⁵⁶⁴ 1732- 1848 yılları arasında Fransızcadan askeri eğitim ve coğrafya alanlarında 21 eserin; 1859-1900 aralığında da edebiyat ve felsefe ağırlıklı olmak üzere 312 eserin Türkçeye kazandırıldığını biliyoruz. Bu eserlerin büyük çoğunluğunu Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet İhsan, Mehmet Suphi, Selanikli Tefik, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Rasim gibi Fransızca bilen aydınlar tarafından çevrilmişti Bkz. Cevdet Perin, **Tanzimat Edebiyatına Fransız Tesiri**, Pulhan Mat., İstanbul, 1946, ss. 209-292'den aktaran Kocabaş, ss. 275-276; Berkes, Çağdaşlaşma, s. 232-233; Gündüz, ss. 27-28.

tartışılmasına engel olmamıştı. İşte bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nda gerilemenin fark edilmesi ve devlet eliyle yapılmaya başlanan reformlardan beri Osmanlı aydınının asıl meselesi, devletin nasıl kurtarılacağı sorusuydu.⁵⁶⁵ Bu temel mesele içinde aydınlar o günden bugüne miras kalacak olan pragmatizmin öncülüğünü yapmışlar ve toplumsal sorunlarda bazen Sosyal Darwinist yaklaşımını bazen Lamarkçı yaklaşımı benimserken, bazen de her ikisini birlikte kullanmışlardır. Darwinist evrim teorisini tam olarak anlamayan Osmanlı aydını içinde bulunduğu koşullar sebebiyle de ikileme sürüklenmiş; bu durum Ziya Gökalp'ten Mehmet Akif'e kadar tüm düşünürleri etkilemiştir.⁵⁶⁶

3.1.2.1. Ahmet Rıza Bey ve Auguste Comte

Ahmet Rıza Bey, Avusturyalı annesinin etkisiyle genç yaşlardan itibaren Batı'yla ilgilenen; babası Konya'ya sürüldüğü için orada Anadolu köylüsünün durumunu görerek Fransa'da ziraat okumaya karar veren ancak Türkiye'ye döndükten sonra halkını eğitim yoluyla uyandırmaya karar vermesi sebebiyle yeniden Paris'e dönen bir Osmanlı aydınıydı.⁵⁶⁷ 1887 yılında Auguste Comte üzerine yazılan bir yazıda pozitivizmden oldukça etkilenen Ahmet Rıza, Bursa'da Maarif Müdürlüğü yaptığı sırada 1889 yılında Fransız Devrimi'nin yıldönümü sebebiyle açılan sergiye katılmak için Paris'e gitti ve burada pozitivizmi daha iyi inceleyebilmek için istifa ederek Jön Türk hareketine katıldı.⁵⁶⁸ Daha sonra İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden biri olan Ahmet Rıza'nın, Auguste Comte'un öğrencisi Pierre Lafitte gibi önde gelen isimlerin derslerini takip ettiği Fransız pozitivizmi, Fransız Devrimi'nin yalnız rasyonel yanlarını kabul etmekte ve bir toplum bilimi meydana getirmeye çalışmaktaydı. Aynı zamanda kurulu düzene inanması ve insan haklarından söz etmek yerine, insanların topluma karşı

⁵⁶⁵ Açıkgöz, s. 277.

⁵⁶⁶ Gündüz, s. 30.

⁵⁶⁷ Jön Türklerin önemli öderlerin biri olan Ahmet Rıza Bey, Jön Türklerin genel tutumları olan ve sivil-bürokratik av askeri diye ikiye ayırabileceğimiz otoriter-elitist teorilerin Mizancı Murat'la birlikte sorumlularındandı. İlki halka tepeden bakan, bazen halk aleyhtarı tutumlar sergileyen ve merkezi devlet otoritesini güçlendirmeye çalışan; ikincisi ise en kısa sürede ülkeyi kurtarmak olan tavidir ve her ikisi de İttihat ve Terakki'nin siyasi tutumunu oluşturmaktaydı. Bkz. Açıkgöz, s. 277.

⁵⁶⁸ İlknur Meşe, **Ulus-Devlet Olma Yolunda Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Siyasal Kimlikleri ve Modernleşme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2006, ss. 149-150; Açıkgöz, s. 291.

görevlerinden bahsetmesi sebebiyle III. Napoléon döneminin muhafazakâr ve “maddiyatçı hodbinliğinin” temel taşlarından biri haline gelmişti; 1870’ten sonra önemini kaybetse de Türk aydınlarını büyük ölçüde etkileyen fikir akımlarından biri oldu.⁵⁶⁹

Ülkesinde toplumunun geri kalmışlığını gören ve Paris’te incelediği fikir akımlarının etkisiyle eğitim sisteminin reformunu sağlayacak bir projeyi padişaha sunan ancak çabalarının boşa çıktığını anlayan Ahmet Rıza bunun üzerine düşünce sistemini ve fikirlerini açıklayabilmek için 1895 yılında *Meşveret*’i çıkarmaya karar verdi.⁵⁷⁰ Bu tarihten sonra Meşveret’inin de etkisiyle İstanbul’daki İttihad-ı Osmanî adını, İttihat ve Terakki’ye çevirdi.⁵⁷¹ *Meşveret*’ten önce Ahmet Rıza’nın görüşlerine, pozitivistlerin dergisi *Revue Occidentale*’da çıkan makalelerinde öne sürdüğü fikirler politikaya çok yakın olmasa da pozitivism etkisi taşıması açısından değinilmesi gereklidir.⁵⁷² Bir uzmanlar zümresi olmadan hükümet etme ilminin gerçekleştirilemeyeceği tezini savunan Ahmet Rıza’nın bu düşüncesi Comte felsefesinin Saint Simon’a dayanan kısımlarından ileri gelir.⁵⁷³ Comte’un toplum kanunlarını saptamaya çalışmasına benzer fikirler öne süren Ahmet Rıza’nın bu görüşleri, Aydınlanma devri düşünürlerinden materyalizmin kurucusu D’Holbach’ın da etkisinde kalmasından kaynaklanır. Bu pozitivist-materyalist dünya görüşü onu Yeni Osmanlılardan farklı olarak laik bir düşünce tarzına iterken, aynı zamanda bu görüşün diğer bir sonucu, bireylerin ihtiyacının maddi dünyayla sınırlandırıldığı fikriydi. Buradan yola çıkarak Osmanlı için yapılması gerekenin ziraat ve sanayinin geliştirilmesi ve halkın da bunu kavrayabilmesi için eğitim düzeyinin yükseltilmesi sonucuna varan Ahmet Rıza için eğitim aslında, insanın kendi kendisini bulmasına yarayacak bir araç değil, bireye toplum içindeki görevlerinin nelerden ibaret olduğunu gösterecek bir araçtı.⁵⁷⁴

Eğitime verdiği önemle birlikte halkın geri kalmışlığının nedenlerinden olarak gördüğü tekke şeyhlerine karşı cephe alan Ahmet Rıza, İslami dogmaya önem

⁵⁶⁹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 174-176.

⁵⁷⁰ Ernest Ramsaur, **Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 41; Gündüz, s. 39; Mardin, Jön Türkler, ss. 176.

⁵⁷¹ Lewis, ss. 195-196; Kuran, ss. 42-43; Açıkgöz, s. 271.

⁵⁷² Ramsaur, s. 125; Açıkgöz, s. 293.

⁵⁷³ Doğan Özlem, “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, (Pozitivizm), s. 453.

⁵⁷⁴ Mardin, Jön Türkler, ss. 176-182.

vermesi de sosyal bir harç olarak ciddiye alıyor⁵⁷⁵ ve İslamiyet'in gelişmeye Hristiyanlıktan daha elverişli olduğunu düşünüyordu. Temeller atılması gereken kurumun, sağlam ve laik bir eğitim olduğunu öne sürmesine rağmen, İslam'ı bir engel olarak görmeyen Ahmet Rıza'nın bu düşüncesi, insanları harekete geçiren unsurların fikirler olduğunu öne sürerek dini inançlara önem verilmesi gerektiğini savunan Comte düşüncesinden gelmekteydi.⁵⁷⁶ İslamiyet'in kabul edildiği ülkelerde Hristiyanlara göre daha toleranslı bir yapıda olduğunu ve bu unsurun milliyetçiliğin yayılmasına zemin hazırlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya götürdüğünü savunan Ahmet Rıza, İslam'ın Cumhuriyetçi hiç bir rejime karşı olmadığını, aksine Millet Meclisi tarafından seçilen lideri kabul edebileceği yönündeki görüşlerini de ileri sürmekten çekinmedi. Ahmet Rıza'nın yazılarında cumhuriyet konusuna bundan sonra rastlanamazken Türkiye'deki rejimin meşruiyeti sorusunda düşüncesi, Padişah'ın seçimle işbaşına getirilmesi ve halka onu hal'etme hakkının verilmesi yönündedir.⁵⁷⁷

Ahmet Rıza Bey'in muhalefete başladığı yıllarda çıkardığı *Meşveret* gazetesi⁵⁷⁸ Osmanlı İmparatorluğu içindeki okuyucuları hedef aldığı için Türkçe olarak basılmaktaydı ancak bunun yanında Ahmet Rıza, Fransızca ek çıkarma işini bizzat üstlenmişti. Türkçe ve Fransızca ekleri birbirinden farklı tutumlar içeren *Meşveret*'in Fransızca ekinde Comte'a giden, evrensel ve bazı Jön Türklerce kozmopolit bulunan fikirler yayınlanırken; Türkçe ekte daha çok Osmanlıların vatanlarını kurtarmaları gerektiği ve Padişah'a yöneltilen eleştiriler bulunmaktaydı.⁵⁷⁹ *Revue Occidentale* tarafından yayın hayatına başladığı ilan edilen ve Jön Türklerin resmi yayın organı olduğu bildirilen *Meşveret*'in, 3 Aralık 1895'teki yayınıyla İttihat ve Terakki'nin amaç ve hedefleri de ilk kez bütünüyle ifşa edilmiş oldu.⁵⁸⁰

1895 sonundan itibaren *Mizan* gazetesinin İttihat ve Terakki'nin resmi yayın olmasına kadar düzenli olarak çıkan Türkçe *Meşveret*'te en önemli nokta, iyi bir toplumun nasıl olması gerektiği konusundaki incelemeler değil, Osmanlı

⁵⁷⁵ Açıkgöz, s. 292.

⁵⁷⁶ Ramsaur, s. 124.

⁵⁷⁷ Mardin, Jön Türkler, ss. 182-187.

⁵⁷⁸ Açıkgöz, s. 287; Özlem, Pozitivizm, s. 459.

⁵⁷⁹ Ahmet Rıza Bey, **Batı'nın Doğu Politikası'nın Ahlaken İflası**, Çev. Ziyad Ebüzziya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 41.

⁵⁸⁰ Açıkgöz, s. 292; Ramsaur, ss. 41-42.

İmparatorluğu'nun zaafından söz eden şikâyetlerdir. Burada Atatürk'ün reform konusunda Jön Türklerden ileriye gittiği nokta, bu şikâyet edebiyatını ortadan kaldırıp sorunların özüne önem veren bir reform anlayışı yerleştirmiş olmasıdır. Jön Türklerin iktidara gelmelerinden sonra ve hatta Ziya Gökalp'in reform anlayışında 1920'lere kadar egemen olan bu hava, Cumhuriyet dönemiyle birlikte ortadan kaldırılmıştır. *Meşveret*'te sıkça rastlanan halka yukarıdan bakan tavır doğrudan pozitivistizmin bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor⁵⁸¹ ve 1876 anayasasının milletin onu benimsemeye hazır olmadığı bir zamanda çıkarıldığı söyleniyordu. Yine bir Jön Türk olan, Yeni Osmanlıları Jön Türklere bağlayan halkalardan biri olarak kabul edilen⁵⁸² ve *Meşveret*'te yazılar yazan Halil Ganem'in Osmanlıcı tutumu ise, Jön Türklerin düşüncelerinin en somutlarından biri olarak karşımıza çıkar.⁵⁸³

Eğitimci, Osmanlıcı temaların yanında bir de Adalet konusunun işlendiği Türkçe *Meşveret*'te yazılan bir makale de şer'i mahkemelerin yerine nizamiye mahkemelerini koymanın Osmanlı sisteminde yarattığı karışıklıklardan bahsedilmiştir. Böylesi İslamcı bir tez, Balkanlar'daki yerel komitelerin Ahmet Rıza'nın dinsizliğinden şikâyet ettikleri bir dönemde Hoca Kadri Efendi'yle *Meşveret*'e sağlanan dini prestij ihtiyacından ileri gelmekteydi. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması, Batılı devletlerin müdahalesi, kapitülasyonlar ve Ermeni sorunu gibi konuların işlendiği *Meşveret*'te, Osmanlı birliğini sağlamak adına bir tasfiye hareketinden çekinilmemesi de yine Comte'un vatandaşlar için tek bir birim yaratma çabasından geliyordu. Bunların yanı sıra Komite etkisiyle yazıldığı düşünülen ve ordunun Abdülhamit döneminde hakarete uğradığı konusu, o dönemde Fransa bölümünde daha önce anlattığımız Boulanger olayı, Dreyfus davası gibi meselelerin Avrupa'da da milli simgelere karşı hassasiyetin artmasının bir uzantısıydı. Batı'yı suçlayan yazılarında emperyalizmden bahseden ve tüm sorumluluğu Padişah'a yükleyen *Meşveret*⁵⁸⁴ ve Jön Türkler, bu noktada Yeni Osmanlılardan ayrılıyorlardı. Çünkü Yeni Osmanlı önderleri

⁵⁸¹ Özlem, Pozitivizm, s. 459.

⁵⁸² Açıkgöz, s. 279.

⁵⁸³ Mardin, Jön Türkler, ss.191-193.

⁵⁸⁴ Murtaza Korlaelçi, "Pozitivist Düşüncenin İthali", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 217; Mardin, Jön Türkler, ss. 193-198.

Batılılaşma sorununun faturasını hanedana değil, devlet içinde yolsuzluklara karışan devlet adamlarına çıkarıyorlardı.

Fransızca *Mechveret*'e gelince; Ahmet Rıza bu ekte yazmak istediklerinde Türkçe olana göre daha serbestti. Örneğin İttihat ve Terakki'nin şiddet usullerine karşı olduğu fikrini önce Fransızca ekte, bundan bir ay sonra da Türkçe Meşveret'te yayınlamıştı. Bu durum Fransız anarşizm aleyhtarı kanunların bir sonucuymuştu ve aynı zamanda Comte'un ihtilal aleyhtarlığından da ileri gelmekteydi.⁵⁸⁵ Kanlı bir ihtilalin ülkeye fayda sağlamak yerine yabancı müdahalesi sonucunu getireceğini savunan Ahmet Rıza bu sebeple, Jön Türklerin bu tarz gösterilerinden uzak duruyordu.⁵⁸⁶

Mechveret'in Fransızca ekinin programında bahsedilen Doğu medeniyetinin orijinalliğini koruyarak, Batıdan sadece ilmi gelişmeleri almak düşüncesinin temelinde yine Comte'un medeniyetleri zedelemekten gelişme sürecine katma fikri yatmaktaydı. Bu düşüncenin Osmanlıları üstün kılan İttihat ve Terakki isteklerine hitap eden yönü sayesinde Ahmet Rıza'nın Comte'çu gelenekçiliği ile İttihat ve Terakki'nin asker üyelerinin Osmanlılığın şanını kurtarma isteği örtüşüyordu. Ahmet Rıza'nın geleneğe verdiği değeri, Comte'un din ve siyasetin ayrılması prensibine rağmen Osmanlı'da bu iki kuvvetin birleşmesinin Papalık gibi bir sorunu ortaya çıkarmadığını, aksine ruhani şefin kanunlara uyduğunu söylemesinden de anlamak mümkündür.⁵⁸⁷

Paris'te bulunduğu yıllarda, doğal olarak entelektüel ortam içinde tartışılan konulardan etkilenen Ahmet Rıza ve Jön Türklerde artık Avrupa liberallerinin kendilerine yardım edeceği inancı tamamen ortadan kalkmıştı. Çünkü Avrupalı düşünürlerin İslam aleyhtarlığı ve Avrupalı devletlerin Türklere karşı tutumunun yarattığı hayal kırıklığı bu dönemde Jön Türklerdeki antiemperyalist söylemleri arttırdı ve özellikle 1900'lerden itibaren Fransızca ekte sert bir havanın esmesine yol açtı. Meşveret'i birlikte çıkardıkları Halil Ganem, bu konuda Batı emellerini olduğu gibi ortaya koyan Jean Jaures hayranlığını sık sık dile getirirken,⁵⁸⁸ Ahmet Rıza da Avrupa'da artan ırkçı düşünceler kapsamında "kan temizliğinden" ve "karakter

⁵⁸⁵ Melis Ergenekan, "Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi", **Global Media Journal**, Yeditepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Bahar Sayısı, İstanbul, 2011, (<http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ%202011%20Bahar/pdf/Melis%20Ergenekan%20AHMET%20RIZA%20VE%20ME%20C5%9EVERET.pdf>), s. 112.

⁵⁸⁶ Mardin, Jön Türkler, ss. 200-201.

⁵⁸⁷ Mardin, Jön Türkler, ss. 200-206.

⁵⁸⁸ Ergenekan, ss. 112-113.

asaletinden” bahsediyordu. Genel hatlarıyla yazılarında otoriter bir devlet anlayışının hâkim olduğu Ahmet Rıza’nın bu tutumu, Comte teorisinin bir sonucuydu ve Türkiye için uygun olan sistemin bir Vekiller Meclisi ve Devlet Şurasının ılımlı hale getirildiği monarşik bir rejim olduğuna inanıyordu. Avrupa demokrasisine karşı duyulmaya başlanan kuşkular Ahmet Rıza’da git gide devlet yönetimini bir *elit*’in eline teslim edilmesini öngören fikirlerin oluşmasına neden olurken,⁵⁸⁹ var olabilmek için bu *elit*’in fethedici ve istilacı olması gerektiğini savunuyordu. Jön Türk hareketinin Türkiye’de sonuçsuz kalması Ahmet Rıza’nın halka karşı olan güvensizliğini arttırmış, önemli olan *grande masse*’ın kazanılması olduğu düşüncesini yerleştirmişti. Çünkü hanedana sıkıca bağlanan bir halkın, önderlerinin taklidini yapmaktan öteye gidemeyeceğini savunuyor ve bu düşüncelerini de esas itibarıyla Gustave Le Bon’dan alıyordu.⁵⁹⁰

Yeni elit teorisinde Ahmet Rıza’nın öne sürdüğü fikir, Osmanlı İmparatorluğu’nun askeri bir devlet olması ve ülkede askeri gücün azalması sonucunda bir meslek olarak askerliğe itibarın da azalması, Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarına göz diktiği bir sırada son derece tehlikeliydi. Aksine askeri kariyere önem ve öncelik vermek, orduyu modernleştirmek gerekliydi.⁵⁹¹ İmparatorluğun yükselmesinden bu yana ordunun rolünün de değiştiğine değinen Ahmet Rıza, ordunun amacının artık fetih değil, İmparatorluğun parçalanmasını engellemek olduğunu öne sürüyordu. Böylece gaza fikri yerine vatanperverlik duygusu yaratarak, bizzat vatan savunmasında bulunanların ülkenin sorunlarını anlatmasıyla birleştirici bir güç ortaya koyulabileceğine inanıyordu. Burada örnek alınması gereken model Fransız ihtilal orduları modeliydi.⁵⁹² Subaylara politikaya karışmalarını, iktidarın yetersizlerin eline geçmesine engel olmalarını ve yeni askeri *elit*’in sivil hayata önderlik yaparak millet için uyarıcı bir güç olmalarını öğütüyordu. İdealini gerçekleştirebilmek ve bu yeni *elit*’i yaratabilmek için eğitim

⁵⁸⁹ Sina Akşin (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 357.

⁵⁹⁰ Mardin, Jön Türkler, ss. 207-214.

⁵⁹¹ Osmanlı İmparatorluğu boyunca çok önemli bir yere sahip olan hatta Meşrutiyet gibi devrimci hareketlerde, Cumhuriyet’in kuruluşunda etkin rol oynayan ordu, Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra da bu önemini korudu. Modernleştirme sürecinin öncülerinden biri haline gelerek, devrimlerin cumhuriyetine koruyucusu konumuna yükseldi ve zamanla toplumsal etkinliğin neredeyse tamamını etkiler duruma geldi. Öyle ki ordu, Türkiye Cumhuriyeti’nin tek kurucu gücü olarak da ele alınabilmektedir. Bkz. Güngör Erdumlu (Ed.), **Modernlik ve Modernleşme Süresince Türkiye**, Ankara, 2004, s. 229; Özlem, Pozitivizm, s. 459.

⁵⁹² Mardin, Jön Türkler, ss. 215-216.

sisteminin yenilenmesi gerektiğini savunan Ahmet Rıza böylece 1895 yılında açıkladığı eğitim reformu düşüncesini bu teorisiyle birleştirmiş oluyordu. Burada Ahmet Rıza için önemli olan bir başka nokta, eğitimde *Kadın*'ın yeri idi çünkü iyi ve eğitilmiş bir çocuk yetiştirebilmenin yolunun *Kadın*'ı eğitmekten geçtiğine inanıyordu.⁵⁹³

Auguste Comte pozitivizmi, başlangıçta toplumu harekete geçiren maddi unsurları ayırmaya yarayan bir yöntem olarak kullansa da, daha sonra toplumda manevi unsurların da önemli olduğunu fark ederek dinin oynadığı role artan bir önem vermiştir ki Comte'dan etkilenen Durkheim'ın eserlerinde de bunu görebilmek mümkündür. Ahmet Rıza Bey ise pozitivizmi bir nevi materyalizm ile birleştirerek, milletlerin bir ruhu veya irsiyetle intikal eden bir yapısı olduğuna inanmaya başladı ve böylece pozitif bir toplum bilimi kullandığını öne sürdü. Daha önce de bahsettiğimiz gibi temel olarak, Pozitivizm ile Türk Milliyetçiliği etkisi altında olan Ahmet Rıza'nın⁵⁹⁴ ideali imparatorlukta tüm ırkların Fransa'daki merkezi hükümet modeline benzer bir biçimde “yeni bir ulus” modeliyle karışıp kaynaşmasıydı.⁵⁹⁵ Laik düşüncesi sebebiyle sık sık dinsizlikle suçlanan Ahmet Rıza,⁵⁹⁶ beş vakit namaz kılmadığını itiraf eden tek kişiydi ve İttihat ve Terakki'nin iki zıt kutba bölünmesine yol açan meşhur 1902 kongresinden sonra uzun süre cemiyette etkili olsa da, özellikle 1908'den sonra partinin giriştiği otoriter denemeler ve I. Dünya Savaşı'na girilmesine neden olan tutum yüzünden İttihat ve Terakki'den tamamen ayrıldı.⁵⁹⁷

3.1.2.2. Prens Sabahattin ve Le Play-Demolins

II. Meşrutiyet devrinin önde gelen aydınlarından biri de şüphesiz Prens Sabahattin'dir. Osmanlı hanedanına mensup ve Abdülhamit ile akraba olan Damat Mahmut Celalettin Paşa'nın iki oğlundan biri olan Prens Sabahattin, babasıyla ve

⁵⁹³ Süleyman Arif Sarı, **Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Ana Bilim Dalı, Ankara, 2004, ss. 98-105; Mardin, *Jön Türkler*, ss. 216-217.

⁵⁹⁴ François Georgeon, **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900–1930**, YKY, İstanbul, (Modernleşme), 2006, ss. 94-95; Ramsaur, ss. 42-47.

⁵⁹⁵ Ramsaur, ss. 123-124; Mardin, *Jön Türkler*, s. 220.

⁵⁹⁶ Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 396.

⁵⁹⁷ Mardin, *Jön Türkler*, ss. 180-220.

kardeşiyle birlikte İstanbul'dan Paris'e kaçarak Jön Türk hareketine katıldı⁵⁹⁸ ve Ahmet Rıza'ya rakip olmasıyla Jön Türk hareketinden itibaren günümüze kadar gelecek olan sağ ve sol merkezli kutuplaşmanın başlangıcını yapmış oldu.

Prens Sabahattin'in görüşlerini incelerken üzerinde durulması gereken üç nokta vardır. Bunlardan birincisi, Prens Sabahattin'in Katolik çevrelerle olan yakınlığıdır ki bu durum sadece Ahmet Rıza'nın da içinde bulunduğu Bahaettin Şakir Bey grubunun değil, bazı Avrupalı yazarlarında Katolik Kilisesi tarafından kullanıldığının düşünülmesine yol açmıştır. İkincisi; Sabahattin'in kardeşi Lütfullah'ın Damat Mahmut Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'a girmeye çalışırken yakalanması ve bir süre sonra yeniden Fransa'ya gönderilerek kardeşini geri dönmeye ikna etmesi, çok kritik bir dönemde Prens Sabahattin'in durumunu zayıflatan bir faktör olmuştu. Üçüncü noktaya gelince; Sabahattin Bey'in Bahaettin Şakir Bey'den daha çok halka güvenmesine karşılık onun gibi "halk çocuğu" olamaması, toplumu analiz etme kabiliyetinden uzak olduğunun düşünülmesine yol açıyor ve *Şura-yı Ümmet*⁵⁹⁹ grubu tarafından Prens Sabahattin'in sosyal teorileri bu yönlerden ele alınıyordu.⁶⁰⁰

Yoğun bir Fransız düşünce hayatı etkisi gördüğümüz Prens Sabahattin'in sosyolojik düşüncelerinin kökeninde Frederic Le Play ve Edmond Demolins bulunmaktadır.⁶⁰¹ Le Play'in eserlerini okuyarak onun aile, din ve özel mülkiyet konularındaki görüşlerinden etkilenen Prens Sabahattin, Elisée Reclus'un *Nouvelle Géographie Universelle* eseriyle kendisini daha da geliştirdi. Ardından Demolins'in *A Quoi Tient La Supériorité Des Anglo-Saxons?* isimli yapıtıyla tam olarak çıkış yolunu bulduğuna inanan Prens Sabahattin, bu düşünürlerin yanı sıra bir de Haeckel, Büchner, Fouillé gibi isimlerden de etkilenmişti.⁶⁰²

Prens Sabahattin, "insan" anlayışını devrin en bireyci sosyal düşünürlerinden olan Demolins'ten almıştı. Onun teorisi, toplumun özelliklerini birey ve aile gibi daha küçük birimlerden alması ve bu sebeple bireyi ve aileyi muayyen bir toplum

⁵⁹⁸ Lewis, s. 199.

⁵⁹⁹ *Şura-yı Ümmet*, İttihat ve Terakki'nin bir yayın organı olmakla birlikte Bahaettin Şakir ve Samipaşazade Sezai tarafından Kahire'de kurulan bir dergidir. İstanbul, Selanik ve Paris'te de yayınlarına devam eden bu derginin görüşleri, İttihat ve Terakki'nin politikalarını anlayabilmek açısından oldukça önemlidir.

⁶⁰⁰ Mardin, Jön Türkler, ss. 288-289.

⁶⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, (Batılılaşma), 1960, s. 92; Gündüz, s. 39.

⁶⁰² Ramsaur, s. 114; Mardin, Jön Türkler, s. 290.

uğruna feda etmenin yanlış olacağı üzerineydi. Demolins bu görüşünü öğrencisi olduğu Le Play'den almıştı. Bu temel görüşten yola çıkarak *A Quoi Tient La Supériorité Des Anglo-Saxons?* adlı eserinde Anglo-Sakson ülkelerindeki eğitimin bireysel yetenekleri geliştirmeye yönelik olduğunu söylerken, bu tutumun devlet yönetimine yansımalarının adem-i merkeziyetçilik olarak kendisini gösterdiğini ifade ediyordu.⁶⁰³ Hâlbuki Demolins'e göre merkeziyetçi toplumlar, bireye önem vermeyen merkeziyetçi niteliklerini devam ettirecek eğitim sistemini uyguluyor ve bu durum bireyin kişisel gelişiminin önünde engel oluyordu. Böylece birey her şeyi toplumdan beklemeye başlıyordu. Fransa ve Prusya'daki devlet memuriyetlerine olan talebi ve bu ülkelerde memurların çok olmasının nedenini devlet sisteminde merkeziyetçiliğin olmasına bağlıyordu.⁶⁰⁴

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunun da önemli bir özelliği olan memur zümresi varlığını o zaman dek kimsenin yapamadığı şekilde eleştirmiş ve memurlara karşı cephe almıştı. Daha önce Mizancı Murat ya da Ahmet Rıza bu tip eleştiriler getirmiş olsalar da bizzat memura karşı yönelmek ve memuriyeti zararlı bir meslek haline getirmek, tüm *elit*'lerin memur olduğu bir ülkede çok derin bir sosyal eleştiriydi. Bu sebeple en sert hücumlar, kolayca elde ettikleri mevkileri kendilerine sağlayan toplum düzenini yerine bambaşka bir düzen fikrinin öne sürülmesiyle rahatları bozulacak olan kimselerden gelmişti. Radikal bir toplum değişimi düşünmeyen bir memur grubunun (Mülkiyeli ve Askeri Tıbbiyeli) çoğunluğunu oluşturduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti doğal olarak bu düşüncüyü en sert biçimde eleştirecekti. Memur toplumunun birlikte getirdiği unsurlarından biri de merkeziyetçilik ile birlikte iktisadi sistemin belirlenmesiydi. Siyasi iktidarın memurların elinde toplandığı bir iktidarda, sistemin devamlılığı için en küçük yönetsel birimin bile denetlenmesi zorunluluğu ekonomik potansiyellerin gerçek bir gelişme haline aktarılamamasını beraberinde getiriyordu. Demokrasi anlayışında da Jön Türklerden oldukça farklı bir çizgide bulunan Prens Sabahattin'in taşraya olan güveni, bizzat taşradan gelen Jön Türk önderlerinden daha fazlaydı ki bu durum

⁶⁰³ Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabılır**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002; s. 43.

⁶⁰⁴ Sonraki süreçte bu fikirleri doğrultusunda İttihat ve Terakki'den bağımsız olarak Teşebbüs-ü Şahsi ve Adam-i Merkeziyet Cemiyetini kurarak Anadolu'da propaganda hareketine de katılarak Jön Türk hareketine katkıda bulunmuştur. Bkz. H. Zafer Kars, **1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 45; Ramsaur, s. 114; Mardin, Jön Türkler, ss. 291-292; Gündüz, s. 39.

yukarı da bahsettiğimiz konumlarına alışmış olan Türklerin Osmanlı bürokrasi kalıplarına ne kadar uyduklarını gösteriyordu.⁶⁰⁵

Prens Sabahattin'in bu gözlemleriyle birlikte, Ahmet Rıza'nın izleyicisi olduğu Comte'un görüşlerinden yola çıkılarak kurulan ve yönteminde tarih, etnografya, istatistik ve iktisadı kullanan Durkheim okulu ile Le Play tarafından kurulan ve Henry de Tourville ile Demolins'in katkılarının bulunduğu *Science Sociale* yayınlarıyla tanınan bir okulun olduğu iki farklı akım ortaya çıkmıştı.⁶⁰⁶ Doğru gözlemlerini sosyolojik plandan siyasi plana aktarma zorunluluğu nedeniyle aceleci davranan Prens Sabahattin'in bu görüşleri, siyasi bir teori olarak ülkenin "ilm-i içtima" ile yönetilemeyeceğine inanan Jön Türkler tarafından kabul edilmedi. Nitekim onun öne sürdüğü ve Anglo-Sakson adem-i merkeziyetçiliği modeliyle gelişmiş bir birey yaratılabileceği fikri,⁶⁰⁷ endüstriyel süreçte merkeziyetçiliğin artmasıyla sonuçlandı ve dolayısıyla Prens Sabahattin'in erişmek istediği gelişmişlik düzeyi ile adem-i merkeziyetçilik arasındaki bağ ortadan kalmış oldu. Esas itibarıyla, ülkeyi kurtarmak konusunda samimi olan ve amacı "*hükümetle milleti yekdiğerine muarız iki kuvvet*" olmaktan kurtarmak olan Sabahattin Bey'in bu ifadesi Türk sosyal düşünürleri arasında en derine gitmiş olanlardan biri olduğunun açık bir kanıtıdır.⁶⁰⁸

3.1.2.3. Abdullah Cevdet ve Leon Bourgeois

Askeri Tıbbiye öğrencisi olduğu sıralarda İttihat ve Terakki'nin kurucularından biri haline gelen Abdullah Cevdet,⁶⁰⁹ tam bir Osmanlı vatanperveriydi ve Atatürk'ü en çok etkileyen son dönem Batıcı aydınlarından biriydi.⁶¹⁰ Gençliğinde sonra derece dindar olan Cevdet başından beri insanın evrendeki yeriyle ilgileniyordu. Onun bu ilgisini fark eden İbrahim Temo'nun okuldayken kendisine verdiği Felix Isnard'ın *Matérialisme et Spiritualisme* adlı eserinden sonra dünya görüşü değişmeye başladı ve sonradan kuracağı *İçtihad*

⁶⁰⁵ Mardin, Jön Türkler, ss. 292-296; Ramsaur, s. 114.

⁶⁰⁶ Bayram Bayraktar, "Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6-7, (Prens Sabahattin), 1997, s. 52; Gündüz, s. 39.

⁶⁰⁷ Özlem, Pozitivizm, s. 459.

⁶⁰⁸ Mardin, Jön Türkler, ss. 296-299.

⁶⁰⁹ Açıkgöz, s. 281.

⁶¹⁰ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1966, s. 5; Gündüz, ss. 39-40.

dergisiyle Ansiklopedizm'in sözcülüğünü yapmaya ve en önemli amacı halkı eğiterek, Osmanlı kitlelerinin medeniyet akımına katılmalarını sağlamaya çalışmak olacaktı.⁶¹¹

Ansiklopedizm'in temeli bilimin bir politikası olmadığı yönündeydi ve 1860'larda bu görüşe katılanlara göre Batılılaşma, insanın bilgisini arttırmak demektir. Ancak Yeni Osmanlıların edebi alana egemen olmalarından sonra Batılılaşma siyasi nitelik kazandı ve parlamenter rejim taraftarı olmakla bir tutuldu. Bu açıdan Ahmet Mithat Efendi bir ansiklopedist iken, Avrupa'da uzun yıllar kalan ve oradaki düşüncelerden etkilenen Jön Türkler Batılılaşmayı siyasi bir sorun olarak ele almak ve aynı zamanda kültür politikasının zorunluluğunu fark etmeleriyle birlikte iki akım arasında sentez yapmak zorunda kalmışlardı. Bu noktada Abdullah Cevdet, kültür sorunlarını çözülmeden önce hiçbir şekilde politika yapılamayacağını savunduğu için, ansiklopedist akıma yaklaşanlar arasındaydı.⁶¹²

1893-94 yılları arasında yazdığı bir şiir nedeniyle diğer Jön Türkler gibi sürgün edilen Cevdet, Cenevre Jön Türklerine katılarak *Osmanlı* gazetesini çıkarmaya karar verdi. Üç yıl kadar Cenevre'de kalan ve katıldığı bir kongrede Türklerin kültür düzeyinin yükseltilmesinin ülkenin ilerlemesini sağlayacak en önemli faktör olduğunu söyleyen Abdullah Cevdet, bunu sağlamanın yolunun Batı klasiği ve Batı akımlarına açık bir dergi yayımlamak olduğunu ileri sürmüştü. Mısır'da yaşayan Ahmet Celalettin Paşa sayesinde istediği matbaayı kurma şansına erişen Cevdet, Cenevre'den sınır dışı edilmesi üzerine Mısır'a geçti ve *İctihad* dergisi burada yayın hayatını başladı.⁶¹³

İctihad, Münif Paşa'nın⁶¹⁴ Mecmua-i Fünun ile başladığı gibi,⁶¹⁵ Batı fikirlerini Türk okuyucularına tanıtmak amacı taşıyor ve dergi daha önce hiçbir Jön Türk yayınında görülmemiş bir şekilde Avrupa edebi akımlarına önem veriyordu. Jön Türk yayınlarının yüzeyselliğinden şikâyet ettikçe Bahaettin Şakir-Ahmet Rıza grubuyla arası açılan Abdullah Cevdet, *Şura-yı Ümmet*'in oldukça muhafazakâr

⁶¹¹ Gündüz, s. 40; Mardin, Jön Türkler, ss. 221-224.

⁶¹² Mardin, Jön Türkler, ss. 222-223.

⁶¹³ Mardin, Jön Türkler, ss. 224-227.

⁶¹⁴ Eğitiminin büyük kısmını Mısır'da tamamlayan Münif Paşa, Mısır valilerinin yaptıkları reformları görmüş, göreve geldiğinde Mısır modernleşme hareketinin ve düşüncelerinin merkeze taşınmasına uğraşmıştır. 1860'tan sonra Münif Paşa'nın yazılarında gördüğümüz Comte pozitivismi ile birlikte Darwinizm ve vulgermateryalizm ile Münif Paşa ansiklopediciliğin öncülerinden olmuştur. Bkz. s. 28.

⁶¹⁵ Özlem, Pozitivizm, s. 459.

kaldığı saltanat konusunda bile radikal bir tavır sergiliyordu ki bu anlaşmazlık 1908'den sonra Abdullah Cevdet'in Türkiye'ye dönmemesinin başlıca sebeplerinden biridir. 1911'de ülkeye gelen Cevdet'e, İslam Tarihi'ni anlatan, aşağılayıcı tavrı olan bir eseri çevirmesi ve aynı tonda bir önsöz yazması dolayısıyla dava açılmıştı. Aynı şekilde Jön Türklerin İslamcılık ile Türkçülük akımlarını bir sentez haline getirmeleriyle de dalga geçtiği için Abdullah Cevdet'in başı hiç dertten kurtulmamıştır. Ancak yine de Cumhuriyet'in ilanından sonra da Latin harfleriyle *İctihad*'ı basmaya devam eden Cevdet,⁶¹⁶ daha önce *Osmanlı*'da imzasız olarak yazdığı yazılardan olan laikleşme politikasının ilk sağlam temellerini bu dergide atmıştır.⁶¹⁷

Atatürk devrimlerini öncülüğünü yaptığı kabul edilen; kadın haklarına verilen önem, saltanata duyulan kuşku, Batı klasiklerinin anlaşılmasıyla birlikte Batı'ya yaklaşılabilceği, Batılılaşmanın gereklerinden olan fikir ve görüşlerin kökten değiştirilmesi, evreni materyalist biyolojik bir çerçeve içinde değerlendirme gibi temalar *İctihad*'da işlenen konular arasındaydı. Böylece *İctihad* cumhuriyet inkılâplarının ilk olarak ortaya atıldığı, konuşulup tartışıldığı entelektüel bir zemin haline geldi ve dergi pek çok Cumhuriyet *elit*'i tarafından okunarak üzerlerinde derin etkiler bıraktı.⁶¹⁸ Materyalizme inanan Abdullah Cevdet'in maneviyatın beslenmesine verdiği değer, tıpkı Atatürk'te olduğu gibi dinin dışında aranan bir unsurdur ve Avrupa entelektüellerinde o dönemde revaçta olan diyalektik ve tarihi materyalizm yerine Cevdet, biyolojik materyalizmi kabul eder.⁶¹⁹ Materyalistlerin önderi olarak kabul edilen Büchner, felsefi tutumunu Almanya'da dini dogmaya karşı kullanıyordu ancak aynı zamanda toplumun dinsiz yaşayamayacağı tezini de savunuyordu. Ondan esinlenen Abdullah Cevdet de Osmanlı İmparatorluğu'nda Büchner'in Almanya'daki durumuna benzer bir yaklaşım sergiliyordu. Bunun için İslam fıkıh bilginlerinin sözlerinden hareket ederek materyalizme varmaya çalışan

⁶¹⁶ Abdullah Cevdet gibi kökten Batılılaşmayı savunanların yanı sıra Celal Nuri gibi ılımlı batıcılar da vardı. İlerlemeyi Batılılaşmada gören, Latin harfleri fikrini öne süren, kadınların toplumdaki yerine önem veren ve Türk Devrimini destekleyen Celal Nuri İleri, din konusundaki fikirleriyle eleştirilse de Cumhuriyet dönemi önemli düşünür-yazarlarından olmuştur. Bkz. Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Der. Mümtaz'er Türköne, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 30. Celal Nuri İleri'nin Türk inkılâbıyla ilgili görüşleri için Bkz. Celal Nuri İleri, **Türk İnkılâbı**, Haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

⁶¹⁷ Faik Bulut, **İttihat ve Terakki'de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları**, Su Yayınevi, 1999, s. 95; Mardin, Jön Türkler, ss. 227-228.

⁶¹⁸ Gündüz, s. 40.

⁶¹⁹ Bulut, s. 94; Mardin, Jön Türkler, ss. 228-229.

düşünür, çok karmaşık bir mantık silsilesi sonucunda İslam felsefesinin temelinde bilimsel faaliyet olduğunu görüşünü öne sürüyordu.⁶²⁰ Tıpkı Ahmet Rıza gibi dini bir sosyal eğitim aracı sayan Abdullah Cevdet'in, dergisinin adı bile İslami kanallar içinde hareket etmeye verdiği önemin açık bir kanıtıydı çünkü ona göre derginin amacı, "içtihat kapısını" tekrar açmaktı. İslamiyet'in, bu dini kabul edenleri bir millet haline soktuğunu söyleyen Abdullah Cevdet'in bu görüşü, diğer Jön Türklerde de görülen hâkim bir inançtır. Ancak aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesini İslami inançların uzun zamandan beri aldığı kötü yöne bağlayan ve sömürge olarak yaşamına devam eden Müslüman devletlerine karşı sert bir tavır alan Abdullah Cevdet'in bu tutumu, 1920'lerden itibaren Atatürk'ü etkileyecek olan düşüncelerden biridir.⁶²¹

Türkiye'de halkın Padişah'ına isyan etme durumunun olamayacağını söyleyen Abdullah Cevdet bunun için Türklerin tabii kuvvetini arttırmak gerektiğine, bunun da kaynağının Batılı eğitimden geçtiğine inanıyordu. Teorisinin kaynağını, Fransız eğitim sisteminden şikâyet eden ve bu sistemin "hayat adamı" yetiştirememesi sebebiyle Anglo-Sakson yetiştirme yöntemlerini benimseyen Emile Boutmy ile Prens Sabahattin'in ilham kaynaklarından olan Emile Demolins'ten alıyordu.⁶²² Prens Sabahattin gibi Abdullah Cevdet de Osmanlı toplumunda radikal bazı değişikliklerin yapılması gerektiğine inanıyor ve her ikisi de Batılı bir eğitim sistemiyle yaratılacak olan yeni insan tipiyle kalkınabileceklerini düşünüyordu. Prens Sabahattin bu noktada bireyin gelişme sürecine önem verirken, Abdullah Cevdet ileride bahsedeceğimiz tesanütçü akımın etkisi altında toplum menfaatleri gibi soyut bir kavrama geniş yer vererek ondan ayrılıyordu.⁶²³

Dünyada egemen kuvvetler hakkındaki görüşleriyle, eğitim kuramlarının ve milletlerinin yapısı konusundaki düşüncelerinin hemen hepsi Gustave Le Bon'un öğretisinden esinlenilmiş olan Abdullah Cevdet'te gerçek amacın ümmet yerine geçecek bir toplum birimi meydana getirme isteği olduğunu görmek mümkündür.

⁶²⁰ Gündüz, s. 29; Bulut, ss. 94-95.

⁶²¹ Mardin, Jön Türkler, ss. 229-234.

⁶²² İctihat'ın yayın hayatına başlamasından sonra daha çok İngilizlerin siyasi söylemlerini yazılarında dile getiren ve İngiliz yanlısı bir tavır takınan Abdullah Cevdet, bununla kalmayıp Milli Mücadele döneminde İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin de kuruluşuna katkı sağladı. Bkz. Açıkgöz, s. 285; Mardin, Jön Türkler, ss. 237-238.

⁶²³ Mardin, Jön Türkler, s. 296.

Yeni toplum birimi modelini Osmanlıcı modelden ayıran en önemli farklardan biri ise Türklere verilen yer ve dilin öğrenilmesinin önemidir.⁶²⁴

“*Fikirlerinin derinliğiyle temayüz eden Boutmy’ye göre beraber doğan ve her biri, diğerinin şartı, müjdecisi ve hem sebebi hem de neticesi olan üç şey vardır: milli bir dil, milli bir edebiyat ve bunların etrafında teşekkül eden onlara hayat veren müşterek bir hayat, maşeri bir vicdan.*”⁶²⁵ Burada geçen maşeri vicdan kavramı, Abdullah Cevdet Avrupa’ya geldikten sonra etkisi altında kaldığı tesanütçülük, diğer bir deyişle Solidarizm düşüncesinden ileri gelmektedir. Tesanütçülük, Marksist kolektivizmle aşırı bireyciliğin arasında bir denge bulma çabası olarak karşımıza çıkar ve bu öğretinin temelleri ilk olarak Réne Worms tarafından atılır. Bu düşüncenin ileri gelenlerinden olan Fransız siyasetçi ve düşünürü Leon Bourgeois’nın *Solidarité* adlı eserinden oldukça etkilenen Abdullah Cevdet, bu akımın temel fikri olan “*her şahsın, tabiatın kendisine bahşettiği tabii üstünlükler veya miras yoluyla elde ettiği imtiyazlar ne olursa olsun, muvaffakiyet ve saadete erişmek için insanların işbirliğine muhtaç olduğu*” kanısının bütün kapıları açabileceğine olan inancını *İctihad*’da sıklıkla işler. Hatta tesanütçü Marion’un makalelerini *İctihad*’da çeviren Abdullah Cevdet’in, Reclus’ye olan hayranlığı “*insani terakkinin gittikçe yüksek hürriyet ve tesanüt*” şekilleriyle yaratılması sonucuyla artar. Tesanütçülüğü, Batı emperyalizmine karşı duyduğu nefret karşısından ideal toplum için bir umut olarak gören Cevdet, uluslar arası ilişkiler ilkesi olarak egemen olan mücadelenin de halkın eğitilmesi ve ona tesanütün zorunluluğunun anlatılmasıyla ortadan kaldırılabilmesine inanır.⁶²⁶

Ahmet Rıza gibi bir *elit* düşüncesi olan Abdullah Cevdet’in⁶²⁷ iktisadi konulardaki yetersizliğine rağmen, *İctihad* ile getirdiği en büyük yeniliklerden biri

⁶²⁴ Bulut, s. 96; Mardin, Jön Türkler, ss. 242-243.

⁶²⁵ Abdullah Cevdet, “Réve Réalisable”, *İctihad*, Haziran, 1906, s. 180’den aktaran Mardin, Jön Türkler, s. 244.

⁶²⁶ Mardin, Jön Türkler, ss. 244-246.

⁶²⁷ “İstemezük demekten gayri bir şey söylemek bilmeyen avamın değil, fazilet-i siyasileriyle mümtaz ve mahbubü’l-kulüb, ve vükelâ-i millet, hürriyet-i kavî, hürriyet-i vicdan, hürriyet-i matbuat ile piraste, kavanin-i âdilenin mahmileri olacak vükela-yı millet tarafından umûr-u milletin temşiyesini görmek isteriz.” Bkz. Abdullah Cevdet, “Teselsül-ü Saltanat Meselesi”, *İctihad*, Mayıs 1905, s. 89’dan aktaran Mardin, Jön Türkler, s. 246; Gündüz, s. 41. Bu düşüncenin kaynağı İttihat ve Terakki’den CHP’ye kadar sivil-askeri bürokratların etkilendikleri Batı anlayışları ve aldıkları eğitim ile geniş halk kitlelerinden farklılaşmalarından kaynaklanıyordu. İçinde bulundukları durum, halkın bir devrime katılmasını engellerken, bu aydınların halka güvensizliğini de beraberinde getiriyordu. Bu düşünce mirası zamanla Cumhuriyet kadrolarına da aktarılacak ve “*halka rağmen, halk için anlayışı*”, CHP’nin temel prensiplerinden biri haline gelecekti. Bkz. Nizam Önen, **Osmanlı İttihat ve Terakki**

kuşkusuz monarşi karşıtı tavidir. 30-40 yıldan beri tartışılan saltanat konusunda Cevdet, şehzadelerin yeterli liderlik niteliklerine sahip olmalarını sağlayacak eğitime tabi tutulmaları nedeniyle ülkeye olan yararlarını sorguluyor; halifeliğin ise veraset ile geçen bir mevki olmadığını söylüyordu. Bu düşünceleri Fransız psikologlarından Ribot'dan gelen Abdullah Cevdet, bundan sonra bir adım daha ileri giderek Osmanlı milleti deyimine karşı çıkıyor ve milletin bir hanedan ismiyle adlandırılmasına itiraz ediyordu. Bu durum ise artık hanedandan vazgeçilebileceği fikrinin yavaş yavaş zihinlere yerleşmesine katkı sağlıyordu.⁶²⁸ Aynı zamanda eğitimde Tevhid-i Tedrisat'ın, kadın hak ve hürriyetlerinin, Latin harflerinin ilk savunucularından olan Cevdet, Mustafa Kemal'i etkileyen Batıcı düşünürlerden biridir.⁶²⁹

3.1.2.4. Ziya Gökalp ve Comte-Durkheim

Diyarbakır doğumlu olan Ziya Gökalp'in ataları tamamen Türk olmayan bir bölgeden gelmelerine rağmen tıpkı Abdullah Cevdet gibi kendisini Türk olarak kabul eder.⁶³⁰ Babasının Namık Kemal kuşağından devrimci bir aydın ve kurtuluşu Batılılaşmada arayan bir Tanzimatçı⁶³¹ olması Ziya Gökalp'in yetişmesinde ve düşüncelerinde çok etkili olur. Gazetecilik mesleğine de kuşkusuz babası örnek olmuştur. Fransızca öğrendikten sonra hem Doğu hem de Batı felsefesini öğrenen Gökalp,⁶³² Dr. Abdullah Cevdet'in Diyarbakır'a gelmesiyle, onun sayesinde Fransızca çevirilerinden Gustave le Bon, Alfred Fouillée, Gabriel Tarde gibi sosyologlarla tanışma fırsatı bulur ve böylece hem Batıyı hem de Doğuyu tanıyıp özümsemiş olur.⁶³³ İstanbul'a gelip Veterinerlik Yüksek Okuluna kayıt olmasından sonra burada tanıştığı pozitif bilimler ve felsefe, ileride onun sosyoloji ile ilgili görüşlerine de etki yapacaktır. Abdullah Cevdet sayesinde İstanbul'da İbrahim Temo

Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Karşılaştırılmalı İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, Ankara, 1996, ss. 211-217.

⁶²⁸ Mardin, *Jön Türkler*, ss. 246-250.

⁶²⁹ Bulut, s. 115; Gündüz, s. 69.

⁶³⁰ Hasan Tuncay, **Ziya Gökalp**, Toker Yayınları, İstanbul, 1975, s. 7.

⁶³¹ Halil İnalcık, "Ziya Gökalp, Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür", **Doğu Batı, Türk düşünce Serüveni, Akademidekiler**, Yıl:3, Sayı:12, Ağustos-Eylül-Ekim 2000, Cantekin Matbaacılık, (Gökalp), ss. 9-10; Tuncay, s. 8.

⁶³² **Ziya Gökalp**, Der. Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s. 9-10; Tuncay, s. 15-21.

⁶³³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, (Siyasal Partiler), 1984, s. 10-11.

ve İshak Sukuti ile de tanışan Ziya Gökalp'in genç yaştaki intiharına Abdullah Cevdet ile yaptığı fikir tartışmaları ve kendi inançları doğrultusunda düştüğü çelişkilerin de sebep olduğu söylenmektedir.⁶³⁴

Yine bu dönemde Hüseyinzade Ali ile tanışan Ziya Gökalp'in Türkçülük fikirlerinde bu aydın çok önemli bir yer etti ve İbrahim Temo ile bağlantısı sayesinde İttihat ve Terakki'ye katılmaya karar verdi. Bunun üzerine jurnallenen Gökalp, Diyarbakır'a sürgün olarak gönderildi ve *Diyarbakir*, *Peyman* gibi gazetelerde siyasal, sosyolojik konular hakkında yazılar yazmaya başladı.⁶³⁵ *Genç Kalemler* gibi dergilerde Türk milliyetçiliğinin dilbilimsel ve kültürel yönleri üzerine yazarak ulusal akımın önderlerinden biri oldu; siyasi düzeyde ise Osmanlıcılık ilkelere bağlı kaldı.⁶³⁶ Darülfünun'da ders verdiği sırada I. Dünya savaşı bitip İngilizler İstanbul'u işgal edince tutuklanıp Malta'ya sürülen Gökalp,⁶³⁷ Milli mücadele sırasında İttihatçıları terk ederek Mustafa Kemal'in safına katıldı ve Ankara'da çıkan *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün*'e yazılar yazdı. Lozan antlaşmasından sonra Diyarbakır milletvekili seçilerek Milli Eğitim Bakanlığında yayın işleriyle uğraşan ve *Yeni Türkiye* adlı gazetede yazılar yayımlamaya başlayan Gökalp bundan sonra asıl ağırlığı, Yunan yazarları ile Ortaçağ ve Rönesans döneminden çeviriler yapılmasına verdi. Halk Fırkası'nın programının ve 1924 anayasasının hazırlanmasında büyük katkıları olan Gökalp'in⁶³⁸ asıl önemi kurucusu olduğu Türk sosyolojisi ve Türk milliyetçiliğinden gelmektedir.

Abdullah Cevdet sayesinde tanıştığı Avrupa'nın organizmacı sosyolojisi ve materyalist felsefesinden oldukça etkilenen aydın, Herbert Spencer, Gustave le Bon, Ernest Haeskel ve Ludwig Buechner gibi yazarları da okuma fırsatını elde etti. Böylece hem Batıyı hem de Doğuyu tanımış olan Gökalp, özellikle toplumbilim alanında Batı'dan getirdiği düşünce ve yöntemler ile ülkemizdeki toplumbilim çalışmalarının temelini attı.⁶³⁹

Gökalp için çok önemli olan ülkü, ona göre toplumdu. Her gerçek gibi onunda bilimi yapılabilir ki bu da toplumbilimdi. Gökalp'in düşüncelerinde Albert

⁶³⁴ Kerem Ünüvar, "Ziya Gökalp", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2002, ss. 28-29.

⁶³⁵ Uyguner, ss. 14-15; Tuncay, ss. 26-33; İncalcık, Gökalp, s. 10; Ünüvar, s. 28.

⁶³⁶ Georgeon, *Modernleşme*, s. 93.

⁶³⁷ Tuncay, ss. 37-48; Uyguner, ss. 15-20; İncalcık, Gökalp, s. 10-11; Ünüvar, s. 28-29.

⁶³⁸ Uyguner, ss. 22-28; Ünüvar, ss. 29-30; Tuncay, ss. 48-52; İncalcık, Gökalp, 11-12.

⁶³⁹ Ünüvar, "Ziya Gökalp", 29; İncalcık, Gökalp, s. 11.

Fouill  'nin evrimci görüşünü bulmak mümkündür.⁶⁴⁰ Selanik'te bulundu   yıllarda Fransız sosyolojisi yani Tarde'in taklit kuramı, Le Bon'un kitle psikolojisi üzerinde   alı  an Gökalp ayrıca Darwin ve Spencer'in toplumsal gerçekleri evrim ile değişme ilkelerine göre açıklamalarından etkilendi. Darwin ve Comte'un; ya  ambilim ile toplumbilim arasındaki bağlantısı Emile Durkheim'ı dolayısıyla da Durkheim'ın yöntemini ve kurallarını alan Gökalp'i de etkiledi.⁶⁴¹

Selanik'te sosyoloji yazılarıyla tanınmaya ve   dadide sosyoloji dersleri vermeye ba  layan Gökalp, Türkiye'de ilk kez bu bilim dalında    retim yolunu açtı.⁶⁴² Gençliğinde Namık Kemal gibi "bir Osmanlı milliyetçisi", bir "Yeni Osmanlı" olan Gökalp, Osmanlı'nın kurtuluş yolunun ilm-i içtima yolunda olduğu inancındaydı; böylece bu alana kendini verdi. Tüm   ttihat ve Terakkiciler gibi *Uhuvvet-i Osmaniyye* yoluyla bir Osmanlı milleti meydana getirmenin mümkün olduğuna inanıyordu. Siyasi devrimin içtimai devrimle tamamlanması gerektiği kanısındaydı ve bu içtimai devrim de onun deyimiyle, "Yeni Hayat"tı.⁶⁴³ Cemiyetin ideolojisini tespit için kendisinden hazırlanması istenen rapora "Yeni Hayat" adını veren Gökalp, bu "Yeni Hayat" ile sosyal hayatın her alanında eski değerler sistemi yerine yeni bir değerler sistemi getirmekteydi. O'na göre, "Yeni Hayat" fikir ile   lk   ile yaratılır ve hayata ge  irilebilirdi. "Yeni Hayat",   z Türk kültürüne dönmekle gerçekleşecektir. Gökalp için üstün insan Türk'tür; yüksek güzel kültür Türk kültürüdür.⁶⁴⁴

1912'de mebus olduktan sonra   stanbul'da edebiyat dergilerine kültür ve sosyoloji üzerine yazılarak yazarak fikir hayatının öncülerinden biri haline geldi. Darülfünun'da Sosyoloji Bölümü Başkanlığına getirildi; sosyolojik olgu ve araştırmalar metodu üzerindeki ilk etraflı yazısı bu dönemde *Milli Tettebular Mecmuası*'nda yayınlandı.⁶⁴⁵ Batı bilim metotlarıyla çalışan bir ekip içinde yer alarak onların fikir odağı oldu. Düşünce merkezinde kişiyi değil, toplumu ön plana alan ve birey toplum içindir diyen Gökalp; Medeniyet-Hars ayrımını ise yine   stanbul'da

⁶⁴⁰ Uyg  ner, ss. 30-31.

⁶⁴¹ Uyg  ner, s. 18-19;   n  var, "Ziya Gökalp", 29; Tuncay, s. 77.

⁶⁴² Hamit Bozarslan, "M. Ziya Gökalp", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tazminat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, Cilt 1,   leti  im Yayıncılık,   stanbul, 2001, s. 314.

⁶⁴³ Tunaya, Batılılaşma, s. 88.

⁶⁴⁴   nalcık, Gökalp, ss. 11-13; Uyg  ner, ss. 18-19; Tuncay, ss. 38-39.

⁶⁴⁵   n  var, "Ziya Gökalp", s. 29; Tuncay, s.39.

çıkardığı *İçtimaiyat* dergisinde yayımladı. Gökalp, Fransızca “civilisation”u medeniyet, “culture”ü ise hars diye dilimize çevirdi.⁶⁴⁶ O’na göre insanlığın ortak mirası medeniyet ile insanlığın bir bölümünün sahip olduğu gelenek ve göreneklerin bütününi oluşturan harsın yani kültürün arasında temel bir ayrım bulunmaktaydı. İkinciye zedelemeyen birinciye, örneğin Batı uygarlığının teknik yönlerini almak mümkündü. Ortak noktaları bütün içtimai hayatları içine almalarıydı; bu iki kavramı farklılıkları ise Gökalp’e göre daha fazladır. Kültür milli iken medeniyet uluslararasıdır. Kültür içinde milletin dini, ahlaki, hukuki, lisanî vb. hayatlarının uyumu söz konusudur. Medeniyet ise aynı kültüre dâhil birçok milletin toplumsal hayatlarını barındırır. Mesela Avrupa ve Amerika’nın oluşturduğu bütün Avrupalı milletler arasında ortak bir Garp medeniyeti vardır. Ama bu Garp medeniyeti içinde İngiliz kültürü, Fransız kültürü, Alman kültürü de vardır.⁶⁴⁷

İttihat ve Terakkiyle çalıştığı dönemde esnaf örgütü, azınlık ve eğitim sorunlarının yanı sıra Ermeni sorunlarıyla da ilgilenmesi onun daha sonra Malta’ya sürülmesinde etkili olurken, sürgün dönüşünde Diyarbakır’da toplumbilim ve ruhbilim dersleri vererek Gençler Derneği olarak tanınan topluluğun kurulmasını sağlamıştır.⁶⁴⁸ Yine bu dönemde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Rıza Nur’un isteği üzerine, “Kürt Boylarına İlişkin Toplumbilimsel İncelemeler” adlı çalışmasını yapan Gökalp; tüm bu çalışmalarını yayınladığı basını kullanmaya da büyük önem vermiştir. Gençliğinde *Peyman* adlı dergiyi çıkarırken Selanik’te, dilde Türkçeleşmeyi savunan Ömer Seyfettin ve Ali Canip ile birlikte *Genç Kalemler*’ e yazmıştır.⁶⁴⁹ 1912-1919 arası Türkçülük üzerine *Türk Yurdu*’nda yazılar yazan Gökalp; 1917’te *İçtimaiyat Mecmuası*’nı yayınladı. Daha sonra yenilikçi yazarlarla birlikte 1918’de *Yeni Mecmua*’yı çıkaran Gökalp, Diyarbakır’da 1922-1923 arası *Küçük Mecmua*’yı yayınlamıştır.⁶⁵⁰

Yakın zamanlara kadar onun sosyal bilimlerde icat ettiği hars, mefkûre, örf, içtimaiyat gibi terimler kullanılageldi. Türk toplum ve siyasetinin dönüşümü sırasında yaşanan değişimleri bir sosyolog olarak gözlemleyen Gökalp’in analizleri

⁶⁴⁶ Ziya Gökalp, **Makaleler III, Milli Tetebbular Mecmuası’ndaki Makaleler**, Haz. Orhan Durusoy, Gündüz Matbaası, Ankara, (Makale 3), 1977, s. 13.

⁶⁴⁷ Tuncay, ss. 78-79; Bozarslan, s. 316.

⁶⁴⁸ Uyguner, ss. 25-26; Bozarslan, s. 314.

⁶⁴⁹ Aydın, s. 161.

⁶⁵⁰ Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 91; İnalıc, Gökalp, s. 12.

bu açıdan orijinal sayılmaktadır. Sosyal olguya tam bir nesnellik ile yaklaşım metodu da, Gökalp'e kendi kuşağında; güvenilir, pozitivist bilim adamı, yol gösteren hoca niteliği kazandırmıştır. Bütün bu alanlarda düşüncesine başvurulmuş bir Türk mütefekkeri olan Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁶⁵¹

Ziya Gökalp'in kurucu olduğu bir diğer hareket olan Türk milliyetçiliği ve milli kimlik hakkındaki, "*Cedlerim (atalarım) Türk olmayan bir bölgeden (Çermik) gelmiş olsa bile, kendimi Türk sayarım; çünkü bir adamın milliyetini tayin eden ırki menşei değil, terbiye ve duygularıdır.*" görüşü Atatürk Türkiye'sinin millet-vatandaş anlayışına esas olmuştur. Onun düşünce hayatı ve kariyerine asıl yön veren kaynak ise Genç Türkler hareketidir.⁶⁵²

Jön Türklerin vatanseverliğinden etkilenen Gökalp, Selanik'te kaldığı günlerde, Türk halkının bütününe kucaklayan o geniş ülkeye, Turan sorununa değinir. Şiirlerinde bu efsaneyi över ve Türk halklarının ilk ocağını simgeleyen Kızıl Elma türküsünü söyler. Bu Turan, uzun ve biraz mistik bir arayışı da andıran bir yolculuktan sonra ulaşılabilecek uzak ve büyümlü bir ülkedir. Gökalp'te Pantürkizm, Türk milliyetçiliğinin romantik boyutunu sağlar;⁶⁵³ Turan nihai hedef olarak görülür.⁶⁵⁴ Eserlerinin önemli bölümünü, İttihat ve Terakki iktidarda bulunduğı dönemde kaleme alan Gökalp, cemiyete fikri ve siyasi anlamda büyük katkı sağladı. İttihat ve Terakki'nin özellikle 1913'ten itibaren uygulamaya koyduğu Milli İktisat politikasının da hazırlanmasında katkıları oldu. Cemiyetin siyasi perspektifini belirlemeye çalıştığı için bu açıdan Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki'nin resmi, Kemalistlerin ise gayri resmi ideologu olarak kabul edilmektedir.⁶⁵⁵

Gökalp'e göre ulus, toplumsal grubun en gelişmiş olanıdır. Toplum, toplumsal birlik ve dayanışmayı (tesanüt) esas alır. Dayanışmanın en yüksek biçimi ise, ortak dil ve kültür, ortak bilişim ve duyarlılık normları temelinde yükselir. Dayanışmanın ve millete ait ortak değerlerin varlığını duyurmak, Türk milletini

⁶⁵¹ İncalcık, Gökalp, s. 15.

⁶⁵² İncalcık, Gökalp, s. 10.

⁶⁵³ Masami Arai, "Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Tazminat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 181.

⁶⁵⁴ İbrahim Bahadır, **Ümmetten Millete Türk Ulusu'nun İnşası (1860- 1945)**, Kalan Yayınları, 2001, s. 73-74; Tuncay, ss. 70-71; Bozarslan, s. 317.

⁶⁵⁵ Ünüvar, "Ziya Gökalp", s. 30; Aydın, s. 173-174.

yükseltmek, öncelikli olarak millete kendini tanıtmak ile olur.⁶⁵⁶ Bu amaçla inandığı ve milleti için gerçekleşmesini gönülden arzuladığı fikirlerini yaymak amacıyla İstanbul'da İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali gibi Türkçülerin yayın organı *Türk Yurdu*'nda yazılar yazan Gökalp, Türk Ocağı'nın da kurucuları arasında yer aldı. Bu dergiye 1912-1919 yılları arasında yazmış olduğu makaleleri sonradan *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı çıkardığı önemli eserinde bir araya getirdi.⁶⁵⁷ Bu eserinde; Türkçülüğü yüzyıllarca İslam uygarlığı etkisinde kaldığı için aynı zamanda İslamcılık olarak kabul eden Ziya Gökalp, sahip oldukları ulusal kültürün ancak maddi uygarlaşma ile olabileceğini savunmaktadır. Çağdaşlaşma yerine uygarlaşmayı kullanan Gökalp, eserinde yaptığı hars ve medeniyet ayrımı ile öz kültürün korunarak bilim ve teknikte çağdaş Batı toplumları düzeyine erişilebileceğini ifade eder.⁶⁵⁸ Ancak Gökalp'in Batı'dan kastı liberal Batı değil, korporatist Batıdır.⁶⁵⁹ Böylece üç düşünceden bir sentez oluşturulmuş olur.

Gökalp'e göre Türkçülük, Türk milletini yükseltmek olarak tanımlanmaktadır. Bu noktadan itibaren Millet'in tanımına yönelen Gökalp Millet'i; aynı eğitim görmüş, ortak bir dili, duyguları, idealleri, dini ve ahlakı ve estetik duyarlılığı paylaşan bireylerden oluşmuş grup ya da topluluk olarak tanımlar. Millet; bir devlete, müstakil bir harsa, milli bir iktisada malik olan cemiyet demektir.⁶⁶⁰ O'na göre toplum sınıflara bölünmez, aralarında organik bir dayanışmanın bulunduğu iki unsur içerir: Seçkinler ve Halk. Bu noktada Gökalp'e göre seçkin özümseediği medeniyeti halka götürmelidir. 1923'te kaleme aldığı eseri *Türkçülüğün Esasları*'ndan biri olarak kabul ettiği bu *Halka Doğru* kavramı; seçkinin, halkın sahip olduğu milli kültürü öğrenerek millileşmesi ve halkın da bu münevverlerin sahip olduğu harsı halka öğretmesidir.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ Bozarslan, s. 315; Ünüvar, Ziya Gökalp, s. 30.

⁶⁵⁷ İnalçık, Gökalp, s. 12; Bozarslan, s. 316-317; Aydın, s. 166.

⁶⁵⁸ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, (Muasırlaşmak), 1976, ss. 21-29.

⁶⁵⁹ Kemal H. Karpat, "Ziya Gökalp'in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası, Cilt 1, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 328-329.

⁶⁶⁰ Ziya Gökalp, *Makaleler IX, (Yeni Gün- Yeni Türkiye-Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar)*, Haz. Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, (Makale 9), 1980, ss. 60-61; Ünüvar, Ziya Gökalp, s. 31.

⁶⁶¹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınevi, İstanbul, (Türkçülük), 1969, ss. 44-48.

Abdullah Cevdet'in Batı hakkındaki fikirlerinden beslenen Ziya Gökalp, milliyetçiliğin temel çelişkilerinden birisi olan, Batı'ya öykünme ve aynı zamanda ona karşı olma makasından kurtulabilmiş değildir.⁶⁶² Gökalp'in hem Batı algısı hem de milliyetçilik teorisini kuran hars ve medeniyet ayrımı bu sayede şekillenir ve bunun eklektik sonucuna ulaşır.⁶⁶³ Uygun bir toplumsal ve ahlaki felsefeyle desteklendiği zaman milliyetçilik ve İslamcılığın, Batı felsefesiyle uzlaşabileceğini öne süren Gökalp'in yaptığı sentez; Durkheim solidarizmi, kültürel Türkçülük ve ahlakçı tasavvuf ile oluşturulmaktadır. Bu sacayağı aynı zamanda hem İttihat ve Terakki döneminde hem de Kemalist dönemde devletin vatandaşa yükleyeceği görevleri "hak yok vazife var" anlayışının yerleşmesini ve milli kimliğin oluşturulmasını sağlamıştır.⁶⁶⁴ Doğu'da ilk defa olarak Batı'nın anladığı ilim kafasıyla Doğu faziletini nefsinde birleştiren kişi olan Ziya Gökalp, çoğunlukla Türk milliyetçiliğinin babası olarak kabul edilir.⁶⁶⁵

3.1.2.5. Yusuf Akçura ve Albert Sorel

İsmail Gasıralı ve Ahmet Ağaoğlu ile birlikte Rusya Kökenli Türklerden biri olan Yusuf Akçura üzerinde Fransız etkisi oldukça fazladır. Rus Müslümanlarının toplanan Üçüncü kongresinde bir siyasi parti meydana getirmeleri önerisinden sonra *Şura-yı Ümmet* grubu tarafından fark edilen ve burada yazılar yazmaya başlayan Yusuf Akçura'nın düşüncesi üzerinde, sürgünde tanıştığı Şerafettin Mağmumi'nin Osmanlıcılık fikrinin artık işe yaramadığını anlatması oldukça etkili oldu. Daha sonra Ahmet Ağaoğlu ile birlikte *Ecole Libre des Sciences Politiques*'i bitiren Yusuf Akçura aynı zamanda Emile Boumy, Albert Sorel, Funck Brentano, Leroy-Beaulieu gibi dönemin tanınmış düşünürlerinden ders aldı. Özellikle Albert Sorel'in derslerinde millet biriminin modern tarihi meydana getiren unsurların arasında en önemlisi olduğunu öğrenen ve tarih görüşünü buna göre şekillendiren Akçura'nın

⁶⁶² Ünüvar, Ziya Gökalp, s. 32.

⁶⁶³ Gökalp, Türkçülük, ss. 29-30.

⁶⁶⁴ Ünüvar, Ziya Gökalp, ss. 32-33.

⁶⁶⁵ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1979, s. 196; Erik Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2, Kemalizm**, İletişim Yayıncılık, (Kemalist Düşünce), 2001, s. 45.

Türk milliyetçiliği açısından da önemli bir yeri olan *Üç Tarz-ı Siyaset*'i ve bu düşünceler etrafında oluşmuştu.⁶⁶⁶

Funck Brentano'dan tarihin iktisadi unsurunun önemini öğrenen, Boumty'nin derslerinden milletler psikolojisini kavrayan Akçura, bu derslerden ilerlemenin asıl yolunun devrim değil evrim olduğunu kanısına varmıştı. Essai *Sur L'Histoire Des Institutions de L'Empire Ottoman* adıyla yazdığı tezinde, Jön Türklerin politikalarında temel bir hataya düştüklerini, tıpkı Tanzimat devlet adamları gibi siyasi düşüncelerine temel olarak “devlet” birimini aldıklarını ve “millet” birimiyle ilgilenmediklerini söylemiştir. Onun için yapılması gereken İngiliz sistemine dayanan federatif devlet şeklidir.⁶⁶⁷

Ali Kemal'in Kahire'de çıkardığı *Türk* dergisinde Osmanlılık üzerine çıkan bir makale üzerine *Üç Tarz-ı Siyaset*'i yazan Akçura, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılması için üç hal tarzı olduğunu öne sürer.⁶⁶⁸ Birincisi Tanzimat devlet adamlarının düşündüğü Osmanlılık fikridir ki bu düşünce III. Napoléon'un plebisiter esas üzerinde bir millet yaratma düşüncesidir. İkincisi Abdülhamit'in Osmanlılık fikri yerine koymaya çalıştığı Panislamist politikadır⁶⁶⁹ ki Yusuf Akçura bu noktada şöyle yazar: “...Hala İslamiyet dünyasının büyük kısmı Osmanlı Türkleri Hakanını İslam Halifesi tanıyor. İslam henüz pek güçlüdür. İslam siyasetinin tatbikinde dâhili maniler az güçlük ile katlanılabilecek surettedir. Lâkin harici maniler pek kuvvetlidir. İslam devletlerinin hepsi Hristiyan devletlerinin nüfuzu altındadır. Bu devletler İslamcı siyaseti menfaatlerine uygun görmedikleri için karşı koymak isteyeceklerdir.”⁶⁷⁰

Bunun üzerine Türkçülüğün siyasi bir formül haline getirilip getirilemeyeceğini sorgulayan Akçura'da bu düşünce, bir siyasete dönüştürüldüğü takdirde Türklerden oluşan bir Türkiye'nin kurulmasını şeklini alacaktı. Osmanlı dışındaki Türklerin de katılımıyla böyle bir devlet “beyaz”larla “sarı”lar arasında bir tampon görevi olabilirdi. Bu noktadan sonra tarif ettiği üç siyasetten birini seçmeyi

⁶⁶⁶ Gündüz, s. 51; Mardin, Jön Türkler, ss. 272-274.

⁶⁶⁷ Mardin, Jön Türkler, ss. 274-275; Gündüz, ss. 51-52.

⁶⁶⁸ Zürcher, Kemalist Düşünce, 49.

⁶⁶⁹ Mardin, Jön Türkler, ss. 272-276.

⁶⁷⁰ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1976, s. 33.

okuyucularına bırakan Akçura'nın kendisinin ise Türkçülüğü benimsediği aşikârdır.⁶⁷¹

Akçura'nın bu makalesinde milli oluşum düşüncesine vurgu yapması ve giderek millet fikrine daha fazla sarılmasının kökenlerinde Fransız tarihçi Albert Sorel'in olduğu açıktır⁶⁷² ve onun milliyetçiliği kuşkusuz Cumhuriyet ideolojisine daha yakındır. Gökalp'in söylediği *Türkleşmek ve İslamlaşmak*'ın üzerine asıl sorun olarak hangisine hizmet edilmesi gerektiği düşüncesini öne süren Akçura, etnik akrabalık ve dil esasını öne alarak ideolojisinin tamamını bu esaslara dayandırmıştır. Gökalp'in daha önce bahsettiğimiz düşünceleri modern milliyetçiliğin temsilcisi olmaktan çok onu, İslami modernizmin milliyetçi kadrosuna mensup bir fikir adamı haline getirmektedir. Çünkü o İslam ile Türkçülük arasında bağlar kurarken, Akçura milliyetçiliğinde, dinin düzenleyiciliğini reddeder⁶⁷³ ve bu bakımdan Cumhuriyet milliyetçiliğine daha yakındır. Onun din ile milleti birbirinden ayırmaya çalışması, çağında artık dinin temel etken olmaktan çıkması ve İslam'ı Türk ulusal kültür birleşiminin ikincil bir parçası saymasından ileri gelir ve bu açıdan Yusuf Akçura, Türkiye'de laik düşüncenin de öncülerinden biri olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın Türkçülük hakkındaki görüşlerini ilerleterek ümmet olmaktan millet olmaya giden yolda Akçura, laik Cumhuriyet ideolojisinin biçimlenmesinden büyük katkılar sağlayan düşünürlerden biridir.⁶⁷⁴

Fikirlerinin merkezinde olan Türkçülüğü,⁶⁷⁵ solidarist ilkelerin dışavurumu olarak görülmekle birlikte ona göre asıl önemli olan ulus olabilmek için milli bir burjuvazinin gerekliliği idi. Devletin iktisadi kurtuluşunu milli bir iktisat

⁶⁷¹ Ahmet Temir, **Yusuf Akçura**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 156, Seri: IX Sayı: A6, Ankara, 1997, ss. 30-34; Akçura, s. 36; Mardin, Jön Türkler, ss. 276-277.

⁶⁷² Gündüz, 52.

⁶⁷³ İslam ile ilgili düşünceleri Ahmet Ağaoğlu'nun fikirlerinde olduğu gibi Rus İmparatorluğu'ndaki Usul-u Cedid hareketine benzemektedir. Bu hareket, Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde büyük katkıları olan Rus kökenli aydınlardan İsmail Gaspıralı'nın önderlerinden olduğu bir yenileşme hareketidir ve başta eğitim olmak üzere dil ve din konularını kapsayan reform hareketidir. Bkz. Zürcher, *Kemalist Düşünce*, s. 47.

⁶⁷⁴ Aydın, ss. 210-215.

⁶⁷⁵ Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura'nın Türkçülük konusundaki görüş farklılıklarında temel etken; Akçura'nın Batılılaşma için önerilerini Türk toplumuna göre, Gökalp'in de devlete/Osmanlı'ya bağlı kalarak yapmasıydı. Bunun sebebi ise Türk milliyetçiliğinin iki farklı şekilde ortaya çıkmasıydı. Orta Asya toplumların sorunlarının üstesinden gelebilmek için sarıldıkları milliyetçilik anlayışı ile Osmanlı'nın son döneminde yeni bir siyaset üretme mantığıyla oluşturulan milliyetçilik türüyü. Akçura ile Gökalp'in farklı Türkçülük anlayışlardan gelmesi, Türk milliyetçiliğinin iki büyük önemli isminin bakış açılarını ayıran en önemli faktörlerden biriydi. Bkz. Mehmet Karakaş, "Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği", **Doğu Batı Milliyetçilik I**, Yıl:9, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, s. 63.

politikasında gören Akçura, bu siyaseti Türkçülük programıyla birleştirerek ulus-devlet olabilmek için milli burjuvanın güçlenmesi gerektiğini söylüyordu. Böylece bu burjuva sınıfı, Türk milliyetçiliğine dayalı bir devletin temeli ve itici gücü olacaktı. Oysa o dönemde tüm Osmanlı aydınları hala dayanışmacı bir devlet ve toplum fikrinden yanaydılar. Özellikle Ziya Gökalp'in, ekonomi ve halkçılık programlarına bütünüyle sınıflar dışı bir düşünce hâkimdir. Bu nedenle Gökalp'in resmi ideologu olduğu Milli İktisatçı İttihat ve Terakki Partisi'nin ve daha sonra da aktarılacağı üzere, CHP'nin bu dayanışmacı anlayışın dışına çıkmadıklarını görmek mümkündür. Akçura ise 1925'ten sonra Türk devletinin Batılı anlamda modern bir devlet olabilmesini toprak reformu yapılmasına, böylece tatmin edilen bir köylü sınıfı ile birlikte iktidarı elinde tutan ulusal burjuvazinin toplumsal dengeyi sağlamasında görüyordu.⁶⁷⁶ Gökalp'te gördüğümüz Halk'a Doğru düşüncesini, halk aydınlatılarak Türk milliyetçiliğinin yerleştirilmesinde önemli bir faktör olarak gören Akçura, bir noktada Gökalp'ten ayrılarak Mustafa Kemal'in de benimsediği halk-millet özdeşliği yerine halk egemenliği kavramını benimsiyor ve demokratik bir halkçılık savunuyordu.⁶⁷⁷ Akçura, Türkçülük idealinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleştiğini de dile getirir.⁶⁷⁸

3.1.3. İttihat ve Terakki Dönemi ve Batılılaşma Sorunu

Batılılaşmanın yönü II. Meşrutiyet'e kadar tamamen Fransa'ya dönük olmuştur.⁶⁷⁹ Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş, Fransızcadan tercümeler yapılmış;

⁶⁷⁶ Fransız tarihçi Albert Sorel'in etkisi altında kalan Yusuf Akçura, aynı zamanda Alman kültüründen de etkilenmiş; hatta Fransız kültürü yerine Alman kültürünü tercih etmiştir. Anti-Rus stratejisini Üç Tarz-ı Siyaseti'nde dile getiren Akçura, Fransa'ya bu konuda da prim vermez. 16. yüzyıldan beri geleneksel müttefik olan bu ülkenin Osmanlı üzerinde kazandığı imtiyazlar felakete sebep olmuştur ona göre ve Osmanlı toprak bütünlüğünün önemli olduğu bir dönemde Fransa ile ittifak yapılmamalıdır. İngiltere'yi de müttefik olarak görmeyen Akçura'nın bu çözümlemeleri onu Almanya ile ittifaka götürür. Zaten milliyetçiliği, ırk düşüncesi, milli iktisat gibi kavramları buradan gelen Akçura'nın üzerindeki Alman etkisi göz ardı edilmemelidir. Bkz: François Georgeon, **Türk Milliyetçiliği'nin Kökenleri Yusuf Akçura, 1876-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (Akçura), 1996, ss. 116-117.

⁶⁷⁷ Aydın, ss. 220-224.

⁶⁷⁸ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (Türkçülük), 1998, s. 183.

⁶⁷⁹ Fransa'nın 1856 Paris kongresiyle Avrupa'nın en güçlü devletlerde biri olması ve Fransa'nın Osmanlıların Batı'da ilişki kurduğu ilk devlet olması, bu devleti örnek almalarına sebep oldu. Savaşlardan alınan yenilgiler ve teknolojik açıdan geri kalınmışlık; Batı uygarlığının yeniliklerini kavramak ve bunların uygulanmasını amaç edinmek yerine Fransız diplomasisinin isteklerine göre sırf onun askeri yardımlarından faydalanabilmek ve böylece Rusya'yı yenmek fikrinin hedeflenmesine

Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye’de ağırlıklı bu dilden eserler okunmuş hatta Rusya kökenli olup Cumhuriyeti milliyetçilik ve kültür bağlamında etkileyen aydınların Fransız kültürüne aşina olmaları önemli katkılarda bulunmalarını sağlamıştır. Birçok Osmanlı aydını, anti kerikalizm, bilimcilik, biyolojik materyalizm, otoriterizm ve entelektüel elitizm, Sosyal Darwinizm ve milliyetçilik gibi pozitivistimin farklı alanlarından etkilendiler ve bu etkilenmede başat rolü oynayan ise Fransız düşünür ve yazarları oldu.⁶⁸⁰

Osmanlı’da geri kalınmışlığın fark edilmesinden sonra başlayan reform hareketlerinde görülen Fransız ağırlığı, bu kültürün etkisiyle yetişen bir bürokrasinin oluşmasına neden olduğu gibi aynı zamanda Abdülhamit istibdadından kaçarak Fransa’da yaşayan aydınların, burada aldıkları eğitimler, yaptıkları sohbetler, tanıştıkları düşünürler ve özellikle Fransa’da yaşanan Üçüncü Cumhuriyet döneminde gördükleri, düşünce biçimlerini derinden etkilemiştir.⁶⁸¹ Böylece Osmanlı’dan bu yana bir nevi “Fransız kafasıyla” yetişmiş bir nesil ortaya çıkmış ve bu aydınların, yapacakları devrimlerde Fransa’yı örnek almaları kaçınılmaz olmuştur. Birçoğu kurdukları matbaalarla Osmanlı toplumunu harekete geçirmeye çalışan Jön Türk aydınları, önceleri Batı medeniyetine katılmayı Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanmasını engelleyecek unsur olarak görürken,⁶⁸² Avrupa basınının Türk aleyhtarı tavrını gördükten sonra bunun artık bir prestij meselesi olduğunun farkına varmışlardı. Tüm sorunların nedenini her şeyi devlet kapısından beklemek olduğuna inanmaya başlayan ve bu nedenle iktisadi sorunlara önem veren

neden oldu. Ancak Osmanlı topraklarına gelip onu ilk işgal eden Batılı devlet de Batı’daki ilk dost Fransa olacaktı. Bkz. Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (Batıcılık), 2002, ss. 21-23. Fransız kültür ve kurumlarının benimsenmesi o kadar ileri boyutlardaydı ki II. Abdülhamit 1856-76 yılları arasındaki bu döneme “*Fransız Asrı*” diyecekti. Bkz. Kocabaş, s. 266.

⁶⁸⁰ Gündüz, s. 51.

⁶⁸¹ Metin Özkaral, **Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Açısından Türkiye ile Fransa’nın Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, 2008, s. 451.

⁶⁸² Partha Chatterjee, Üçüncü dünya milliyetçiliklerinin özellikle bağımsızlık sonrasında üst sınıf seçkinciliğine dayanan devletçi modernleştirici ideolojilere dönüştüğünü ve bu milliyetçiliklerin kendi toplumlarını evrensel modernleşmeye uygun şekilde düzenleyen zorlayıcı bir modernliğin taşıyıcısı olduğunu ileri sürer. Böylece milliyetçilik Batı dışı toplumlarda kendisini yeniden üretmesinin bir aracı olurken, Batı modernitesi milliyetçilik yoluyla diğer coğrafyaları kolonize etmektedir. Bu durum üçüncü dünya milliyetçiliklerinin tüm anti-emperyalist görünümüne rağmen modernliğin taşıyıcıları olmaların yüzünden Batı modernitesini burada yeniden ürettiklerini belirtir. Bkz. Nazım İrem, “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, **Doğu Batı Milliyetçilik II**, Yıl:10, Sayı:39, Kasım, Aralık, Ocak 2006-7, ss. 158-159, Ayrıca Partha Chatterjee’nin söz konusu eseri için Bkz. Partha Chatterjee, **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Jön Türklerin bu tepkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı mali sıkıntıların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Osmanlılardan itibaren başlayan dilde sadeleşme çabalarının bir uzantısı olarak, bir milli kültür yaratabilmenin yolunu halka onun anladığı dil olan Türkçeyle seslenmek ve onu eğitmek gerektiğini dile getiren⁶⁸³ İttihat ve Terakki'nin resmi yayın organı *Şura-yı Ümmet* dergisi, artık toplumu birbirine kenetleyen unsurun din yerine kültür olabileceğini savunarak, Anadolu köylüsünün geri kalmasına neden olduğunu düşündüğü şeyhlere de cephe almaya başlamıştı. Hatta daha da ileri giden Jön Türkler, Yeni Osmanlılarda gördüğümüz Padişaha ve Halife'ye saygı duymayı bir kenara bırakıyor, Sultanlık kurumunda değişiklikler yapılmasını savunuyordu.⁶⁸⁴

Halk bilince eriştirilip, eğitim düzeyi yükseltilmeden ihtilal yapılamayacağını düşünen Jön Türkler, bu dönemde Rus-Japon savaşından sonra artan Japon hayranlığı nedeniyle Batı olmadan Asya'nın kendi kendini kalkındırabileceği fikrine de kapılmışlardır. Jön Türklerin arasında Askeri Tıbbiyelilerin sivrilmesinden sonra ise komiteci ve militan özellikleri artmış; İttihat ve Terakki'nin en aktivist unsurları bu fen eğitimi görmüş olanlardan arasından çıkmaya başlamıştır. Burada değinilmesi gereken unsur ise, İttihat ve Terakki aktivizminin hiçbir zaman radikal olmadığıdır. Radikallik toplumu temelinden değiştirmek isteyen bir düşüncedir ve Jön Türklerin tek yapmak istediği yönetimi her ne olursa olsun değiştirmektir.⁶⁸⁵ Bu bakımdan düşünce olarak Yeni Osmanlılardan ileri giden Jön Türklerin bu aktivizminden daha ileri giden de şüphesiz Cumhuriyet kadrosu ve onun radikal tavrı olacaktır.

⁶⁸³ Jön Türklerin halkçılık ideolojisi, demokratik ve özgürlükçü olmaktan çok eğitilmiş seçkinlerin halkı eğitmesi ve onlara göre doğru olan şeyleri halka benimsetmesinden geçiyordu. Bu düşüncenin II. Meşrutiyet dönemindeki yansıması milliyetçiliğin, bu bürokratik seçkinleri kendi doğruları yolunda halkı ilerletme amacına uygun bir araç olarak görmelerine bağlanabileceği gibi artık Osmanlı vatandaşı yaratma yoluyla devletin kurtarılamayacağını anlaşılmaya ve İttihat ve Terakki'nin gizli milliyetçiliğine de bağlanabilir. Bkz. Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2000, ss. 131-132. Bu durumun bir sonucu, 19. yy. boyunca güçlenen sivil-askeri bürokrasinin zamanla kurumsallaşan siyasal iktidarı ele geçirme eğilimi ve böylece ortaya çıkan seçkinler politikasının egemenliğinin Osmanlı'dan Cumhuriyet kadrolarına aktarılan en önemli miraslardan biri olmasıdır. Askeri-sivil bürokrasinin ortaya koyduğu Kemalist devrimin bu özelliği de seçkinlerin değerler sistemi ve merkezîyetçi yapısı nedeniyle Jakobin olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Muharrem Sevil, **Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, 2005, ss. 110-112.

⁶⁸⁴ Gündüz, s. 50; Mardin, Jön Türkler, ss. 253-279.

⁶⁸⁵ Mardin, Jön Türkler, ss. 280-286.

3.1.3.1. Siyasi Durum

Jön Türk muhalefetine siyasi alana yansımaları ise bir anlamda Cumhuriyet kadrolarını da yetiştirecek olan İttihat ve Terakki Partisinin kurulmasıyla oldu. Tanzimat dönemi Yeni Osmanlıları'ndan büyük ölçüde etkilenen bu Genç Türklerden beş Tıbbiye öğrencisi; İbrahim Temo, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti ve Hüseyinzade Ali 1889'da yani Fransız Devriminin yüzüncü yıl dönümünde İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kurdular.⁶⁸⁶ Daha sonra Ahmet Rıza'nın Meşveret'inin etkisiyle cemiyet adını İttihat ve Terakki'ye çevirdi.⁶⁸⁷

İstanbul'daki Jön Türklerin Abdülhamit'i tahttan indirmeyi kabul etmemesi ve 1856'da hazırlanan darbe planının ihbar edilmesi üzerine, cemiyet üyelerinin arasında fikri farklılıklar oluşmaya başladı.⁶⁸⁸ Zaten Ahmet Rıza'nın önderliğindeki Paris şubesi, Hoca Kadri'nin yönettiği Kahire, İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet'in yöntemindeki Cenevre şubeleri ve İbrahim Temo'nun Balkan şubeleri biçiminde bir örgütlenmeye sahip olan cemiyetin, Cenevre kolunun liderliğini de Mizancı Murat'ın üstlenerek Ahmet Rıza'ya rakip olması ayrılıkları daha da şiddetlendirdi.⁶⁸⁹ Böyle hassas bir dönemde II. Abdülhamit, örgütü parçalamak amacıyla sürgündeki liderlere yaklaşma siyasetini benimsedi ve bu amaçla görevlendirdiği Ahmet Celalettin Paşa'nın yardımıyla Mizancı Murat'ı İstanbul'a döndürmeyi başardı. Mizancı Murat'ın örgütten ayrılması ile yaşanan hayal kırıklığını gidermek ve Cenevre şubesini yeniden canlandırmak amacıyla Avrupa'ya gelen İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet burada Osmanlı gazetesini çıkarmaya başladılar; ancak Sultanla yapılan bağlantı sonrasında devlet memuriyetlerini kabul eden bu kurucu üyelerinde örgütten ayrılmasıyla İttihat ve Terakki ciddi bir biçimde yara aldı.⁶⁹⁰

II. Abdülhamit'in planları doğrultusunda, Mizancı Murat'ın İslam imparatorluğu hayallerini gerçekleştirmek amacıyla Sultan'la işbirliği yapmasının temel sonucu; imparatorluk içinde kök salmış olan İttihat ve Terakki komitesinin

⁶⁸⁶ Tunaya, Siyasal Partiler, s. 19; Lewis, ss. 194-195; Kuran, s. 45.

⁶⁸⁷ Ramsaur, s. 41; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 19; Lewis, ss. 195-196; Kuran, ss. 42-43.

⁶⁸⁸ Tunaya, Siyasal Partiler, s. 20; Ramsaur, ss. 50-52; Lewis, ss. 196-197.

⁶⁸⁹ Suavi, Aydın, "İki İttihat ve Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 1, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss.119; Ramsaur, s. 46; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 20; Kuran, s. 57; Lewis, ss. 197-198.

⁶⁹⁰ Tunaya, Siyasal Partiler, ss. 20-21; Ramsaur, ss. 82-83; Kuran, s. 76; Lewis, ss. 198-199.

organizmasının bütünüyle tahrip edilmesi ve Jön Türk davasının bir süreliğine de olsa ilerlemesinin engellenmesi oldu.⁶⁹¹ 1899'da umutların Türkiye ve Avrupa'da en düşük noktasında olduğu bir dönemde; II. Abdülhamit'in kız kardeşiyle evli ve anne tarafından II. Mahmut'un torunu olan Damat Mahmut Celalettin Paşa ve oğullarının Fransa'ya kaçarak Jön Türk hareketlerine katılmaları örgütü tekrar canlandırdı.⁶⁹²

Hükümdar ailesinden birilerinin örgüte katılması şüphesiz Jön Türklerin gücüne ve prestijine büyük katkı sağladı ancak aynı oranda onlar arasındaki parçalanmayı şiddetlendirici etkisi de oldu. Çünkü Mizancı Murat'tan sonra Ahmet Rıza'nın karşısına bu kez prestiji yüksek ve ilkesi sağlam bir rakip olarak Mahmut Celalettin Paşa'nın büyük oğlu Prens Sabahattin'in çıkması Jön Türkleri sürgünde, devrime kadar; iktidarda da imparatorluğun sonuna kadar ikiye ayıracak olan fikir kutuplaşmasının doğmasına neden olacaktı. Nitekim Prens Sabahattin ve kardeşi Lütfullah'ın imzalarını taşıyan ve Osmanlıların tümüne hitap eden bir davetiye hazırlanarak, Mısır başta olmak üzere tüm Jön Türklerin bulunduğu bölgelere gönderildi ve 4-9 Şubat tarihleri arasında Paris'te yapılacak olan kongreye katılmaları istendi.⁶⁹³

Örgütte farklı gruplar arasındaki ideolojik çatışma ve beklentilere rağmen ortak amaç; imparatorluğun mevcut rejimini bertaraf etmektir. Böylece ilk Osmanlı Liberaller Kongresi 1902 yılında toplanmış oldu. Türkler, Araplar, Yunanlılar, Kürtler, Çerkezler, Ermeniler, Yahudiler ve Arnavutları temsilen 47 delegenin katıldığı kongre, Prens Sabahattin'in başkanlığında toplandı.⁶⁹⁴ Ancak delegelerin çoğunun Abdülhamit'in hanedan sülalesinden birisiyle yer değiştirmesi fikrinden daha fazlasını istemesi ve bilhassa Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin reformların teminatı olarak Avrupalı devletlerin müdahalesini sağlamaya çalışması; Prens Sabahattin'in de bu fikirleri benimsemiş görünmesi, Ahmet Rıza ve arkadaşlarının şiddetli muhalefetine neden oldu.⁶⁹⁵ Mahmut Celaleddin Paşa'dan kısa bir süre sonra ülkeden kaçarak İngiliz elçiliğine sığınan ve Jön Türklere katılan bir

⁶⁹¹ Ramsaur, ss. 69-71.

⁶⁹² Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (İttihatçılık), 1999; s. 9; Ramsaur, s. 84; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 21; Lewis, s. 199.

⁶⁹³ Ramsaur, ss. 96-97; Lewis, s. 200.

⁶⁹⁴ Kaan Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 145; Ramsaur, ss. 96-97.

⁶⁹⁵ Ramsaur, ss. 97-105.

Arnavut olan İsmail Kemal Bey'in hatıralarında anlattığı üzere; silahlı kuvvetlerin devrim hareketine katılıp katılmaması konusunda konusundaki fikir ayrılıkları da Meşveretçilerle Prens Sabahattin'in arasını iyice açmıştı.⁶⁹⁶ Önce kongreden, daha sonra da İsmail Kemal Bey ile hazırladığı darbe girişiminden istediğini elde edemeyen Prens Sabahattin, kendi doktrinleri doğrultusunda Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kuracaktır.⁶⁹⁷ Tüm bu fikir ayrılıklarına rağmen Genç Türk hareketi yayılmaya ve dal budak salmaya devam etti. Askeri ve sivil okullarda devrimci gruplar görülmeye başlarken 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, daha sonra örgütün ileri gelenlerinden biri olacak birçok ismi içinde barındırmaktaydı ve bu kurucu subaylara göre rejim değişikliği açık ve ivedi bir zorunluluk haline gelmişti.⁶⁹⁸

1907'de Ermenilerin Abdülhamit'e karşı birleşme girişimleri sonucunda Paris'te ikinci bir kongre toplandı ve Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin'in de katıldığı bu toplantılarda teorik ve ideolojik sorunlar bir tarafa bırakılarak acil bir faaliyet programı yapıldı. Ardından Selanik grubu, İttihat ve Terakki'yle birleşerek daha da güç kazandı.⁶⁹⁹ Bu esnada 1908 Haziranında İngiliz ve Rus hükümdarları arasında yapılan Reval görüşmeleri bombayı patlatan olay oldu. Bu durumu kendilerine hakaret olarak kabul eden subaylar, derhal harekete geçerek imparatorluğun savunmasında yetersiz kalan bu rejimi değiştirdiler⁷⁰⁰ ve II. Meşrutiyet'i yani "Hürriyet"i ilan ettiler.⁷⁰¹ Meşrutiyet'in ilanı aynı zamanda, kuruluşundan bu döneme kadar muhalefet etmekle yetinen İttihat ve Terakki'nin, denetleme iktidarı döneminin de başlangıcı oldu.

⁶⁹⁶ Lewis, s. 200; Ramsaur, s. 105.

⁶⁹⁷ Lewis, ss. 201-202; Ramsaur, ss. 106-117.

⁶⁹⁸ Tunaya, Siyasal Partiler, s. 22; Lewis, ss. 202-203.

⁶⁹⁹ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (İttihat ve Terakki), 1999, s. 17; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 22; Lewis, s. 204.

⁷⁰⁰ Bu nedenle 1908 hareketinin bir reform değil, devrim olarak kabul edilmektedir. Bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 213-215; Ahmet Emre Ateş, **La Modernisation Républicaine et L'Homme Nouveau**, (Thèse de Master Recherche), Université Galatasaray, Institut des Sciences Sociales, Département de Science Politique, İstanbul, 2006, s. 16; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 23; Lewis, s. 204-207.

⁷⁰¹ Jön Türk devrimi Fransız hükümeti tarafından oldukça sempatiyle karşılanan bir hareket olmuştur. Hatta Fransa başbakanı Pichon, "Jön Türk İhtilali, Fransız cumhuriyetçileri ve ihtilalcileri için sempatiyle bakılan genel bir harekettir." der ve Osmanlı toprakları üzerinde büyük yatırımlarda başı çeken Fransa'nın bu imtiyazlı durumunun devam edeceğine dair umutlarını da belirtir ve bunun için Osmanlı toprak bütünlüğünü garanti ettiklerini ifade eder. Bkz. Kocabaş, ss. 338-339.

Abdülhamit istibdadının sona ermesiyle birlikte tüm ülkede bir coşku havası hâkim oldu; basın İttihat ve Terakki'nin gelişini sevinçle karşılarken İkdam ve Sabah gibi gazeteler 25 Temmuz'da 60 bin ve 40 bin nüsha bastılar. Ülkenin daha önce hiç görmediği bir tartışma ortamı içinde dernekler, cemiyetler kuruldu; kitap ve dergi yağmurunda susturulan sesler daha gür çıkmaya başladı. Ancak Yusuf Hikmet Bayur'un da belirttiği gibi bu durum çok uzun sürmedi: "*Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır*".⁷⁰² Çünkü Meşrutiyet'in hemen ardından Balkanlarda yaşanan gelişmeler, 1911'de İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali ve nihayetinde 1912'de Balkan devletlerinin saldırısıyla yaşanan toprak ve prestij kayıpları ve bir türlü beklenen mutluluk devrinin gözükmemesi, halkın ve rejim karşıtlarının muhalefetine neden olmaya başladı.⁷⁰³ Cemiyet karşıtı Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata köprüsünde esrarlı bir şekilde öldürülmesinin ardından şeriat talebiyle, aşırı dini örgüt İttihad-ı Muhammed-i'nin teşvikiyle bir ayaklanma baş gösterdi.⁷⁰⁴ 31 Mart olayı olarak bilinen bu ayaklanma esnasında Ahmet Rıza Meclis-i Mebusan başkanlığından düşürüldü ve yerine İsmail Kemal Bey geçti. Hemen ardından Hareket ordusu İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırdı ve sıkıyönetim ilan etti. Gericî hareketin Anadolu'ya yayılmasıyla iyice korkuya kapılan İttihat ve Terakki çözümü Abdülhamit'i hal etmekte buldu ve O'nu sürgüne göndererek yerine Mehmet Reşat'ı geçirdi.⁷⁰⁵

Böylece kontrolü tekrar ele geçiren İttihat ve Terakki, *İttihad-ı Anasır* politikasıyla neyi kastettiğini önce Cemiyetler Kanunu ardından da Şekavet ve Mefsedet'in Men'ine Dair Kanun ile açıklamış oldu. Etnik ve ulusal gruplara dayanan ve onların adını taşıyan dernekler kurulmasını yasakladı, azınlık kulüp ve derneklerini kapattı. Orduda özel takip müfrezelerin teşkiline yer verdi ve silahlı güruhlar ile Balkan komitacılarının silahsızlandırılması için şiddetli tedbirler alındı. İlk kez gayrimüslimleri askere almak üzere adımlar atıldı. Diğer Osmanlı ulusları gibi milliyetçilik heyecanına kapılan bu Genç Türk politikacıları, Rumeli ve Asya'da Türkleştirme faaliyetlerinin yanı sıra Türk dilini kabul ettirme çabalarına da

⁷⁰² Lewis, ss. 210, 230.

⁷⁰³ Anderson, ss. 299-302; Lewis, s. 213.

⁷⁰⁴ Ahmad, İttihatçılık, s. 17.

⁷⁰⁵ Sina Akşin "İttihat ve Terakki", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 5, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 1424; Lewis, ss. 216-217; Ahmad, İttihatçılık, ss. 21-22.

giriştiler. Bunların dışında, vilayet ve belediye idaresi sistemini getirdiler ve İstanbul'da bayındırlık uygulamaları, polis, itfaiye, ulaştırma gibi hizmetlerde bulundular. Temel doktrinleri olan milliyetçilik gereğince bir Milli İktisat siyaseti benimseyerek İtibar-ı Milli Bankasını kurdular. Toplumsal hayatta Batılılaşma hız kazanırken, eğitimde Tanzimat reformcularını izleyerek kızların eğitim görmelerini sağladılar. Ayrıca Aile Hukuku Kararnamesi ile kadın haklarının sağlanması yönünde ciddi adımlar atıldılar.⁷⁰⁶

Ülkede bu değişimler yaşanırken İttihat ve Terakki iktidarda etkin hale geldiği 1909-1911 yılları arasında sıkıyönetim ile kendisine muhalefet eden Hizb-i Cedid vb. grupları susturmaya çalıştı. Ancak 1911 kongresi sonrası Trablusgarp hakkında alınan bazı kararlara muhalefet eden bir grup parti dışında kalarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdu.⁷⁰⁷ Bu partinin üyelerinin çoğu zaten parlamento üyesi olduklarından hemen meclis içinde bir muhalefet kurmayı başardılar ve İttihatçılara karşı kurulduktan 20 gün sonra verdikleri ilk mücadelede başarılı oldular. Dışışleri bakanı Rifat Paşa'nın Londra elçiliğine atanmasıyla İstanbul mebusluğu sandalyesi boş kalmıştı ve bunun için yapılan ara seğimi bir oy farkla Hürriyet ve İtilaf adayının kazanması yeni bir devrim olarak görölmeye başlandı. Hürriyet ve İtilafçıların destekçisi Kamil Paşa'nın da Sultana yazdığı İttihatçı karşıtı mektup üzerine bu tehlikeli birleşmeden korkan İttihat ve Terakki 1912'de meclisi feshederek seçimlere gitti.⁷⁰⁸ Tarihe Sopalı seçimler olarak geçen bu seçimleri, İttihat ve Terakki ezici bir çoğunlukla kazandı ve muhalefeti susturdu ancak kendi mazisinden gelen bir hayaletin ortaya çıkmasına da sebep oldu. Nitekim 1912'de Halaskar Zabitan grubu Sait Paşa kabinesinin istifasını sağlayarak Gazi Ahmet Muhtar Paşa, nam-ı diğer Büyük Kabine'nin kurulmasıyla amacına ulaştı.⁷⁰⁹

İttihatçıları iktidardan uzaklaştırma çabaları onların hâkim olduğu meclisin feshiyle devam etti fakat Balkan savaşlarının başlamasından yararlanan cemiyet 23 Ocak 1913 günü Babıâli'ye baskın yaptı⁷¹⁰ ve daha sağlam bir şekilde iktidara yeniden geldi. Böylece İttihat ve Terakki'nin tam iktidar dönemi de başlamış oldu.

⁷⁰⁶ Lewis, ss. 217-218, 226-229.

⁷⁰⁷ Tunaya, Siyasal Partiler, s. 264; Ahmad, İttihat ve Terakki, s. 127; Lewis, s. 220; Karpas, s. 39.

⁷⁰⁸ Akşın, İttihat ve Terakki, s. 1429-1430; Tunaya, Siyasal Partiler, ss. 271-272; Lewis, s. 221.

⁷⁰⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yayımcılık, Ankara, (Modern), 2002, s. 15; Lewis, ss. 222-223; Tunaya, Siyasal Partiler, s. 27.

⁷¹⁰ Erik J. Zürcher, **The Young Turk Legacy and The Nation Building**, From The Ottoman Empire to Atatürk's Turkey, I. B. Tauris, New York, 2010, s. 218.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi, İttihat ve Terakki'ye son hürriyet ve demokrasi kalıntılarını da ortadan kaldırma bahanesi verdi. İşte o tarihten sonra ülke; 1918'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna ve partinin kendisini feshederek Teceddüt Fırkasına dönüşmesine kadar Enver, Talat ve Cemal Paşaların fiili bir askeri diktatörlüğünde yönetildi.⁷¹¹

3.2. TÜRK MODERNLEŞMESİ

3.2.1. Yasallığını Arayan Devrim: TBMM'nin Kurulması

İttihat ve Terakki'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu diriltme, yaşatma, hatta büyütme özlemleriyle girdiği I. Dünya Savaşı 1918 yılında son erdiğinde *Hasta Adam*'dan⁷¹² geriye bir tek Türk ulusu kalmıştı. İşgale uğrayan Osmanlı topraklarında, Mehmet Reşat'ın yerine Vahdettin geçerken; Genç Türk liderlerinin diktatörlüğü Enver, Cemal ve Talat Paşaların kaçmalarıyla sona ermişti. Artık bundan sonra tek sorun –hâlâ- saltanat ve hilafetin kurtuluşu sorunuydu.⁷¹³ Çünkü geniş İslam ve Turan imparatorluğu hayallerinin suya düşmesinden sonra tek umudun, Hilafetin İslam dünyası üzerindeki etkisi olduğuna inanılmaya başlanmıştı. İtilaf devletleriyle imzalanan Mondros Mütarekesi⁷¹⁴ ve Sevr antlaşmalarından sonra, 1917 Rus Devrimi nedeniyle müttefik kuvvetlerin antlaşma dışındaki Osmanlı topraklarını da işgal etmeye başlaması bölgesel çapta ilk direniş hareketlerine katılımı arttırdı. İşgal bölgelerinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle, yörenin aydın, subay, öğretmen, öğrenci, avukat, tüccar, doktor, toprak ağası ve şeyhleri birleşerek işgalcilere karşı direnmeye başladılar.⁷¹⁵ 1919 yılında Samsun'a gidişyle

⁷¹¹ Tunaya, Siyasal Partiler, s. 37; Karpat, s. 39; Lewis, s. 224.

⁷¹² I. Dünya savaşı sonrası Fransız gazetelerinden *Le Journal*'in yazısı, Batılı güçlerin Osmanlı ulusu ve toprak bütünlüğü hakkındaki düşünceleri açısından fikir vericidir: "*Hasta Adam'ın can çekişmesi, Halifeliğin geleceği gibi büyük bir problem ortaya çıkarmasa ve Doğu'da Fransız etkisinin sonu geldiğini bildirmese bizi pek ilgilendirmez.*" Osmanlı'nın Batı'da ilk ve neredeyse daimi müttefiki olan Fransa'nın 19. Yüzyıl boyunca Rus yayılmacılığını engellemek amacıyla "tavsiye ettiği" ıslahatlar ve devletin bütünlüğü politikası, 20. yüzyıldan itibaren bambaşka bir boyut kazanmıştı. Bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 78.

⁷¹³ Edip Çelik, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, ss. 8-10.

⁷¹⁴ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, ss. 135-136.

⁷¹⁵ Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 475-479; Lewis, ss. 239-242; Timur, s. 19.

bu kurtuluş hareketine önder olan Mustafa Kemal, aynı zamanda bir devrimin de hazırlayıcısı olacak; Modern Türkiye'nin kurucusu olarak tarihe geçecekti.

Direnış akımlarının bir savaş cephesi olarak birleştirilmesini sağlayan bir dizi görüşme ve kongre sonrasında, bölgesel komitelerin yerine bir hükümet; *Kuva-yı Milliye* güçlerinin yerine ulusal bir ordu kurulmasına karar verildi. Sivas kongresinde ulusal bir nitelik kazanan ve ilk yönetme gücü olan *Heyet-i Temsiliye* tüm ulus adına karar verip, harekete geçecek organ olarak kabul edildi ve manda statüsü, kapitülasyonlar, azınlık cemaatlerinin ayrıcalıkları gibi durumlar reddedildi.⁷¹⁶ 28 Ocak 1920'de yayınlanan Misak-ı Milli'yle ise Türk halkının çoğunlukta olduğu topraklar dışında, Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altındaki bütün ülkelerin özgürlüğü ve ulusal bağımsızlığı gerçekleştirildiği zaman kesin olarak çağdaşlaştırıcı reformlara girişileceği bildirildi. Bu bildiri aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığını ve onunla birlikte Osmanlılık, İslam Birliği, Turan politikalarının da artık ortadan kalktığı açıklanmış olsa da⁷¹⁷ hala amacın, halifeliği ve saltanatı korumak olduğu özellikle Mustafa Kemal tarafından dile getiriliyordu.⁷¹⁸

Misak-ı Milli, 1918 yılında ilan edilen ve savaş sonrası yenilen devletlerin egemenliği altında olan halkların siyasal durumunu düzenlemede bir ilke olarak alınacak olan ulusal irade ilkesinin, siyasal düzende devrimci bir değişmeye karşı olması halinde uygulanması sebebiyle Wilson doktrinine bir cevap niteliği de taşıyordu. ABD başkanı Wilson'ın bu ilkeleri, İstanbul hükümeti için bir nimetti çünkü devrimci bir rejim kabul edilmediği için saltanat ve hilafet korunmuş oluyordu. Ancak yine de Kurtuluş savaşı içindeki kişilerden bile Misak-ı Milli'nin Tanzimat, Islahat ya da Kanun-ı Esasi gibi Batılı devletlerin gözünü boyamak için yapılan gösteriler olduğuna inananlar olmuştu ki bunu söyleyenlerin Ankara'da ulusal bir meclis kurulduktan sonra⁷¹⁹ ilk muhalefet edenler olduğunu görmek

⁷¹⁶ Savaşın hemen bitiminde Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasını çıkarlarına uygun bulan Fransızlar, özellikle bu kongrelerden sonra Mustafa Kemal ve Anadolu hareketine ilgi duymaya başlamış; Osmanlı topraklarının bölüşüleceği kesinleştikten sonra da Doğu çıkarları doğrultusunda işgale başlamışlardır. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994, ss. 25-35; Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 480.

⁷¹⁷ Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 480.

⁷¹⁸ Ahmet İşhak Demir, **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kemal Bilim Dalı, İstanbul, 2000, s. 15.

⁷¹⁹ Vatan şairi Namık Kemal'in inandığı iktidar işleyişi ile habercisi olduğu TBMM, onun ideolojisinin hayata geçtiği yerdı ve halk adına yönetime atanana bir grup uzmandan oluşan hükümet fikrinin vücut bulması anlamsına gelmekteydi. Nitekim anavatan kavramı TBMM tartışmalarında ana

kimseyi şaşırtmayacaktır.⁷²⁰ Çünkü devletin başkenti İstanbul'da bir meclis varken, Ankara'da yenisinin açılması ve tüm meclislerin üstünde bir gücü temsil ettiğini göstermek için Büyük Millet Meclisi adının verilmesi⁷²¹ sultan ve halifenin yokluğunda kurulan bu kurumu daha başından tartışmaların içine sokuyordu.⁷²² Bu tartışmalar dana sonra Teşkilat-ı Esasiye Kanununun oluşturulması sırasında da kendisini gösterdi ki bu durum Mustafa Kemal'e göre, anayasal savaşın sadece birinci aşamasıydı. Bu süreçten itibaren özellikle Rus Devrimi sonrasında ortaya çıkan müttefik devletlerin gizli belgeleri nedeniyle anti-emperyalist bir yön kazanan Kurtuluş mücadelesinin önderliğini yapan Mustafa Kemal de kuşkusuz bir anti-emperyalistti. Ancak o emperyalizmin suçunu yalnız Batı uygarlığına yüklemenin doğru olmadığına, Asya gelenekleri doğrultusunda yaşamakta direnen toplulukların, uluslarını bilmedikçe geriliklerine mahkûm ve kendilerinden üstün uygarlıkların sömürülerine hedef olacaklarına inanır. O'na göre bu uluslar kendilerini çağdaş Batı uygarlığı seviyesine getirecek devrimlere girişmedikçe sömürüden kurtulamayacaklardır ki⁷²³ bu açıdan Mustafa Kemal için anti-emperyalizm savaşı, Türkiye için bir çağdaşlaşma savaşıdır. Kurtuluş savaşı kazanılır kazanılmaz “*asıl savaş şimdi başlıyor*” demesi bundan ileri gelmektedir.⁷²⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nda iki yüzyıl boyunca süren deneylerle, Avrupa'nın ancak *ancien régime* modeline gelinmesi ve bunların devleti bir çözüme

unsur olarak karşımıza çıkacaktır. Bkz. Selim Deringil, **Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yayıncılık, 2007, ss. 275-276; Timur, s. 26.

⁷²⁰ T. Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1876-1938, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, Cilt: 2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Siyasal Gelişmeler) 2002, s. 88.

⁷²¹ Ankara'da kurulan meclis, olağanüstü yetkilere sahip bir ihtilal meclisidir, hatta Fransız İnkılâb-ı Kebiri, inkılâp, ihtilal gibi kavramlar meclis üyeler tarafından kullanılan terimlerdir. Güçler birliğini bünyesinde toplaması sebebiyle Fransız Konvansiyon Meclisine benzer ve tıpkı onun gibi olağanüstü yetkilere ve özelliklere sahiptir. Türk devriminden çok önce, daha önce de Namık Kemal'in bu konudaki düşüncelerinde bahsettiğimiz gibi Fransız İhtilali, Konvansiyon, meclis hükümeti sistemi vb. Osmanlı Mebusan Meclisinde de tartışılmıştır ancak Osmanlı devleti yıkıldıktan sonra uygulamaya geçilebilmiş ve yeni kurulan meclis kendi üstünde hiçbir siyasi ve hukuki güç kabul etmeden kurulmuştur. Fransız Konvansiyon Meclisi'nin Avrupalı devletlerden Fransa'yı kurtarması gibi, Türk devrimcileri de bu meclisle işgalci güçlerin elinden ülkeyi kurtarmışlar ve yine tıpkı Konvansiyon'daki güçler birliği ile devrimlerini gerçekleştirmişlerdir. Bkz. Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, ss. 15-18.

⁷²² Tunaya, Siyasal Gelişmeler, ss. 89-90; Berkes, Çağdaşlaşma, s. 489-492; Timur, s. 19.

⁷²³ Milli mücadelenin sonucu, Türkiye'nin Batı'ya rağmen Batılılaşması ve ona karşı gelmedikçe Batı'dan bağımsız olamayacağı yönündedir. Böylece kurtuluş savaşıyla hedeflenmesi gerekenin aslında Batıcılık ya da ulusçuluk değil, toplumsal devrimcilik olduğu ortaya çıkmıştır. Bkz. Berkes, Batıcılık, s. 29-30.

⁷²⁴ Berkes, Çağdaşlaşma, s. 480-493.s

ulaştıramayarak teslimiyetçi bir politika izlenmesi,⁷²⁵ ulusal mücadelenin siyasal kurtuluşunun en önemli başlangıç noktasıdır ve Türk siyasal tarihinde bunu ilk kavrayan adam Mustafa Kemal olmuştur. O aynı zamanda bir meclis açılması ve seçimler yapılacağını bildiren 19 Mart 1920 çağrısını yaparken devrimsel bir işe adım atıldığını da bilen ilk kişidir ki aynı zamanda muhalefeti de sezen ilk kişidir.⁷²⁶

3.2.2. Devrimin İlk Anayasası: Teşkilat-ı Esasiye

Mustafa Kemal, kurmak istediği rejimin adına halk cumhuriyeti demek isterken, meclistekiler hala sultan ve halife ile meclis arasında bağlantı kurmaya çalışıyorlardı. Hatta meclisin açılması için halifenin izni gerektiğini öne sürenler olması meclisin üstünde başka bir meclis, bir makam ya da kişi olamayacağı düşüncesine ne kadar uzak olunduğunun açık bir kanıtıydı ve nitekim kısa bir süre sonra bu düşüncüyü savunanlar asıl düşmanlarının dışarı da değil, kendi içlerinde olduğuna inanmaya başladılar. Mustafa Kemal'in, 24 Nisan 1920'de Teşkilat-ı Esasiye kanununun hazırlanması için sunduğu tasarıların tartışmalarında Sevr anlaşmasının ne demek olduğunu ve sultanın bir vatan haini olduğunu anlatmasından sonra Halkçılık Programı başlığında sunulan ve birinci maddesi "*Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Hükümet ulusun kaderini doğrudan doğruya kendisinin yönetmesi esasına dayanır.*" olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 20 Ocak 1921'de kabul edildi.⁷²⁷

Böylece olağanüstü yetkilere sahip olan TBMM kuvvetler birliğini ve meclis üstünlüğünü esas alarak,⁷²⁸ hazırladığı anayasayla da tam anlamıyla açıklamasa da

⁷²⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı güçler ile olan politikası için Bkz. Bayram Bayraktar, "Hakimiyet-i Siyasiye'den Açılıma" **Türk Solu**, (Hakimiyet), 2009, <http://www.turksolu.org/255/bayraktar255.htm>, (27.09.2012).

⁷²⁶ "Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım karalamada da Kurucu Meclis deyimini kullanmışım. Maksadım da toplanacak meclisin ilk anda rejim değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktı. Fakat bu deyim kullanılması maksadı gereğince açıklayamadım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir gerekçesiyle, Erzurum ve Sivas'tan uyarıldım. Bunun üzerine olağanüstü yetkiye sahip meclis deyimini kullanmayı tercih ettim." Bkz. Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005; Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 495-497.

⁷²⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1992, s. 199; Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 498-501; Tunaya, Siyasal Gelişmeler, ss. 587-588.

⁷²⁸ Kuvvetler birliğine dayalı egemenlik anlayışını Rousseau'dan alan Mustafa Kemal'in Rousseau'dan bu kadar etkilenmesinin sebebi onun kişisel özgürlükçü ve siyasi anlamda da cumhuriyetçi olmasıydı. Fransız devrimi önderlerinden Marat'ın "mutlak ve sınırsız egemenlik yalnız ve yalnız halkın kendisindedir" sözleri Atatürk'ün irade-i milliye ve hakimiyet-i milliye sözlerinde kendisini bulur. Ancak Rousseau'nun sınırsız hakimiyet ve kuvvetler birliği teorileri her iki

içerik olarak eski kurumların ortadan kalktığını ilan etmektedir.⁷²⁹ Bu kanun bütün idare ayrıntılarını ve Türkiye hükümetinin hukuksal biçimini kapsayan tam ve ayrıntılı bir kanun olmamakla birlikte halkçılık ilkesini ortaya koyan ve ancak cumhuriyeti ifade eden hiçbir şey bulundurmeyen bir kanundur. Kanun her şeyden önce halk egemenliği ilkesini koyarak, saltanat ve hilafet egemenliği yerine ulusal irade egemenliğini getirmiştir.⁷³⁰ Ulusal irade ve egemenlik kavramları şüphesiz Fransız Devrimi'nin bir sonucudur ve bu devrimin ortaya koyduğu fikirlerden etkilenen Türk devrimcilerinin parolası konumundadır. Fransız devrimi Kurucu Meclis'in de olduğu gibi meclis üstünlüğünü kabul eden Büyük Millet Meclisi, devrimleri gerçekleştirmek yolunda ilk önemli adım olan 1921 anayasasını hazırlar ve kendisine ilham kaynağı olarak da Fransız Devriminin eşitlik ilkesini alır. Böylece devrim yolunda ikinci önemli adım da atılmış olur.

Teşkilat-ı Esasiye'nin kabulünden sonra mecliste ortaya çıkan ortaya çıkan gruplaşmalar bize yine Fransız Kurucu Meclis'indeki monarşi yanlıları ile vatansever grubun ikiye bölünmesini hatırlatıyor. Sultan ve halifenin dışında ve kendisinin onun üstünde olduğunu iddia eden bir meclisin varlığı saltanat ve hilafet yanlılarını tedirgin etmeye başlamıştı bu nedenle mecliste başkomutanı cepheye sürme istekleri ortaya çıktı. Muhalefet çoğunlukta olmamakla birlikte, devrimci bir cephenin yokluğu yüzünden oylamalarda sıkıntı yaşanmaya ve hükümete çalışmaz hale gelince Mustafa Kemal 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-i Hukuk Grubunu kurdu ve bunlara Birinci Grup denmesinden sonra muhalefettekilere de İkinci Grup denmeye başladı.⁷³¹

ülkenin de yaşadığı olağanüstü durumlar sebebiyle radikal bir otorite ihtiyacına cevap verir. Bundan sonraki süreçte kurulan Fransız İhtilal mahkemelerinin bir benzeri Türkiye'de de kurulur ve yapılan devrimler bu yolla korunmaya çabalanır. Ancak Fransa'da Devrim mahkemeleri özellikle Robespierre döneminde bir terör dönemini yaşatır ve 30 binden fazla insan giyotinde can verir. Fransa'da devrimin başlamasından dört yıl sonra, insan hakları ve cumhuriyet ilan edildikten sonra kurulan İhtilal mahkemelerinin kurulmasının nedeni hem cumhuriyetin hem de ülkenin tehlikede olmasıdır. Türkiye'de ise rejim sorunundan çok vatanın kurtarılması ve asker kaçağı problemi Hıyanet-i Vatanı'nın kabul edilmesindeki en önemli etkidir. Zamanla Fransa'da Robespierre'in diktatörlüğü için kanlı bir araca dönüşen bu mahkemeler, Türkiye'de böyle sonuçlar doğurmamış, daha çok Kuva-yı Milliye'nin aşırılıkları önlenmeye çalışılmıştır. Bkz. T. Akyol, ss. 98-124.

⁷²⁹ Suna Kili, **1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı**, Barut Kitabevi, İstanbul, (1961), 1998, ss. 100-102.

⁷³⁰ Berkes, Çağdaşlaşma, s. 503.

⁷³¹ Birinci Grubun oluşmasından sonra ikinci grup bu dayanışma durumunu Fransa'da terör döneminde ortaya çıkan Kamu Selameti Komitesine benzetiyor ve Selamet-i Umumiye Komitesi adını veriyorlar. Daha önceki bölümlerde özelliklerinden bahsettiğimiz bu komiteye benzetme durumu bile Türk devrimcilerinin ve TBMM üyelerinin Fransız devrimi hakkında ne kadar bilgili olduklarının açık

3.2.3. Saltanat'ın kaldırılması ve Cumhuriyet'in İlanı

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Türkiye'de iki kuvvet karşı karşıya kaldı: Birincisi, askeri zaferle birlikte halk desteği kazanan halkçı, milliyetçi hükümet ve meclis; ikincisi ise, yenilen, düşmanla işbirliği yaptığı için itibar kaybetmesine rağmen taraftarı olan her Müslüman ve Türkün gözünde tartışmasız bir yere sahip saltanat ve halifelik kurumu. İki taraf arasındaki çatışma Lozan görüşmeleri esnasında İtilaf devletlerinin her iki hükümetin temsilcilerini de davet etmesiyle kızıştı; bu durum saltanatın sonunun geldiğinin habercisiydi.⁷³² Burada önemli bir noktaya değinmekte fayda var. Her ne kadar Fransız devrimi bir savaş nedeniyle patlak vermemiş olsa da-ki aslında Amerikan savaşına yapılan yardım devrimin ortaya çıkmasında önemli bir faktördür-Türk devriminin hemen arkasında bir kurtuluş/bağımsızlık mücadelesi barındırması durumun koşullarını Türk devrimciler açısından oldukça zorlaştıran bir etken olmuştur. Mustafa Kemal'in devrimlerini gerçekleştirebilmek için attığı ilk adımlar kendisinin de söylediği gibi, rejimi değiştirmesini kolaylaştıracak yöndedir; bu sebeple tıpkı Fransız Devrimi sonrası kurulan “*Kurucu Meclis*” terimini kullanıp,⁷³³ meclise böyle bir nitelik vermeyi düşünmüştür. Ancak Türkiye'deki işlerin Fransa'dan farklı olması, bu devrimi halkın değil, Osmanlı'da yetişen askeri bürokrasinin tepeden halka indirilmesiyle yapılması Mustafa Kemal'in durumunu zorlaştıran durumlardan biridir. Çünkü yukarıda gördüğümüz gibi halkı bir yana bırakırsak, meclisi kuranlar bile Sultan/Halife'ye olan bağlılıklarını koruyor, kurtuluş mücadelesini saltanat ve hilafetin savunulması olarak görüyorlardı. Benzer bir durum Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında da ortaya çıkmış hatta halkın ekmek istemek için XVI. Louis'nin sarayına gitmişlerdi. Farklı olan nokta ise, iktidarının kaynağı tanrısal kökenli olsa da, esas gücü elinde bulunduran Kilise'nin egemenliği nedeniyle Halifelik gibi dini bir simgesi olmayan Fransız kralının, dış düşmanlarla işbirliği yaptığının anlaşılmasından sonra halkın da ona olan güveninin azalması ve böylece

bir göstergesidir. Bkz. T. Akyol, s. 32; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, 1923-1931, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 37-44; Berkes, *Çağdaşlaşma*, ss. 501-503.

⁷³² Lewis, ss. 236-237.

⁷³³ Tunaya, *Siyasal Gelişmeler*, s. 91; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (Türk), 2003, s. 271.

devrilmesinin kolaylaşmasıdır. Türkiye’de Sultan’ın siyasal niteliklerinin yanında Halifelik makamı gibi İslam dininin en yüksek görevini üzerinde taşıyor olması, halkın Sultan/Halife’den vazgeçmesinin önünde büyük bir engeldir. Vahdettin’in İtilaf devletleriyle işbirliği yapması-bunun en açık örneği Sevr antlaşmasıdır-bile halkın ona olan sadakatının önüne geçemez. İşte tüm bunlar bir yandan Kurtuluş mücadelesi veren bir önderin, aynı zamanda ülke içinde devrimci bir mücadele vermesine de neden olur ancak Jakobenvari bir Terör döneminden geçilmeden ülkede reformlar uygulanmaya başlanır.⁷³⁴

Mustafa Kemal’in işinin ne kadar zor olduğu çevresinde onunla birlikte savaşan ancak konu devrim ve rejim meselesine gelince aralarında ayrılık baş gösteren arkadaşlarından Rauf Bey’in 1922’de başbakan olduğu sırada söylediği şu sözlerinden anlaşılabilir: *“Ben saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve duygularımla bağlıyım. Çünkü benim babam, Padişah’ın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı devletinin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrelere vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişah’a bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise, terbiyem gereğidir. Bunlardan başka, genel bir görüşüm de vardır. Bizde milleti ve kamuoyunu elde tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam sağlayabilir. O da saltanat ve hilafet makamıdır. Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da, asla doğru olmaz.”*⁷³⁵

Mustafa Kemal, 1 Kasım 1922 tarihinde meclisin karşısına çıkarak; saltanatın dünyasal egemenlikten başka bir şey olmadığını, egemenlik ulusa geçtiği gün saltanat denen kurumun artık ortadan kalktığını açıklayan unutulmaz bir nutuk söyledi⁷³⁶ ve hazırlanan kanun tasarısı sonrasında aynı gün saltanat ve hilafet

⁷³⁴ “Türk Demokrasisi, Fransız Devrimi’nin açtığı yolu izlemişse de kendine özgü ayırıcı yanlarla gelişmiştir. Çünkü her ulus, devrimini kendi toplum çevresi gereklerine ve gereksinmelerine, iç durum ve konumuna, devrimini yaptığı zamana göre yapar.” Mustafa Kemal’in 24 Temmuz 1922 Matin gazetesine verdiği demeç için Bkz. Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayıncılık, İstanbul, (Atatürk), 1982, s. 7.

⁷³⁵ Gazi Mustafa Kemal, s. 488; Lewis, s. 257.

⁷³⁶ “Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, güçle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hâkimiyeti ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de, Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetinin bırakacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş

birbirinden ayrılarak, saltanat kurumuna son verildi.⁷³⁷ Bundan 16 gün sonra Vahdettin, Britanya hükümeti ile işbirliği yaparak onların koruması altında ülkeyi terk etti.⁷³⁸

18 Kasım 1922’de Abdülmecit Efendi’nin halife olarak seçilmesinden sonra kendisini feshederek seçimlere giden TBMM’nin ikinci döneminde, iki gün önce kurulan Halk Fırka’sıyla⁷³⁹ birlikte muhalefet de yer almaktaydı. Bu nedenle ikinci bir kutuplaşma Halk Fırkası’nın kendi içinden çıkacak ve rejim tartışmaları etrafında dönecekti. 1922 yılında kurulacağı ilan edilen parti, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’ni (A-RMHC) yani Kurtuluş savaşını yürüten kadronun Halk Fırkası kadrosu olduğunu, Sivas kongresinin ilk kongreleri olduğunu ve İzmir’in kurtuluşunun birinci yılı olan 9 Eylül 1923’ü kuruluş yıl dönümü olarak kabul eder. Bu sayede Milli Mücadele’yi yürüten kadronun ülkenin bağımsızlığını sağladığı gibi ülkenin sorunlarına ve geri kalmışlığına da çözüm bularak kalkındıracağına atıf yapılır. A-RMHC’nin siyasi bir parti haline dönüştürüleceği hakkında Mustafa Kemal tarafından yayınlanan Dokuz Umde sonrasında partinin ilk çekirdek programı ilan edilmiş olur.⁷⁴⁰ İsminin “*Halk*”tan gelmesi ise Teşkilat-ı Esasiye’den beri vurgu yapılan Halkçılık programının bir devamı niteliğindedir⁷⁴¹ çünkü Türk devrimcileri en başından beri Halkçılık düşüncesini benimseyerek, onu siyasi hedeflerinin “altı oku”ndan biri haline getirmişlerdir.⁷⁴² Partinin temelini oluşturan A-RMHC bağlantısının dışında bir de “*sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış kitle*” düşüncesi vardı ki Türk Devrimi’nin asıl hedefi olarak bundan sonra yapılacak tüm reformlarda kendisini gösterecekti.⁷⁴³ Sanılanın aksine Jakobenlerden ziyade kendilerine örnek

olan bir gerçeği, kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi doğal olarak karşılarsa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, şekline uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir.” Bkz. Gazi Mustafa Kemal, s. 493.

⁷³⁷ Timur, s. 44.

⁷³⁸ Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 504-505.

⁷³⁹ Tunçay, ss. 40-42; Timur, s. 56.

⁷⁴⁰ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1999, (Tek Parti), ss. 67-75; Tunçay, ss. 42-44

⁷⁴¹ Sina Akşin (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 118.

⁷⁴² “*Bugünkü mevcudiyetimizin asıl niteliği, milletin umumi eğilimlerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk küllümetidir.*” **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Hazırlayan: Utkan Kocatürk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 37.

⁷⁴³ Tunçay, ss. 4-41; Timur, s. 57.

olarak Fransız Üçüncü Cumhuriyet dönemi Radikal Parti'sini alan CHP,⁷⁴⁴ Fransız tipi bir halkçılığı benimsemiştir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, Ziya Gökalp'in Durkheim'dan esinli “birey toplum içindir” anlayışının kaynağını Radikal Parti'nin halkçılık anlayışında bulmak mümkündür. Leon Bourgeois'nın *Solidarité*'sinin ilham kaynağı olduğu Radikal parti halkçılığı tıpkı CHP'nin halkçılığı gibi birey yerine toplumu,⁷⁴⁵ toplumsal adaleti ön planda tutan bir yapıya sahiptir.⁷⁴⁶ Jakoben mirasına sahip olduklarını ve Rousseau'nun Radikalizmin babası olduğunu söyleyen Radikaller, “*bütün millet, bütün toplum*” diyerek Fransız halkının tüm kesimlerini temsil ettiklerine inanırlar. Aynı düşünce CHP'nin ülkedeki tüm kesimleri kapsama, temsil etme ve dolayısıyla kendisini ulusal parti ilan etme çabasında da görülmektedir. “*Halk yararına çalışabilmek*” için her iki parti de cumhuriyeti ve halkçılığı savunurken, reformları gerçekleştirmenin yolunun meclis üstünlüğünden geçtiğine ve ancak bu sayede inkılâpların gerçekleştirilebileceğine inanırlar.⁷⁴⁷ Yapılan devrimlerin halka yerleştirilebilmesi için partinin halklılaştırılmasına ve bir orta sınıf yaratarak cumhuriyet ve laikliğin zihinlere eğitim yoluyla aşılmasına çabalarlar. Bu yolda laik eğitimi savunan ve tek tip eğitimi (*école unique*) getiren Fransız radikalleri gibi CHP'de diğer bölümde detaylandıracağı üzere, eğitimi laik ve tek hale getirerek, cumhuriyet ve devrimlerin koruyucusu bir sınıf oluşturmaya çabalar. Pozitivizmden oldukça etkilenen her iki parti de Comte'cu düşünceye uygun bir şekilde ilerleme için halkın eğitilmesini savunur ve tarih öğretimine bu anlamda önem verirler. İttihat ve Terakki'nin aktivizminden farklı olarak yaptığı devrimlerle hareketine radikal bir boyut kazandıran CHP'nin radikalliği, esas olarak Fransız

⁷⁴⁴ Jön Türklerin düşüncelerinin, Fransız devrim ve ruhunu sürdüren Üçüncü Cumhuriyet dönemi Radikal Parti'sine benzemesi 1908 öncesinde pek çoğunun Radikal Parti Fransa'sında ve Avrupa'da yaşamış olmasından kaynaklamakta; bu da dolayısıyla CHP'nin bu partiyi örnek almasını sağlamaktadır. Radikal Parti ve Jön Türkler arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu hatta Radikallerin liderlerinden olan Herriot'nun Jön Türklerle temas halinde olduğu bilinmektedir. Ve tıpkı Jakobenlerde olduğu gibi Fransız Radikalleri de masonların etkisi altındadır; aynı şekilde Jön Türkler de eylemlerine destek olunması açısından mason localarına katılmışlardır. Bkz. Eric Jan Zürcher, **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, Çeviren, Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Savaş ve Devrim) 2005, s. 55.

⁷⁴⁵ Fransız Devriminde olduğu gibi İnsan ve Vatandaşlık hakları Bildirisi'ni yayınlamayan Türk devrimcileri, devrimleri gerçekleştirebilmek ve koruyabilmek için insan hak ve özgürlüklerinde çok halkın devlete ve cumhuriyete olan görevlerini ön plana çıkardılar. Bu tutumun sebebi Cumhuriyetin alelacele ilan edilmesi ve olağanüstü durumun varlığı Türk devrimcilerini otoriterliğe itmiş ve Cumhuriyeti izleyen süreçte İstiklal mahkemeleri bu nedenle kurulmuştur. Bkz. T. Akyol, ss. 355-356.

⁷⁴⁶ Neşe Düzel, **Korkusuz Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 69; Sevil, s. 112.

⁷⁴⁷ Tanör, s. 211, İnan, ss. 91-94.

Radikal Parti'sinden ileri gelmektedir.⁷⁴⁸ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Fransa Ulusal Meclisi Genel sekreteri Eugène Pierre'in, III. Cumhuriyet siyasal yapısını gündeme getiren ve Mufasssal Hukuk-ı Siyasiyye olarak TBMM tarafından yayımlanan eseri ise Cumhuriyet'in siyasetini belirleyen başucu kitaplarından biri haline gelmiştir.⁷⁴⁹

1923 yılında yapılan seçimleri kazanan A-RMHC'nin başarısından sonra fırka nizamnamesi düzenlenir ve 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası kurulur.⁷⁵⁰ Yeni meclisin ilk siyasal eylemi, 23 Ağustos 1923'te Lozan antlaşmasının onaylanması ve Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sonra saltanat sorunuyla ortaya çıkan rejim boşluğunu doldurma çabalarına girişilmesi olur.⁷⁵¹ Halk Fırkası özel bir komisyon kurarak cumhuriyet, Amerikan başkanlık Sistemi, mesleki temsil rejimi de⁷⁵² olmak üzere çeşitli rejim biçimlerini tartışmaya açar. Ortaya çıkan siyasal bunalımdan sonra Mustafa Kemal Meclise gelerek bu belirsizliklerin anayasadaki bazı değişikliklerle halledilebileceğini söyler ve yasa teklifini sunar. Heyecan ve karışıklık yaratan bu teklife meclisin en yaşlı üyesi Abdurrahman Şeref şu sözleriyle destek verir: *“Doğmakta olan çocuğun adını koymaktan mı korkuyoruz? Kim ne derse bunun adı cumhuriyettir!”* Böylece rejim değiştirilerek cumhuriyet ilan edilir, hemen ardından

⁷⁴⁸ I. Dünya savaşı sonrasında Avrupalı Radikal Partilerin, diğer Radikal Partilerle temasa geçme ve işbirliği hareketine CHP'de Fransız Radikal Partisi aracılığıyla katıldı. Programının Radikal Parti programıyla benzer özellikler taşıması sebebiyle önce 1924 yılındaki asambleye, ardından da 1925 senesindeki *Entente Internationale des Partis Radicaux et des Partis Democratiques Similaires* (Radikal ve Benzeri Demokratik Partilerin Uluslararası İşbirliği) kongresine katılan CHP'nin bu örgütle olan ilişkilerinde sonraki yıllara ait bilgiler Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunmaktadır. Bkz. Hakkı Uyar, “CHP'nin Avrupa'nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)”, **Mete Tunçay'a Armağan** (Der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, 2007, (Radikal), İstanbul, ss. 707-710.

⁷⁴⁹ Zafer Toprak, **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Kitabevi, İstanbul, (Darwin), 2012, s. 185.

⁷⁵⁰ Uyar, CHP, ss. 74-75.

⁷⁵¹ Osmanlı askeri-sivil bürokrasisinin modernleştirme atılımını gerçekleştirenlerinin ortak özelliği şüphesiz, Avrupa geleneği içinde eğitim görmeleri, liberal ve sosyalist teorilerle tanışmış olmaları ve bunlarda toplumlarına uygun olanlarından yeni bir düşünce sistemi ortaya koymalarıydı. Onlara göre eşitlik, bireysel özgürlüğün bile önünde gelmekteydi; siyasal rekabet de tıpkı ekonomik rekabet gibi olmaması gereken bir şeydi ve bu sebeple çok partili sisteme de inanmadılar. Çünkü zaten onların toplumunda rekabeti getirecek sınıf, zümre vs yoktu. Bu sebeple tek parti, tek önder düşüncesi ağır basmaya dolayısıyla da muhalefet hainlikle bir tutulmaya başladı. Türk ulusu yeni kurulan bir ulustu ve rekabet etmek değil, çalışmak zorundaydı. Bu sebeple Türk devrimcilerinin modernleşme anlayışı genel iradenin bütününe temsil eden bir tek partinin önderliğinde gerçekleştirilebilirdi. Bu da CHP'ydi. Bkz. Çetin, s. 138; Lewis, s. 260.

⁷⁵² Solidarist düşüncenin bir ürünü olan bu rejim sistemi Mahmut Esat Bozkurt tarafından Fransız hukukçusu Leon Duguit'den esinlenilerek tavsiye edildiyse de Mustafa Kemal bu sistemi kabul etmemiştir ki bu rejim daha sonra faşizmin alt yapısı olarak İtalya'da karşımıza çıkacaktır. Bkz: Berkes, Çağdaşlaşma, s. 519, 39 numaralı dipnot.

Mustafa Kemal'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle de⁷⁵³ Osmanlı İmparatorluğu tarihin tozlu sayfalarına tamamen gömülmüş olur.⁷⁵⁴

3.2.4. Halifeliğin Kaldırılması

1922 yılında saltanat kaldırılırken, halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardı: Birincisi, iç politika henüz hilafetin olmadığı bir düzene geçiş için elverişli konumda değildi; ikincisi ise, dış politikada bir yandan barış konferansı tedirginliği yaşanırken diğer yandan İslam ülkelerini tepkilerini kontrol altında tutma niyetiydi. Ancak Halifelik kurumunun saltanatın kaldırılmasından sonra iç ve dış gelenekçilerin sığınma yeri haline gelmesi hilafet sorununun sadece bir din sorunu değil, aynı zamanda bir siyasal mesele olarak yeni doğan cumhuriyetin karşısında durduğunu gösteriyordu. Yeni halifenin seçilmesi zamanındaki tartışmalar da artık bu kurumun “*bir tarih hatırası olmaktan öteye gidemeyeceğinin*” açık bir kanıtıydı.⁷⁵⁵ Bunun üzerine 25 Şubat 1924 yılında mecliste din ve devlet ayrımı teklifi tartışılmaya başlandı ve tasarı kabul edildi. Böylece Hilafeti kaldıran kanunla birlikte, Şeriye ve Evkaf Bakanlıkları da kaldıran kanun ile birlikte medreseler, tarikatlar, zaviye ve mektepleri kapatan ve bunları Eğitim Bakanlığı'nın yetki alanı içine sokan Tevhid-i Tedrisat kanunu da kabul edildi. Laiklik yolunda atılan önemli bir adım olan bu kanunlardan sonra ilan edilen ve Fransız 1875 Anayasal kanunları ile 1921 Lehistan anayasasından esinlenilerek oluşturulan⁷⁵⁶ 1924 anayasası, hala “*Devletin dini İslam'dır*” ibaresini içerdiği için tam anlamıyla laik bir devlet anayasasını simgelemiyordu.⁷⁵⁷ Bu ibare ancak 1928 yılında kaldırılacaktır.

⁷⁵³ Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 508-509; Lewis, s. 261.

⁷⁵⁴ Peyami Safa'ya göre, iki türlü ihtilal şekli vardır: Kitaptan ve hayattan doğan ihtilaller. Kitaptan ve idealden doğan ihtilaller, hayatla karşı karşıya gelince bazı ideallerinden vazgeçip hatta onlara aykırı tutum içerisine bile girebilirler. Kitaptan ve idealden değil, aksine hayattan ve realiteden doğan ihtilaller önceden belirlenmiş program içinde hareket etmedikleri için kendilerine sadece tecrübeyi rehber edinirler ve bu sebeple bocalamazlar. Bu ihtilaller realitenin hayatın içinden doğarak onun içinde gerçekleşirler. Türk devrimi de kitaplarda yeri olmayan ihtilaller içine girer ve onun teorisinin açıklanması ancak yapılıştan yıllar sonra gerçekleşir. Türk devrimi kendinden önceki düşünce hareketlerinden-tıpkı Fransız devrimi, Üçüncü Cumhuriyet dönemi gibi-etkilenmiş olsa bile bir ideolojiye mal edilemez, onun özgün yanı da buradan gelmektedir. Bkz. Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996, s. 117.

⁷⁵⁵ Tanör, s. 231; Berkes, Çağdaşlaşma, s. 514.

⁷⁵⁶ Tanör, ss. 236.

⁷⁵⁷ 1924 anayasası, egemenliği kayıtsız şartsız millete verirken, kuvvetler ayrılığı ve Meclis üstünlüğünü de benimser. Kuvvetler ayrılığı açısından 1921 anayasasından da ayrılmaktadır. Ve

Ortaya koyduğu devrim fikirleriyle Türk devrimcilerini etkileyen Fransız Devrimi'nin laik niteliği de Türkiye Cumhuriyeti'ne uyarlandı.⁷⁵⁸ Jakobenlerle birlikte laiklik yolunda atılan adımlar, Fransa'da öncelikle Kilise'nin sahip olduğu zenginliğe el koymak ve *ancien régime*'in en önemli kurumlarından birini devre dışı bırakarak devlet üzerindeki Kilise egemenliğine son verme fikriyle başladıysa da bu zamanla Kilisenin ulusallaştırılması, rahiplerin cumhuriyete bağlılık yemini etme zorunlulukları, Hristiyanlıktan çıkma gibi eğilimler kazanmıştı. Jakobenlerin Terör döneminde dini bayramları yasaklayıp, ibadet edilmemesi için Pazar günleri kaldırıp, yeni bir din oluşturup Kiliselerin kapatılmasına kadar giden din aleyhtarı bir tavır takınması Tocqueville'in de deyimiyle, Hristiyanlığın bu saldırılara bir din olmaktan çok bir siyasi kurum olarak karşı koymaya çalışmasına neden olmuştu. Jakobenler döneminde başlayan bu süreç, daha sonra tam anlamıyla olmasa da geriye döndürüldüğü için III. Cumhuriyetin liderleri kendileri Jakoben mirasçısı ilan ederek Kilise-Devlet ayrılığını sürecini devam ettirmeye çalıştılar. 1875'ten itibaren din kamusal alandan çıkarılarak dini toplulukların faaliyetleri ve eğitim vermeleri yasaklandı. 1905 kanununda din kelimesini kullanmaktan bile kaçınan Fransız devleti, böylece laikleşmesini tamamlamış oldu. Fransız laikliğinden ve III. Cumhuriyet dönemi siyasal hayatından etkilenen Cumhuriyet kadroları da bu yolu izleyerek⁷⁵⁹ önce en az Kilise kadar siyasi bir kurum olan Halifeliği kaldırdı, ardından da Diyanet İşleri başkanlığı kurumunu kurup, devlete bağlayarak, bu kurum siyasal ve hukuksal alanlardan ayrıldı ve inanç özgürlüğü serbest bırakıldı. Dinin kazanç ve siyaset çıkarları için sömürülmesi engellenerek, dinlerin kutsal yerlerine kurumlarına, kişilerine her çeşit saldırı suç kapsamına alındı. Aynı zamanda mezhep

ayrıca bu anayasayla cumhurbaşkanlığı yetkisi yedi sene olarak kabul edilmiştir. Bkz. Timur, ss. 75-76, 125; Tanör, ss. 236-237; Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 515-521; Lewis, ss. 261-264;

⁷⁵⁸ Özellikle II. Meşrutiyet sonrası dönemde, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti esas alınarak dine karşı alınan tavrın altında, “*ideal anlamda kuruluşunu insanlık düşüncesine borçlu olan ahlaki bir evren, dinle devle arasındaki bağları koparma kararlılığı, sıradan halk değil, entelektüeller tarafından belirlenen bir toplum görüşü ile düzen ve ilerlemenin kaçınılmazlığına iman yatmaktaydı.*” Bkz. Mehmet Akgül, **Türk Modernleşmesi ve Din**, Çizgi Yayınları, 2009, s. 117.

⁷⁵⁹ Mustafa Kemal bu sözlerinde devrimlerin yönünü belirlerken, aceleci etmek gerektiğini de savunur: “*Türkiye’yi, derece derece mi ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var, biri malum büyük Fransız İhtilali’ndeki tarz; rejimler değişecek, ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacaktır. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş. Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?*”, “*Biliyorsunuz ki Fransız Büyük İnkılâbı hemen yüz senede devam etmiştir. Üç senede esaslı bir inkılâbın biteceğini farz etmek hata olur. Belki zaman zaman şöyle ve ya böyle bir şeyler olacaktır. Kanaatimizi sabit, muvaffakiyet ümidimizi hâkim bulundurmak sayesinde mutlaka galip geleceğiz...*” Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri, s. 90-91.

ve tarikatlara dayalı cemiyetlerin kurulması, belli bir din grubundan destek sağlamak için siyasal parti kurulması, dinle ilgili unvanların kullanılması, din görevlilerinin görevlerini yaparken devlet kanun ve kurumların karşı söylemlerde bulunması, din öğretimi yapan okulların açılması yasaklandı. Böylece Türkiye’de katı Fransız laikleşme süreci yerine-Takrir-i Sükûn dönemi ve istiklal mahkemeleri dışında-daha sakin bir devrim süreci yaşandı. 1937 yılında anayasaya eklenen laiklik ilkesiyle de süreç tamamlanmış oldu.⁷⁶⁰

3.2.5. Eğitimde Fransa Etkisi ve Laikleşme

Ulus devletlerin ortaya çıkmasından sonra eğitim ve devlet arasındaki ilişki daha da sıkılaştı ve eğitim devlet tarafından modern toplum düzenini oluşturma,⁷⁶¹ milliyet inşası ve milliyetçilik konularında araç olarak kullanıldı.⁷⁶² Fransız devriminden önce başlayan Sanayi Devrimi Avrupa’da kapital ekonomik sisteminde paralelinde ulus devletleri de oluşturmaya, bu iki sistem birbirine bağımlı olarak gelişmeye başlamıştı. Sanayi toplumunun sağlıklı işleyebilmesi için nitelikli bireye ihtiyacı vardı ve bunu karşılamanın yolu da insanları eğitmekten geçiyordu. Zorunlu ve parasız eğitim düşüncesi de işte tam da bu dönemde ortaya çıktı; böylece eğitim hem sanayi devriminin istediği insan tipini, hem de ulus-devletin ihtiyacı olan “vatandaş”ı yaratacaktı. Siyasal iktidarlar varlıklarını korumak ve devam

⁷⁶⁰ **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007, s. 189.

⁷⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra modern toplum projesi kapsamından kadın ve erkeklere yapılan müdahalelerin en keskin kadınlara oldu. Batı ile doğu arasında bir sentez oluşturan Kemalist proje, kadınların aşırı batılılaşma ile geleneksel kalma arasında denge kurmalarını sağlamıştır. Ayşe Kadioğlu’na göre; “*Cumhuriyet dönemi Türk kadınları kimliklerini alaturkalık ile iffetsizlik arasında bir yerlerde yakalamaya çalışmışlardır. Şüphesiz Kemalist modernleşme projesinin vitrine çıkardığı modern-ancak-mütevazı kadınların modernliklerinin en önemli unsuru imajlarıdır. Cumhuriyet Baloları’nda Batılı kostümler giyip, Bayı müziği ile dans eden kadınlar, gerek ev içinde gerek ev dışında belirlenmiş cinsiyet rollerini oynamaya devam ederlerken öncelikle imajlarını modernleştirme yoluna itildiler.*” Kadınların bu modern imajları Cumhuriyetin ilk zamanlarından itibaren modernliğin en önemli simgesi haline geldi ve Cumhuriyet içinde Türk kadınları pek çok Batılı ülkeden önce sosyal ve siyasal haklarına kavuştular. Bkz. Ayşe Kadioğlu, **Cumhuriyet İdaresi-Demokrasi Muhakemesi**, Metis Yayınları, 1999, s. 31’den aktaran Murat Tazegül, **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, 2005, ss. 142-143.

⁷⁶² Türkiye’de eğitim, Batı’daki algılama şeklinden şu şekilde ayrılmaktadır: Birincisi eğitim ve yüksek öğretim olabildiğince devlet kontrolünde alınmakta; ikincisi hayatın her alanında dolaylı bir eğitim anlayışı görülürken, siyasi partilerden medyaya kadar her şey bu düşüncenin bir aracı haline getirilmektedir. Bkz. Etyen Mahcupyan, “Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum”, **Doğu Batı Akademi ve İktidar**, yıl:2 Sayı:7, Mayıs, Haziran, Temmuz 1999, ss. 107-108.

ettirebilmek için değer yargılarını en kısa yoldan eğitim aracılığıyla seçmeyi tercih ettiler.⁷⁶³

Eğitimin verilen bu önemi, devletlerin eğitim masraflarına ayırdıkları bütçelerin her geçen gün artmasından anlamak mümkündür. Eğitimin devlet tarafından organize edilmesi, özellikle ilköğretimin parasız ve zorunlu olması ve devletin istediği şekilde yetişmiş bireylerin oluşturulabilmesi fikri ilk kez, Fransız Devrimi ile gündeme geldi ve Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu'nda da hemen hemen aynı tarihlerde başladı.⁷⁶⁴ 1872'de Fransa'da Eğitim Birliği ile başlayan eğitimin laikleştirilmesi işlemi, dini kurumların eğitimden el çektilmesiyle sürdü ve böylece Fransız devrim fikirlerini, cumhuriyeti benimseyen nesillerin yetiştirilmesi sağlandı. İlköğretim zorunlu ve parasız hale getirildiği gibi, devlet okulları daha sonra tamamen ücretsiz hale getirildi ve bu okulların müfredatları Jules Ferry önderliğinde tamamen laik hale sokuldu. Din dersi yerine ahlak bilgisi dersi konuldu ve çocuklarını başka bir dini eğitim kurumuna göndermek isteyen aileler için hafta içi bir gün okullar tatil edildi. Bu uygulamaların neredeyse tamamını Cumhuriyet dönemi eğitimi laikleştirme politikalarında görmek mümkündür.

Türkiye'de de yeni kurulan devlet sosyal, kültürel, hukuki, iktisadi ve siyasi alanlarda yaptığı inkılâpların belli bir ideolojik temelde başarıya ulaşması için eğitime önem verdi;⁷⁶⁵ Cumhuriyet dönemi ve onun önde gelen liderleri eğitimi toplumsal değişimin önemli bir aracı ve misyoneri olarak kabul ettiler. Kurdukları yeni sistemi, değerleri, toplum hayatını devam ettirebilmek için de eğitim alanında

⁷⁶³ Gündüz, s. 54.

⁷⁶⁴ 1880'lerden itibaren Osmanlı'nın yıkılışını önlemek amacıyla ortaya atılan bir Osmanlı toplumu yaratma düşüncesi, her hemen vilayette pozitif bilimleri öğreten liselerin açılmasıyla Batı fikirleriyle yetişen yeni bir nesil ortaya çıkardı. Cumhuriyet kadroları bu okullarda yetişti ve batılılaşma fikri, hem 1908 Jön Türk Devrimi hem de Türk devrimi sırasında askeri-sivil bürokrasinin vazgeçilmez ideali haline geldi. Bkz. Halil İnalcık, **Rönesans Avrupası, Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, (Rönesans), s. 318; Gündüz, s. 55.

⁷⁶⁵ Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesinden sonra İstanbul merkezli tarih ve eğitim anlayışından uzaklaşılması ve Anadolu eksenli bir tarih bilinci oluşturulması için harekete geçildi. Böylece İstanbul yerine Ankara'da laik bir devlet kurularak burada ulusal bir kimlik bilinci inşa edilmeliydi. Bunun için İstanbul'un Darülfünun medreselerine karşı Ankara'da milli enstitülerin kurulmasına karar verildi. II. Meşrutiyetten bu yana Durkheim sosyolojisine verilen önem TBMM Maarif Vekâleti tarafından çevrilen ilk eserlerden birinin Durkheim'in *De la Division Du Travail Social* olmasından anlaşılıyordu. Lozan'dan hemen sonra Ankara'da bir üniversite açılmasına ve İçtimai İlimler Fakültesi olmasına planlandı çünkü toplumun ancak bu şekilde kalkınabileceğine inanılıyordu. Fakat tasarlanan fakülte açılmadı ve 1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi kuruldu. Bkz. Toprak, ss. 74-95.

yaptıkları inkılâplara önem verdiler.⁷⁶⁶ Bu yolda yukarı da bahsettiğimiz Fransız modeline kendisine örnek alan Türk devrimcileri eğitimi laik şekle sokarken⁷⁶⁷ tıpkı Fransız meslektaşları gibi ebeveynlerin çocuklarına din eğitimi sağlama özgürlüğü serbest bıraktılar ancak bunun Eğitim Bakanlığı tarafından görevlendirilen kişilerce yapılması koşuluyla müsaade ettiler.⁷⁶⁸ Fransız vatandaşlık sisteminin daha iyi öğretilmesi için Fransızca dili liselerin ders programlarına konuldu, *Türkiye Tarihi, Türkiye Coğrafyası, Yurt Bilgisi* derslerinin içeriği iyi bir vatandaş yetiştirme anlayışına göre düzenlendi. Bunun amacı ise, eğitime toplumsal bütünlüğü sağlanması, yetenek geliştirme ile birlikte sekülerist bir toplum inşa etme rolünün yüklenmesiydi ve bu rol Durkheim’ın “*laik ahlak ve laik eğitim*” fikrinden gelmekteydi. Meşrutiyet aydınlarından Ahmet Rıza ve Abdullah Cevdet’te Auguste Comte etkisiyle laik eğitimin savunucularından olmuşlardı.⁷⁶⁹ II. Meşrutiyet’ten itibaren artan Fransız entelektüellerinden etkilenme ve eğitimin model alınması Cumhuriyet yıllarında da devam etti ve bu nedenle Fransa’da ki III. Cumhuriyet dönemiyle 1920’lerin Türkiye’si büyük benzerlikler göstermekteydi. Bunun nedeni ise, Meşrutiyet döneminden itibaren Fransız Devriminin fikirleriyle yetişen Cumhuriyet önderlerinin, özellikle III. Cumhuriyet dönemi Fransa’sının pozitivist tarih anlayışının etkisinde kalarak, Ali Reşad’ın da çevirileriyle Fransız devrimini, Üçüncü Cumhuriyeti öğrenmesiydi. Atatürk tüm eğitim hayatı boyunca özellikle Fransız yazarlardan öğrendiği tarihten, başta Charles Seignobos olmak üzere Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud’dan etkilenmişti. Ali Reşad’ın Charles Seignobos’dan yaptığı çeviriler tarih ders kitaplarını oluşturuyor ve bu da Türk devrimcilerin tarih anlayışını şekillendiriyordu.⁷⁷⁰

1871 Prusya yenilgisinin milliyetçiliklerinde yarattığı derin yaralar, III. Cumhuriyet dönemi boyunca okullarda tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi derslerinin temel hedefinin “yurtseverliği telkin etmek” haline dönüşmesinin bir

⁷⁶⁶ Gündüz, ss. 57-58.

⁷⁶⁷ Timur, s. 90.

⁷⁶⁸ Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Laiklik**, Ankara, 1955, ss. 181-201’den aktaran Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 534.

⁷⁶⁹ Timur, 113; Gündüz, ss. 56-64.

⁷⁷⁰ Ali Reşad’ın Fransız devrimi ve Fransız tarihine verdiği önemi Dreyfus meselesinden Fransız tarihinin birçok dönemine, Osmanlı tarihinden daha geniş yer vermesinden anlamak mümkündür. Osmanlı’da pozitivist tarih anlayışının ilk temsilcilerinden olan Ali Reşad bilhassa Üçüncü Cumhuriyet Fransız tarihinden yaptığı çevirilerle Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi aydınlarını etkileyecektir. Bkz. Toprak, ss. 233-248.

benzeri erken Cumhuriyet dönemlerindeki derslere yüklenen önemde görülmektedir. Türk eğitim sisteminin felsefi temellerini atan Ziya Gökalp, Avni Başman, M. Emin Erişirgil, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Rahmi Balaban gibi kimseler Fransız eğitim modeli ve eğitim felsefesini, Rousseau'yu, onun *Emile*'ini temel alarak, Fransız eğitim sistemini Türkiye'de yerleştirmeye çalıştılar.⁷⁷¹ Birçoğu Fransa'da eğitim almış bu kimselerin yanında Türkiye'ye getirilen felsefeci ve sosyologlardan da önemli bilgiler alınmış ancak yine de Jules Ferry gibi örgütçü birine ihtiyaç duyulduğu söylenmiştir.⁷⁷²

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki tarafından Türkleştirme politikası altında imparatorluğu ayakta tutmak amacıyla kullanılan eğitim, Cumhuriyet döneminde sadece milliyet inşa etmek için değil, yönetimin merkezileşmesi için de kullanıldı. Türk pedagogları yeni bir toplum yaratmak için eğitime büyük önem verirken aynı zamanda Kemalizm'in oluşturulma süreci ve devrim arasındaki ilişkileri de eğitim yoluyla sağladılar. II. Abdülhamit'ten bu yana bir tür ideolojik rejim militanı olarak görülen öğretmenlerin bu konumu, Cumhuriyet döneminde de aynen devam etti ve öğretmenlik cazip hale getirilerek, bu meslekten ayrılmak zorlaştırıldı.⁷⁷³

Rejimini Cumhuriyet olarak kabul eden, laik demokratik esaslar üzerine bir sistem kuran, parlamenter sistemini yerleştirmeye çalışan Türk devrimcileri kabul ettikleri ilkeleri toplumun benimsemesinin en kesin ve kestirme yolunun eğitim olduğunu anlatmışlardı. Daha rejim ilan edilmeden bile eğitim toplantıları yapan devrimci liderler, sık sık etkisi altında kaldıkları pozitivist felsefeye⁷⁷⁴ vurgu yaparak

⁷⁷¹ Yeni Osmanlı aydınlarından Ziya Paşa'nın J.J. Rousseau'nun *Emile* adlı eserini Türkçeye çevirmesi, bu eserin verdiği mesaj açısından oldukça önemlidir. Çünkü eserinde Rousseau *Emile* adında hayal ürünü olan bir çocuğun doğumundan 25 yaşına kadar ki eğitimiyle ilgilidir ve kitabın yayınlandığı 1762 yılından tarihinden itibaren var olan eğitim yöntemi değişmiş; Rousseau pedagojide bir devrim başlatmıştır. Eser yayımlandıktan sonra Kilise tarafından sakıncalı olarak görülmüş ve toplatılarak akılmış, Rousseau da Kilise'nin gazabından zor kurtulmuştur. Böyle bir eserin Türkçeye kazandırılması eğitim zihniyetinin değişmesi açısından çok önemli bir adımdır. Bkz. Mehmet Kına, **Tanzimat Dönemi'nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Eskişehir, 2006, s. 89.

⁷⁷² Gündüz, ss. 45-51.

⁷⁷³ Gündüz, ss. 56-57.

⁷⁷⁴ Şerif Mardin, Comte pozitivistizminin etkisinde kalan Türk devrimcilerinin uyguladıkları Batılılaşma programının İslami ilkeleri kamusal ve siyasal alandan uzaklaştırmayı öngördüğünü ve bunun da muasır medeniyet seviyesine erişmiş bir toplumun ortaya çıkışını sağlamasını beklediklerini belirtir. Ancak dinlerin benliğinin temel kurucu ögesi olarak da işlev gördüğünü, bu sebeple dinin yerine geçecek olan ideolojinin bu özelliğe asgari düzeyde de olsa sahip olması gerektiğini söyler. Ancak

bilim ve aklın önemine işaret etmişlerdi: “*Dünyada her şey için, maddiyat için maneviyat için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir.*”⁷⁷⁵ Nitekim sosyolojiyi toplumsal değişmeyi sağlayıcı yeni bir bilim olan olarak gören Türk devrimcileri bu bilimin ders olarak okutulmasına birçok Avrupa ülkesinden önce başlamışlardır. Cumhuriyetin ilanından sonra milli, çağdaş ve laik bir toplumu hedefleyen Mustafa Kemal, eğitimde başarısızlığın sebebini milli olmamaya bağlayarak temel amacın, yeni nesillere Türkiye’nin bağımsızlığına, benliğine ve geleneklerine sahip çıkmanın öğretilmesi olduğunu savunur. Bu amaçlar doğrultusunda Tevhid-i Tedrisat kanunu ilan eden, medreseleri ve diğer dini eğitim kurumlarını kapatarak Tanzimat’tan bu yana süregelen eğitimde ikilik konusunu ortadan kaldıran, Latin harflerinin kabulüyle Yeni Osmanlılardan beri dilde sadeleştirme önerilerini daha da ileri taşıyarak halka daha kolay öğrenebileceği bir alfabe sunan, Halkevleri, Köy Enstitüleri gibi çağının en modern eğitim kurumlarını kurarak halkını eğitmeyi amaçlayan, Türk Tarih Kurumu⁷⁷⁶ ve Dil Kurumu ile Üniversite reformu yapan⁷⁷⁷ Cumhuriyet önderleri böylece Türk eğitim sisteminde çağdaşlaşmayı başarmışlardır.

Tanzimat’tan bu yana modernleşmenin sağlayıcısı olarak görülen kadın, II. Meşrutiyet döneminin özgürlükçü ortamında ilk kez sesini duyurma imkânı bulmuş; Osmanlı toplumunun son dönemlerinde üst düzey kadınların yaşadıkları hayat

Mardin’e göre Türkiye’de din-toplum ilişkisinin niteliği bu arayışı engellerken bunun yarattığı kültürel boşluğun devrimleri tehlikeye soktuğunu ileri sürer. Türk devrimcilerinin bunu tam olarak kavrayamadıklarını ve dolayısıyla Kemalizm’in, kültürün kişilik yaratıcı katında rakip bir ideoloji haline gelemediğini ileri sürer. Bkz. Âlim Arlı, **Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yayınları, 2009, ss. 119-120.

⁷⁷⁵ Timur, s. 119; Gündüz, s. 58.

⁷⁷⁶ Atatürk’ün cumhurbaşkanı olduğu on beş yıl boyunca tarih yazımında yaşanan değişim, Atatürk’ün tarihe olan bakış açısının ve Avrupa’da yaşanan değişimlerin bir sonucuuydu. Ulus-devletin kurulma sürecinde Meşrutiyet’in birikimiyle Aydınlanma felsefesi ve III. Cumhuriyet’in pozitivist tarih anlayışıyla milli bir tarih oluşturuldu ve bunun en önemli kaynağı Durkheim’dı. Ulus’u İslam öncesi bir tabana yerleştirme düşüncesi zamanla Atatürk’ün tarihöncesine, antropolojiye, arkeolojiye merak salmasına yol açarken bu durum 1930’lardan itibaren sosyolojinin yerini antropolojiye, Durkheim’in yerini Eugène Pittard’a bırakmasına neden oldu. Tarih anlayışı Avrupa’da Türklerin sarı ırka mensup olduğu araştırmaları nedeniyle bir nevi kafatası araştırmasına yöneldi. Türk Tarih Kurumu da Pittard’ın *Irklar ve Tarih* eserinin Atatürk üzerindeki etkisiyle Türk Ocaklarının 1931’de kapatılmasından sonra bu araştırmalara yönelmek için kuruldu. Atatürk’ün dil ve tarihe verdiği bu önem, mirasını Türk Tarih ve Türk Dil kurumlarına bağışlamasından anlaşılabilir. Bkz. Toprak, ss. 70-75, 99-108.

⁷⁷⁷ Fransız pozitivistizmden büyük ölçüde etkilenen Atatürk, her türlü hurafe karşısında bilimi kendisine rehber edinen anlayışı doğrultusunda medrese yerine üniversiteyi savundu 1933 yılında üniversite reformunu gerçekleştirdi. Bkz. Toprak, ss. 69. Ayrıca Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Evrenselliğine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, (Kültür), 1994, s. 35; Gündüz, ss. 57-60.

biçimleri, Cumhuriyet döneminde yaygınlaştırmaya çalışılarak kadının eğitilmesine ve hatta kamu hayatında yer almasına çaba sarf edilmiştir.⁷⁷⁸ Bu yönde yapılan reformlarla 1930 yılında belediye seçimlerinde seçme, 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkına sahip olan Türk kadını,⁷⁷⁹ bu konuda Fransız kadınından çok önce bu hakka sahip olma şansına erişmiştir.⁷⁸⁰ Fransa’da ancak IV. Cumhuriyet döneminde kadınlara bu hak tanınır.

3.2.6. Hukuki İktisadi ve Sosyal Dönüşümler

Cumhuriyet döneminde en önemli çağdaşlaşma hareketlerinden biri de hukuksal alanda yapıldı. Kuruluşundan bu yana tamamen Şeriat devleti olmayan Osmanlı Devleti zamanla modernleştirme çabalarına rağmen, gittikçe artan bir dinsel gelenekselleşme süreci sebebiyle tümenden bir din devleti kurma aşamasına kadar gelmişti. Din ve devlet işlerini ayırarak laiklik ilkesini benimseyen bir devletin ise anayasal yapısı, dinin hukuk alanının dışına çıkarılmasını gerektirirdi ancak Mecelle’nin yapılışı döneminde Cevdet Paşa’nın tutucu görüşüne benzer bir biçimde Ziya Gökalp ile ortaya çıkan harsçı görüş, hazırlanacak olan anayasayı yeniden şeriat kanunlarına dayandırma çabasındaydı. Ancak Mustafa Kemal, Batı hukuk sisteminin alınmasında kararlıydı ve yapılan çalışmalardan sonra 17 Şubat 1926’da İsviçre Medeni Kanunu’ndan esinlenilerek oluşturulan Türk Medeni Kanunu TBMM’de kabul edildi. Almanya’da Mecelle’nin yapıldığı 1874-96 arasında hazırlanan bir Medeni kanundan, Avrupa Roma Hukukunun, Cermen Hukukunun ve Tabii Haklar felsefesinin başarılı bir sentez oluşturuldu.⁷⁸¹ Halkın yurttaşlık ilişkilerini geleneklere, dini kurallara uygun olarak düzenlemek yerine, olması gerekene göre yeniden düzenlemek amacı taşıyan Medeni Kanun’un temelinde gelenekçi hukuk

⁷⁷⁸ Gündüz, ss. 52-53.

⁷⁷⁹ Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinden sonra Cumhuriyet’in ilk yıllarında giyim-kuşama dönük modernleşme faaliyetleri çarşaf ve peçe sorununa kaydırıldı. Şapka gibi yasal bir düzenleme yapmak yerine bazı belediyelerin çarşaf ve peçeyi yasaklamasıyla yerel uygulamalarla yasaklamaya girişildi. Kadının toplumsal hayattaki yerine önem veren Cumhuriyetçi önderler, bunun önünde engel olarak gördükleri çarşaf ve peçeye karşı özellikle 1934-1935 yılları arasında yoğun bir kampanya yürüttüler. Bkz. Hakkı Uyar, “Fes ve Çarşaf Üzerine”, **Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si, La Turquie Kamaliste**, Boyut Yayınları, İstanbul, (Fes), 2012, s. 40-42.

⁷⁸⁰ Tazegül, s. 143.

⁷⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III, Mustafa Kemal 1922-1938**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, ss. 241-243; T. Akyol, ss. 540-542.

değil, devrimci hukuk görüşü yatmaktadır.⁷⁸² Bu açıdan baktığımızda Comte-Durkheim-Duguit çizgisinden bahsederken açıklanan hukukun pozitif temele dayanma felsefesi Türk hukuki devriminde de görülmektedir.⁷⁸³ Cumhuriyet önderleri genel olarak Anglo-Sakson pozitivizmden ziyade “*epistemoloji ağırlıklı, rasyonalist; toplum teorisinde holistik/bütünlükçü ve siyaset teorisinde merkezîyetçi/laisist/üstenci ve otoriter*”⁷⁸⁴ Fransız pozitivizmini benimsediler. Bunun bir uzantısı olarak da, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti’nin solidarist düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkan pozitivist hukuk anlayışından ve hukukçu Leon Duguit’ten etkilendiler.⁷⁸⁵ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Léon Duguit’nin *Traité de Droit Constitutionnel*’i Hukuk-ı Esasiyye olarak Türkçeye çevrildi.⁷⁸⁶ Tek eşliliği, evlenme ve boşanma ilişkilerini düzene sokan, mülkiyet ve sözleşme gibi birçok alanda hukuksal ilişkileri çağdaş uygarlık düzeyine erdiren ve dini tamamen bu anlayışın dışına iten Medeni hukukun kabulünden sonra şeriat mahkemeleri de kaldırılarak birçok alanda çağdaş hukuk kuralları kabul edilmiştir.⁷⁸⁷

İktisadi alanda İzmir İktisat kongresinden sonra, Ziya Gökalp’ten esinli bir Milli İktisat politikasıyla yola çıkan ve 1929 Ekonomik Buhranı’na kadar bu gidişatı sürdüren Türkiye Cumhuriyeti,⁷⁸⁸ 1929 yılında kapitülasyonların kalkmasıyla birlikte bağımsız politikalar izlemeye başlar ve özellikle 1931 yılından itibaren devletçiliğe ilk geçişin yaşandığı gözlemlenebilir.⁷⁸⁹ Topyekûn bir kalkınmayı ve sanayileşmeyi amaçlayan devletçi politikalarla 5 yıllık Sanayi Planları hazırlanır ve kabul edilen kanunlarla özellikle Atatürk dönemi boyunca izlenen başarılı politikalar sayesinde - 1929 buhranına rağmen- büyük başarı elde edilir.⁷⁹⁰ Bu dönemde devletçi zihniyetin yerleşmesinde etkili olan Rusya etkisinin dışında bir de tam manasıyla olmasa da Türkiye’de devletçiliğin yerleşmesinde yine bir Fransız Charles Gide etkili olur.⁷⁹¹ Üçüncü Cumhuriyet dönemi ekonomistlerinden olan Charles Gide kooperatifçilik

⁷⁸² Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 527-531.

⁷⁸³ Tanör, s. 220.

⁷⁸⁴ Özlem, Pozitivizm, s. 458.

⁷⁸⁵ Düzel, s. 70.

⁷⁸⁶ Toprak, Darwin, s. 185.

⁷⁸⁷ Berkes, Çağdaşlaşma, ss. 531-532.

⁷⁸⁸ Zafer Toprak, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat, Milli Burjuvazi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, (Ekonomi), 1995, ss.12-13.

⁷⁸⁹ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 14.

⁷⁹⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Cumhuriyet’in Harcı, Cilt 2, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 244-245.

⁷⁹¹ Düzel, s. 70.

sisteminin de önemli isimlerindendir ve kitapları Atatürk'ün kitaplığında diğer Üçüncü Cumhuriyet yazarları gibi yerini alır. *Fizyokratlardan Günümüze İktisadi Mezhebler Tarihi*, *İlm-i İktisad Dersleri* gibi eserleri Türkçeye kazandırılırken Atatürk'ün Afet İnan'la birlikte kaleme aldığı Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları'nın solidarizm kısmında Charles Gide ve Charles Rist etkisi görülmektedir.⁷⁹²

Tüm bu dönüşümlerden sonra artık sıra kültür devrimine gelmiştir ve Mustafa Kemal, şapka devrimi, Latin harflerinin kabulü, soyadı kanunun yanı sıra Türk Tarih ve Dil Tezine ayrı bir önem vermektedir.⁷⁹³ Türk Tarih Teziyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin Anadolu üzerindeki varlığını meşrulaştırmak, laikliğin vurgulanması ve yeni ulusal kimliği İslam'ın dışına Orta Asya'ya kadar taşımak ve dünyadaki diğer çağdaş uluslarla eşitler içerisinde girebilmek için bugünkü dünyayı yaratanların arasına Türkleri de koymak amaçlanırken; Güneş Dil Teorisiyle dünyadaki bütün dillerin Türkçe kökenli olduğu savını öne sürerek milliyetçi adımlar atıldı.⁷⁹⁴ Böylece milli bir kültüre verdiği değeri yeniden gösteren Mustafa Kemal ve diğer Türk devrimcileri, reformlarıyla birlikte yeni bir devlet kurarken aynı zamanda yeni bir kimlik, yeni bir ulus ve hatta yeni bir milli kültür yaratma gayreti içerisinde de girdiler.⁷⁹⁵ Böylece cumhuriyet ideolojisi yeni nesille birlikte büyüyecek ve zihinlerde yerleşecektir. Oluşturulmaya çalışılan “vatandaş” devletin ve devrimlerin koruyucusu olacak; bu sayede cumhuriyet halka indirilmiş olacaktır. Tıpkı III. Cumhuriyetçilerin, cumhuriyeti halka indirip, onu iş ve hareket haline getirmek istemeleri gibi (*république en pratique*). Çünkü Jakoben dönemini saymazsak, III. Cumhuriyet'te artık halkın da cumhuriyet fikrine alışmış olması sebebiyle daha kolay yapılan reformlara benzer bir şekilde, Trimberger'in de deyimiyle, Türkiye'de bunu ilk kez gerçekleştiren askeri-sivil bürokrasinin yukarıdan aşağıya doğru yaptığı bir

⁷⁹² Toprak, s. 186.

⁷⁹³ “Atatürk'ün kültür devriminin sacayağı Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi'nden oluşuyordu. Tüm bu sürecin geri planında ise antropoloji yer aldı. Harf Devrimi'yle Selçuklu ve Osmanlı ile bağ koparılmış, Tarih Teziyle orta Asya benimsenmiş, Dil Devrimi ile tarihsel bağlamda antropolojik bulgular pekiştirilmiş ve Güneş Dil Teorisi ortaya atılmıştı.” Bkz. Toprak, s. 147. Ayrıca Bkz. Berkes, *Çağdaşlaşma*, ss.547-552; Aydemir, ss. 305-306.

⁷⁹⁴ Aydın, ss. 227-231.

⁷⁹⁵ Bu kültürün yaratılması için eski değerlerin silinmesi gerektiğini düşünen Türk Devrimcileri, Fransız Jakobenleri'nin krallığa ait arma ve heykelleri sökmeleri gibi devlet binalarından, okullardan Osmanlı'yı öven kitabeleri ve tuğraları 1926 yılında verilen önergeyle sökmeye başlamışlardır. Böylece geçmişin izleri silinerek Jakobenvari bir tavır sergilenmiştir. Bkz. T. Akyol, s. 551.

devrimdi⁷⁹⁶ ve korunması şarttı. Bu açıdan bakıldığında Türk reformcularının devrimi neden korunmaya muhtaç bir çocuk gibi gördüklerini anlamak güç değildir.

⁷⁹⁶ Ellen Kay Trimberger, **Tepeden İnmece Devrimler, Japonya, Türkiye, Mısır, Peru**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 21-22.

SONUÇ

Tanzimat dönemi aydınları ve Yeni Osmanlılar, Fransa'da II. İmparatorluk döneminin kurucu olan III. Napoléon iktidarında Fransa ile etkileşim halinde oldukları ya da bu dönemde Fransa'da kaldıkları için büyük ölçüde onun iktidar anlayışından etkilendiler. İttihat ve Terakki önderleri ve daha sonra Modern Türkiye'nin kurucusu olacak kadrolar ise III. Cumhuriyet dönemine tanıklık ettiler ve dönemin entelektüel ve siyasi yaşamını benimsediler. 1860'ların Yeni Osmanlıları Romantizm akımının bakış açısıyla Fransız devrimine bakarken, Jön Türkler kendilerini 1789'un mirasçıları olarak ilan ettiler ve Fransız III. Cumhuriyetine damgasını vuran radikalizm ve radikal devrimden etkilendiler;⁷⁹⁷ ancak daha önce de değinildiği üzere, İttihat ve Terakki daha çok aktivist yönü ağır basan bir partidir; radikal olan ve radikal bir anlayışla reformlarını gerçekleştiren Cumhuriyet kadroları ve CHP olmuştur.⁷⁹⁸

III. Cumhuriyet'in radikalizmi; Fransız Devrimi'nin ortaya çıkmasında aydınlanma felsefesinin rolü, 1789, insan ve yurttaş hakları, bunların evrensel geçerliliği ve dayanışma kavramları üzerinde duruyor ve birçok Jön Türk, *Ecoles des Sciences Politiques*'de derslerini izledikleri tarihçilerin vatanseverliklerinden etkileniyordu. Türkiye Cumhuriyeti kurucusu Mustafa Kemal'in üzerindeki Fransız radikalizminin ve Kilise karşıtlığı düşüncesinin etkisi bu bakış açısından kaynaklanmakta⁷⁹⁹ ve bunun da kökenleri askeri okul yıllarında düzenli olarak takip ettiği *Mizan*, *İctihad*, *Osmanlı*, *Şura-yı Ümmet* ve *Meşveret* gibi yayınlardan gelmektedir.⁸⁰⁰ Balkanlardaki askeri okullarda Namık Kemal ve Tevfik Fikret'in eserleri gizlice okunurken, II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının reform, ihtilal ve yenileşme düşünceleri ile bu döneme ait fikir akımları Mustafa Kemal'in fikirleri üzerinde oldukça etkilidir.⁸⁰¹ Erik Jan Zürcher, Kemalist ideolojinin fikri kaynaklarını Ahmet Rıza, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Yusuf Akçura ve Ahmet

⁷⁹⁷ Georgeon, Modernleşme, s. 120.

⁷⁹⁸ Mardin, Jön Türkler, s. 286.

⁷⁹⁹ Georgeon, Modernleşme, s. 120.

⁸⁰⁰ Mahmut Tezcan, "Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefi ve sosyolojik Bir Yaklaşım", **Atatürkçü Düşünce**, AKDITYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.725.

⁸⁰¹ Gündüz, ss. 67-68.

Ağaoğlu'nda bulur.⁸⁰² Büyük bir kargaşa döneminde ardı ardına bir çok devrime şahit olan bu Jön Türk aydınlarının hemen hepsi süreç içinde düşüncelerinde değişim yaşarken, Kemalist ideolojinin özünü oluşturan cumhuriyetçilik, devletçilik, laiklik, milliyetçilik, inkılapçılık ve halkçılık fikirlerinden son dördü üzerinde Mustafa Kemal'in fikirlerine katkıda bulunmuşlardır.⁸⁰³

Ahmet Rıza laik ve pozitivist düşüncenin en etkili önderiyken, Abdullah Cevdet en radikal laiktir ve modernleşme fikirleriyle Mustafa Kemal'i etkilemiştir. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp milliyetçilik konularında etkili olmuş, eserleri ve düşünceleri Kemalizm'in önemli fikir kaynakları arasına girmiştir. Cumhuriyet ideolojisi olan laik, milliyetçi ve ulus devlet ideolojisi Akçura'nın fikirlerinde kendisini bulmuştur.⁸⁰⁴ Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'nın da katkılarının bulunduğu Ziya Gökalp'in önderliğini yaptığı halkçılık düşüncesinin yanı sıra, Mustafa Kemal din konusunda daha çok, Ahmet Ağaoğlu'nun düşüncelerinin etkisi altında kalmıştır. Seküler düşüncenin ve eleştirel dini bakışın önde gelen aydınlarından olan Ahmet Ağaoğlu,⁸⁰⁵ bireye ve özgürlüğe verdiği önem ile Batılılaşmanın ve modern toplumun en önde gelen savunucuları arasında yer alır. Fransa'da kaldığı dönem boyunca Fransız Devrimi'ne olan hayranlığı artan Ağaoğlu, 20. yüzyılda ortaya çıkan devrimci hareketlerin Fransız Devrimi'nin bir sonucu olduğunu ve Türk devriminin de aynı süreçten geçerek Doğu devrimlerinin başlangıç noktası olacağını söyler; fakat içeride ve dışarıdaki modernleşme karşıtı güçlere ve yüzlerce yıllık zihniyete karşı elverişsiz koşullar altında gerçekleşen Türk devriminin, felsefi düşünce yoksunluğundan da bahseder. Fransız Devrimi'nin hazırlayan Aydınlanma düşüncesinin Türk devriminde olmadığını, yeni düşüncelerin sadece İstanbul'la sınırlı kaldığını ve Anadolu insanının bu düşüncelerden çok uzakta bir zihniyete sahip olduğunu, bunu da ancak Kemalist Devrimin Fransız Devrimini model alarak değiştirebileceğini açıklar.⁸⁰⁶

Dilde sadeleşme, sosyal değişme, eğitim birliği gibi konulardan Tevfik Fikret, Abdullah Cevdet, Mehmet Akif, Rıza Tevfik, Celal Nuri, Mehmet Şemsettin gibi aydınların düşüncelerinden esinlenen Mustafa Kemal'in kültür, medeniyet, özgürlük,

⁸⁰² Gündüz, s. 68; Zürcher, Kemalist Düşünce, s. 45.

⁸⁰³ Zürcher, Kemalist Düşünce, ss. 44-45.

⁸⁰⁴ Aydın, s. 224.

⁸⁰⁵ Gündüz, ss. 69-71.

⁸⁰⁶ Georgeon, Modernleşme, ss. 71, 123-124.

cumhuriyet ve ırk konularındaki fikirlerinin kökeninde de Jean Jacques Rousseau bulunmaktadır.⁸⁰⁷ Ulus tanımında Ernest Renan'a benzerlik bulunurken, eğitim konusunda Rousseau ve Durkheim etkisini görmek mümkündür.⁸⁰⁸ Tarih anlayışını ise Fransız düşünürlerinden Léon Cahun, Deguigne, Raymond Poincare, Paul Gaultier, E. Pittard ve J. Gobineau şekillendirdiği Mustafa Kemal'in⁸⁰⁹ okuduğu kitaplar arasında özellikle Üçüncü Cumhuriyet dönemine ait eserler vardır⁸¹⁰ ve birçoğunu Atatürk'ün fikri kaynakları arasındadır. Böylece Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sosyolojide Emile Durkheim, siyasette Eugène Pierre, iktisatta Charles Gide, hukukta Léon Duguit, tarihte Charles Seignobos Türkiye Cumhuriyeti'nin inşa sürecinde rol oynaması, Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin Türkiye tarihindeki yerinin önemi bize açık bir şekilde göstermektedir.⁸¹¹

Tez boyunca aktardıklarımız genel hatlarıyla; Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilediğinin kabul edilmesi üzerine III. Selim ile başlayan, Tekeli-İlkin ikilisinin deyimleriyle, “*Utangaç Modernleşme*” adımlarının Yeni Osmanlılarla birlikte aydın kesim tarafından da savunulmasından rağmen henüz saltanata ve hilafete bağlı bu düşünür ve yazarlardan bir adım ileriye giden Jön Türkler ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti önderlerinin düşünce sistemidir. Onların döneminde artık devleti kurtarmaktan öte bir prestij meselesi haline gelen Batılılaşma sorunu II. Abdülhamit dönemi istibdadına rağmen çeşitli yayın organları tarafından desteklendi ve konuşulmaya, tartışılmaya devam etti. Çünkü III. Selim döneminden itibaren ülkeye yayılmaya başlayan Fransız etkisi ve sonrasında Napoléon ile birlikte gelen düşünce akımları son dönem Osmanlı entelektüeli üzerinde etkili olmuştu. Fransa'da sürgünde kalan Yeni Osmanlıların devamı niteliğindeki Jön Türkler, tıpkı selefleri gibi bu düşünce akımlarını yerinde görüp öğrendiler ancak onlardan farklı olarak saltanata olan bağlılıkları azaldığı için harekete geçmeleri ve 1908 devrimini yapmaları daha kolay oldu. İttihat ve Terakki'den devraldığı mirasla, bu kez daha

⁸⁰⁷ Ercüment Kuran, “Fransız İnkılâbının Türk Düşünürlerine Etkisi (1789-1922)”, **Erdem, Aydın Sayılı Özel Sayısı-II**, C.9, Eylül 1996, s. 737'den aktaran Gündüz, s. 73.

⁸⁰⁸ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, TTK, Ankara, (Atatürk), 1982, s. 13-14.

⁸⁰⁹ Gündüz, s. 74.

⁸¹⁰ De La Division Du Travail Social, La Question D'Orient Depuis Ses Origines Jusqu'a Nos Jours, La Question D'Orient Au XVIIIe, L'Evolution De L'Humanité ve daha nice III. Cumhuriyet dönemi eserlerini okuyan Atatürk'ün kitaplığının tamamı için Bkz: <http://ataturkleokumak.istanbul.edu.tr/kitap.php?form=kitap&p=1>

⁸¹¹ Toprak, s. 185.

radikal bir şekilde, Tarık Zafer Tunaya'nın deyimiyle “*Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarının*” üzerine Jakoben programının uygulama alanı bulduğu⁸¹² Fransız Üçüncü Cumhuriyeti ideolojisini de ekleyerek yenileşme hareketlerini devam ettiren Mustafa Kemal'in, onun “*bir tür replikası*” Türkiye'de kurması öne sürdüğümüz fikrin ana hatlarını oluşturmaktadır.⁸¹³ Fransız düşünürlerinin, cumhuriyetçiliğinin, laikliğinin, halkçılığının ve radikal devrimciliğinin etkisi altında kalan Türkiye'nin, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in tabiriyle “*Köktenci modernleşmesi*” detaylarıyla açıklanarak; Osmanlı düşünürleri ve onların esin kaynakları hakkında bilgiler verilmiş, böylece cumhuriyet ideolojisinin kökenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Son olarak eklemek gerekirse; Batılılaşmayı ve Batı emperyalizmini birbirinden ayıran Mustafa Kemal'in, bu zihniyeti anlayan nadir yazarlardan olan Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim şiirinden etkilendiğini ve hatta ondan bahsederken “*Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'i yok mu, işte o, dünyada yapılması gereken bütün devrimlerin kaynağıdır.*” sözü Osmanlı İmparatorluğu'nda başlatılan reform hareketlerinin zamanla devrimci bir kimliğe nasıl dönüştüğünün en açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸¹⁴

⁸¹² Maintenant, s. 145.

⁸¹³ Düzel, s. 69.

⁸¹⁴ Zeki Arıkan, “Türkiye'nin Çağdaşlaşmasında Tevfik Fikret ve Atatürk”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 22, 1998, s. 127; **Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri**, Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, TDK Yayınları: 784, Ankara, 2004, ss. 639-645.

KAYNAKÇA

Döneme İlişkin Eserler

Ambrossi, Christian ve Arlette Ambrossi. **La France 1870-1990**, Presses de Masson, Tarihsiz.

Aulard, Alphonse. **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 1), 1944.

Aulard, Alphonse. **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Cilt: 2, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 2), 1944.

Aulard, Alphonse. **Fransa İnkılâbının Siyasi Tarihi, Demokrasinin ve Cumhuriyetin Kaynakları ve Gelişmesi 1789-1804**, Cilt: 3, TTK Basımevi, Ankara, (Fransa 3), 1944.

Berthezene, Alfred. **Histoire de la Troisième Republique (1870-1880)**, Libraire E. Dentu-Editeur, Tarihsiz.

Bodley, John Edward Courtenay. **France**, The Macmillan Company, New York, 1900.

Bourgeois, Léon. **Solidarité**, Armand Colin et Cie, Editeurs, Paris, 1986.

Bracq, Jean Charlemagne. **France Under Republic**, T. Werner Laurie Cliffords Inn, London, Tarihsiz.

Burlet, Lucien. **L'Avenir de la Troisième République Française**, E. Dentu Libraire-Editeur, Paris, 1878.

Cassagnac, Paul. **Histoire de La Troisième République**, E. Lachaud-C., Editeurs, Paris, 1876.

Coubertir, Baron Pierre de. **The Evolution Of France Under The Third Republic**, Translated from Isabel F. Hapgood, Thomas T. Crowell and Company, New York, 1897.

Duclos, Jacques. **De Napoléon III A De Gaulle**, Editions Sociales, Paris, Tarihsiz.

Gazi Mustafa Kemal. **Nutuk**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2005.

Gerard, Alice. **La Révolution Française, Mythes Et Interprétations (1789-1970)**, Flammarion, Tarihsiz.

Hanotaux, Gabriel. **Contemporary France**, Translated by John Charles Tarver, Vol I, (1870-1873), Archibald Constable and Co. Ltd., Westminster, 1903.

Hudson, William Henry. **France**, Frederick A. Stokes Company, New York, 1918.

İnan, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Sadeleştirerek Yayına Hazırlayanlar: Ali Sevim, Azmi Süslü, M. Akif Tural, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

James, J. L. Beaumont. **The Story of France 1814-1914**, Thomas Nelson and Sons Ltd. London, Edinburg and New York, 1916.

La Troisième République, Son Type – Son Oeuvre, Imprimerie Générale de Lyon, 1882.

Lejeune, Dominique. **La France Des Débuts De La III. République 1870-1896**, Armand Colin, Tarihsiz.

Lelorrain, Anne – Marie. **Chronologie De La France Contemporaine**, De 1815 a Nos Jours, Que Sais – Je, Tarihsiz.

Macdonell, James. **France Since The First Empire**, Macmillan and Co., London, 1879.

Madaule, Jacques. **Histoire de France II, De Louis XIV a Napoléon III**, Presses de Gallimard, Tarihsiz.

Marcard, Françoise. **La France De 1870 a 1918 L’Ancrage De La République**, Armand Colin, Tarihsiz.

Monseigneur Freppel. **La Révolution Française, A Propos du Centenaire de 1789**, A. Roger et F. Chernoviz, Libraires – Editeurs, 1889.

Nouschi, André ve Antoine Olivesi. **La France de 1848 a 1914**, Presses de Nathan, Tarihsiz.

Russell, Bertrand, **Histoire Des Idées au XIX. Siecle**, Librairie Gallimard Liberte et Organisation, Paris, Tarihsiz.

Solins, D. **La Troisième République, Ceux Qui Boudent**, G. Robert Libraire-Editeur, Paris, 1886.

Thobie, Jacques. **La France Impériale 1880-1914**, Editions Megrelis, Paris, Tarihsiz.

Vigier, Philippe. **La Seconde République**, Que Sais-Je, Presses Universitaires De France, Tarihsiz.

Zevort, E. **La Troisième République, La Présidence de Carnot**, Felix Alcan Editeur, Ancienne Libraire Garmen Ballière, Paris, 1901.

Zevort, E. **La Troisième République, La Présidence de M. Thiers**, Felix Alcan Editeur, Ancienne Librairie Germain Ballière, Paris, 1896.

Zevort, E. **La Troisième République, La Présidence du Maréchal**, Felix Alcan Editeur, Ancienne Librairie Germain Ballière, Paris, 1897.

Kitaplar

Açıkgöz, Ömer. **Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırılmalar**, Lotus Yayınevi, 2008.

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Levent Köker. **Tanrı Devletinden Kral Devlete**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Ahmad, Feroz. **İttihat ve Terakki 1908–1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (İttihat ve Terakki), 1999.

Ahmad, Feroz. **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (İttihatçılık), 1999.

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Doruk Yayıncılık, Ankara, (Modern), 2002.

Ahmet Rıza Bey. **Batı'nın Doğu Politikası'nın Ahlaken İflası**, Çev. Ziyad Ebüzziya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Akçura, Yusuf. **Üç Tarz-ı Siyaset**, TTK, Ankara, (Üç), 1976.

Akçura, Yusuf. **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (Türkçülük), 1998.

Akgül, Mehmet. **Türk Modernleşmesi ve Din**, Çizgi Yayınları, 2009.

Akşin, Sina (Yay. Yön.). **Türkiye Tarihi 3, Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

Akşin, Sina (Yay. Yön.). **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul, 2002.

Akyüz, Yahya. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara, 1988.

Anderson, Matthew Smith. **Doğu Sorunu, 1774-1923**, YKY, İstanbul, 2001.

Akyol, Mustafa. **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek**, Doğan Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Akyol, Taha, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Arlı, Alim. **Oryantalizm-Oksidentalizm ve Şerif Mardin**, Küre Yayınları, 2009.

Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Hazırlayan: Utkan Kocatürk, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Ateş, Toktamış. **Siyasal Tarih**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Aubry, Octave. **Histoire De France III Révolution Et Empire**, Flammarion, 1934.

Aydemir, Şevket Süreyya. **Tek Adam III, Mustafa Kemal 1922-1938**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Azzouz, Rachid. **La France De 1870 a 1958**, Que Sais-Je, Presses Universitaires De France, 1999.

Bacque-Grammont, Jean-Louis et Edhem Eldem (Ed.). **De La Révolution Française A La Turquie D'Atatürk, La Modernisation Politique et Sociale, Les Lettres, Les Sciences et Les Arts**, Actes des Colloques d'Istanbul (10-12 Mai 1989), Editions Isis, İstanbul-Paris, 1990.

Bahadır, İbrahim. **Ümmetten Millete Türk Ulusu'nun İnşası (1860- 1945)**, Kalan Yayınları, 2001.

Bainville, Jacques. **La Troisième République 1870-1935**, Librairie Arthème Fayard, (Troisième), 1935.

Bainville, Jacques. **Fransa Tarihi**, çev. Hüseyin Cahid Yalçın, Cilt: I, Kanaat Kitabevi, İstanbul, (Fransa 1), 1938.

Bainville, Jacques. **Fransa Tarihi Cilt 2**, Çev. Hüseyin Cahid Yalçın, Kanat Kitabevi, İstanbul, (Fransa 2), 1938.

Berce, Yves-Marie, **Modern Avrupa'da Ayaklanmalar ve Devrimler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, (Çağdaşlaşma), 2004.

Berkes, Niyazi. **Siyasi Partiler**, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, (Siyasi) 1946.

Berkes, Niyazi. **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, (Batıcılık), 2002.

Berkes, Niyazi. **Atatürk ve Devrimler**, Adam Yayıncılık, İstanbul, (Atatürk), 1982.

Birand, Kamuran. **Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri**, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1955.

Boratav, Korkut. **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Bouju, Paul M. ve Henri Dubois. **La Troisième République 1870-1940**, Que Sais – Je, Presses Universitaires De France, 1952.

Bourgin, G. ve A. Adamov. **1871 Paris Komünü**, Çev: A. Tokatlı-G. Üstün, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul, 1968.

Bourgin, Georges. **La Troisième République (4 Septembre – Août 1914)**, Librairie Armand Colin, Paris, 1939.

Braudel, Fernand. **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, II. Cilt, Mübadele Oyunları**, Gece Yayınları, Ankara, (Maddi Uygarlık), 1993.

Braudel, Fernand. **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz dünyası 2**, İmge Kitabevi, Ankara, (Felipe), 1994.

Buhr, M. ve W. Schroeder ve K Barck. **Aydınlanma Felsefesi**, Yenihayat kütüphanesi, Corpus, 1, 2006.

Bulut, Faik. **İttihat ve Terakki’de Milliyetçilik Din ve Kadın Tartışmaları**, Su Yayınevi, 1999.

Candar, Gilles. **Histoire Politique De La III. République**, Editions La Découverte Paris, 1999.

Cobban, Alfred. **A History of Modern France**, George Braziller, New York, 1965.

Çam, Esat. **Devlet Sistemleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1970.

Çelik, Edip. **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.

Çetin, Halis. **Modernleşme Krizi, İdeoloji ile Ütopya Arasında Türkiye**, Orion Yayınevi, Ankara, 2007.

Daval, Roger. **Fransız Düşünce Tarihi**, Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları, İstanbul, 1968.

Davies, Norman. **Avrupa Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

Delmas, Claudes. **Avrupa Uygarlığı Tarihi**, Kitapçılık Ticaret, İstanbul, 1967.

Deringil, Selim. **Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yayıncılık, 2007.

Deslandres, Maurice. **Histoire Constitutionnelle De La France De 1789 A 1870, De La Chute De L'Empire A L'Avénement De La Troisième République (1816-1870)**, Librairie Armand Colin, Paris, 1932.

Duguit, Leon. **Kamu Hukuku Dersleri**, Çev. Süheyp Derbil, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

Duverger, Maurice. **Batı'nın İki Yüzü**, Doğan Yayınevi, Ankara, (Batı), 1977.

Duverger, Maurice. **Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yayınları, İstanbul, (Siyasal), 1986.

Düzel, Neşe. **Korkusuz Tarih**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2011.

Elliot, J. H. **Europe Divided 1559-1598**, Collins, London, 1971.

Engelhardt. **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Erdumlu, Güngör (Ed.). **Modernlik ve Modernleşme Süresince Türkiye**, Ankara, 2004.

Eroğul, Cem. **Çağdaş Devlet Düzenleri** (İngiltere, Amerika, Fransa), İmaj Yayıncılık, Ankara, 1996.

Eryılmaz, Bilal. **Tanzimat ve Yönetiminde Modernleşme**, İşaret Yayınları, 1992.

Furet, François, **Fransız Devrimi'ni Yorumlamak**, çev. Ahmet Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Garan, Mahmut. **Fransız İhtilali**, Kitapçılık Limited Ortaklığı Yayınları, İstanbul, 1966.

Gaxotte, Pierre. **Fransız İhtilali Tarihi**, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1962.

Georgeon, François. **Osmanlı Türk Modernleşmesi 1900–1930**, YKY, İstanbul, (Modernleşme), 2006.

Georgeon, François. **Türk Milliyetçiliği'nin Kökenleri Yusuf Akçura, 1876-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (Akçura), 1996.

Giddens, Anthony. **The Nation-State and Violence**, Polity Press, Londra, Tarihsiz.

Gregg, Pauline. **A Social and Economic History of Britain (1760-1973)**, George G. Harrop Co. Ltd, London, 1964.

Gökalp, Ziya. **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, (Muasırlaşmak), 1976.

Gökalp, Ziya. **Makaleler IX, (Yeni Gün- Yeni Türkiye-Cumhuriyet Gazetelerindeki Yazılar)**, Haz. Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, (Makale 9), 1980.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yayınevi, İstanbul, (Türkçülük), 1969.

Gökalp, Ziya. **Makaleler III, Milli Tetebbular Mecmuası'ndaki Makaleler**, Haz. Orhan Durusoy, Gündüz Matbaası, Ankara, (Makale 3), 1977.

Gündüz, Mustafa. **Osmanlı Mirası Cumhuriyet'in İnşası, Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2004.

Gürbüz, Yaşar. **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, Beta Basım Yayım A.Ş., İstanbul, 1987.

Hanioğlu, M. Şükrü. **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul, 1966.

Hazard, Paul. **Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme**, çev. Erol Güngör, Tur Yayınları, Tarihsiz.

Heaton, Herbert. **Avrupa İktisat Tarihi**, Paragraf Yayınevi, 2005.

Herbert, Maurice. **Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi Morali Esseyit Efendi (1797-1802)**, Pera Turizm ve Ticaret Aş. Yayınları, İstanbul, 1997.

Heyd, Uriel. **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1979.

Hobsbawm, Eric J. **Devrim Çağı 1789-1848**, Verso Yayınları, Ankara, (Devrim), 1989.

Hobsbawm, Eric. **Fransız Devrimi’ne Bakış, İkiz Yüz Yıl Sonra Marseillaise’in Yankıları**, İstanbul, (Fransız), 2009.

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Hugo, Victor, **1793 Devrimi**, Çev. Alev Er, pencere Yayınları, İstanbul, 1996.

Imhof, Ulrich. **Avrupa’da Aydınlanma**, çev. Şebnem Sunar, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

İleri, Celal Nuri. **Türk İnkılâbı**, Haz. Recep Duymaz, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

İnalcık, Halil. **Tanzimat ve Fransa**, Maarif Matbaası, (Tanzimat), 1942.

İnalcık, Halil. **Rönesans Avrupası, Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (Rönesans), 2011.

İnan, Yusuf Ziya. **Jöntürkler’den İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri, (1789-1856)**, Cilt: V, TTK, Ankara, 1999.

Karpat, H. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, (Demokrasi), 1996.

Karpat, H. Kemal. **Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, Çev. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara, (Değişim) 2006.

Karpat, H. Kemal. **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara, (Modernleşme), 2002.

Kars, H. Zafer. **1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997.

Kent, Marian (Ed.). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Kili, Suna. **1961 Anayasası ve Devlet Anlayışı**, Barut Kitabevi, İstanbul, (1961), 1998.

Kili, Suna. **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (Türk), 2003.

Kınlı, Onur. **Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi**, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Kocabaş, Süleyman. **Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları, Tarihte Türkler ve Fransızlar**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1990.

Köker, Levent. **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Kula, Onur Bilge. **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Kuran, Ahmet Bedevi. **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.

Kuran, Ercüment. **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Der. Mümtaz'er Türköne, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.

Kuru, Ahmet. **Pasif ve Dışlayıcı Laiklik, ABD, Fransa ve Türkiye**, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Lawton, M. A. Frederick. **The Third French Republic**, Grant Richards, London, 1909.

Lee, Stephen J. **Avrupa Tarihinden Kesitler, 1494-1789**, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Lee, Stephen J. **Avrupa Tarihinden Kesitler 1789-1980**, Dost Kitabevi, Ankara, 2004.

Lentz, Thierry. **Napoléon III**, Que Jais Sais, Presses Universitaires de France, Paris, 1995.

Lyon, Bryce, Herbert H. Rowen ve Theodore S. Hamerow. **A History of The Western World**, Rand McNally Company, Chicago, 1969.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, Ankara, 2004.

Maintenant, Gérard. **Jakobenler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, Bütün Eserleri, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul, (Modernleşme), 2004.

Mardin, Şerif. **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (Yeni Osmanlı), 2004.

Mardin, Şerif. **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, (Jön Türkler), 2004.

Martin, Gaston. **La Révolution De 1848**, Presses Universitaires De France, Paris, 1948.

Marx, Karl ve Friedrich Engels. **Doğu Sorunu (Türkiye)**, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1977.

Mcneill, William. **Dünya Tarihi**, Verso-İmge Yayınları, 1989.

Michelet, Jules. **Fransız İhtilali Tarihi 1**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (İhtilal 1), 1967.

Michelet, Jules. **Fransız İhtilali Tarihi 2**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, (İhtilal 2), 1967.

Moore, Barrington. **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri, Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Mooers, Colin. **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu, Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa ve Almanya'da Kapitalizmin Yükselişi**, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.

Okumuş, Ejder ve Ahmet Cihan ve Mustafa Avcı. **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, Özgü Yayınları, 2006.

Ortaylı, İlber. **Osmanlı Barışı**, Ufuk Kitap, İstanbul, (Osmanlı), 2006.

Ortaylı, İlber. **Avrupa ve Biz**, Turhan Kitabevi, Ankara, (Avrupa), 2007.

Ortaylı, İlber. **Tarihimiz ve Biz**, Timaş Yayınları, İstanbul, (Tarihimiz), 2008.

Özek, Çetin. **Devlet ve Din**, Ada yayınları, İstanbul, Tarihsiz.

Özdemir, Hikmet (Ed.). **Siyasal Düşüncenin Temelleri**, Der., Brian Redhead, Alfa Yayınları, 2001.

Özlem, Doğan. **Tarih Felsefesi**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, (Tarih Felsefesi), 1984.

Paris'te Bir Osmanlı Sefiri, YirmiSekiz Mehmet Çelebi'nin Seyahatnamesi, Haz. Şevket Rado, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Patrick, Mary Mills. **Son Sultanların İstanbul'unda Siyaset-Modernleşme-Yabancı Okullar**, Türkçesi Ayşe Aksu, Dergâh Yayınları, 2009.

Prens Sabahattin. **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, Liberte Yayınları, Ankara, 2002.

Ramsaur, Ernest. **Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.

Robert, Jacques. **Batı'da Din-Devlet İlişkileri, Fransa Örneği**, Türkçesi İzzet Er, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Rousseau, Jean-Jacques. **Toplum Sözleşmesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Rouzeau, Stéphane Audoin. **1870 La France Dans La Guerre**, Préface de Jean-Jacques Becker, Armand Collin Editeur, Paris, 1989.

Rowen, Herbert H. **From Absolutism to Revolution 1648-1848**, The Macmillan Company, NewYork, Collier-Macmillan Limited, London, 1968.

Safa, Peyami. **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.

Said, Edward. **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayımcılık, İstanbul, 1998.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih, İlk Çağlardan Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Sarıca, Murat. **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek Yayınevi, (Siyasi), Tarihsiz.

Sarıca, Murat. **Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul, (Fransa ve İngiltere), 1969.

Sarıca, Murat. **100 Soruda Fransız İhtilali**, Gerçek Yayınevi, (Fransız), 1981.

Schulze, Hagen. **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, Literatür Yayınları, 2005.

Seignobos, Charles. **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1960.

Sevil, Muharrem. **Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler**, Vadi Yayınları, 2005.

Şenel, Alâeddin. **İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını, 1996.

Sieyes, Emmanuel-Joseph. **Üçüncü Sınıf Nedir?**, İmge Kitabevi, 2005.

Skocpol, Theda. **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Soboul, Albert. **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi**, Cem Yayınevi, 1969.

Sombart, Werner. **Burjuva, Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, Doğu Batı Yayınları, 2008.

Somçağ, Selim. **Avrupa Feodalizminin Evrimi**, Bağlam Yayıncılık, 1994.

Sorel, Albert. **Avrupa ve Fransız İhtilali II**, Çev. Nahid Sırrı Örik, MEB Yayınları, Tarihsiz.

Şükrü, Kemalettin. **Büyük Fransız İhtilali**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931.

Tanilli, Server. **Uygarlık Tarihi Ders Notları**, İstanbul, (Uygarlık) 1979.

Tanilli, Server. **Dünyayı Değiştiren On yıl, Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)**, Cem Yayınevi, (On Yıl), Tarihsiz.

Tanilli, Server. **Fransız Devriminden Portreler**, Alkım yayınevi, İstanbul, (Portreler), 2007.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası IV. Cilt, 18. Yüzyıl Aydınlanma ve Devrim**, Adam Yayınları, İstanbul, (Yüzyıllar 4), 1999.

Tanilli, Server. **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası V. Cilt, 19. Yüzyıl: İlerlemeler ve Çelişmeler**, Adam Yayınları, İstanbul, (Yüzyıllar 5), 2007.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

Tazegül, Murat. **Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayınları, 2005.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin. **Cumhuriyet'in Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Temir, Ahmet. **Yusuf Akçura**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 156, Seri: IX Sayı: A6, Ankara, 1997.

Tevfik Fikret, Bütün Şiirleri, Hazırlayanlar: İsmail Parlatır, Nurullah Çetin, TDK Yayınları: 784, Ankara, 2004.

Thomson, David. **Democracy in France Since 1870**, Oxford University Press, 1969.

Tilly, Charles. **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Yeni Binyıl, Tarihsiz.

Tocqueville, Alexis de. **Eski Rejim ve Devrim**, İmge Kitabevi, 2004.

Toprak, Zafer. **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950), Milli İktisat, Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (Ekonomi), 1995.

Toprak, Zafer. **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Kitabevi, İstanbul, (Darwin), 2012.

Trimberger, Ellen Kay. **Tepeden İnme devrimler, Japonya, Türkiye, Mısır, Peru**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Tufan, Muzaffer. **Sosyolojinin Fransa'da Doğuşu Döneminde Osmanlı Toplumundaki Çağdaşlaşma Hareketi, Tanzimat'ın Dış Etkenleri**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, (Siyasal Partiler), 1984.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, Siyaset İlmi Serisi 8, Yedigün Matbaası, İstanbul, (Batılılaşma), 1960.

Tunaya, T. Zafer. **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1876-1938, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Cilt: 2, İstanbul, (Siyasal Gelişmeler), 2002.

Tuncay, Hasan. **Ziya Gökalp**, Toker Yayınları, İstanbul, 1975.

Tunçay, Mete. **Türkiye Cumhuriyet’inde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması, 1923-1931**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.

Turan, Şerafettin. **Türk Kültür Tarihi, Türk Kültüründen Türkiye Evrenselliğine**, Bilgi Yayınevi, Ankara, (Kültür), 1994.

Turan, Şerafettin. **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, TTK, Ankara, (Atatürk), 1982.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2007.

Ubicini, H. A. **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, Çeviren Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

Unat, Faik Reşit. **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1992.

Uyar, Hakkı. **Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, (CHP), 1999.

Vernon, Alfred. **Devlet Sistemleri, Mukayeseli Devlet İdaresine Giriş**, Çev. Mümtaz Soysal, Sevinç Basımevi, Ankara, 1961.

Voltaire. **The Age Of Louis XIV**, J.M. Dent & Sons Ltd, London, 1962.

Wallerstein, Immanuel. **Modern Dünya Sistemi**, I.cilt, Bakış Yayınları, İstanbul, 2004.

Weber, Max. **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, Ayraç Yayınları, 2008.

Weill, Georges. **Histoire De L'Idée Laïque En France Au XIX. Siéecle**, Preface De Jean-Michel Ducomte, Hachette Littératures, 2004.

Wright, C. H. **A History of the Third French Republic**, Boughton Mifflin Company, Boston and New York, 1916.

Yavuz, Bige. **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, TTK, Ankara, 1994.

Yazıcı, Nevin. **Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2002.

Ziya Gökalp, Der. Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Zola, Emile. **Dreyfus Olayı**, Çev. Muammer Tuncer, Yalçın Yayınları, İstanbul, 1998.

Zürcher, Eric Jan. **Savaş, Devrim ve Uluslaşma Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928**, Çeviren, Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, (Savaş ve Devrim) 2005.

Züercher, Erik Jan. **The Young Turk Legacy and Tne Nation Building**, From The Ottoman Empire to Atatürk's Turkey, I. B. Tauris, New York, 2010.

Makaleler

Acomb, Evelyn M. "French Laicism The French Laic Laws (1879-1889): The First Anti-Clerical Campaign of the Third French Republic", Review by: Thomas F. Power, **The Review of Politics**, Vol. 4, No. 3 (Jul., 1942), Published by: Cambridge University Press, ss. 356-357.

Akşin, Sina. “Jön Türkler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 2, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 832-843.

Akşin, Sina. “İttihat ve Terakki”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 5, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 1985, ss. 1422-1435

Andler, Charles. “Du Quasi-Contrat Social: Et de M. Léon Bourgeois”, **Revue de Métaphysique et de Morale**, T. 5, No: 4, Juillet, 1897, ss. 520-530.

Arai, Masami. “Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 180-195.

Arıkan, Zeki. “Türkiye’nin Çağdaşlaşmasında Tevfik Fikret ve Atatürk”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 22, 1998, ss. 119-140.

Aydın, Suavi. “İki İttihat ve Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 117-128.

Baysan, Gül Tekay. “Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı:1, ss. 181-195, <http://www.edebiyatdersisi.hacettepe.edu.tr/2002191gultekaybaysan.pdf>, (21.09.2012).

Bayraktar, Bayram. “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey” **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6-7, (Prens Sabahattin), 1997, ss. 51-61.

Bayraktar, Bayram. “Hâkimiyet-i Siyasiye’den Açılıma” **Türk Solu**, 2009, (Hâkimiyet), <http://www.turksolu.org/255/bayraktar255.htm>, (27.09.2012).

Bozarslan, Hamit. “M. Ziya Gökalp”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tazminat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 314-319.

Bruun, Geoffrey. “Clemenceau Review” by: Francis A. Arlinghaus **The Catholic Historical Review**, Published by: Catholic University of America Press, Vol. 30, No. 3 (Oct., 1944), ss. 336-338.

Bury, J. P. T. “Gambetta and the Making of the Third Republic” , Review by: Raymond F. Betts, **The American Historical Review**, Published by: The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association, Vol. 80, No. 2 (Apr., 1975), s. 423.

Burke, Edmund. “Fransız Devrimi’nin Hataları”, **Muhafazakâr Düşünce**, Devrim-I, sayı:11, 2007, ss. 9-21.

Çitak, Zana. “Fransa’da Laiklik ve Milliyetçilik: 1905 Kilise-Devlet Ayrılığı Yasası”, **Doğu Batı Milliyetçilik I**, Yıl:9, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, ss. 145-160.

Durukan, Kaan. “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima, Türk Liberalizminin Kökenleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 141-155.

Dreyfus, Alfred ve Pierre Dreyfus ve Donald C. McKay. “The Dreyfus Case”, **The Jewish Quarterly Review**, New Series, University of Pennsylvania Press, Vol. 28, No. 4 (Apr., 1938), ss. 375-377.

Ergenekan, Melis.“Ahmet Rıza ve Meşveret Gazetesi”, **Global Media Journal**, Yeditepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Bahar Sayısı, İstanbul, 2011, ss.103-117,

<http://globalmediajournaltr.yeditepe.edu.tr/makaleler/GMJ%202011%20Bahar/pdf/Melis%20Ergenekan%20AHMET%20RIZA%20VE%20ME%C5%9EVERET.pdf>, (21.09.2012).

Ferry, J. ve A. Dupront. “Jules Ferry Opposant A L’Empire: Quelques Traits De Son Idéologie”, **Revue Historique**, Published by: Presses Universitaires de France, Reviewed work(s):Source:, T. 177, Fasc. 2 (1936), ss. 352-374.

Fındıkoğlu, Z. Fahri. “Hâkimiyet ve Hürriyet Prensipleri Karşısında Fransız Siyasi Fırkaları”, 3. Kısım, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. 1952, Sayı: 1-2, s. 3-20, <http://www.iudergi.com/tr/index.php/hukukmecmua/article/view/4603/4193>, (21.09.2012).

Fulton, Bruce. “The Boulanger Affair Revisited: The Preservation of the Third Republic, 1889”, **French Historical Studies**, Published by: Duke University Press Vol. 17, No. 2 (Autumn, 1991), ss. 310-329.

Furet, François. “Jules Ferry, fondateur de la Republique: Actes du colloque organise par l'Ecole des Hautes”, **Etudes en Sciences Sociales**, by Review by: Benjamin F. Martin, The American Historical Review, Published by: The University of Chicago Press on behalf of the American Historical Association Vol. 93, No. 2 (Apr., 1988), ss. 430-431.

İnalcık, Halil. “Ziya Gökalp, Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”, **Doğu Batı, Türk Düşünce Serüveni, Akademidekiler**, Cantekin Matbaacılık, Yıl:3, Sayı:12, Ağustos-Eylül-Ekim, (Gökalp), 2000, ss. 10-33.

İnalcık, Halil. “Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün”, **Halil İnalcık Doğu Batı Makaleler I**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, (Türkiye), 2005, ss. 197-219.

İnsel, Ahmet. “Fransız Devrim’inde “devrimci terör” dönemi” **Birikim Dergisi**, sayı 5, Birikim Yayınları, İstanbul, Eylül 1989, ss. 38-44.

İrem, Nazım. “Aydınlanma ve Sınırlılık Siyaseti Olarak Ulus Devlet Modernliği”, **Doğu Batı Milliyetçilik II**, Yıl:10, Sayı:39, Kasım, Aralık, Ocak 2006-7, ss. 157-179.

Kahraman, Hasan Bülent. “Avrupa: Türk Modernleşmesinin Xanadu’su, Türk Modernleşmesi Kurucu İradesinde Yeni Bir bakış Denemesi”, **Doğu Batı Avrupa** Sayı:14, Şubat, Mart, Nisan, 2001, ss. 8-27.

Karakaş, Mehmet. “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, **Doğu Batı Milliyetçilik I**, Yıl:9, Sayı:38, Ağustos-Eylül-Ekim 2006, ss. 57-76.

Karpat, Kemal H. “Ziya Gökalp’in Korporatifçilik, Millet-Milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (Gökalp), 2001, ss. 328-334.

Karpat, Kemal H. “Aydınlar ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış”, **Doğu Batı Entellektüeller I**, Yıl: 9, Sayı: 35, Şubat-Mart-Nisan, (Aydın), 2006, ss. 61-84.

Korlaelçi, Murtaza. “Pozitivist Düşüncenin İthali”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt 1, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2003, ss. 214-222.

Mahcupyan, Etyen. “Kemalizm, Pozitivizm ve İktidar Devlet/Ulema İlişkilerinde Modern Durum”, **Doğu Batı Akademi ve İktidar**, yıl:2 Sayı:7, Mayıs, Haziran, Temmuz 1999, ss.107-125.

Mazlish, Bruce. “ The French Revolution in Comparative Perspective”, **Political Science Quarterly**, vol. 85, no.2, 1970, ss. 240-258.

Mollier, Jean-Yves. “ Le scandale de Panama” , Review by: A. S. Kanya-Forstner, **The English Historical Review**, Published by: Oxford University Press, Vol. 109, No. 434 (Nov., 1994), ss. 1320-1321.

Ortaylı, İlber. “Tanzimat”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet Türkiye Ansiklopedisi**, cilt 6, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (Tanzimat), 1985, ss. 1541-1539.

Özlem, Doğan. “Türkiye’de Pozitivizm ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt: 3, Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, (Pozitivizm), 2002, ss. 452-464.

Polonsky, Antony. “The Dreyfus Affair and Polish-Jewish Interaction”, 1890-1914, **Jewish History**, Vol. 11, No. 2 (Fall, 1997), Springer, ss. 21-40.

Reclus, Maurice. “Le Seize Mai” Review by: Marjorie Duncan, **Nice Books Abroad**, Published by: Board of Regents of the University of Oklahoma, Vol. 6, No. 3 (Jul., 1932), s. 319.

Rummel, Leo L. “The Anticlerical Program as a Disruptive Factor in the Solidarity of the Late French Republics”, **The Catholic Historical Review**, Vol. 34, No. 1 (Apr., 1948), Published by: Catholic University of America Press ss. 1-19.

Schlesinger, Mildred. “The Development of the Radical Party in the Third Republic: The New Radical Movement, 1926-32”, **The Journal of Modern History**, Vol. 46, No. 3 (Sep., 1974), Published by: The University of Chicago Press, ss. 476-501.

Sorlin, Pierre. “Waldeck-Rousseau”, Review by: J. C. Allain, **Revue d'histoire moderne et contemporaine** (1954-), Published by: Societe d'Histoire Moderne et Contemporaine, T. 15e, No. 2 (Apr. - Jun., 1968), ss. 390-396.

Sönmez, Veysel. “Auguste Comte (1798-1857) Pozitivizm (Olguculuk)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Elektronik Dergisi**, 2010, 3 (3), s. 161-163.

Surlu, Aydan Ömür. “Léon Duguit’nin Devlet ve Hukuk Anlayışı” **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XIII, S. 3-4, 2009. ss. 107-132.

Tezcan, Mahmut. “Atatürk’ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Atatürkçü Düşünce**, AKDTYK, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1992, s.721-758.

Thufts, J. H. “ Essai d’Une Philosophie de la Solidarité”, **American Journal of Sociology**, Vol.9, No:4, Janvier, 1904, ss. 584-586.

Türközer, Bahir Güneş. “Hukukun Sübjektif Hak Kavramından Sosyal Fonksiyon Kavramına Yönelen Dönüşümü ve bu Dönüşümü Hazırlayan Toplumsal Gerçeklik Tanımlamaları”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, 1998/2, ss. 467-516.

Urtin, Henri. “ Léon Duguit et la Philosophie Du Droit”, Reviewed work(s):Source: **Les Études Philosophiques**, Published by: Presses Universitaires de France 7e Année, No. 1/2 (Mai 1933), ss. 45-51.

Uyar, Hakkı. “Edouard Herriot’nun Atatürk’le Görüşmesi (1933) ve Türk Devrimi Hakkındaki Görüşleri”, **Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si, La Turquie Kamaliste**, Boyut Yayınları, İstanbul, (Herriot), 2012, ss. 46-49.

Uyar, Hakkı. “CHP’nin Avrupa’nın Radikal ve Demokrat Partileri ile İlişkileri (1926-1935)”, **Mete Tunçay’a Armağan** (Der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk), İletişim Yayınları, İstanbul, (Radikal), ss.707-724.

Uyar, Hakkı. “Fes ve Çarşaf Üzerine”, **Bugünün Bilgileriyle Kemal’in Türkiye’si, La Turquie Kamaliste**, Boyut Yayınları, İstanbul, 2012, (Fes), ss. 40-45.

Ünüvar, Kerem. “Ziya Gökalp”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Miliyetçilik**, Cilt 4, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2002, 28-36.

Winock, Michel. “Les Affaires Dreyfus”, **Vingtième Siècle, Revue d'Histoire**, Sciences Po University Press, No. 5, (Jan. - Mar., 1985), ss. 19-37.

Zürcher, Erik Jan. “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, Cilt 2, İletişim Yayıncılık, (Kemalist Düşünce), 2001 ss. 44-55.

Tezler

Ateş, Ahmet Emre. **La Modernisation Républicaine et L’Homme Nouveau**, (Thèse de Master Recherche), Université Galatasaray, Institut des Sciences Sociales, Département de Science Politique, İstanbul, 2006.

Demir, Ahmet İshak. **Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam’a Bakışı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kemal Bilim Dalı, İstanbul, 2000.

Gücüm, Kuntay. **Islahat Fermanı Sonrasında (1856-1871) Osmanlı Devlet Yapısındaki Değişime Fransa’nın Etkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2008.

Kına, Mehmet. **Tanzimat Dönemi’nde Eğitimde Çağdaşlaşma Hamlesi ve Öğretmen Yetiştirme Sistemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Eskişehir, 2006.

Meşe, İlknur. **Ulus-Devlet Olma Yolunda Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türk Siyasal Kimlikleri ve Modernleşme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2006.

Önen, Nizam. **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Karşılaştırılmalı İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Anabilim Dalı, Ankara, 1996.

Özkaral, Metin. **Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Açısından Türkiye ile Fransa'nın Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, 2008.

Sarı, Süleyman Arif. **Ahmet Rıza'nın Sosyolojik ve Dini Görüşleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri (Din Sosyolojisi) Ana Bilim Dalı, Ankara, 2004.

Şimşek, Ali Rıza. **Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Sakarya, 2006.

Yelkenci, Ömer Faruk. **Türk Modernleşmesinin Osmanlı Kökenleri: Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Kurumları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi ve Denetimi Yüksek Lisans Programı, İstanbul, 2008.